

د سلواغې ۲۶ په افغانستان کې د روسانو د ماتې او په بلجیم کې
د افغانانو د تفاهم، مرستې او پیوستون ټولنې د جوړېدو په ویاړ.

خوشحال خان

او یو څو نور

فرهنګیالي خټک

لیکوال

سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار

۱۳۸۰ کال

خوشحال خان

او یو څو نور

فرهنګیالي خټک

لیکوال

سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار

۱۳۸۰ل کال

ډالۍ

دتاریخي هېواد ستر عـالم، لـوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي درانه نامه ته چې پر ۱۳۱۷ل کـال یـې (دخوشحال خټک مرغلرې) خپـرې کـړې او زه دهغه کتـاب پـه ذریعه دلومړي ځل لپاره دخوشحال خان له اشعارو سره اشنا شوم.

ع. ب. خدمتګار

دخپرندويې ټولنې يادښت

په (بلجيم کې دافغانانو دتفاهم مرستې او پيوستون ټولنه) د ۱۳۷۹ل کال دسلواغې پر ۲۶مه نېټه (په افغانستان کې دشوروي پوځونو دماتې او دافغانانو دبري پر ورځ) په بلجيم کې دمېشتو افغان ليکوالو، شاعرانو، فرهنګيانو او فرهنګپالو په هڅه او هاند جوړه شوې، غواړي چې د رنځېدلي او کړېدلي افغان ملت د ډول ډول دردونو او کړاوونو د درملونې او افغاني فرهنګ د بډاينې لپاره ترخپله وسه هڅه او هاند وکړي ټولنه ډېره خوشحاله ده چې دخپلو فرهنګي خپرنيزو هڅو په پيل کې دهېواد د پياوړي ليکوال سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار دا مهم اثر(خوشال او څو نور فرهنګيالي خټک) خپروي.

په دې اثر کې نه يوازې د افغان ملت ديو ستر لارښود، شاعر مفکر او عالم حضرت خوشال بابا رحمت الله عليه دفکر و خيال، کار او مبارزې په باب ګټور او هر اړخيز معلومات راټول شوي، بلکې د بابا دکورنۍ او د خټکو دقبيلې د نورو شاعرانو او ليکوالو په باب هم خورا ګټور معلومات وړاندې شوي دي.

د افغانانو دتفاهم، مرستې او پيوستون ټولنې تردې مخکې هم دخپلو خيريه کارونو په ترځ کې په بېلابېلو وختونو کې تر هېواد بهر او دننه افغان مهاجرينو سره مرستې کړي دي.

دټولنې بل رغنده کار دادی چې وخت پر وخت يې نړيوالې ټولنې او د بشر دحقوقو بېلابېلو سازمانونو ته د افغان ولس غږ

رسولي او د افغاني ټولنې ربښتینی انځور یې ورته وړاندې کړی دی.

په بلجیم کې د افغانانو دتفاهم، مرستې اوپیوستون ټولنه اوس غواړي دخپلو فرهنګي هڅو په ترڅ کې دعلمي، ادبي، تاریخي او نورو ګټورو کتابونو دخپراوي لړۍ پیل کړي، چې دا کتاب دهمدې لړۍ لومړنی کتاب دی. ټولنه له ښاغلي امین باوري څخه ډېره مننه څرګندوي چې ددې کتاب د چاپ لګښت یې برابر کړ، همدارنګه ښاغلي لیکوال سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار ته د کتاب دچاپ له امله مبارکي وایي.

په درناوي

په بلجیم کې د افغانانو دتفاهم، مرستې اوپیوستون ټولنه

فهرست

شمېره	سرلیک	مخ
۳۲	میا حمدالله فقیرخیل	۳۰۲
۳۳	د میا حمدالله فقیرخیل پر دیوان پېژند ګلوي	۳۰۷
۳۴	میا تجمل شاه فقیرخیل	۳۱٤
۳۵	غلام محمد ختک	۳۲۳
۳۶	میا آزاد ګل کاکاخیل	۳۲۷
۳۷	میا حسیب ګل کاکاخیل	۳۳۰
۳۸	علامه امیرعلي	۳۳۳
۳۹	شهبازخان ختک	۳۳۷
٤۰	محمدزمان ختک	۳۳۹
٤۱	حکیم عبدالخالق خلیق	۳٤۳
٤۲	محمدنوازخان ختک	۳٥٤
٤۳	محمدشاه خیال کاکاخیل	۳٦۲
٤٤	سرفرازخان عقاب ختک	۳٦٦
٤٥	ژوند او فن	۳۷٦
٤٦	ګلونه تګلونه	۳۸۳
٤۷	ګل تګل اجمل غزل	۳۸٦
٤۸	رنګین غوندې عذاب	٤۲۷
٤۹	افغاني ملي روحیه	٤٤٥

دمؤلف څوخبرې

د ۱۳۷۶هش د سرطان په لومړۍ ورځ د پېښنو نخـــوا په خاوره کښې د ادبي څېړنيز سيمينار غړی وم ، له دې سيمينار ه چه کابل ته تلم ، نو په تلوتلو کښې دخوشحال خان او نورو ختکو فاضلانو د فرهنګي خدمتونو په باره کښې مې فکر کاوه . بيا په کابل کښې مې په خپلو زړو کاغذونو ګوتې ووهلې . دا واخله دلته کښې ده او دا واخله هلته . په مني کښې چه ننګرهار ته راغلم ، هلته مې پرېږې زړې پاڼې واړولې راواړولې او په دې توګه دکابل کار نور هم بشپړ شو .

په دې کتاب کښې د خوشحال خان ختک او د يو شمېر نورو ختکو ليکوالو او شاعرانو په باره کښې زما د مختلفـــو وختونو څېړنې راټولې شوې دي .

د رنګينۍ او تنوع په هيله دغو ذکر شويو اساسي مطالبو

سره مې موضوع پورې مربوط نظمونه هم یوځای کړل .

د دغو مطالبو تر ټولو پخوانۍ هغه لیکنه ده چه زما د «پښتانه د علامه اقبال په نظر کښې» له کتابه اخیستل شوې چه په ۱۳۳٤ هجري شمسي کښې لیکل شوې ده .

په دې مجموعه کښې زما ټولې لیکنې نه دي راغلې ، ځکه چه د هغو مسودې یا چاپې نسخې ترلاسه نه شوې ، لکه : زما په شاعرۍ د خوشحال خټک اثر ، د مرحوم محمد شاه خیال کاکاخیل په باره کښې مقاله .

او بنایې چه ځینې نورې راځنې هېرې شوې هم وي .

ددې کتاب بیلې بیلې لیکنې زما دژوندانه په بېلو بېلو وختونو او دځانله هدفونو په اساس شوې دي .

ځینې پکښې د سیمینارونو مقالې دي ، ځینې د شاعرانو تذکرې او ځینې پر کتابونو تبصرې . دهغو دچاپ مدارک مې بنو دلي او نورې کوټې مې پکښې نه دي ... ملي ، ځکه چې که کوټې پکښې ووهم نو نورڅه به ترې جوړ شي او ددې له پاره نه وخت لرم ، نه توان او نه راسره نوې مأخذونه موجود دي ، نو «کم ما،کرم شما» زما د دې ناچیزه کار نه دا هم څرګند بږي چه په دې موضوع کښې زمونږ د ګران هېواد زما غوندې دېو نادان او ناتوان سړي کار دغومره

او دغسې دی. نور د تواناوو دانایانو څخه ضرور تر دې زیات او اوچت دی او همدا رنګه په نورو ادبي موضوعاتو نه فکرکوم چه په دغه وخت کښې چه زموږ د پښتوالي علمي ، ادبي څېړنیز کار لږ څه شکېدلي غوندې ده او د ډېر زیات چاپي آثار له منځه تللي دي او د نویو څېړنو او تألیفاتو شرایط ډېر محدود دي ، د دغسې آثارو وړاندې کول به هم بې ارزښته نه وي .

په پای کښې په بلژیک کې د افغانانو ټولنې او پښتون څخه چې د دې کتاب د چاپ او خپراوي مالي لګښت يې ومانه او سید محی الدین هاشمي څخه چې کتاب یې خطاطي کړ د زړه له کومي مننه کوم او د فرهنګي خدمت په ډګر کښې ورته د ډېرو خدمتونو او بریالیتوبونو هیله کوم ، په همدې هیله !

سرمحقق عبدالله خدمتګار بختانی

دخوشحال خان خټک لنډه بیوګرافي او بیبلیوګرافي

دژوند پیښې :

خوشحال خان خټک د شهباز خان زوی، د یحیٰ خان لمسی او د ملک اکوړی کړوسی دی. ملک اکوړي د جلال الدین اکبر (۹۶۳هق - ۱۰۱٤هق) په زمانه کښې اقتدار موندلی و. اکبر پاچا ملک اکوړي ته د خیرآباد نه تر نوښاره پورې علاقه په جاګیر کښې ورکړې وه. دغا روپو د محصول (مالیه مواشی) او بادشاهي لارې د ساتنې او حق العبور د تحصیل واک یې هم ده ته ورکړی و. دغـه

جاګیر او وظایف او امتیازات خوشحال خان خټک ته د پلار له وفات وروسته ورکړل شول. (ﺎو) اونیکه څخه پاتې وو.

خوشحال خان په ۱۰۲۲ هق کښې زېږېدلی دی. د شهباز خان په ژوند کښې د خټکو-یوسفزو په دوو جنګونو کښې (۱۰۳۵ هق او ۱۰۵۰ هق) خوشحال خان هم د خټکو په لښکرو کښې شامل و.

په وروستۍ جګړه کښې د خوشحال خان پښه زخمي او پلار یې زخمي او بیا مړ شو.

خوشحال خان د هغه پر ځای د خانۍ پر مسند کښېناست او د پښې له رغېدو نه وروسته یې له یوسفزو سره بل جنګ وکړ.

د شاه جهان بادشاه فرمان ورته ورسېد او رسماً د پلار مقام ورکړی شو. په ۱۰۵۱ هق کښې د پنجابیانو په مقابل کښې د حکومت په طرفدارۍ وجنګېد او په ۱۰۵۵ هق کښې یې د بلخ او بدخشان په جګړو کښې په شاهي لښکرو کښې ګډون درلود.

په ۱۰۶۳ هق-۱۰۶۴ هق کښې یې له بنګښو سره جنګونه وکړل.

شاه جهان د خپلو سیاسي ګټو لپاره خوشحال خان ته

په دېر دروند نظر کتل . په ۱۰۶۸ هـ ق کال کښې د شاه جهان د ناروغۍ له امله د هغه زوی اورنګ زېب د هغه پر ځای کښیناست او پاچا شو.

د پلار په ځا نشیتۍ د اورنګ زېب او د هغه دورونو «شجاع» او «داراشکوه» اختلاف و، نو ځکه د هغوی ترمینځ جنګونه وشول .

په دې جنګونو خوشحال خان په پښتونخوا کښې د اورنګ زېب مرسته وکړه .

په ۱۰۷۰ هـ ق کښې خوشحال خان په تیرا کښې د حکومت د دښمنانو سرکوبي وکړه او بیا د حکومت په ګټه له یوسفزو سره په جنګ جګړو ولګېد او د نوي حکومت (د اورنګ زېب د اقتدار) د وقار د قایمولو له پاره یې ښه زیار و یوست .

په ۱۰۷٤ هـ ق د کابل صوبه دار سید امیرخان خوافي د خپلو خاصو هدفونو په اساس په یو میرزایي چل د پاچا نه په مجمل ډول د تشد د او د ځینو کسانو د ګرفتارۍ امر او اختیارات واخیستل .

د هغه له لاندې خوشحال خان بندي او مرکزته واستول شو . دوه نیم کاله قید و، بیا نظر بند و. په ۱۰۷۹ هـ ق کښې

آزاد شو او وطن ته راغی . په ۱۰۸۳ هـ ق کښې محمدامین د کابل صوبه دار و (محمدامین د خوشحال خان د بند په موده کښې د هغه د خلاصون کوښښ کړی و) په دې وخت کښې یوه عجیبه پېښه وشوه . په کونړ کښې سرکاري سپاهیانو د یوې ساپۍ ځینۍ بې عزتي کړې وه، چه د هغه په اثر هغه سپاهي د خلکو له خوا ځای په ځای ووژل شو،

د ننګرهار خلک : ساپي ، مومند ، خوګیاني ، شینواري، اپریدي اونور یا ربدلي اویا شبدلي وو او د ایمل خان مومند په مشرۍ یې لښکر جوړ کړی و .

د دوی د ماتولو له پاره محمدامین صوبه دار د پېښور نه لوی لښکر روان کړی و، چه خوشحال خان هم پکښې و . په (لنډی خانه) کښې دواړو لښکرو سره مخامخ شوې، شاهي لښکر مات او دوه ځایه شو .

یوه د له چې محمدامین ورسره و، پېښور ته ولاړ لې اوبله ډله چه خوشحال خان پکښې و، د تاترې په لار واپس شوه . پښتنولښکرو په دوی حمله وکړه او مات یې کړ .

د محمدامین پر ځای مهابت خان د کابل صوبه دار شو . هغه له حکومت سره د خوشحال خان نږدیوالی او

ملګرتیا غوښتله، مګر خوشحال خان ردوله، ځکه چه له بندي کېدو نه وروسته د ده په زړه کښې دحکومت د مخالفت زړی شین شوی و. د خوشحال خان یو زوی بهرام خان چه ولید چه یې د پلار زړه د حکومت نه شین دی نو د پلار د ولۍ مقام او حقوقونه یې ونه کتل، پلار یې پرېښود، ابن الوقت شو او حکومت ته یې ځان نژدې کړ.

حکومت هغه په ضېږ کښې ونیو او هغه له پلار سره جنګونه شروع کړل. خوشحال خان څو ځلې بهرام ته ماتې ورکړې او د ژوند تر پایه پورې له حکومت سره وجنګېد او سر یې ورته ټیټ نه کړ. په ۱۱۰۰هـ ق کښې خوشحال خان وفات شو.

د پلار په مقابل کښې د بهرام خان د درېدو په وخت د خوشحال خان نور زامن د پلار ترشا ولاړ وو او د هغه ملاتړ یې کاوه. مګر د هغه تر مړینې وروسته په دې کورنۍ کښې د نفاق او شقاق بد مرغۍ ځای ونیو چې له دغه انشعاب یې سرچینه اخستې وه.

شعر او شاعري:

مونږ وینو چه د خوشحال خان خټک ټول عمر په جنګونو او جګړو تېر شوی دی. سربېره پر دې دی د پښتو ستر شاعر

او ليکوال هم و . د دغو ټولو جنګونو او پېښو حالات يې
په خپلو شعرونو کښې انځور کړي دي او سربېره په رزمي
او حماسي برخو، عشقي، اخلاقي، مذهبي او تصوفي شعرونه
هم لري او په مختلفو موضوعاتو کښې په پښتو نثر تاليفات هم.
نو ځکه دی د توري او قلم خاوند ګڼل شوی دی.

که نورو حماسه ويونکو شاعرانو د خپلو زمانو د
واکمنانو، مشرانو او يا د اولسي قهرمانانو د ستاينو په ترڅ کښې
خپل حماسي آثار ليکلي دي او يا فولکلوري حماسي داستانونه يې
منظم او منظوم کړي دي، نو خوشحال خان يوازې په خپل ځان
مرد ميدان، د جنګونو او جګړو قهرمان و چې د خپلې تورې
شرنګ يې هم د خپلو شعرونو په آهنګ کښې شرنګولی دی،

دی يوازې د پښتو ادب او شاعرۍ افسانه ويونکی فردوسي
نه، بلکه د خپل زړه ور او جنګيالي طبيعت په بناء د خپل حماسي
ژوند واقعي قهرمان او د خپلو قهرمانيو د داستانونو رستم هم و.

خوشحال خټک د پښتو ستر شاعر او سنه ليکوال و. په
فارسي ژبه يې هم شعرونه ويلي دي. د پښتو شعرونو په پای
کښې خپل نوم (خوشحال) يادوي او په فارسي شعرونو کښې
کله (خوشحال)، کله (کوهي) او کله (روهي) تخلص کوي. د
خپل ژوندانه په ترڅ کښې يې زيات آثار (والي چې د سلونه

زیات آثار) لیکلي دي چه خورا غوره برخه یې زمونږ تر وخته پورې رارسېدلې ده، په دې توګه:

۱- د اشعارو دیوان:

دا د خوشحال خان خټک د اشعارو کلیات دی چه د هغه په غزلو، قصیدو، رباعیاتو او.... شامل دی او تر اوسه په دې ډول چاپ شوی دی:

- په ۱۸۷۰م کښې د ډاکټر بیلیو له خوا، د نظام بخش داروغه په اهتمام په پېښور کښې.
- په ۱۹۲۹م کښې د مولانا عبد المجید افغاني په مقدمه د حاجي عبد الرحمن له خوا په هوتي مردان کښې.
- په ۱۳۱۷ هجري شمسي کال کښې د پوهاند عبدالحی حبیبي په مقدمه او زیار، په کندهار کښې (د خوشحال مرغلرې) په نامه.
- په ۱۹۵۲م کال کښې د ښاغلي دوست محمد کامل په مقدمه او زیار، په پېښور کښې (د خوشحال خټک کلیات) په نامه.
- په ۱۹٦٤م کال د ښاغلي سید رسول رسا په مقدمه او زیار، په پېښور کښې د «ارمغان خوشحال» په نامه
- په ۱۳۵۸ هـ ش کال د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا (د خوشحال کلیات- لومړی ټوک) په نامه.

- د خوشحال خټک د دیوان منتخبات په پېښور کښې د پښتو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی.

د خوشحال خان خټک د دیوان قلمي نسخې هم زیاتې دي او د نړۍ په مشهورو کتابخانو کښې شته.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې هم درې قلمي نسخې موجودې دي، چه یوه نسخه یې د خوشحال خان د ژوند انه په زمانه کښې د هغه له وفات نه یو کال د مخه په ۱۰۹۹ هق کال کښې لیکل شوې ده او بناپي دده له نظره هم تېره شوې وي او یا دده په لیک وي.

۲- فضل نامه :

منظوم فقهي اثر دی. په ۱۹۵۲م کال د بناغلي محمد عبد الشکور په مقدمه او زیار په پېښور کښې چاپ شوی دی. قلمي نسخه یې د پېښور په موزیم کښې ده او د بناغلي محمد عبد الشکور د لیکنې له مخه پخپله د خوشحال خان په قلم لیکل شوې ده.

د یورتني اثر د تالیف نېټه د ۱۰۸۹ هق د روژې د میاشتې ۲۵ مه ده. د فضل نامې یله قلمي نسخه په کابل کښې د عبد الله شا دا ن سره ده. د غه نسخه خد مشکار (د مضمون لیکونکی) کتلې ده او د پېښور تر نسخې زیات مواد لري.

۳- طب نامه :

دا په طب باندې د خوشحال خټک منظومه رساله ده، چه دوه قلمي نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې شته او د هغو له مخه د پوهاند رښتين په مقدمه او زيار په ۱۳۴۵ هش کښې چاپ شوې ده .

په دې اثر باندې څېړندوى خدمتګار پوره کار کړى ى چه د هغه علمي کار د نتيجې يوه برخه (د خوشحال خټک طب) تر عنوان لاندې په ۱۳۴۹ هش کال د خوشحال خټک په دوهم بين المللي سيمينار کښې اوروول شوې او په ۱۳۵۲ هش کال کې د کابل مجلې په اتمه ګڼه کښې چاپ شوې ده .

بيا ورباندې نور کار هم شوى دى او ددې نسخې اکاډيميک متن چاپ ته تيار دى .

٤- بازنامه :

د بازونو د ساتلو او د هغو د ناروغيو د دارو درملو په باره کښې د خوشحال خټک يو منظوم اثر دى چه دوه قلمي نسخې يې په پښتو ټولنه کښې شته او د هغو له مخه په ۱۳۳۲ هش کښې د پوهاند رښتين په زيار او د هېواد د مشهور خطاط ښاغلى عزيز الدين وکيلي پوپلزى په ښکلى خط چاپ شوى ده .

۵- د دستارنامه :

د مشرتوب په باره کښې د خوشحال خان خټک منثور اثر دی . په ۱۹۵۲م کال په پېښور کښې او په ۱۳٤۵هش کال په کابل کښې چاپ شوې دی .

يوه قلمي نسخه يې د پېښور په موزيم کښې شته چې په ۱۱۱۹هق کښې د مولانا عبد الحليم په قلم ليکل شوې ده .

۶- سوات نامه :

په "ارمغان خوشحال او" تاريخ مرصع" کښې چاپ شوې ده او د پوهاند عبد الحی حبيبي له سريزې او څرگندونو سره په جلا توگه په ۱۳۵۸هش کال هم چاپ شوې ده .

۷- فراقنامه :

يوه منظومه رساله ده چې تراوسه نه ده چاپ شوې ، قلمي نسخه يې په پېښور کښې شته .

۸- فرخنامه :

د توري او قلم په باړکښېده او لا چاپ شوې نه ده .

۹- هدايه :

په نثر کښې د عربي فقهي د مشهور درسي کتاب پښتو ترجمه ده .

۱۰- عنايه :

دا هم يو فقهي اثر دی .

۱۱- د خوشحال خټک رباعیات:

دخدمتګار په مشرۍ د پښتو ټولنې د مسلکي غړو د یوهیئت په ذریعه دکلیاتو د شپږو چاپي او قلمي نسخو په پرتله د پښتو ټولنې دادبیاتو دڅانګې له خوا په ۱۳۴۹هش کال په کابل کښې چاپ شوی دی.

- د پادري هیوز په کلید افغانی (د۱۸۷۲م چاپ لاهور) کښې د ۳۳۹ مخ نه تر ۳۶۰ مخ پورې (انتخاب دیوان خوشحال خټک) ترعنوان لاندې د نوموړي کتاب دیوې څانګه برخې په توګه د خوشحال خټک ۲۲ پارچې شعرونه او دهمدغه کتاب د "ګنج بې نظیر" په برخه کښې دهغه دوه شعرونه چاپ شوي دي.

داکتاب د وروستي ځل له پاره په ۱۳۵۶هش کال د خیبرندوی خدمتګار بختاني په مقدمه، تعلیقاتو اولغتنامې سره په کابل کښې چاپ شوی دی.

- همدارنګه د خوشحال خان غوره نظمونه د انګریزي ترجمې سره په ۱۹۶۳م دهاول اوکیرو له خوا ترتیب او دمولانا عبدالقادر له مقدمې سره چاپ شوي دي. ترڅې د مخه د خوشحال دنظمونو ترجمه دبیدولف له خوا هم چاپ شوی دی.

- د خوشحال غوره نظمونه وخت په وخت دختیځ پوهانو له خوا په خارجي ژبو ترجمه او چاپ شوي دي.

د خوشحال خټک د انتخابي نظمونو انګریزي ترجمې په دې

پهول چاپ شوی دی:

- سی - ای - بیډولف له خوا، لنډن - ۱۸۹۰م.
- مورګین ستېرن له خوا - لنډن - ۱۹۳۲م.
- سراولف کیرو او ایولی وهال له خوا، لنډن، ۱۹۶۳م.
- میکنزی له خوا، لنډن، ۱۹۶۵م.

سربېره پر دې په (پخوانی) شوروي اتحاد کښې هم دخوشحال خان ختټک دژوندانه او آثارو په باره کښې علمي څېړنې ترسره شوی او د علومو د کاندیدی رسالې پرې لیکل شوي دي.

مثلاً: - دورن اورسیز په دې کار کښې مهمه برخه لري.

- استاد م ګ اسلانوف په اوولسمه پېړۍ کښې دافغانانو دملی مبارزو د څېړلو په ترڅ کښې د خوشحال ختټک په فعالیتونو بحث کړی دی او شعرونه یې په روسي ژبه ترجمه کړي دي. داستاد اسلانوف د کار یوه برخه څېړنوال محمد اکبر معتمد په پښتو اړولې ده او د (روښانیانو ملي نهضت) په نامه رساله په ۱۳۵۳ هـش کښې چاپ شوې ده.

- دعلومو دوکتور نیکولای دور یانکوف دخوشحال ختټک په آثارو ډېرې څېړنې کړي دی او په خوشحال باندې دعلومو د کاندیدات درسالو دلیکلو په وخت یې دزیاتو شاګردانو لارښودنه کړې ده.

- د وکتور ک ، ف ګیرس په خپلو تالیفاتو: (په افغانستان کښې د پښتو هنري نثر - د ۱۹۵۹ م چاپ) او (د افغانستان ادبیات - ۱۹۶۳ م چاپ) کښې د خوشحال خټک آثار څېړلي دي، او شعرونه یې ترجمه کړي دي او چاپ کړي یې دي،

- د ازبکستان محقق دوکتور عارف عثمانوف د خوشحال خټک د اشعارو او آثارو د څېړنې تخصص لري او په دې لړ کښې یې زیات شمېر په زړه پورې تحقیقي مقالې لیکلې او په پښتو، روسي او ازبکي ژبو یې په کابل، مسکو او تاشکند کښې چاپ کړې دي. د دوکتور عثمانوف یو مهم کار دا دی چې د خوشحال خټک د پند او عبرت څلوېښت رباعګانې یې په دري، ازبکي، ترکمني او بلوچي ژبو اړولې دي، او په ۱۳۵۸ هـ ش کال (د خوشحال خټک څلوېښت پندونه) په نامه د ښوونې او روزنې د مطبعې له خوا چاپ شوې دي،

- د ازبکستان په مرکز تاشکند کښې په ۱۹۷۴ م کال د (افغان شاعر لري) یعنې (افغاني شاعران) په نامه په ازبکي ژبه د افغاني شاعرانو د سوانحو او شعرونو منظومه مجموعه چاپ شوې ده . په هغې کښې تر ټولو د مخه د خوشحال خټک پېژندنه او د غوره غزلونو او رباعیاتو ترجمه راغلې ده .

لکه چه ګورو خوشحال خان په داسې وخت کې له موره

زېږ بدلی دی چه د بایزید روښان له وفات نه (۴۲) کاله تېر شوي دي ، مګر د روښانیانو په ذریعه د افغانانو د ملي آزادۍ د حاصلولو او مبارزې لار د ګورګاني حکومت په مقابل کښې دوام لري .

په دې وخت کښې په روښانیانو کښې یو لړ منلي شاعران تېر شوي ، لا ژوندي دي چې پښتو ادب ئې د قدر وړ آثار وړاندې کړي دي لکه : بایزید روښان ، ارزاني ، میرزا ، دولت الله لواني ، واصل او نور .

د اخوند درویزه او د هغه د ډلې آثار هم د زیاتو خوربې و په حال کښې دي .

د روښانیانو آثار دیني ، تصوفي ، فلسفي او د عرفاني عشق محتوی لري او د درویزه د ډلې آثار دیني مضمون لري او په خوا کښې یې روښان او روښانیانو پسې بد رد هم وايي .

د دې دواړو ادبي جریانونو په لړ کښې په پښتو کښې د غزل قصیدې او رباعیانو ویل او مسجع نثر لیکل عام شوي دي او ساده نثر لیکلو ته د لیکوالو توجه کم شوې ده .

په ادبي محیط کښې خوشحال خان د یوه منډه کوي او د روښاني ادب د عرفاني عشق مضمون په ریالستیک عشق بدلوي او ورسره د ملیت او آزادۍ غوښتلو حماسي مضمون ته هم ترقي

ورکوي او د کیفیت د دغه ترقۍ او انکشاف په خوا کښې د کمیت له مخې پر ډېر زیات کار کوي.

نو ځکه هم دده په کورنۍ کښې د قدر وړ زیات شاعران او لیکوال راووځي، لکه د ده زامن:

عبد القادرخان، اشرفخان هجري، سکندرخان، صدرخان او دده لمسی افضل خان او دهغه زوی کاظم خان شیدا او داسې نور.

او هم د هغه وخت په پښتني محیط کښې د روښاني او د روښه ای ادبیاتو په خوا کښې خپل اثر پرې باسي او ورو ورو په پښتو ادب کښې خورا تکړه او غښتلي شاعران پیدا کېږي او د پښتو ادب په کرونده کښې ښایسته ګلونه زرغونوي.

د یادري هیوز په قول: «وایي چه خوشحال خټک ۵۶ زامن درلودل چه دهغو له جملې څخه ۳۲ تنه یې شاعران وو».

خوشحال خان خټک په خپله په یوه رباعی کښې خپل زامن تر (۶۰) زیات ښودلي دي او ویلي یې دي چه نیمایي یې ژوندي او نیمایي یې مړه دي:

په شمار مي زوی تر شپېته زیات دی
نیمکی مړه دی نیمکی حیات دي
چه راځر ګند شول په کار و بار کښې
تردي ژوندیو یه تر اموات دی

د خوشحال خان او د هغه د کور نۍ او ادبي مکتب تاثيرات په راوروسته زمانو کښې هم دوام کوي او اوس لا هم د پښتو حماسي مضمون ترې بې نيازه نه دی . پوازې په پښتو څه چې د خوشحال خان شاعري دګاونډيو اولسونو د نورو ژبو په شاعرانو هم اثر کړی دی او د هغو حماسي مضمون يې قوي کړی دی . د مثال په توګه د لاهور ډاکټر اقبال (۱۳۸۹ هق کښې زېږېدلی) په شعر کښې د خوشحال خټک د ادبي سمبولونو او حماسي روحيې زيات انعکاس موندلی شوو . (۱)

(۱) د دغې موضوع د زياتې څېړنې لپاره د دغو آثارو ته مراجعه کولای شئ :

- ميرعبدالصمد ، خوشحال اور اقبال (اردو) پېښور .

- څېړندوی عبدالله بختانی خدمتګار ، د خوشحال او اقبال د شعر مشترکې خواوې ، ننګيالی پښتون ، د ۱۳۴۵ هش چاپ - کابل .

- څېړندوی خدمتګار ، پښتنانه د علامه اقبال په نظر کښې ، کابل د ۱۳۵۳ هش چاپ .

د تورې او قلم د دغه ستر قهرمان د ژوندانه او آثارو په باره کښې زيات کار شوی دی . د ګرانو لوستونکو

د مراجعې له پاره سربېره پر هغو مقدموچه د ښاغلو ليکوالو له خوا دده پر چاپي آثارو ليکل شوي دي ، ځيني نور تحقيقي آثار په لاندې توګه ښيو :

۱- ننګيالی پښتون ، کابل ، پښتو ټولنه ، د ۱۳۴۵ هش کال چاپ . د خوشحال ختک په باره کښې د بين المللي سيمينار مقالې

۲- توريالی پښتون ، کابل ، پښتو ټولنه ، د ۱۳۵۰ هش چاپ . د خوشحال خان په باره کښې د ۱۳۴۹ هش د بين المللي سيمينار مقالې .

۳- د تورې او قلم خاوند ، د ښاغلي محمد نواز ختک ټولونه ، د ۱۹۴۹ م کال چاپ ، پېښور .

۴- خوشحال ختک څه و اې؟ د استاد عبدالرؤف بېنوا ليکنه ، کابل د ۱۳۳۹ هش چاپ .

۵- ملي قهرمان ، د مرحوم استاد ګل پاچا الفت ليکنه ، کابل ، د ۱۳۳۹ هش چاپ

۶- خوشحال ختک کيست؟ (دری) د ميرمن معصومه عصمتی ليکنه ، کابل د ۱۳۳۴ هش چاپ

۷- خوشحال ختک (اردو) د دوست محمد کامل ليکنه پېښور ، د ۱۹۵۲ م چاپ

۸- خوشحال اور اقبال (اردو) د مير عبدالصمد خان

تالیف ، پښتو .

۹- د خوشحال خټک طب ، د څېړندوی عبدالله بختاني خدمتګار څېړنه ، کابل مجله ، د ۱۳۵۲ هـ ش ، اتمه ګڼه .

۱۰- دپا دري هیوز کلید افغاني د ۱۳۵۶ هـ ش ، د کابل چاپ ، تعلیقات ، د خوشحال خان خټک برخه ، ۳۱- ۴۱ مخونه د څېړندوی عبدالله خدمتګار بختاني لیکنه .

۱۱- د خوشحال یو شعر ، د امیر حمزه شینواري لیکنه د پښتو چاپ .

۱۲- خوشحال خټک د مطبوعاتو په هنداره کښې ، لومړی ټوک ، د محمد ابراهیم ستوده او احمد ضیاء مدرسي لیکنه ، د کابل پوهنتون د کتابتون له خوا د ۱۳۵۸ هـ ش کال چاپ .

(پکتیا مجله ، د ۱۳۵۸ هـ ش ۷- ۱۰ مه ګڼه)

خوشحال خان خټک

علامه اقبال څرنګه چه د خپل عصر د پښتنو باد شاهانو سره مکالمې او صحبتونه لري او د تېر و باد شاهانو له روحانیت سره غږېږي او د هغوی نه روایت او حکایت کوي او ټولو سره د پښتنو شان او د دوی قوت او عظمت بیانوي او د دوی د موجوده پرېشانئ د پاره ژاړي، همدغه راز د پښتنو د ډېر فترت د زمانې له یوه ډېر پوه لیډر، سیاسي او شاعر اعنی خوشحال خان خټک له افکارو سره هم ډېر تماس کړی دی.

خوشحال خان خټک په داسې یو عصر کښې ژوند تېر کړی دی چه په هغه وخت کښې د مغلوله لاسه په پښتنو باندې چېړه مېچنی ګرځېدلې او بیا خوشحال خان

پخپله نفسیاتی ګناه، د هغه ادبار او ذلت علل او عوامل پخپله د پښتنو په نفس کښې تشخیصول او دوی ته یې د خودۍ درسونه ورکول. علامه اقبال په خپل عصر کښې هم په پښتنو باندې عین هماغه حالت لیده، نوځکه دوی ته یې د خوشحال خان په ژبه د یووالي دعوت ورکاوه او د استعمار سره یې له دوی نه مجادله غوښتله

اوس لاهم د خوشحال او اقبال ارمانونه تر سره شوي نه دي؛ او د هغوی روحانیت د پښتنو نفسي استعداد څخه ننګ، غیرت او خودي غواړي.

د پیر دیو استعماریو نو څخه د نفرت ښکاره کولو په باب کښې علامه اقبال د خوشحال خان خټک د افکارو داسې ترجماني کوي.

(۱) قبائل ہوں وحدت کی ملت میں گم
کہ ہو نام افغانیوں کا بلند

(۲) محبت مجھے ان جوانوں سے ہے
ستاروں پہ جو ڈالتی ہیں کمند

(۳) مغل سے کسی طرح کمتر نہیں
کہستان کا یہ بچہ ارجمند

④ کہوں تجھ سے اے ہمنشین دل کی بات
وہ مدفن ہے خوشحال خان کا پسند

⑤ اڑا کر نہ لائے جہاں باد کوہ
مغل شہسواروں کی گرد سمند

ترجمه :

۱ چه قبیلې په ملي وحدت کښې ورکې شي، هاله به د پښتنو نوم لوړ شي.

۲ زه له هغو زلمو سره مینه لرم چې ستورو په کمند کښې نیسي.

۳ دغورنو دغه زلمي (پښتانه) په هیڅ فن کښې تر مغلو پاته نه دی.

۴-۵ - زه به تاته دزړه خبره وکړم چه دخوشحال خان هغه قبر خوښ دی چه هلته دغرو باد ونه دمغلو سپرو داسونو گرد زونه نه شي وړلای.

داهغه خبرې ته اشاره ده چې خوشحال خان په (۱۱۰۰هـ) کال کښې، دوفات دورو ستیو سلګو سره داسې وصیت کړی و :

«ما هلته بنخ کړئ چه د مغلو سیوری مې پر خاوره ونه شي او د مغلو د سپرو د پښو گرد مې پر هدیره ونه لوېږي!»

خوشحال خان خټک په بل ځای کښې د پښتنو دافکارو د مسموم کېدو نه ژړلي دي او ددوی د بدبختیو علت العلل او د موجوده نفسیاتي تېتوالي موجب یې داسې څرگند کړی دی:

پښتانه په عقل وپوهه څه ناکس دي
کوته سپي د قصابانو دجوس دي

بادشاهي یې د مغل په زړه بایله
د مغل د منصبونو په هوس دي

اوس له بار سره په کورکښې ورځي غلي
په ولجه د اوښ دغاړې دجرس دي

علامه اقبال ددغه مطلب داسې ترجمه کوي:

خوش سرود آن شاعر افغانشناس
آنکه بیند باز گوید بی هراس

آن حکیم ملت افغانیان
آن طبیب علت افغانیان

راز قومی دید و بیباکانه گفت
حرف حق با شوخی رندانه گفت :
« اشتری باید اگر افغان حر
با یراق و ساز و با انبان در
همت دونش از آن انبان در
می شود خوشنود با زنگ شتر »

○ ○ ○

د دغو اشعارو نه معلومیږي چه علامه اقبال د پښتون شاعر اولیدر خوشحال خان خټک په افکارو او اشعارو کښې ډېره عمیقه مطالعه کړې ده .

د "بال جبرئیل" په حاشیه کښې یې لیکلي دي :

« خوشحال خان خټک د پښتو ژبې مشهور وطندوست شاعر دی چه افغانستان یې د مغلو نه آزاد کړ او په سرحد کښې یې د پښتنو قبائیلو یو ه ډله جوړه کړه . د آزېدو قوم تر آخره پورې ورسره ودرېد . د ده د سلو نظمونو انګرېزي ترجمه په ۱۸۶۲ع کال د لندن نه شائع شوه »

(پښتانه د علامه اقبال په نظر کښې
کابل - پښتو ټولنه - ۱۳۳۵ش)

د خوشحال او اقبال
د اشعارو ځيني مشترکي خواوي

دا رنګيني معنا چېري دي خوشحاله
چې را د رومي لکه ګل په بياض ستا
(خوشحال)

برگ گل رنگين ز مضمون من است
مصرع من قطرهٔ خون من است
(اقبال)

هنر او ادبيات په تېره بيا شعر د خپل عصر د ژوند ائنه هينداره وي . ښه شاعر هغه دی چه د غه هينداره ښه اوصافه جوړه کړي ، څو چه د قام د ژوند ائنه د ويښته هومره نازکې نکتې پکښې ښکاره شي .

دا هله کېدی شي چه شاعر له قومه راووځي او په قوم

کښې ننوځي. د قوم د اعمالو، آمالو او افکارو نه خبروي او قوم بېرته ورباندې خبر کړي.

د اولس په ژبه پوه وي او د زړه نه یې خیر وي، کلتور، عنعنات، دود او دستور یې ورمعلوم وي او په هغو نادوده پوه وي چه په قوم کښې دي او یا قوم یې په ځان کوي. ملي روایات، حماسي، متلونه او اصطلاحات وپېژني.

د قوم په رنځ او د زماني په نبض وپوهېږي او د اولس د دردونو تشخیص وکړی شي.

همدا خبرې دي چه د یو ملي شاعر له پاره د الهام اساسي منبع پیدا کوي.

خوشحال خان ختک او ډاکټر محمد اقبال د شرق هغه لوی اوستر شاعران دي چه په شعوري دول په ملي تاریخ، کولتور اومفاخرو ویاړي، د خپل او لس رنځ ټاکي او بیا ورسره په مېړانه مبارزه کوي.

خوشحال او اقبال دواړه د مسلمانانو په جامعه کښې راپاڅېدلي دي او د هغو د پاڅولو او ویښولو سندرې یې ویلې دي. د هغه اولسونه نوی ژوند غواړي چه هغه یا د اسرافیل په شپېلۍ اویا د خوشحال او اقبال غوندې شاعرانو په نغمو او ویښو رونو لاس ته راځي.

خوشحال په داسې وخت کښې سر اوچتوي چه قوم يې دمغل د استعمار ترخه ساعتونه تېروي او اقبال د انګرېزانو داقتدار او استعمار په عصر کښې غږ پورته کوي.

خوشحال خان دخپل قوم د نجات لهپاره، د شرق دسياسي ادبياتو په تاريخ کښې د لومړي ځل له پاره د مليت (نشنليزم) نغمې غږوي او اقبال د شرق د آزادۍ لهپاره د شرقي ملت روح ژوندی کوي.

څرنګه چه د خوشحال او اقبال د اولسونو ژوند او تاريخ تقريباً دمشابهو شرايطو لاندې واقع شوی دی، نو د دواړو په نغمو او آهنګونو کښې مشابه سر او تال ترغوږه کېږي.

اقبال تقريباً په هماغه محيط کښې واقع دی چې هلته دخوشحال ادبي مکتب په زور او شور تېرشوی دی، او مرور دده د شعر يوه منبع د خوشحال د تفکر اغېزه ګڼلی شو.

اقبال که په پښتو ژبه نه پوهېده، نو د پښتونوالي نه خبر و او دپښتو تاريخ او ادب نه پوره واقف و. دهغه په اردو او فارسي شعر و نو کښې د پښتونولۍ جلوې موجودې دي.

داقبال د « بالجبرئيل » نومي کتاب په حاشيه کښې ليکلي دي:
« خوشحال خان خټک د پښتو ژبې مشهور وطندوست شاعر ی

چه افغانستان یې د مغلو نه آزاد کړ او په سرحد کښې یې د پښتنو قبائیلو یوه ډله جوړه کړه . د آفریدو قوم تر آخره پورې ورسره و دریډ . ده د ده دسلو نظمو نو انګریزې ترجمه په ۱۸۶۲ع کال کښې د لندن نه شایع شوه . »

د دې نه معلومیږي چه علامه اقبال ضرور دخوشحال په اشعارو کښې یا د انګریزۍ او اردو له لارې او یا په بله طریقه مطالعه لرې.

د شاعر ایډیالوژي :

خوشحال چه په پوره معنا یو شاعر و په راز راز موضوعاتو کښې یې شعر ویلی دی ، حتی په طب کښې هم. مګر په عمومي ډول ده د شعر خصوصیت دده ملي ایډیالوژي ګڼلی شو، چه هغه د پښتنو آزادي ، آبادي ، پوهېدل، یو کېدل او لوړېدل دي :

رخنه کړ د ملک پرې مه ږده په خپل ملک کښې
په حکمت په زړه زور په لښکرو نه
ځو په توړو ، په توبریو په نېزو شي
صد چندان شي په تدبیر په هنرونه

په دې شعر کښې ده حکمت ،هنر او زړه ته هم اتکاء کړې ده او د (اخر الحیل السیف) په کلیه یې هم عمل کړی دی

مګر کله چه يې په عملي صحنه کښې د اتجربه حاصله کړې ده چه زور يو ازې په زور يو ازې په زور ماتېږي، بيا يې نو ويلي دي:

بې د تيغ له آبه نوري او به نشتر
چه جنګجوی سره ساړه کا ټېټرونه

څو وانخلي له غليمه انتقام
مرد نه خوب کا نه خوار ه کا نه آرام

يا بيولی مخ مکې ته
يا مغلو سره رزم

پښتانه چه نورڅه فکر کا نا پوه ی
بې له توري خلاصی نشته په بل کار

په شرق کښې د انګرېزي استعمار په مقابل کښې علامه اقبال لوی مبارز دی او د ده د شعر اساسي ايډيالوژي له استعمار سره مبارزه ده، دی د شرق ټول قومونه دې انقلابي مبارزې ته رابولي:

آدميت زار ناليد از فرنګ زندګی هنګامه برچيد از فرنګ
پس چه بايد کرد ای اقوام شرق!؟ باز روشن می شود ايام شرق
در ضميرش انقلاب آمد پديد شب ګذشت و آفتاب آمد پديد

بيا وايي:
نقش نو اندر جهان بايد نهاد از کفن دزدان چه اميد کشاد؟

بیا وایي :

اصل حق را زندگی از قوت است   قوت هر ملت از جمعیت است

په دې شان دیر دي طاقت په مقابل کښې مبارزه د دواړو سترو شاعرانو په شعرونو کښې ښې وهي او راز راز پېرايي يې موندلي دي . موږ به همدې پېرايو کښې د دواړو شاعرانو مقايسه وړاندې کوو :

لوړ همت :

ديو اسير قوم افراد څو چې د خپلو تيټو افراضونه تېر نه شي ، د طمعې او توقع زنځيرونه ونه شلوي او د دنيا آني او فاني شخصي او نفسي ګټو ته شا نه کړي ، تر هغه پورې د اسارت کړۍ ماتولی نه شي او له نيکمرغۍ سره نه مخامخ کېږي ؛

خوشحال خټک وايي :

طمع يلا ده اسير بنده کا   سنه سنه سري وي دا يې ګنده کا
ما ده پرليدلي چه طمع نه لري   په بادشاهانو پورې خنده کا

د منت دارو که مرم بکار مې نه دي
که علاج لره مې راشي مسيحا هم

بخت دی که طالع ده که داخيله فقيري ده
خدای مې شړۍ توره برابره د اطلس کړه

علامه اقبال څه وايي :

من فقیر بی نیازم مشربم این است و بس
مومیایی خواستن نتوان ، شکستن میتوان

زخم کرم نمی خورم ، لطف شهان نمی کشم
در نگرای هوس فریب همت این گدای را

نه شیخ شهر ، نه شاعر ، نه خرقه پوش اقبال
فقیر راه نشین است و دل قوی دارد

د پیسو مینې د بې خلک له کاره ایستلي دي او د خوارۍ په کند و کنبې یې اچولي دي . خوشحال او اقبال د شرقي شاعرۍ له عنعنې سره سم د پیسو مینه د تېرو لوخطاګانو سرګنې .

خوشحال وايي :

هغه زر تر کاڼي لو ښې لا بد تر دي
چې یې و منډي په څمکه نه خرڅېږي
چې او به په ځای اېساری شي خوساشي
صفايي یې هم په داده چه بهېږي

اقبال وايي :

اگر کردی نگه بر پارهٔ سنگ ز فیض آرزوی تو گهر شد
به زر خود را مسنج ای بندهٔ زر که زر از گوشهٔ چشم تو زر شد

خوشحال وايي :

د درويش برخه خوشي غم د هغوی د ی
چه په شمار د زرو ناست وی چون وچند کا

اقبال وايي :

مرد درویش کا سرمایہ ہے آزادی ومرگ
ہے کسی اور کی خاطر یہ نصاب زروسیم

يعني: « د درويش سرې سرمايه آزادي او مرګ دی او پرته له دې د نورو په زره کښې د سرو او سپينو نصاب دی »

خوشحال وايي :

د سليمان غونډې يې پاس په زړګی کښېږده
نه قارون غونډې يې ږده د زره د ننه

اقبال وايي :

ضمیر پاک و نگاه بلند و مستی وشوق
نه مال و دولت قارون نه فکر افلاطون

لوړ خيال :

کله چه يو قوم د ذلت کندې ته ولوېږي، نو د هغه روح حيات هم تيتيږي ، په ادب او رواياتو کښې يې هم غلامانه ذهنيت وده کوي . هر څوک وايي چه نه غريب سړی يم نمايه غتو خبرو څه دي ؟ او هر ناصح او هوښيار (!) نورو ته نصيحت کوي « چه نه کار - هلته څه کار » . مګر ملي شاعران

غواړي چه قوم د غفلت له خوبه راببد ار او د ذلت له خاورو نه ېې راپورته کړي . دوی بیا قوم خودئ او خود دارئ ته رابولي . د قوم سترګی بیاکوي او زړونه یې بیداروي ، قوم ته د لوړوالي درس ورکوي او د رفعت او لوړتیا سندرې ورته وایي . ملي شاعر یوازې د خیال په وزرونه ، بلکه د همت ، خودئ او خود دارئ په وزر لوړ الوزي او په دې ذریعه قوم ته لوړ هدف او لوړه آرزو ښیي . کېدای شي چه د آرزو د لوړوالي سره په شعر کښې د خیال لوړوالی هم ملګری شي او په دې صورت ډېر لوړ او عالي ادبیات ایجاد شي . وګورئ چه خوشحال څه وایي ؟

که لویئ وته مې ګورې ماه وخور زما پرچم د ی
آسمانونه مې خیمې دي پرې د ستورو زینت تم دی
لامې لوړ باغونه نور دي کمکی باغ مې د ارم دی

اقبال څه وایي :

بلند بال چنانم که بر سپهر برین
هزار بار مرا نوریان کمین کردند

برتر ہے چرخ نیلی فام سے منزل مسلمان کے
ستارے جس کے گرد راہ ہوں وہ کاروان تو ہے

خوشحال وایي:

په اسمان باندې پيې کړم د همت په پر و بال
چه فلک سره سر باسي

په همت کښې هغه زه يم
وايي لار د ختو نشته وآسمان ته
نه به لار در ته پيد اکړم په هنر

اقبال وايي :

در دشت جنون من جبريل زبون صيدی
يزدان به کمند آور ای همت مردانه

عروج آدم خاکی کے منتظر ہے تمام
يه کہکشان ، يه ستارے ، يه نيلگون افلاک

د دغو لويو شاعرانو په اشعارو کښې د دې مضمون ډېرې لوړې نمونې شته ، د لته د دې تولو توجه دې ته اړوم چه د بنيادم د مادي ژوند پرمختګ او د سائنس او تخنيک عروج او ارتقاء خو د مادي تحول او سياسي انقلابونو په لمنه کښې کېږي ، مګر د بشر معنوي او ادبي صلاحيت ، په هر وخت او هر ځای کښې مادي حرکت ته نوی رنګ او آهنګ بخښي او د اديب او شاعر لوړ خيال هروهرو د سائنس د پوهاند او فيلسوف په ژور فکر اغېزه کوي .

يعنې شاعر او اديب په خپل هنر آسمان ته د ختلو لار پيد ا کوي او د کهکشان، ستورو او آسمانونو له انتظاره بنيادم خبروي

او د حکیم او فیلسوف ذهنه دغه دعوت مني او د همت د سپوتنیک په زینه د شاعر هنر عملي کوي او په دغه صورت د خاورین بنیادم کرامت ثابتوي.

دا ښه معنا لري چه د خوشحال او اقبال غوندې دلوړو شاعرانو اولسونه د خوارۍ له خاورو نه پورته کېږي او هرچا ته حیران حیران ګوري. دا معما یوازې د اولسونو همت حلولی شي.

ژور فکر:

د شاعر کار د ژوندانه له لوړ و ژورو سره دی او هم دی دی چه خپل اولس د نیستۍ له ژوره نه وباسي او د هستۍ آسمان ته یې هسکوي. نو ځکه دی تل په لوړو ژورو پریشانه او سرګردانه ګرځي، کله د لوړ خیال په وزر آسمان ته ختږي او په دې مستۍ کښې په ستورو ناز کوي او کله بیا د اندیښنې په سیند کښې لاهو کېږي او دیو خوا خوږي مانو په څېر د قوم ماته کشتۍ له ګردابه وباسي. په دې سبب د شاعر دلوړ الوت منزل آسمان او د هغه د ژورې اندیښنې سمبول سیند او دریاب دی. وګورئ چه خوشحال څه ویلي دي:

که غوټې پسې وهې په لاس به در شي
چاوې داچه په دریاب کښې ګوهر شته
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کښې پروت دی
غواصان پسې غوټې وهي په مرسته

دعاشق خاطر او خیال لکه درياب دی
چه څپه يې کله لوړه کله مسته

اقبال وايي دي :

میارا بزم بر ساحل که آنجا نوای زندگانی نرم خیز است
به دریا غلط و با موجش درآویز حیات جاودان اندر ستیز است

میړانه او مجاهده :

خوشحال او اقبال دواړه د میړانې او مجاهدې د ډگر قهرمانان دي. مبارز، قهرمان او مجاهد میړونه د دواړو خوښېږي.

څو چه یو قوم کښې د میړانې او مجاهدې روح پیدا نه شي، هغه قوم د ښه ژوند ښه ورځ په سترگو لیدلی نه شي. د دواړو شاعرانو په نغمو کښې د قوم دغه روحیه بیدارېږي او د دواړو د مجاهد میړو په لټه کښې چیغې وهلې دي. هغه مجاهد چه په آزادۍ او خپلواکۍ مین دی او په دې لاره کښې د مرگ او بند پروا نه لري، د هیڅ شي نه ښه چار بېږي او د دنیا مال، دولت، رتبه او منصب یې له لارې اړولی نه شي.

خوشحال وايي :

مردي دې هیڅ ده چه په زړه شېر نر یې   خه خو وشو وکه زړه ور وېر نر یې
ترسرچه تېر شي ویره هیڅ نه وي   ویره دې هومره ده چه ترس تېر نر یې

اقبال وايي :

دل بیباک را ضرغام رنگ است — دل ترسنده را آهو پلنگ است
اگر بیمی نداری بحر صحرا است — وگر ترسی به هر موجش نهنگ است

خوشحال وايي :

چه څرګند ه سرباړي کاندي د تورو
زه خوشحال خټک ترهسي هنرجار شم

اقبال وايي :

من آن علم وفراست با پرکاهی نمیگیرم — که از تیغ وسپر بیگانه سازد مرد غازی را

په پرپوتلو اولسونو کښې د محیط سره موافقت، د زماني سره جوړښت، موقع شناسي او مجلس آرايي لوی هنرونه ګڼلی شي او ډېر هوښيار خلک په دغه لار ځي.

مګر د اولس شاعران د اوضاعو تغير او انقلاب غواړي. هغوی د نامحانو په دې نصيحتونو پورې ملنډې وهي او په خپله مبارزه د قوم تقدير اړوي. هغوی د زماني سره نه جوړېږي، بلکه زمانه په خپله طبعه جوړوي.

خوشحال وايي :

توکلت علی الله ايو ه و ينا د ه
د خوشحال له زماني سره ساز نشته

اقبال وايي :

حدیث بی خبران است تو با زمانه بساز — زمانه با تو نسازد، تو با زمانه ستیز

خوشحال وايي :

دآسمان د پرې څنډې ، لور په لور توري لښکرې
زړه مي نه خوځي له ځايه غرځوښي ئي کړنه

اقبال وايي :

به خود خزیده و محکم چو کوهساران زی چو خس مزی! که هوا تیز و شعله بیباک است

دعزم او ارادې خاوندان او آزادطبعه شاعران هيڅکله چيا دخوشحالۍ يا خپګان ، دوستۍ او دښمنۍ ، ګټې او تاوان لپاره خپل قضاوت نه بدلوي ، حق نه پټوي او جاه او مقام ته سر نه ټيټوي . دوی هيڅکله خره ته اس او اس ته ټټو نه وايي او ځان بې تميزه نه ښيي ، بلکې د محيط په بې تميزۍ پوري خاندي شرقي ادبي عنعنه داسې ډېر مثالونه لري .

سعدی وايي :

خر قاضی اگر به مکه رود چون بیاید هنوز خر باشد

رحمان بابا وايي :

د مکې په بزرګۍ کښې څه شک نشته
ولې خر به حاجي نشي په طواف

خوشحال وايي :

که د خره زين د سرو وي او ره سره زر کړې
خر به آس نشي په دا زيب زينت

اقبال وايي :

غلامم جز رضای تو نه جویم | جز آن راهی که فرمودی نپویم
ولیکن گر به این نادان بگویي | خری را اسپ تازی گو! نگویم

د آزادۍ مینه :

خوشحال او اقبال یو ازې دا نه چه پخپله د طبعې آزادي لري، بلکه دوی خپل قوم او اولس هم د آزادۍ خوانه رابولي او د هغوی په طبیعت کښې د آزادۍ روحیه پالي.
د واړه آزادي غواړي، آزادي لټوي او په آزادو مېړونو پسې ګرځي!

خوشحال وايي :

آزادي تر بادشاهیه لا تېرې کا
چې د بل د حکم لاندې شي زندان شي

که بادشاه یې په زندان کا غم یې نه وي
د آزادو آزادي وي له الستـه

له آزادۍ نه بهتر هیڅ نشـتـه
چه څوک په کور کښې خپله د نده کا

چه سرې شړ و مبې یې څښنم په وخت داوي
بادشاهي داورنګ زیب زما غـرکه

اقبال وايي :

مرد حر محکم ز حکم لا تخف | ما به میدان سر به جیب او سر به کف

مرد حر از لااله روشن ضمیر   می نگردد بندهٔ سلطان ومیر

مرد حر چون اشتران باری برد
مرد حر باری برد خاری خورد

هغه ز لمیان چه په وسله مین نه وي او یوازې ځان سینګاروي هغه د قوم ، وطن پدرد نه خوري ، بلکه پخپله د قوم او وطن له پاره یو بې درمانه رنځ وي.

دوی چه د دول او سینګار اسیران دي او ځان جوړوي، نو قوم به څنګه آزاد او وطن به څنګه جوړ کړي؟

یو هیالي شاعران له دغسې ناځوانانو نه مخ اړوي او ورته په کرکه ګوري.

خوشحال وايي:

چه مین په وسله نه وي
مرد دې نه وايي خپل ځان ته
لاس دې سره کا، سترګې تورې
ځان دې وجوړوي ځوان ته

اقبال وايي:

این مسلمان زادهٔ روشن دماغ   ظلمت آباد ضمیرش بی چراغ
درجوانی نرم ونازک چون حریر   آرزو در سینهٔ او زود میر

این غلام، این غلام، این غلام
حریت اندیشهٔ اورا حرام

له ریاء کاری سره مبارزه:

په هر قوم او وطن کې په هر وخت او هر ځای کښي د هر صحیح مسلک او لوړې ایډیالوژۍ په مقابل کښي او د تنویر، ارتقاء، تجدد او اجتماعي انقلاب په مخالفت یو شمېر خلک درېږي. دا کسان اساسًا د ارتجاع کوونکو ملاتړي، د علم، عمل او حرکت مخه بندوي، او به خړوي او ماهیان پکښې نیسي. په ساده ټولنو کې دا ریاکار خلک د شیخ، ملا او صوفي په لباس کښي راوځي. په خپل سپین لباس سپېځلي خلک غولوي او د ملنګ په جامه د پلنګ رول لوبوي.

واقعي مذهبي لارښوونکي د غسې نه وي، بلکې د دغو ریاکارانو اکثر کارونه د دین او مذهب له اساساتو نه هم مخالف وي او د دنیا له دود او دستور نه هم.

روشنفکره قومي شاعران تل له داسې خلکو نه زړه چاودي وي او د دوی له خوا تکفیر او توهین شوي دي. څرنګه چې له ارتجاعي عناصرو سره د دوی ارتباط ډېر قوي وي، نو د شاعر غریب خبره زر اثر نه کوي، یوازې د دغسې ریاکارانو حقیقي څېره څرګندوي.

رحمان بابا چې یو مذهبي عالم او صوفي شاعر دی د دې

خلکو په باره کې وايي:

دین یې دام دی د دنیا په لارکښې ایښی
پرې را اړوي وحشیان د مخلوقات

حافظ شیرازي وايي:

واعظان کاین جلوه بر محراب ومنبر میکنند
چون به خلوت میروند آن کار دیگر میکنند

د خوشحال او اقبال په اشعارو کښې هم د دغسې خلکو ریاکارانه کارونو ډېر ه غندنه شوې ده.

خوشحال وايي:

چې پر ون یې فاسقانو سره جنګ و
نن هغه تر فاسقانو لاڅه نورشو

که شیخان که زاهدان، که عالمان دي
د عمل سره جوړ نه دی قال ئې دوارو

دا جاهل شیخان، شیخان نه دي شیطان دي
چې فساد یې پیدا کېږي له تهلیله

زاهدان، شیخان د هر لوري نه ډېر دي
د خوشحال خټک بکار دي عارفان

زه خو شرابي یم شیخ څه راسره جنګ کړي
برخې ازلي دي کشکي ما د ځان په رنګ کړي
زه خو د زړه درد غواړم په هر یوه مذهب کښې
تازده ستا خبرې چې نقلونه رنګارنګ کړي

* * *

اقبال وايي :

دین حق از کافري رسوا تر است — زآنکه ملا مؤمن کافر گر است
از شکر فیهای آن قرآن فروش — دیده ام روح الامین را در خروش
کم نګاه و کور ذوق و هرزه ګرد — ملت از قال و اقولش فرد فرد

* * *

به بند صوفي و ملا اسیری — حیات از حکمت قرآن نګیری
به آیاتش ترا کاری جز این نیست — که از یاسین او آسان بمیری

* * *

عام شکایت :

کله چې شاعر د یو قوم ترقي او آزادي غواړي، نو یوازې له افتخارونه د که حماسه ورته نه وايي او یوازې د تېرو مېړونو د افتخار او وياړ ونو په کیسو بسنه اوده کوي، بلکه خپلو نواقصو ته یې هم توجه اړوي، تنقید کوي، اعتراض کوي، پېغور ورکوي او د زړه له درده

معنادار ه سپکي سپوري هم ورته وايي.

دا د دې له پاره کوي چه قام له سپکوالي نه وباسي او د سرېتوب لوړ مقام ته يې ورسوي. خوشحال او اقبال په ډېر جرئت، صراحت او صداقت قام خپلو نیمګړتیاوو ته ملتفت کړی دی او د حاذق حکیم په شان يې خپل رنځ ورته په ډاګه ویلی دی؛

خوشحال وايي:

ځينې چلوې دعوې لرم په زړه کښې
خو افسوس چې پښتانه واړه بې ننګ دي

او اقبال وايي:

نصیبی نیست از سوز درونم مرز و بوم را
ز دم اکسیر را بر خاک صحرا، یا طل افتاده است

خوشحال د پښتنو له بې اتفاقۍ نه ډېر سخت شکایت لري؛

هر چار د پښتانه تر مغل ښه دی
اتفاق ورځنې نشته ډېر ارمان

* * *

که هر څو يې سازو مه نه سازېږي
پښتانه دي د کړو کانو د بوال

* * *

اقبال په پښتنو باندې عيناً همدغسې ژاړي:

لیک از بی مرکزی آشفته روز　　بی نظام و نا تمام و نیم سوز

آن یکی اندر سجود آن در قیام　　کاروبارش چون نماز بی امام

* * *

سره له دې هم خوشحال خان دخپل قوم فطري استعداد نه هیله من دی او چور نا امیده نه دی.

که توفیق د اتفاق پښتانه مومي

زوړ خوشحال به دوباره شي په داځوان

* * *

تر مغلو پښتانه په توره ښه دي

که په پوهه پښتانه وای څه هوښیار

او اقبال هم په شرق کښې دیو داسې میړنتوب انتظار لري، چې هغه زندانونه ورانوي او دغلامانو زنځیرونه شلوي:

میرسد روزی که زنجیر غلامان بشکند　　دیده ام از روزن دیوار زندان شما

حلقه گرد من زنید ای پیکران آب و گل　　آتشی در سینه دارم از نیاکان شما

باز او شاهین د دواړو شاعرانو سمبول دی:

شاعران، په تېره بیا د شرق شاعران، په خپلو شعرونو کښې ځینې کلمات او لغات د سمبول په ډول راوړي، کله چې د استبداد په تیارو کښې په شاعر دنیا لکه زندان شي او ده ته د دغه حالت

د صحیح تصویر و لوحق حاصل نه وي ، د زړه د درد په ویلو یې ژبه سوزي یا غوڅیږي او د هغه په نه ویلو یې هډوکي سوزي او زړه چوي . د دغه خطر ناک شخصي او نفسي حالت نه د نجات له پاره په شعر کښې د دغسې سحر او یا حکمت نه کار اخلي چې هم د زړه درد ووايي او هم یې ونه وايي.

نو داسې چل کوي چې له کلماتو نه یې راز کار اخلي او د اشارو، کنایو او استعارو لمنه نیسي . نو د ځان یا د خپل اولس زنداني ژوند «قفس» ځان یا خپل قوم «بلبل» استبدادي قوتونه «صیاد» یا باغوان او د خپل زړه ارمان «ګل» بولي ، د غو ته ادب پېژندونکي سمبول وايي.

کوم سمبول چې د یو شاعر په اشعارو کښې عام شو ، د هغه هر نیت چه وي ، هغه د بېر ځله د معاصرو او راتلونکو نسلونو د شاعرانو په شعرونو کښې هم ځای نیسي او د ادبي عنعنې یو جزء ګرځي .

خوشحال او اقبال هم د شرق د شاعرۍ د ادبي عنعنې د سمبولونو نه تل کار اخیستی دی او هم ځانله خاص سمبولونه لري چه د د واړو سمبولونو سره یو یا وړ ته دي .

څرنګه چه په وروستي عصر کښې د لرغونو شاعرانو عنعنوي سمبولونه (ګل ، بلبل ، بورا ، شمع ، پتنګ ، ساقي ، شراب ...)

ښځې زاړه او بې خونده شوي دي ، نو خوشحال او اقبال د
د آزادۍ د روحیې ، یا د روحیې د آزادۍ په اثر د خپلو
ادبي او تبلیغي مسلکونو سره سم ځانته مشخص سمبولونه
هم ټاکلي دي ، چه هغه «باز» او «شاهین» دی.

دا سمبول د شجاعت او لوړهمتۍ او جرئت د روحیې
له پاره ډېر مؤثر دی.

«باز» د خوشحال خان او «شاهین» د اقبال د شاعرۍ سمبول
دی ، که څه هم کله کله خوشحال د خپل فکر «شاهین» او
اقبال د خپل نظر «باز» هم الوزولی دی.

موږ وېلی شو چه څومره د باز او شاهین مفهوم یو
تر بله سره ورته دي هغو مره د دواړو شاعرانو په شاعرانه
نظر او ادبي تفکر کښې هم نژدېوالی موجود دی.

د خوشحال باز :

باز د خوشحال خان ډېر خوښ و او د
خپل جنګیالي او زړور طبیعت له مخه یې ښکار هم خوښېده. ده
یو مستقل اثر «بازنامه» نومېږي ، چه د بازانو د ساتنې ،
پالنې او ښکار په باره کښې دی. د دې کتاب په مقدمه کښې وايي:

طبیعت مې په مثال د باتور باز دی
که یې ګوري د هر څه و ښکار ته ساز دی

په دې موضوع کښې ځانله نور مستقل نظمونه هم لري چه ډېر کسر يې واسي دی :

نه تمامه بازنامه نه دا دېرش بيته
که يې ياد کړې د خوشحال ختک يادګاري

سربېره پردې خوشحال په خپلو عشقي، اجتماعي او حماسي شعرونو کښې باز ديو سمبول په صورت راوړی دی، چه ځينې نمونې يې دادي :

که نيولې زرکه باز پرېږدي له چنګه
زه به هم له لاسه پرېږدم شوخ وشنګه

* * *

درست عالم دې په خوشحال باندې غوغا کا
باز پرواز کا د کارغانو له غلغله

* * *

پر د قاز شته پر د باز لکه پرهسې پرواز

* * *

د ښو ښځو کې يې نيغې ځې تر زړونو
چې تېره، تېره کانه کا لکه باز

* * *

ښايسته د ښې تاووس ورله بويه
دا واړه ښکار رونه نه کا باز زما

په شوکت لکه شهباز شه   په همت لکه عنقـــا

* * *

زما زړه لکه د باز دی   که ته رنګ لرې د میور[1]

* * *

چه د زړکو ښکار په غره کښې پید اکېږي
باز په دا سبب نیولی دی دا غـــر

* * *

د خوشحال په زړه یې هسې چارې وکړ ې
لکه باز چه زرکه یوسي په منګولو

* * *

هغه باز تر منګیر که لا بتر دی
چې غوټې وهي په شلانډو[2] یا مږکو

* * *

چه وهل، خوړل، خوړول کا، هغه باز دی یا شاهین
چه یې سوړې لړ وړینه، یا مېږې دی یا فاره[3]

* * *

څه هغه شهباز شه چه دې ځای په سر د روي
نه لکه د کلي کارګه کرځې غم د نس کړي

---

(1) میور یعني تاووس (2) شلانډه: چوګنبه (3) فاره: موږک

غلبواز دبل منګولې وته ګوري
لکه باز لرې نن دې خپله غوټه کړه

* * *

عاقبت به خدای ظفرکا د بازانو
تار په تار به آواره واړه زاغان شي

* * *

اهل شر ته د شاهین منګول پیدا کړه
اهل خیر و ته حلیم شه ترحمامه[1]

* * *

دواړه سترګې یې شاهین شهپرې زلفې
زما زړه کوتر شاهین راځخه یوړ

* * *

داقبال شاهین:

داقبال په اشعارو کښې یو مستقل نظم دی چه عنوان یې دی « پند باز با بچه خویش » او بل یې د « شاهین و ماهی » تر عنوان لاندې دي .[2]

اقبال عموماً « شاهین » او کله کله « باز » د سمبول په توګ راوړی دی ، چه موږ یې څو نمونې وړاندې کوو :

---

[1] حمام : کوتره . [2] دا دواړه نظمونه په « پیام مشرق » کښې دی .

جره شاهین از دم سردش تذرو — می رباید ذوق رعنایی ز سرو

* * *

همت بلند و چنگل ازین تیزتر بده — شاهین من بصید پلنگان گذاشتی

* * *

به هوش باش که صیاد ما کهن دام است — گرفتم این که چو شاهین بلند پروازی

* * *

خرد بدست تو شاهین تند و چالاک است — توان گرفت ز چشم ستاره مردم را

* * *

خیز و بال و پر کشا پرواز تو کوتاه نیست — جره شاهینی به مرغان هوا صحبت مگیر

* * *

تو ای شاهین نشیمن در چمن کردی از آن ترسم
هوای او ببال تو دهد پرواز کوتاهی

* * *

ترا نادان امید غمگساریها ز افرنگ است
دل شاهین نسوزد بهر آن مرغی که در چنگ است

* * *

دولت تست این جهان رنگ و بوی — من نگویم در گذر از خاک و کوی
صید چون شاهین ز افلاکش بگیر — دانه دانه گوهر از خاکش بگیر

* * *

مثل شاهینی که افتد بر حمام — می فتد بر مرگ آن مرد تمام

* * *

که نتوان زیست با خوی حریری — کبوتر بچهٔ خود را چه خوش گفت
کله را از سر شاهین بگیری — اگر یا هو زنی ز مستی و شوق

* * *

زندگی سوز و ساز، به ز سکون دوام فاخته شاهین شود، از تپش زیر دام

* * *

بازوی شاهین کشا، خون تدروان بریز مرگ بود باز را زیستن اندر کنام

* * *

ندارد کار با دون همتان عشق تدرو مرده را شاهین نگیرد

* * *

برهنه سر ہے تو عزم بلند پیدا کر
یہاں فقط سر شاہین کے واسطے ہے کلاہ

یعنې: «چه سر دې لوڅ دی، لو لوړ عزم پیدا کړه، ځکه یوازې د شاهین د سر له پاره د غه خولۍ ده». وګورئ د اقبال د اردو بیت او د خوشحال پښتو بیت یو مضمون لري:

د کلاه لایق خو باز دی یا شاهین دی
په داځه چه د کلاغ په سر کلاه شي

اقبال د الوتکې په باره کښې چه د نوي عصر اختراع ده، وايي:

به پرواز شاهین به نیرو عقاب به چشمش ز لاهور تا فاریاب

بالاخره اقبال د افغان ملت په باره کښې وايي چه:

ملت آوارهٔ کوه و دمن در رگ او خون شیران موج زن

زیرک و روئین تن و روشن جبین چشم او چون جره بازان تیز بین

د خیبر او د خیبرد او سیدونکو په باب وايي:

سرزمینی کبک و شاهین مزاج آهوی او گیرد از شیران خراج
در فضایش جره بازان تیز چنگ لرزه بر تن از نهیب شان پلنگ

په افغاني جامعه کښي :

اوس به مونږ پښتون مشر اوشاعر خوشحال خان خټک او دشرق فیلسوف شاعر علامه اقبال په افغاني جامعه کښي وګورو :

خوشحال خان خو پخپله یو ځه پښتون ، په پښتني کهول کي زیږیدلی او په پښتني خاوره کښي لوی شوی سړی دی . لکه چه مخکښي وویل شو دهغه دژوند ایډیالوژي دپښتنو آزادي ، آبادي ، یووالی او اتفاق و . د ده د اشعارو محور او روح پښتونولی اوافغانیت دی . دخپلي زماني دې ننګیالي ، د پښتنو په ننګ توره وتړله او دکندهار نه تر اټکه پوري دیوې آزادې ، آبادې اومتحدې جامعې دجوړولو ارمانجن و . دی وایي :

درست پښتون له کندهاره تر اټکه
سره یو د ننګ په کار پټ اوآشکار

او هم دی وایي :

د افغان په ننګ مي وتړله توره
ننګیالی دزماني خوشحال خټک یم

اقبال هم دافغاني اولس اوخاورې سره خپله علاقه ثابته کړې ده . افغانستان ته یې سفر کړی دی اودافغان اوافغانستان په باره کښي یې ډېر شعرونه ویلي دی . دخیبر، کابل، غزني ،کندهار، فاریاب،

بلخ او بدخشان ستاینه او یادونه یې کړې ده . افغاني بادشاهان، علماء او مشاهیر یې په ډېر اخلاص یاد کړي دي .

۱ ده یو منظوم اثر "مسافر " نومېږي او په افغانستان کښې ده د سفر خاطرات دی ، ده خپل بل مشهور او قوي اثر "پیام مشرق" اعلیحضرت امان الله خان ته اهداء کړی دی . پر دې او خپلو نورو آثارو کښې یې د پښتنو او د هغو د هېواد ډېره ستاینه کړې ده او ډېره زیاته علاقه او همدردي یې ورسره ښوولې ده . د اسې ښکاري چې د پښتنو تاریخ ، کولتور او ملي موجودیت ده په زړه او ضمیر باندې ډېر اثر کړی دی او د پښتنو نخوا ځمکه او آسمان ورته د الهام یوه ډېره ښه منبع ده . ډېر ښه څه وايي:

آسیا یک پیکر آب و گل است — ملت افغان در آن پیکر دل است
از کشاد او کشاد آسیا — وز فساد او فساد آسیا
تا دل آزاد است، آزاد است تن — ورنه خاکی در رهٔ باد است تن

د اقبال په شعر کې د خوشحال ذکر:

خوشحال خان په ژوندوني کښې هم مېړه و او پس له مرینې یې هم مېړانه خو ښېده .

دی وایي:

پس له مرګه خوښ د مرد ترخنګه شه یم
ګورمې مه شه د نامرد له ګوره سم

کله چې خوشحال وفات کېده، نو دا یې وصیت وکړ:
„ ما هلته ښخ کړئ چه د مغلو سیوري مې پرخاوره ونه شي
او د مغلو د سپرو د پښو ګرد مې پر هډیو ونه لوېږي "

اقبال د دې کیسې یادونه داسې کوي:

۱۔ قبایل هوں وحدت کے ملت میں گم کہ ہو نام افغانیوں کا بلند
۲۔ محبت مجھے ان جوانوں سے ہے ستاروں پہ جو ڈالتے ہیں کمند
۳۔ مغل سے کسی طرح کمتر نہیں کہستان کا یہ بچۂ ارجمند
۴۔ کہوں تجھ سے اے ہمنشیں دل کی بات وہ مدفن ہے خوشحال خاں کا پسند
۵۔ اڑا کر نہ لائے جہاں باد کوہ
مغل شہسواروں کی گرد سمند

یعنی:

(۱) چه قبیلې به ملي یووالي کښې ورکې شي هلته به د پښتنو نوم لوړ شي.
(۲) زه هغو زلمو سره مینه لرم چه ستورو به کمند کښې نیسي.
(۳) د غرو دغه زلمي په هیڅ فن کښې تر مغلو بانې نه دي.
(۴) زه تا ته د زړه خبره وکړم چه د خوشحال خان هغه قبر خوښ
(۵) دی چه هلته د غرو باد ونه د مغلو د سپرو د آسونو دوړې نشي وروړلی،
وګورئ چه د خوشحال خان د ژوند د ایډیالوژۍ خلاصه، د مرګ د وخت
ارماني خبره د ټول نسل د پاره د خوشحال له خوا پروګرام او وصیت علامه اقبال
په څومره مینه بیا نوي او هغه د خپل زړه خبره بولي.

د اقبال په شعر کښې د خوشحال فکر :

خوشحال خان یو دردېدلی او ربړېدلی شاعر دی . د قام ربړونه او روحي دردونه يې قام ته ښکاره ویلي دي ، د ده په اشعارو کښې ډېرې تنقیدي نمونې شته چې یوه يې دا ده :

پښتانه په عقل یو هم څه نا کس دي
کوته سپي د قصابانو د جوس دي

بادشاهي يې د مغل په زړو بایله
د مغل د منصبونو په هوس دي

اوښ له بار سره په خپل کور کښې ورغلی
په ولجه د اوښ د غاړې د جرس دي

* * *

دې شعر د اقبال ډېره توجه ورګرځولې ده .

« جاوید نامه » د اقبال د لوړ خیال یوه ژوندۍ نمونه ده چې د خیال په وزر یې په آسمانونو ګرځېدلی دی . په دې شاعرانه سفر کښې چې کله د مشرق د تېرو بادشاهانو په تولګي کښې د احمدشاه ابدالي له روح سره ملاقات کوي ، نو د پښتنو د ژوند په باره کښې د احمدشاه بابا له روح سره د زړه خواله کوي.

په دې مصاحبه کښې شاعر د پښتنو منحرف شوی نفسیاتي حالت د خوشحال خټک په خوله د احمدشاه بابا د روح حضور ته وړاندې کوي او د هغه دیوې پوښتنې په ځواب کښې وايي :

خوش سرود آن شاعر افغان‌شناس — آنکه بیند باز گوید بی هراس
آن حکیم ملت افغانیان — آن طبیب علت افغانیان
راز قومی دید و بی‌باکانه گفت — حرف حق با شوخی رندانه گفت:
«اشتری یابد اگر افغان حر — با یراق و ساز و با امیان در
همت دونش از آن امیان در — می‌شود خوش‌نود با زنگ شتر»

د اشعر سربېره پر دې چې د خوشحال خټک د یا سنې شعر ترجمه ده ، د اقبال له خوا د خوشحال په اشعارو یو تقریظ هم دی. مونږ ګورو چه په دې شعر کښې د «خوش سرود» عبارت د خوشحال د شعر ستاینه ده .

سربېره پر دې په دې شعر کښې خوشحال افغان‌شناس، حق ویونکی او نه وېرېدونکی شاعر او د افغانې ملت د رنځونو حکیم بلل شوی دی.

چه دا یوازې له دغه شعر سره نه ، بلکه د خوشحال د لوړ شخصیت ، عالي افکارو او په زړه پورې اشعارو سره د علامه اقبال د زړه له کومې علاقه ښکاره کوي. د اقبال دا شعر د خوشحال د یو رتني شعر د یوې برخې منظومه ترجمه ده ، مګر د دغه مضمون د اقبال په ځینو نورو اشعارو کښې هم ډېر منعکس شوی دی، لکه چه وایي:

آدم از بی بصری بندگی آدم کرد   گوهری داشت ولی نذر قباد و جم کرد
یعنی از خوی غلامی ز سگان خوارتر است   من ندیدم که سگی پیش سگی سر خم کرد

* * *

مؤمن و پیش کسان بستن نطاق   مؤمن و غداری و فقر و نفاق
با پشیزی دین و ملت را فروخت   هم متاع خانه و هم خانه سوخت

* * *

بهر یک نان نشتر لا و نعم
منت صد کس برای یک شکم

* * *

ښاغلو دوستانو او گرانو عزیزانو !

داوو د خوشحال او د اقبال د شاعرۍ ځینې مشترک، یا سره ورته او مشابه اړخونه چه دوخت په تقاضا مې د نمونې په توګه وړاندې کړل.

هیله لرم چه زما دا ناتمامه سعیه په خپله کامله مینه ومنئ.

زه په داسې حال کښې چه ستاسو د توجه او التفات نه تشکر کوم خپله وینا د اقبال په کلام پای ته رسوم :

اهل حق را حجت و دعوا یکیست
خیمه های ما جدا دلها یکیست

د ۱ ننګیالی ښښتون، له کتابه

دهغه بین المللي سیمینار مقالې چې په ۱۳۴۵ هش کال د ښتو ټولنې له خوا په کابل کښې جوړ شوی و.

دخوشحال ختک د ۲۸٦ تلين دنمانځنې لنډه علمي راپور

د دې درانه محفل به يادښې پاتې ترکلونو
د نوي اوږ لمسي افغان د نسل په فکر ونو

د ۱۳۴۵ هـ ش کال د سرطان د مياشتې په (۱۵) نېټه اعلان وشو چه د پښتو ژبې د مشهور شاعر او پښتون مشر خوشحال خان ختک ۲۸٦ تلين نمانځنه د پوهنې د وزارت او پښتو ټولنې د رياست له خوا کېږي . د دې کار د مقدماتي ترتيباتو د نيولو له پاره د پوهنې په وزارت کښې يوه غونډه وشوه چه په هغې کښې د هېواد له لويو ليکوالو نه سربېره ، د پوهنې وزير پوهاند دوکتور محمد عثمان انوري ، د کلتور او اطلاعاتو وزير محمد عثمان صدقي او د قبايلو مستقل رئيس ښاغلي

خالد روښان هم شامل وو. په دې ټولنه کښې ځینې لیکوال د مقالو د لیکلو له پاره وټاکل شول او هم یوه کمېټه وټاکل شوه چه لیکلې مقالې وګوري او نورې مشورې ورکړي.

په دغه کمېټه کښې د غه کسان شامل شول:

۱- پوهاند عبدالحی حبیبي
۲- ښاغلی قیام الدین خادم
۳- عبدالرؤف بېنوا
٤- پوهاند صدیق الله رښتین
۵- ښاغلی صباح الدین کشککي
٦- ښاغلی محمد دین ژواک (منشي)

دغې کمېټې د پوهاند حبیبي په ریاست (۵) غونډې وکړې او لیکلې مضامین یې وکتل. د پوهنې د وزارت او د پښتو ټولنې د ریاست له خوا د نړۍ د هېوادو نو ځینو پوهانو ته بلنه ورکړل شوه چه په دې تلین کښې ګډون وکړي. په دې ډله کښې اکثر هغه کسان شامل وو چه په پښتو ژبه او ادبیاتو کښې د مطالعې او معلوماتو خاوندان دي. او داسې اشخاص هم پکښې وو چه په خاص ډول د خوشحال د ژوندانه او آثارو په باره کښې یې څه لیکلي دي.

د خوشحال د یادونې دا محفل د ۱۳٤۵ هـ ش د اسد په ۲٤

شروع او د اسد په (۳۰) پای ته ورسېد. یعنې یوه هفته یې دیو سیمینار په شکل د راډیو افغانستان په تالار کښې دوام وکړ.

د دغه سیمینا اصلي غړي یعنې کنفرانس ورکوونکي اشخاص داو و:

له افغانستان څخه:

عبدالحی حبیبي، ګل پاچا الفت، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالرؤف بېنوا، محمد امین خوږیاڼی، حبیب الله تږی، محمد ارسلان سلیمي، مېرمن معصومه عصمتي، محمد سرور ګویا، انور الحق کران، عبدالله بختاني، عبدالقدیر فهیم، عبداللطیف جلالي او دوکتور روان فرهادي.

په کابل کښې له اوسېدونکو پښتونستانیانو څخه:

محمد ایوب خان اڅکزی

له پېښور څخه:

محمد اجمل خټک، پریشان خټک او سید رسول رسا.

له خیبر څخه:

امیر حمزه شینواری

له کوټې څخه: فضل احمد غازي او سلطان محمد صابر.

له هند څخه:

مولانا امتیاز علي عرشي او ډاکټر ریاض احمد شیرواني.

له شوروي اتحاد څخه:

عارف عثمانوف

له ایران څخه:

داکتر خطیبي او ډاکټر منوچهر.

دغه درونډ محفل په دې ورو سته ډول جلبدلی دی:

دوشنبه، ۱۳٤٥ د اسد (۲٤) د ۱۹٦٦ د اګست (۱۵):

په دغه ورځ کښې محفل پرانیستل شو. په دې محفل کې اعلیحضرت سردار محمد داؤد، صدراعظم ښاغلی محمد هاشم میوندوال او د سلطنتي دربار وزیر ښاغلی علي محمد، دولسي جرګې رئیس دوکتور عبدالظاهر، د مشرانو د جرګې رئیس ښاغلی عبدالهادي داوي، د صدارت عظمی مرستیالانو، د کابینې او شورا غړو، د پښتونستان ستر مشر خان عبدالغفار خان، دکور دیپلوماتیکو غړو، شاعرانو، لیکوالو او د پوهنتون استادانو ګډون کړی و.

د قرآن شریف دخومبارکو آیتونو له لوستلو نه وروسته محفل د معظم همایوني اعلیحضرت په پیغام پرانیستل شو.

په دې پيغام کښې دخوشحال خټک د ياد ورځې لومړنۍ غونډه د ادب او تاريخ د يو ځلانده شخصيت د ژوندانه او آثارو او افکارو د معرفۍ په لارکې يو سودمن اوګټور ګام بلل شوی او دهغې د برخې اخيستونکو له پاره له خدای پاک څخه توفيقونه غوښتل شوي دي.

بيا صدراعظم محمدهاشم ميوندوال خپله وينا وکړه.

ښاغلي ميوندوال په خپله وينا کښې وويل:

«خوشحال خټک په خپل ژوندانه کښې د پښتنو د مشر او ملي قائد په حيث او له مرګ نه وروسته د نړۍ والي شاعر په حيث پېژندل شوی دی. په ژوند او پس له مرګه يو ملت جوړوونکی شخصيت دی.»

«مونږ وياړو چه خوشحال خټک د توري او قلم سربازدی او د پښتنو په ملي مشرانو کښې ملت ساتونکی او ملت جوړوونکی قهرمان دی.»

بيا صدراعظم د خوشحال په ژوندانه باندې يو لنډ او معنادار نظر واچاوه او په پای کښې يې وويل:

«اوس چه مونږ د دې ملي قهرمان د مړينې د تلين نمانځنه کوو دده له روحانيت څخه مدد غواړو چه پښتانه د خپل ملي برم په ساتلو کښې بريالي او سرلوړي وي او دا د خوشحال محفل او

دغسې نور ملي او ادبي محفلونه دې وطن کښې په بر اوبې شمار شي او د دې محفل شاملين دې ميلمانه دي او که کور بانه تل خوشحاله او کامکار روي »

سباغلي صدر اعظم د خوشحال څو شعرونه ولوستل، د هغو شعرونو له جملې څخه مونږ دا يو بيت را اخلو:

يا هغه پښتانه نور وو دا څه نور شول
يا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان

ورپسې د پوهنې وزير پوهاند ډاکتر محمد عثمان انوري خپله وينا په پښتو ژبه واوروله او د خوشحال خان په ژوندانه، نصب العين، فلسفي، مفکورې سياسي عقيدې، اجتماعي شخصيت، ادبي مزيت او د مجادلې په لار باندې په علمي او منطقي تحليل رڼا واچوله. د مثال په توګه د پوهنې وزير په دې باره کښې چه خوشحال هنر د ژوند له پاره غواړي، که هنر د هنر له پاره؟ وويل:

« خوشحال خان له مغولي سخت استبداد سره بيا هم د آسيا د پربوتې دورې شاعر نه دی او نه قوم مأيوسه کوي. بلکه د ده په برخه کښې د پښتو ژبې د علماوو نظريه دا ده چه خوشحال خان په ادب کښې د نوې لار خاوند دی. دا لار دار وپا د هومينيزم او رنسانس دورې ته ورته کېږي، يعنې هغه خدمت چه په اروپا

کښي همدغې تاریخي دورې کړي دی ، خوشحال دآسیا یو د ې کوټ کښي کړی دی . »

پوهاند انوري دخپل پیغام په پای کښي وویل :

« زه باور لرم چه ستاسې دغه مجلس چه د لوی خوشحال دنمانځني له پاره جوړ شوی دی ، له هرې خوا دستاینې ور او کتور شي . زه ستاسې له پاره له لوی خدای (ج) نه توفیق غواړم کوم مېلمانه چه له دوستو هېوادونو څخه راغلي دي ، هیله کوم چه دلته یې شپې اوورځې ښې تېرې شي . »

بیا د کابل پوهنتون رئیس ښاغلي توریالي اعتمادي د کابل پوهنتون پیغام واوراوه . په دې پیغام کښي ویل شوي وو :

« اوس زموږ دهېواد ځلمیان په خپل علمي او فرهنګي ژوند کښې له یوې خوا د نوي معارف اونوو علومو په زده کړه مجبوردي څو چه له عصري ژوند سره آشنا شي او له بلې خوا کولی نه شي خپل غني او با ثمر کولتور له یاده وباسي . له همدې امله موږ نشو کولای چه د عصري علومو په زده کړه خپل پراخ او لوی کلتوري میراث له لاسه ورکړو .

دخوشحال دټولنې غړو دخوشحال خان دآثارو او ژوندانه په باره کښې دتحقیقاتو په ترڅ کښې دهمدې باثمر کلتوري میراث دروښانولو

له پاره د ېر لوی ګام اوچت کړی دی .

د کابل پوهنتون د دوی د غه اقدام ته په درنه سترګه کوري او دوی ته د زړه له کومي مبارکي وړاندي کوي . »

بيا پوهاند رښتين د ننګرهار د پوهنتون پيغام ولوست . په هغه کښې ويل شوي دي :

« هيله ده چه افغاني ځوانان به د خوشحال خټک د لوړو ملي نظريو منند وګرځي او د عمل په ډګر کښې به هم له هغو څخه درنښا او مثالي کار واخلي . »

ورپسې پوهاند رښتين د پښتو ټولني له خوا د خوشحال خټک لنډه پېژندګلي ولوستله . په هغې کښې ويل شوي دي :

« خوشحال هيڅ دول مضمون پرې نښود ، عشقي ، بزمي ، اخلاقي ، اجتماعي ، وطني ، ملي ، فلسفي ، تصوفي ، رزمي ، حماسي ، فکاهي او نور هزاران مطالب يې د شعر په جامه کې ونغښتل . د هر چا د ذوق له پاره يې د خپل شعر باغ د بڼ له رنګارنګ ګلونو څخه ډک کړ . ساده او اسان شعر يې ووايه . د افکارو مرغلرې يې د شعر په ښايسته مزي کښې وپييلې ، د زړه ترجماني يې وکړه ، د خپرو ملک يې فتح کړ او د پښتو ادب لوی استاد شو . »

وروسته د پښتو ټولنې رئيس د ختيځ پوهانو هغه پيغامونه ولوستل چه ددې محفل په مناسبت راغلي دي . دا پيغامونه د دغو

ښاغلو ووی :

۱- د ناروېژي جارج مارګنسټرن پیغام . دی د ناروېي یو سپین بږیري پوهاند او د یو هنتون استاد دی، چه خپل ټول ژوند یې د ژبو په مطالعه او د ژبپوهنې د تدریس او تالیف په لار کښې تېر کړی دی . اوه لس ژبې یې یا دې دی او په پښتو کښې مطالعه لري . کابل ته هم راغلی دی او د پښتو ټولنې افتخاري غړی دی .

ښاغلی مارګنسټرن پخپل پیغام کښې لیکلي دي :

« نن د هر وطن شاګردان زما دیو شمېر شاګردانو په شمول آرزو لري چه د خوشحال مزار ته ورشي او د هغه افکار او اشعار سنه وپېژني .

او همدا زما یوازینۍ تسلي ده - ما ونشو کولی چې د پښتو ټولنې دې بلنې ته او س کابل ته ځان ورسوم . »

۲- له لندن نه د ښاغلي الف کیرو پیغام :

ښاغلی اولف کېرو یو انګرېز عالم او دیپلومات دی، د انګرېزانو په وخت کښې د پېښور ګورنر ؤ او د پښتو ژبې او ادبیاتو مطالعه یې د لته کړې ده . د خوشحال د دیوان انتخابي اشعار و ترجمه یې په انګرېزي کښې کړې ده او د خوشحال په آثارو کښې ښه مطالعه لري .

۳- له لندن نه د ښاغلي مېکنزي پيغام :

ښاغلی مېکنزی هم په پښتو ښه پوهېږي. په صوبه سرحد کښې يې د پښتو ژبې او ادب مطالعه کړې ده او د خوشحال په باره کښې يې يو کتاب ليکلی دی. ښاغلی مېکنزی يو ادب پېژندونکی ختيځ پوهاند دی.

وروسته بيا د سيمينار د غړو او نورو ګرام معرفي وشوه او بيا هغه کتابونه وويشل شول چه په دې ورځو کښې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي وو. دا کتابونه د خوشحال خان (دستارنامه) او (طب نامه) وو.

* * *

سه شنبه د اسد ۲۵- (د اګست ۱٦) :

ترڅو چې وروسته به سيمينار د سهار په نهو بجو شروع کېده او د غرمې تر دولس نيمو بجو پورې به يې دوام کاوه.

په دې ورځ کښې د پوهاند حبيبي په غوښتنه او د نورو غړو په منښه ښاغلی اجمل خټک د پښتو مشهور زلمی ليکوال او مجاهد شاعر د دغې ورځې د غونډې د رئيس په حيث وټاکل شو.

ښاغلي اجمل غونډه پرانيستله او ويې ويل :

«عامه قاعده داده چه رئيس د عاجزۍ اظهار کوي، چه

زه د اکار نشم کولای او... . مګر زه په ډېر افتخار او خوشحالی ستاسو شکریه اداء کوم چه دد اسې لوړې علمي او سیاسي ټولنې د ریاست له پاره د افغانستان د پښتنو او ټولو پښتنو په خوښه انتخاب شوم .

زه د اغونډه لوبه، ټوکه او ساعت تېري نه ګڼم، بلکه د دې غونډې او قلین په نتیجه کښې د فکر وحدت او د عمل جوش او ولوله پیدا کېږي . زما یقین دی چه که دې ته د پښتون اولس توجه وګرځولی شي نو زمونږ د ټولو چه څوک یو ځای ، څوک بل ځای اوسو، ما یو سیت له منځه ځي.

د ا ټولنه د اکار کوي او زه شکریه کوم چه د دې ټولنې په ریاست انتخاب شوم ."

په دې ټولنه کښې اول پوهاند عبدالحی حبیبي خپله مقاله ولوستله .

پوهاند حبیبي زمونږ د هېواد له مشهورو او سابقه لرونکو لیکوالو څخه دی چې د پښتو ژبې او ادب د تاریخ په څېړنه کښې پوره مهارت لري . په افغانستان کښې د لومړي ځل له پاره په ۱۳۱۷ هش کښې (د خوشحال خټک مرغلرې) یعنې د خوشحال کلیات د ده په زیار او همت د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کښې چاپ شوی دی .

په دې کتاب سناغلي حبيبي لويه مقدمه او تعليقات ليکلي دي.

د سناغلي حبيبي د اوسني مقالې عنوان و: (د خوشحال خان ختک د جهاندارۍ نظريه) په دې مقاله کښې د اسلافو له اثارو سره د خوشحال د دستارنامې مقايسه شوې وه. دا مقاله ډېره درنه او مفصله ليکل شوې وه. د مقالې لنډه برخه د خوشحال په دستارنامه او ډېرې برخې يې په هغو شرقي آثارو دي چه له خوشحال نه د مخه د جهاندارۍ او مشرتوب په باره کښې ليکل شوي دي او له دغو سره د خوشحال د فکر مقايسه شوې ده. په دې ترڅ کښې د مشرتوب په باره کښې د خوشحال د فکر او د ايټاليې د مشهور مؤرخ او سياسي ليکوال مکياولي د نظرياتو پرتله هم شوې ده. په دې برخه کښې پوهاند حبيبي ليکي:

« خوشحال خان هم چېل د دستاربند جهاندار او مشر په دغه ډول لکه د مکياولي زمامدار د اقتدار يو مظهر گڼي، مگر فرق يې دا دی چه دی ځيني ديني او اخلاقي ارزښتونه هم د خپلې جهاندارۍ په نظريه کښې دخيل بولي. يعنې مکياولي د اقتدار په ساتنه او د سياسي موقعيت په لاره کښې هيڅ قيد او شرطه نه مني او هدف يې يخپله اقتدار دی، خو خوشحال هم خپل دستاربند

شخصیت دد غه اقتدار یو ښکارندوی او ساتونکی بولي ، مګر د اقتدار حصول او ساتنه بې قیده نه ګڼي ، بلکه مشروط یې شمېري . »

« دی یو افغان او مسلمان او د پښتونو له اواجتماعي تقوا په قیودو مقید زمامدار غواړي ، چه په خپل اجتماعي لیاقت د پښتنو دستار بند شي او د ظلم او اجنبي استعمار ریښې وروکاږي .... »

د پوهاند حبیبي په مقاله د غونډې رئیس سناغلي اجمل وویل : ٦ ٦ ٦٦ ٦

« پوهاند حبیبي د خوشحال خان په هغو نظریاتو جامع مطالعه وکړه چه د هغه په آثارو کښې ډېر اهمیت لري . د خوشحال افکار ددې جامعې له پاره هر وخت مفید دي .

سناغلي حبیبي چه په کوم نظر د خوشحال شخصیت او آثار بیان کړه ، نه یې دومره خوشحاله کړم چه زه خپله خوښي ښکاره کړی نه شم .... »

ورپسې ښاغلي ویاند د خوشحال یو حماسي نظم واوراوه چه حاضرینو پرې ډېرې چکچکې وکړې . په دې صورت هغه ستوماني چه د ښاغلي حبیبي د عمیقې او اوږدې مطالعې نه پیدا شوې وه رفع شوه او بیا وکیل ګل پاچا الفت پخپله مقاله شروع وکړه .

سنا غلی الفت د پښتو ژبې مشهور او تکړه خوږ ژبی شاعر او د ډېرو زیاتو بدیعي او خوږو نثرونو لوی انتقادي لیکوال دی. د خوشحال خان په افکارو او آثارو باندې دده په قلم یو کتاب پرو سږ کال چاپ او خپور شو چه (ملي قهرمان) نومېږي.

دده په او سنۍ مقاله کښې «د خوشحال خان داشعارو اجتماعي او اخلاقي خوا» څېړل شوې وه.

سنا غلي الفت دا ثابته کړه چه خوشحال خان په عشقي او تصوفي افکارو کښې دومره ډوب شوی نه و چه له ژوند انه سره یې رابطه وشلېږي او نه یې د تفنن او ساعت تېرۍ هدف درلود، بلکه هغه یو عملي سړی و او اشعار یې هم له ژوندانه او عمل سره ډېر ارتباط درلود. سنا غلی الفت لیکي:

« په دې آخره زمانه کښې چه شعر او شاعر د حُمکې له خلکو سره ډېر تعلق له پخوا نه زیات کړ، نو له اجتماعي ژوند او مدني خوا سره یې رابطه ډېره ټینګه شوه. زما په عقیده دغه کار په پښتو شاعرۍ کښې خوشحال خان خټک آغاز او تکمیل کړ او دغه لوی تحول یوازې ده ته منسوب دی.»

د سنا غلی الفت په مقاله کښې دده ډېرې خبرې لنډې او معنادارې وې، مګر د خوشحال زیات اشعار یې نقل کړي وو چه دده د سنه

انتخاب ذوق له ورا یه پکښې څرګند و .

په دغوا شعارو کښې، چه سناغلي الفت انتخاب کړي وو، د خوشحال خان ادبي او اخلاقي جرئت پوره څرګندېږي او دا ثابتېږي چه د خوشحال د اجتماعي او اخلاقي تفکر هسته په میړانه، جرئت او نا ریتوب کښې ده .

د غونډې رئیس سناغلي اجمل وویل :

« خوشحال هغه شاعر دی چه په شعوري ډول یې ویناکړې ده او د خپل اولس د شعور د ویښوالي له پاره یې کړې ده . سناغلي الفت په دې باندې پوره رڼا واچوله . هره جامعه د خپل عصر او محیط په شرایطو څه تقاضې لري . د خوشحال عصر د غسې تقاضې لرلې چه که موږ ورته متوجه نه شو، نو هم د هغه له شخصیت سره او هم له ځان سره بې انصافي کوو . سناغلي الفت د خوشحال د هغه وخت ننګ، غیرت او افغانیت ته اشاره کړې ده . ما د خوشحال په باب نوې مطالعه لیکلې ده چه د سناغلي الفت له مقالې نه پس به ما ته خپله مقاله خوند رانه کړي . »

تر دې وروسته سناغلي میا سید رسول رسا خپله مقاله ولوستله .

سناغلی رسا د پېښور دی او په پښتو ژبه کښې د تحقیقي او

ادبي آثارو خاوند دی . ډرامې او افسانې هم ليکي او ښه شاعر هم دی . د ده د اشعارو مجموعه (د بيديا ګلونه) ډېر شهرت لري او د خوشحال کليات يې د (ارمغان خوشحال) په نوم چاپ کړي دي او پر هغه باندې خپله ډېره څېړنه يې د مقدمې په ډول ليکلې ده .

د ده داوسنۍ مقالې عنوان (دخوشحال خان اسلامي کردار) و .

ښاغلي رسا د خپلې مقالې په مقدمه کښې ، د پښتو او پښتون په باره کښې د پښتنو د عوامو او پوهانو د ذهنيت د څرګندولو په ترڅ کښې ډېرې خوندورې ټوکې ټکالې هم وکړې . کله چه ښاغلي رسا اصل مطلب ته راغی ، نو دا يې ثابته کړه چه خوشحال خان يو عملي ، مجاهد ، غازي او سپېڅلی پښتون مسلمان و .

ده وويل :

« خوشحال خان خپله ژوند د اسلامي اخلاقو په مکمل طور عکاسي کوي . د هغه حق ګويي ، بې باکي ، سخاوت ، مېلمستيا ، مړانه او شجاعت ، توکل او صبر ، سخت کوشي او جفاکشي ، مروت او مدارا ، انصاف او عدل په خپله زمانه کښې مشهور وو »

رسا صاحب د خپل مضمون په پای کښې وويل :

« خوشحال خان د خپل وخت یو ښه مسلمان و ، د اسې مسلمان چه د خپل وخت د ډېرو مغلو امیرانو نه د مسلمانۍ په اخلاقو عاداتو ، عقایدو او عملي ژوند کښې په هر لحاظ بهتر انسان و . »

« خوشحال خان په اسلامي اخلاقو کښې د خپلې زمانې یو ډېر او چت بنیادم وچه هم د گفتار غازی و او هم د کردار هم د توري خاوند وه هم د قلم .... »

سناغلي اجمل ، د غوندې رئیس ، وویل :

« زه نشم کولی په څو الفاظو کښې هغه رسا وښیم چه نه یې پېژنم . نن یا پرون چه دلته هر څومره خلک راغلي دي ، رسا صاحب په دې مجلس کښې د ټولو نه زیات خوشحال دی .

رسا صاحب هغه سړی دی چه ۳۲ کاله د مخه یو بل استاذ سره اکوړې ته راغی او مونږ له یې د خوشحال بابا قبر وښوده . زه چه د هغه نوسی یم ، تر دې وخته پورې خبر نه وم چه د خوشحال بابا قبر چېرته دی .

رسا صاحب هغه سړی دی چه په دریوو کالو کښې یې په خوشحال بابا یو کتاب ولیکه چه (سناغلی پښتون) نومېده ... »

ورپسې وکیلې میرمن معصومه عصمتي خپله مقاله ولوستله .

میرمن معصومې یوه پوهه او فاضله میرمن ده چه لوړ تعلیمات او ملي احساسات لري ، په پښتو او فارسي کښې د مطالعې او قلم خاونده ده . څو کاله پخوا یې د "خوشحال ختک کیست ؟ " په نامه یو کتاب لیکلی دی . په دې ټولنه کښې یې د (آثار خوشحال خان) تر عنوان لاندې په فارسي ژبه خپل مضمون ولوست . دې د خوشحال خان حماسي ، عشقي ، اجتماعي فلسفي او تصوفي اشعار وښودل او د هغه ګټا بوڼه یې معرفي کړل .

معصومې د خوشحال خان افکار د ښځو په باره کښې بیان کړل او ویې ویل :

« خوشحال خان په هغه وخت کښې هم د ښځو د عفت او ښو اخلاقو طرفدار و . پرده یې د ښځو د ژوندانه لوازمو څخه نه ګڼله او د ناریینه و په کور کښې یې ښه ښځه د هغه د کامرانۍ وسیله ګڼله او ویل یې :

که کډه په بازار شي په کوڅه کوڅه چارو څي
د پاکو پاکدامنو ستر جوړ دی ربانی

که پاکه پاکدامنه په حیا په دین مینه
د مرد په کور کښې کښېني مرد دې کاندي کامراني

اجمل خټک د غونډې رئیس د میرمن معصومې دوېنا په باره کښې ووېیل:

« د دې خوشحالۍ اظهار کوم چه په دې تلین کښې د پارسو دا ورولو مینه څرګنده شوه.

ځکه، زه ستاسو د ژوند پوره مطالعه نه لرم، خو دومره پوهېږم چه پر دو په مونږ کښې د نفرت او جدایۍ له پاره د پر ټکار کړی دی.

دا سې شخصیتونه، آثار او افکار چه په اساسې دول دې ټول اولس له پاره مفید دې، غرضې لا سونو دوی هم په توره واهلې دې.

د دې ضرورت دی چه د معصومې خور غونډې نور لیکوال هم په فارسي او د افغانستان په نورو ژبو کښې یوازې خوشحال نه، بلکه نور شخصیتونه هم وڅېړي او ثابته کړي چه دا اشخاص د نفرت له پاره نه، د یوځای کولو له پاره راغلي دي.

معصومې خور د خوشحال ټولو افکارو، شخصیت، پیغام او وسعت نظرته اشاره وکړه او ثابته یې کړه چې دی د غرب د مفکرینو، لیکوالو او شاعرانو نه کم نه دی.

د معصومې خور تعارف د پښتنو دنیا سره شته، دې په

خوشحال بابا کتاب لیکلی دی ، مونږ هغه لوستی دی او ترې مشکور یو.

خوشحال بابا د سنځو په باره کښې هم اشعار لري ، معصومې خور ورته اشاره وکړه ، څومره چه په دې موضوع کښې دا پوهېږی هغومره زه نه پوهېږم ، د معصومې نه شکریه کوم.»

تردې وروسته انانسر اعلان وکړچه د ننګرهار ولایت د ورځې غونډه پای ته ورسېدله ، او د سبا پروګرام یې واوراوه.

بیا سباغلي اجمل ختک په خپله وینا غونډه پای ته ورسوله ، هغه وویل:

« د خوشحال بابا د سیمینار د پېولو او ننني ورځې تأثرونو نه نه هېرېږي . دې اوږده مجلس ته د ګډونوالو او ورېدونکو د حوصلې نه تشکر کوم . د غه حوصله ښیي چه تاسې له خوشحال بابا سره مینه لرئ . زه په دې ډېر خوشحاله یم او دا یاد له ځانه سره وړم . زما په لیونۍ زړه دا یاد معمولي معنا نه ده ، دا ضرور اثر لري.

* * *

چهار شنبه ، د اسد ۲۶ (د اګست ۱۷):

د ښاغلي بېنوا په پېشنهاد ښاغلی الفت د دغې غونډې

درئیس په حیث وټاکل شو. په دې ورځ لومړی مضمون د سناتور قیام الدین خادم و.

ښاغلی خادم د پښتو ژبې مشهور لیکوال، شاعر او ورځپاڼه لیکونکی دی. د پښتو او پښتونو له پاره کښې یې ډیرې مقالې لیکلې دي، په لیکواله کښې د خاصه سبک او اسلوب خاوند دی. ده په دې غونډه کښې د خوشحال او رحمان د پښتو د دوو لویو شاعرانو موازنه وکړه. ښاغلي خادم د خوشحال خان په اشعارو کښې د پښتونولۍ قوي روحیه وښودله او ثابته یې کړه چې د رحمان بابا په اشعارو کښې هم دغه روحیه موجوده وه.

د ښاغلي خادم له مقالې نه وروسته د مجلس رئیس ښاغلي الفت وویل:

«دلته دا دود نه و چې د غونډې رئیس د هرې مقالې نه وروسته څه ووایي، مګر ښاغلي اجمل پرون دغه کار وکړ او له هر مضمون نه وروسته یې عالمانه تبصره وکړه. د دې له پاره چې د ښاغلي اجمل سنت پرځای شي، زه به هم یو څه ووایم.

د ښاغلي خادم په شخصیت او پښتو ژبې ته د ده په خدمتونو پخپله د ده آثار شاهدان دي. د مجلس حاضرینو به پخپله لوستي وي. د ده او سنی مضمون د دلچسپۍ شاهد

ستاسې تو دې چکچکی دي . ده د رحمان اوخوشحال په شاعرۍ ښه مطالعه کړې ده . د لته دغومره ویلی شو چه رحمان بابا افاقي نظردرلود اوخوشحال دخپل وخت ضرورت ته متوجه و ، هم دغه وجه ده چه په ځینو موارد وکښې د دواړو روش فرق کوي ، مثلاً خوشحال دخپل قوم د حالت او دوخت دضرورت له مخه وايي :

که په توره يې څواب ورکړې مردې ده
که وجود دې څوک آزار کاندي په چوب

او رحمان بابا د يوافاقي او وسيع نظر له مخه وايي :

شهيدان نه دي هغه خونفروشان دي
چه خوني ته خونبها نه کړي معاف

ورپسې مېرمن شيرين مجروح دخوشحال په باره کښې دښاغلي سيد شمس الدين مجروح يو منتخب شعرولوست او بيا ښاغلي محمد ارسلان سليمي دخوشحال او د هغه دملکرو مبارزې بيان کړې . ښاغلی سليمي وايي چه ماخپله مقاله د ځينو مصروفياتو په وجه په ډېر تنګ وخت کښې ليکلې ده ، متاسفانه زه (بختاني) په دغه وخت کښې حاضر نه وم او د دوی له وينا نه مې استفاده ونه کړه ، خودا ويلی شم چه

دده دا مقاله به دده د نورو آثارو په شان دلچسپه وي.
البته مونږ او تاسې به دده مقاله په هغه کتاب کښې ولولو چه د سیمینار د مقالو د مجموعې په صورت چاپیږي.

بیا ښاغلي اجمل خټک خپل یو خوندور عشقي شعر ولوست چه ډېرې زیاتې چکچکې ورته وشوې، ورپسې ښاغلي عارف عثمانوف خپله مقاله واوروله.

ښاغلی عارف عثمانوف د شوروي ازبکستان د تاشکند اوسېدونکی دی، چه د پښتو په ادبیاتو کښې یې د علومو د کاندیدات (دوکتورا) درجه د شوروي اتحاد د علومو د اکاډیمۍ د ایشیا او افریقا د ملتونو د انستیتوت نه اخیستې ده. ده د پښتو ژبې د تقویې او مطالعې له پاره څه موده د کابل پوهنتون د ادبیاتو په فاکولته کښې هم تېره کړې ده او څه موده د تاشکند په پوهنتون کښې د پښتو ژبې او ادبیاتو استاذ و. ډېره ښه پښتو لیکي او وایي او د خوشحال په هنر او شاعرۍ کښې مطالعه کوي. دده د دغې مقالې عنوان (د خوشحال خان په رباعیاتو کښې هیومانیتیک افکار). ده د خوشحال خان د انسانیت غوښتنې په افکارو پوره رڼا واچوله. ده خوشحال خان د یوناني هیرودوت، ایراني سعدي او خیام، انګرېز شکسپیر او بایرون، ازبک نوایي، آذربایجاني فضولي

ارمني سايت نوا ، روسي پوشکين اوتولستوی ، قزاقی اباى قونباى ، هندي ټاګور او پاکستاني اقبال غوندې انسان پرور او هيوما نست شاعر وباله.

ده څپله مقاله داسې پای ته ورسوله :

« راځئ چه د خوشحال ختک د غه سالګره د دغې پټې خزانې (د پښتو کلاسيک ادبيات) د لوېرې ځلانده جوهر يعنې د خوشحال خان ختک عجيبه ادبي او علمي آثار او شريف اجتماعي فعاليت د زده کولو له پاره لومړی او مهم ګام وبولو . »

بيا ښاغلي وياند د خوشحال خان يو عشقي خوندور شعر ولوست او وروسته ښاغلي امير حمزه خان شينواري خپله مقاله واوروله .

حمزه شينواری د خيبر او سپيدو نکی ، سپينږيری مسلکي او لوی شاعر دی . د پښتو ليکوال ده ته د غزل بابا وايي او واقعاً د پښتو په غزل کښې د پر لوی لاس لري. دی د ديني علومو او روحياتو عالم او پر علمي او عملي ډول په تصوف پوه دی . د پښتونوالي ژوندی جذبه او له پښتو سره د پر مينه لري . ده (د خوشحال ختک يو شعر) تر عنوان لاندې يو کتاب ليکلی دی ، د ده د او سني مقالې عنوان و :

(د خوشحال خان د فلسفي او تصوفي اشعارو څخه)

په دې مقاله کښې چې د خوشحال خان د طریقت پیر شیخ رحمکار کاکاصاحب (رح) ښودلی او د خوشحال د ابیتونو څخه راوړي دي:

طریقت کښې مقلد د شیخ رحمکار یم

او دا چې:

د خوشحال تکیه په خدای ده
بیا په تا ده رحمکاره!

حمزه صاحب د وحدت الوجود او وحدت الشهود او د تقدیر د مسئلې په فلسفه ډېر بحث کړی دی او د هغه رنګ او جلوه یې د خوشحال په اشعارو کښې ښودلې ده.

د حمزه صاحب په باره کښې د مونږ رئیس ښاغلي الفت وویل:

« استاذ حمزه شینواری په معاصر ادب لوی حق لري او په او سنیو شاعرانو کښې د ده وجود لویه هستي ده؛ د ده د شخصیت معرفي باید دیو ډېر لوی سړي له خوا وشي. زما په نظر پوهاند حبیبي باید دی معرفي کړي. »

پوهاند حبیبي پاڅېد او ويې ویل:

« د حمزه صاحب او زده مقاله مو په فلسفه واورېدله.

که دا نه وي مونږ به د خوشحال د شعر په يوه خوا نه وای پوه شوای. حمزه صاحب پخپله صوفی دی د دې موضوع له عهدې نه بنه وتلی دی. د خیبر غزونه او سیمه په تاریخ کښې ډېر اهمیت لري، د ا جا نبو ډېر فاتحین او عسکر راغلي او دلته د پښتنو په لاس محوه شوي دی. د خیبر او ږ د تاریخ دارو پا او شرق مؤرخینو لیکلي دی. متاسفانه په خیبر د استعمار یوه دوره تېره شوې ده، دا هغه وخت وچه خیبر د پخواني افغانستانه له بدنه بېل شو او انګرېزان پرې مسلط شول. د غه خیبر د پښتنو پر ادبیاتو اثر لري. استاذ حمزه دلته پیدا شوی دی. د ده په غزل او اشعار و کښې د عصر رنګ موجود دی. حمزه په غزل کښې هېڅکله استعماري قوت نه قایل شوی نه دی. دی یو پښتون دی او پښتني استعارات او تلازمات څرګندوي. که څوک غواړي د حمزه په فن او هنر تبصره وکړي نو دده یو جامع هنر دی د خواسا سونو چه مهم یې پښتونواله ده.

دی د دنیا او شرق په ادبیاتو کښې عمیقه مطالعه لري. د ده فکر د دنیا یي، پښتني او اسلامي روایاتو ترمنځ جامع دی. په خیبر د استعماري دورې اثر د حمزه په غزل کښې څرګند شوی دی. دده په نظر کښې پر دی (اغیار) دی او دا مغولي او انګرېزي سلطه ده. د پښتنو د ښمنانو تعریفونو ته یې پخپل

غزل کښي ځواب ورکړی دی :

وايي اغيار چه د دوزخ ژبه ده
زه به جنت له د پښتو سره ځم

« ښاغلی حمزه د غزل د فن يو ژوندی کوونکی شاعر دی . »

* * *

پنجشنبه ، د اسد ۲۷ (د آگست ۱۸) :

په دې ورځ ښاغلی امير حمزه شينواری د غونډې رئيس و او تاکل شوی او لومړی مضمون د سنا تور محمد امين خوګيانی و .

ښاغلی محمد امين خوګيانی زمونږ د هيواد يو سپين ږيری او سابقه لرونکی ليکوال ، ورځپاڼه ليکونکی ، د ديني ، اجتماعي او ادبي پوهنو عالم او په پښتو او فارسي کښې د آثارو خاوند دی . او س د مشرانو جرګې غړی دی . د ده او سنی مضمون د خوشحال د اشعارو په مليې خوا ليکل شوی و .

ده په خپل مضمون کښې د خوشحال په اشعارو کښې د اموضوعات وښودل ، د هغه ارثي کمالات ، داد فرياد ، رښتيا ، د پوهانو قدر ، د حکيمانو قدر ، د سړو قدر ، د وسلې قدر ، د وفا قدر ، صبر او کار ، بې اتفاقي ، خپل پردی ، حسد ، د پښتانه حقيقي مشران ، د زورو الی ارزښت .

ښاغلي خوګياني خپل مضمون لنډ او معنادار ليکلی و . چې د اوريدو نکو

ډېر خوښ شو .

وروسته ميرمن شيرين مجروح د خوشحال په باره کښې د ښاغلي الفت يو شعر ولوست او بيا ښاغلي محمد سرور ګويا اعتماد ي دخوشحال د فارسي اشعارو په باره کښې خپله مقاله واوروله .

ښاغلی ګويا په فارسي ادبياتو کښې پوره مطالعه لري او د ښه ذوق خاوند او د فارسي ژبې شاعر او ليکوال دی . خپل عمر يې په ادبي او ثقافتي کارونو او مطالعه تېر کړی دی او اوس د پوهنې د وزارت مشاور دی .

ده په خپله مقاله کښې د خوشحال په فارسي اشعارو تبصره وکړه او د هغه د بيان خوږوالی ، ښکلا او رواني يې وستايله او د جامي ، فيضي دکني ، نظيري نيشاپوري ، صايب تبريزي او خوشحال هغه اشعار يې ولوستل چه د مشاعرې په شکل په يو وزن او قافيه وو . او د هندي بتالوي يو شعر يې چه   د خوشحال د شعر په اقتفاء ليکل شوی و ، واوراوه .

بيا ښاغلي عبد الرؤف بېنوا (د خوشحال په نظر کښې کار او زيار) تر عنوان لاندې خپله مقاله واوروله .

ښاغلی بېنوا زموږ لوی ليکوال ، شاعر ، دراماتيست ، مؤرخ او د روښان فکر خاوند دی ، پښتو ژبې ته يې ډېر خدمتونه کړي او اوس د قبايلو د مستقل رياست مرستيال دی .

ده په خپله مقاله کښې وویل چه د نړۍ پوهانو په ټولو پېړیو کښې د کار او زیار ستاینه کړې ده، خوشحال خټک هم په دې باره کښې ګڼ شمېر نصیحتونه کړي او خلک یې تل کار او زیار ته بللي دي.

ښاغلي بېنوا انسان او انسانیت ته د احترام په باره کښې د خوشحال خټک د نظر وسعت یاد کړ او ویې ویل چه هغه بیکار هم له بیکارۍ نه سپه ګڼلی او د سړي همت او حیثیت په کار او زیار پورې مربوط بولي. ٦ ٦ ٦

ورپسې ښاغلي ګویا د خوشحال خان د مقام او شخصیت په باره کښې د استاد عبد الحق بېتاب یو خوندور او په زړه پورې شعر ولوست او بیا ښاغلي اڅکزي خپله وینا واوروله.

ښاغلي محمد ایوب خان اڅکزی د جنوبي پښتونستان له مشرانو څخه دی چه د ژورې مطالعې او انتقادي نظر خاوند دی، او د وینا په صراحت ډېر مشهور دی.

د ښاغلي اڅکزي د مقاله هم کاملاً انتقادي وه. ده له یوې خوا په عمومي ډول په لیکوالو انتقاد وکړي وو چه تل په خبرو کښې مبالغه کوي او په علمي او تحقیقي آثارو کښې هم د خپلې خوشبینۍ د احساساتو تر تاثیر لاندې راځي او په خوشحال باندې یې هم یو لړ انتقادونه لرل.

هغه انتقادونه چه اڅکزي په خوشحال خان کړي دي د هغو

ځواب په مستقیم او غیرمستقیم ډول د سیمینار د شاملینو په مقالو کښې شوی دی چه زه یې تکرار ضرور نه بولم.

ورپسې ښاغلي حمزه شینواري، دغونډې رئیس، په لوستل شوو مضامینو لنډه تبصره وکړه، هغه وویل:

«د میکروفون د خرابۍ په وجه ما ټولې خبرې ښې وانه وریدلې، خو څه چه مې اوریدلي دي د هغو په باره کښې وایم:

دالفت شعر هرچا ته معلوم چه شیرین دی، په تیره بیا چه د شیرینې په خوله وویل شو.

ذکویا صاحب تقریر ډیر کامیاب شو، معیار یې دادی چه ډیرې چکچکې ورته وشوې او معلومه شوه چه خوشحال خان په فارسي کښې هم قهرمان و.

د بیتاب صاحب باید ډیر تعریف وشي، دا ډیر پوخ او قوي شاعر دی، د پښتو او پښتنو لیکوالو سره ډیره مینه لري.

محمد ایوب خان اڅکزي چه د تصوف په باره کښې کومه خبره کړې ده هغه صحیح ده.

هندي تصوف خلک له کاره ایستلي دی، مګر اسلامي تصوف د کار او عمل سره موافق دی. څرنګه چه پرون زما تقریر خشک و، نن د ایوب خان تقریر خُشک و.»

ورپسې ښاغلی حبیبي پاڅید او په خپله تبصره کښې یې وویل:

« د ښاغلي محمد ایوب خان اڅکزي وینا کښې ازادي وه او په دې سبب د قدر وړ ده . دلته د خوشحال د هنر او ژوند په باره کښې ډېرې خبرې وشوې ، که خان خبرې نه وای کړای ځینې برخې به پټې پاتې وای .

شاعر انسان دی او انسان متحول دی ، چه مختلف روحي احوال ورته پېښيږي . کله خاندي ، کله ژاړي او کله د ښکلو منظرو د لیدو نه خوند اخلي .

په زړه پاندې یې همدغسې مختلف کوایف راځي .
خوشحال یو ریالست شاعر دی ، خو کله ایډیالستي شي او خیالي شیان وایي .

مونږ دی صوفي نه بولو ، خو د تصوف فکرې په اشعارو کښې شته ، دا هغه تاثیرات دی چه د محیط او مطالعې نه ورباندې شوي دي »

په دې شان د دغې ورځې غونډه پای ته ورسیده .

* * *

جمعه ، د اسد ۲۸ (د اګست ۱۹) :

د پوهاند رښتین په غوښتنه او د ملګرو په منه ښاغلی پرېشان خټک د دغې ورځې د غونډې د رئیس په توګه وټاکل شو .

لومړی ښاغلي عارف عثمانوف د شوروي اتحاد د افغانستان پېژندونکي ښاغلي نیکلای دریانکوف پښتو مقاله چه له مسکو

نه یې رالېږلې وه و لوستله .

سباغلی دوریانکوف روسی افغانستان پېژندونکی دی چه په پښتو ژبه او ادبیاتو کښې ژوره مطالعه لري او په دې باره کښې یې ډېر آثار په روسي او پښتو ژبو لیکلي دي او د شوروي اتحاد او افغانستان د علمي مؤسسو له خوا خپاره شوي دي.

د شوروي اتحاد د علومو اکاډیمه د ایشیا او افریقا د ملتونو په انستیتوت کښې په لوړه علمي درجه د افغانستان د ژبې او ادبیاتو په باره کښې څېړنې کوي. د شوروي اتحاد او افغانستان د دوستۍ د پوټنې مرستیال او د پښتو ټولنې افتخاري غړی دی، څو ځله د علمي مطالعاتو له پاره افغانستان ته راغلی دی او روانه خوږه پښتو وایي او لیکي. د سباغلي دوریانکوف رالېږلې مقالې عنوان و (خوشحال خان خټک او د پښتو د کلام د انکشاف په تاریخ کښې د هغه مقام)

سباغلی دوریانکوف په خپله څېړنه کې لیکلي وو :

« خوشحال خان خټک د خپلې زمانې زوی و او هغه په افغاني ټولنه کې د خانانو د قایمولو دوره وه. هغه خان او شاعر د دغې فیوډالي دورې معنا په فعالیت او ادب کې تر ټولو ښکاره او څرګنده کړه. »

« خوشحال خټک د خپلې زمانې د یو پیاوړي شخصیت په حیث

دژوند د ډېرو خواو او علومو په ډګر کښې فوق العاده تاثیر درلود او زیات آثار یې پکښې پرېښودل.

دی په سیاست، اخلاق، فلسفه، شاعرۍ او نورو څانګو کښې لاس لري، نو په دې اساس معاصره ختېک پېژندنه، خوشحال ختک ته لوړ او ملي القاب ورکوي، لکه: (دآزادۍ سراج) (ملي قهرمان)، (د پښتو شاعرۍ پلار)، (د پښتو د منځنۍ دورې داعیانې شاعرۍ مؤسس) او نور. دا توك منصفانه او حق په جانب دي.»

«د خوشحال ختک په دوره کښې د ډېرو درباري مداحانو شاعرانو او هم مذهبي، تصوفي ادیبانو په دې هنر زیات قدرت درلود چه په شاعرۍ کښې ئې الفاظو ته ځای ورکړی او په دې دول د شعر او شاعرۍ اساس یې د ملي مسایلو، حقیقي ژوند او اجتماعي اعتراضونو څخه لیرې کړ، خو د خوشحال ختک په اشعارو کښې مونږ بېخي بل ډول منظر وینو...»

د ښاغلي دوریانکوف مقاله په ډېرو چکچکو یای ته ورسېده او بیا ښاغلي سید محمد طاهر بینا د (خوشحال ژوندی شو) تر عنوان لاندې ځېل ساده او روان شعر ولوست.

ورپسې د ښاغلي انوارالحق ګران وارشو چه خپله وینا واوروي.

د ښاغلی ګران د مضمون په عنوان کښې (خوشحال خټک د افغاني مليت علمبردار) کېل شوی و. په دې مضمون کښې د خوشحال د زماني او دهغه د څه وړاندې وختونو سياسي اوضاع او د شرق او غرب تاريخي جريانات څېړل شوي وو او بيا د هغو په شا وخوا کښې دخوشحال دفعاليتونو تشريح شوې وه.

د ښاغلي ګران پسې نوبت ما ته را ورسېد چه خپله مقاله (دخوشحال او اقبال داشعارو مشترکې خواوې) ولولم. څرنګه چې دا زما مقاله وه زه پرې څه نه وايم.

ماپسې ښاغلي صفدر سالار زي (د پښتو اد ب کاروان) تر عنوان لاندې خپل شعر ولوست او بيا د مجلس رئيس ښاغلي پرېشان خټک په لوستل شوو مقالو تبصره وکړه او په هغې کښې يې وويل:

« د ښاغلي دوريا نکوف د مقالې په باره کښې وايم چه چېرته مسکو؟ چېرته تاشکند او چېرته کابل؟

خوشحال بابا وايي:

چاې پلو له مخه وانه خست
پښتو لا هسې بکره پرته ده

خو زه اوس وايم چه دخوشحال بابا بچو اوس د پښتو له مخه پلوا خستی دی او هغه يې مسکو او تاشکند ته رسولې ده.

چې د ښاغلي پوهاند دوریانکوف دا علمي مقاله چې ښاغلي عارف عثمانوف ولوستله د هغې شاهد ده .

د ښاغلي بینا د شعر په باره کښې وایم چې ما هم د خوشحال بابا دښ وند مطالعه کړې ده ، خو کومه خلاصه چې هغه پېش کړه زه پوه شوم چې هغه بینا دی او نه نابینا یم .

د بختاني د مقالې په باره کښې وایم چې ده د خوشحال او اقبال سره موازنه کړې ده . د غسې مقابله ښاغلي میرعبدالصمد هم کړې وه . زه دو مره وایم چې د غه مقایسه او مقابله که د خوشحال او اقبال د شاعرۍ په برخه کښې وي بیا نو صحیح ده او که د عمل په صحنه کښې وي، نو صحیح نه ده .

خوشحال بابا بازالوزولی دی ، مګر اقبال لیدلی هم نه دی ، خوشحال د توري په میدان کښې جنګېدلی ، خو اقبال تري خبر هم نه دی ....

که زه د ښاغلي صفدر سالارزي غونډې سره شاعر وای نو ما به د هغه د شعر په باره کې هم څه ویلای وای . »

* * *

شنبه، دا سد ۲۹ (داګست ۲۰) :

د پوهاند حبیبي په پېشنهاد او د ملګرو په منه وکیله معصومه عصمتي د دې غونډې د رئیسې په توګه وټاکل شوه .

لومړی ښاغلي حبیب الله تږي (د خوشحال د ظهور اقتصادي

او اجتماعي عوامل) بيان کړل .

ښاغلی تره‌کی یو زلمی لیکوال دی چه لیسانس یې د کابل پوهنتون د ادبیاتو له پوهنځي نه اخیستی دی او د ژبپوهنې ماسټري یې له امریکا نه راوړې ده . څه موده د پښتو ټولنې مسلکي غړی وا او اوس په کابل پوهنتون کښې استاد دی . د ادبیاتو او ژبپوهنې په ساحه کښې یې ډېرې مقالې خپرې شوې دي .

په دې مقاله کښې یې د خوشحال د زمانې د اجتماعي او اقتصادي شرایطو اغېزه په افغانستان وښودله او د هغو تاریخي ضرورتونو له مخې یې د خوشحال مبارزې وښودلې . دا مقاله د تاریخ لیکلو په نوو اصولو لیکل شوې ده او په دې موضوع کښې د یو مفصل کتاب د خلاصې او یا مقدمې حیثیت لري . د ښاغلي تره‌کي په مقاله کښې خبرې شته چه د هغوله جملې څخه یوه داده چه د خوشحال مبارزې د کوم شخصي انتقام له مخې نه وې ، بلکه د ا د پښتنو د ژوندانه یو اقتصادي او سیاسي ضرورت و . او بله داده چه له پرده وسره د کوم شخصي او نژادي تعصب نه درلود ، ځکه چه د . ه له پردو نه زیات په خپلو ، په تېره په خپلو زامنو زیات انتقاد کړی دی ، بلکه دده مبارزه کاملاً ملي او د افغان د ننګ په اساس وه .

وروسته ښاغلي اجمل خټک خپله مقاله (د خوشحال د فکر

او نظر نوې مطالعه) واوروله.

ښاغلی اجمل خټک د خوشحال خان د کور ته یو پوهیالی، ننګیالی او نو میالی شاعر، ادیب، لیکوال، د خپل قوم د نجات او ترقۍ لوی مبارز، د پاک زړه، سپېڅلې شخصیت او روښان فکر خاوند، د عمل، قربانۍ او ایثار د ډګر قهرمان، د بې وزلی اوبې وسه قام د اجتماعي او سیاسي دردونو دلېرې کولو له پاره خدايي خدمتګار او منورښ لمی دی.

ده په خپله مقاله کښې د خوشحال هغه اشعار ښېلي دي چه هغه د قوم په روحي او نفسي کمزوریو او اخلاقي انحرافاتو انتقاد دی او هغه یې ښېلي دي چې د دغو کمزوریو او انحرافاتو سره د مقابلې د پاره کار، عمل، اقدام او فداکارۍ جذبه ژوندۍ کوي. مثلاً:

زمانه د رباب د لاس رباب دی
هر زمان نوې نغمې د بم و زیر

فراغت دې مبارک شه د ګیدړو
د زمري د غاړې برخه ده زنځیر

ورپسې ښاغلي سیلاب د خوشحال یو شعر ولوست او بیا مولانا امتیاز علي عرشي، خپله مقاله (د خوشحال خان په عقیده د ژوندانه دستورالعمل) واوروله.

ښاغلی مولانا عرشي په ختٹه پښتون ، د هند د رامپور دکتابخانې مدیر، د دیني ، اجتماعي او ادبي علومو عالم او پوه ، خوږ او دروند سپین ږیری سړی دی . ده ډېره مقاله د خوشحال په (دستارنامه) په فارسي ژبه لیکلې وه او په هغه کښې یې د ښروندانه د چارو او معاشرت په باره کښې د خوشحال نظریات څېړلي وو . د خوشحال په نظر کښې د ښځو د مقام او اهمیت په باره کښې یې هم توضیحات ورکړل .

په دې پسې ښاغلي عبدالقدیر فهیم (د خوشحال او پوشکین) پر تله واوروله .

ښاغلی فهیم ځوان پوه ، زلمی او باذوقه لیکوال دی چې درې کاله یې په مسکو کښې تېر کړي دي او په روسي ژبه او ادبیاتو کښې مطالعه لري .

ښاغلی فهیم وویل :

« خوشحال او پوشکین دواړه د خپلو ژبو لوی شاعران دي او دواړه د آزادۍ غوښتونکو ملګري وو . »

بیا دوکتور منوچهر وینا وکړه .

دی د تهران د پوهنتون استاد ، د ایران د شیر و خورشید سرخ » د موسسې رئیس او د ایران له لویو پوهانو او لیکوالو څخه دی . ده ډېره وینا نه وه لیکلې او شل دقیقې یې په ډېر

فصاحت خبري وکړي. ده د تصوف په اساس د خدای پاک په جلالي او جمالي صفاتو بحث وکړ او ويې ويل چې د دغو صفاتو انعکاس د خلکو په اعمالو او صفاتو کېږي، د دغو له جملې نه مېړانه، زړه ور توب او شجاعت هغه خواص دي چې په خوشحال خان کښې موجود دي او دا د خدای پاک په جلالي صفاتو پورې اړه لري، او شعر و ادب د هغه د جمالي صفاتو پرتو دی.

بيا مېرمن شيرين مجروح د خوشحال په باره کښې د عبدالغني خان او بشرئ بېګم شعرونه ولوستل او په پای کښې د غونډې رئيسې مېرمن معصومې عصمتي وويل:

«ښاغلي تره‌کي ډېره ښه موضوع ياده کړه، هغه دا چې خوشحال يې له باچاخان سره مقايسه کړ. رښتيا دی دې دواړو مشرانو لوی مبارزې کړې دي او زندانونه يې ګاللي دي.

خوشحال خان وايي:

دخوشحال قدر که اوس په هيڅ نشته
پس له مرګه به يې قدر کا عالم

د خان عبدالغفار خان هم که اوس څوک قدر نه کوي، دا هم داسې شخصيت دی چې پس له مرګه به يې قدر وشي. خوشحال خان وايي: هغه څوک چې د خلکو وينې څښي او

د ننګ او ناموس ، خان او اولادونه دخان له پاره قربانوي، هغه خان نه دی، باچاخان هم دغسې وایي .

د سنا غلي اجمل په مقاله نه پوهېږم چه څه تبصره وکړم . دا یو لوی نازکخیال شاعر او سپېڅلی پښتون دی ، چه د خوشحال خان علمي او ادبي میراث یې په غاړه دی .

دده د وینا په مقابل کښې پرته له ارادت نه ماسره بل څه نشته ، زه دده وینا د خوشحال خان حینې شعرو نه بیا تکراروم :

کم فلک دی د زمري په خوله کښې ورکړي

د زمری په خوله کښې مه پرېږده همت

* * *

دافغان په ننګ مې وتړله توره

ننګیالی د زمانې خوشحال خټک یم

له محترم استاذ عرشي صاحب سره زه همنوا یم، دستار هر سړي تړي ، دستار څومره توکرن دی، څوک چه د ستار تړي هغه باید د کمال او د ژوندانه د هنرونو، ښوا خلاقو او شرافت خاوند وي .

چه دستار تړي هزار دي

د دستار سړي په شمار دي

د ښاغلی فهیم مقاله ډېره ښه او جامع وه.

د استاد منوچهری سره د خوشحال د اشعارو د تصوفي خوا په برخه کښې همنوا یم.

استاذ وویل چه زه په پښتو نه پوهېږم او د هغې د زده کولو آرزو یې وکړه. څرنګه چه ده د خوشحال په باره کښې ژوره مطالعه کړې ده، خپل ډېر زیات تشکرات ور ته وړاندې کوم. د ده او نورو خارجي استاذانو تشریف راوړل په ټوله نړۍ کښې د ټولو ادب دوستو او هنر پالونکو انسانانو د دوستۍ او همرنګۍ نخښه ده.»

* * *

یکشنبه، د اسد ۳۱ـ (د اګست ۲۱):

داوروستۍ غونډه او رئیس یې ښاغلی قیام الدین خادم وټاکل شو.

په دې غونډه کښې ښاغلي دوکتور عبدالغفور روان فرهادي (مشرتوب د خوشحال خان خټک په نظر کښې) وخپره.

ښاغلی روان فرهادي زموږ د هېواد مشهور لیکوال او ژبپوهاند دی. ده په خپله مقاله کښې ثابته کړه چه خوشحال خان سیاست د اخلاقو تابع ګاڼه او هغه د فلورانس حکیم ماکیاولي د نظریاتو په ضد او مخالف و. ماکیاولي په اخلاقو نظاهر سیاست

بولي. او رنګ ئې شوی نه دی چه د ماکیاولي په افکارو په مشخص ډول خبر نه و، مګر د هغه د نظریاتو پیرو و، خو خوشحال ئې نه و.

ښاغلي عبداللطیف جلالي د خوشحال انتقادي اشعارو څیړل او هغه ئې د ملي نهضت دراژوندي کولو په لاره کښې دده د یو عمر مبارزو محصول وګاڼه. هغه وویل چې خوشحال خان د توري شرافت او د قلم فضیلت د خپل ژوند اند ترورو ستیو دقیقو پورې په زړه وړتیا وساته.

پوهاند صدیق الله رښتین چه د پښتو ژبې له مشهورو پوهانو او لیکوالو څخه دی او د پښتو ژبې ادب او تاریخ، ګرامر او اشتقاق په برخه کښې ژوره مطالعه لري او ډېر آثار ئې لیکلي دي، په خپله مقاله (خوشحال او د هغه د نثر څیړنه) کښې د خوشحال خان په منظومو او منثورو آثارو تاریخي او تحلیلي څېړنه وکړه. دستارنامه ئې له قابوسنامې او ځینو نورو پخوانیو آثارو سره په لنډه ډول مقایسه کړه. د دستارنامې د نثر سبک او ګرامري خصوصیات ئې وښودل، او د خوشحال په بیاض ئې لنډه تبصره وکړه.

بیا ښاغلي پریشان خټک (د ټنګیالي خوشحال خان خټک) په باره کښې خپله مقاله ولوستله.

ښاغلی پریشان د خوشحال د کورنۍ یو پوه او فاضل زلمی

د پېښور په پوهنتون کښې د تاریخ استاد دی .

ده خپله مقاله د خوشحال په دې بیت شروع کړه :

د خوشحال قدر که اوس په هیچا نشته
پس له مرګه به یې یاد کا ډېر عالم

بیا یې وویل چه د دې پېش ګوئیه له مخه وایم چه بابا که ولې نه و نو خالي هم نه دی .

ښاغلي پرېشان د ننګ ، ننګیالیتوب په باره کښې د خوشحال بابا نظریات بیان کړل .

بیا ښاغلی ډاکټر خطیبي پاڅېد او خپله خطابه یې واوروله او ثابته یې کړه چه دی ډېر ښه خطیب دی .

ښاغلی خطیبي د تهران پوهنتون استاد او د ایران د ملي شورا معاون ، عالم ، لیکوال او ادیب دی . ده افسوس وکړ چه ولې یې پښتو نه ده یاده چه په دې مجلس کښې یې په پښتو ژبه تقریر کړی وای او ویې ویل چه خدای دې توفیق راکړي چه بل ځل نه افغانستان ته راځم په پښتو وینا وکړم .

ښاغلي خطیبي د خوشحال خټک په باره کښې وویل :

« نه پوهېږم چه څرنګه چه رودکي د پارسي شعر پلار دی خوشحال خټک هم باید د پښتو شعر پلار وګڼو . دا د توري او قلم مېړه و ، چه په زړه وره او جنګیالی کورنۍ کښې زېږېدلی

دی او سره له دې چه د ژوندانه ډېر وخت یې په جنګ او جګړو کښې تېرېده بیا یې هم په ادبیاتو، لغت، ادبي فنونو، دیني او اخلاقي علومو کښې پوره استاذی او تبحر درلود او پیاوړی شاعر او قوي لیکوال و.»

« د تهران پوهنتون د دغه ستر مېړني او د ده د آثار و نمانځنه کوي.»

بیا ښاغلی سلطان محمد صابر د کویټې لیکوال (د خوشحال شخصیت) په باره کښې خپله مقاله واوروله او وویل:

« خوشحال خان په خپله زمانه کښې د عمل او توري په ډګر کښې د پښتنو اولس د بیدارولو له پاره د مرګ تر وخته ولاړ و.»

او بیا ښاغلی فضل احمد غازي د کویټې بل لیکوال د (مشرانو او لیکوالو) تر عنوان لاندې خپل مضمون واوراوه. ښاغلی غازی د خوشحال او اقبال د افکارو مقابله او مقایسه کړې وه او بیا آخره کښې یې وویل:

« راځۍ چه د بازنامې تعبیر په دې نوې اتومي زمانه کښې داسې وکړو چه د خوشحال خان د بازنامې اصلي باز مونږ په خپله یو.»

ښاغلی صابر او ښاغلی غازي د بلوچستان د کویټې مشهور لیکوال او اخبار لیکونکي دي چه د سیمینار په پنځم ورځ کابل ته رسېدلی وو او په همدې لنډه موده کې یې مقالې لیکلې وې.

بیا ما خپل هغه شعر ولوست چې په همدې ورځ کښې د سیمینار په باره کښې لیکل شوی و. ښاغلی سردار محمد زهیر کندهاري هم خپل شعر واوراوه او په آخر کښې ښاغلي اجمل خټک د (کرانو ملګرو!) تر عنوان لاندې خپل یو په زړه پورې شعر ولوست چې هر بند ترې چکچکې وشوې. وروسته ښاغلي محمد شاه خیال کاکاخېل خپله لنډه وینا وکړه او بیا ښاغلي قیام الدین خادم د غونډې رئیس په لوستل شوو مضامینو خپله تبصره واوروله. ده خپله لنډه تبصره لیکلې وه، نوما یا دداشت وانه خیست. متاسفانه هغه پاڼه زما لاس ته نه ده راغلې.

وروسته پوهاند رښتین د پښتو ټولنې رئیس د خوشحال خټک

د نمانځنې د راتلونکې کالیزې په باره کښې د سیمینار د غړو فیصله واوروله او د ټولو حاضرینو له خوا تائید شوه.
په دې غونډه کښې فیصله وشوه چې د خوشحال خټک د یادونې
بله غونډه دې څلور کاله وروسته په کابل کښې وشي.

د پوهنې وزیر پوهاند انوري وویل: دې غونډې د خوشحال خان خاطرې او سترې مفکورې ژوندۍ کړې. حکومت کوښښ کوي چې د هیواد د سترو شخصیتونو او د هغو کسانو د افکارو د ژوندي کولو له پاره مؤثر کامونه پورته کړي چې په بین المللي ډګر کښې یې بارز رښتیا خدمتونه کړي دي.

د پوهنې وزير له ټولو رابلل شوو کسانو نه، چه په دې غونډه کښې يې ګډون کړی دی، تشکر وکړ او په بريالي توګه يې د غونډې پای ته رسېدل د پښتو ټولنې د کوښښونو نتيجه وګڼله. بيا د پښتونستان د ستر مشر خان عبدالغفارخان نه خواهش وشو چه څه ووايي.

خان عبدالغفارخان چه د سيمينار داولې ورځې نه تر آخره پورې په منظم ډول د سيمينار اورېدو ته راغلی و پاڅېد او په ځيله وينا کښې يې وويل:

وزه اول د افغانستان د حکومت او د افغانستان له صدراعظم نه شکر يه کوم چه د خوشحال خان په ياد دې دا سيمينار جوړ کړ او بيا وايم چه:

تاسې د ډېرې خبرې وکړې. په دنيا کښې په تشو خبرو قامونه او چتېدی نه شي، هغه قامونه چه د ډېرې خبرې کوي هغه زمونږ په شان خوار دي او چه خبرې نه کوي او کار کوي هغه آباد دي. د دنيا نور قومونه هم زمونږ په شان دي خو هغوی آسمان ته ختلی دی، پښتون خو لا تشه خبره هم نشي کولی. کوم قوم چه د بل خبره نشي زغملای هغه قوم په دنيا کښې ترقي کولی نشي. مونږ د اسلام چغه وهو، زه به تاسو ته د حضرت عمر يوه کيسه وکړم. هغه ته يو بدوي د ويل چه

قاچه د اجوبه اغوستې ده، معلومه ده چه خیانت دی کړی دی. مسلمانان په هغه سارائي بدوي په قار شول چه هلکه تازمونږ په خلیفه اعتراض وکړ. خو په خپله حضرت عمر وویل: تاسې مه په قاریږئ داسې مسلمانان چه وي د مسلمانانو مشران به هیڅری په غلط لار روان نه شي.

نن زمونږ څه حال دی؟ که څوک چا خبره وکړه او هغه د چا د غرض او مطلب خلاف وه بس کافر کوي يې. کوز او بر له مونږ نه خوشامندګر جوړ شول. په کار دی چه مونږ ځان کښې زغم پیدا کړو. د بل خبره په ښه طریقه واورو، نه دا چه مونږ يې کافر کړو، مرتد يې کړو، وهابي يې کړو.

د خوشحال په باره کښې دوی ډېرې خبرې وکړې، زه درته وایم تاسې د هغه خوشحال د ډېرو خبرو نه یوازې په دوو خبرو عمل وکړئ!

اول د نیاسره مینه او بل د شخصي اقتدار شوق پرېږدئ! مونږ دې څیز تباه کړو. تاسې که د اسلام تاریخ وګورئ د مسلمانانو خزانې ډکې شوې، شرق او غرب يې ونیو، مګر کله چه په مسلمانانو کښې د دولت او پیسو مینه او د شخصي اقتدار شوق

پیدا شو، نتیجه یې نفاق، خانه جنګي او بربادي شوه.

که دخوشحال خان په دغو دوو خبرو عمل وکړو، نو دديې خوارۍ، زارۍ او بربادۍ نه هم تاسې او هم وطن خلاصیږي. نه د پیسو او اقتدار مخالف نه یم، د یو قام دپاره دا ضروري څیزدی. ته دې موږ شې خو چه ستا د غریب او نور سري قوم تعلق ورسره وي. زه اقتدار غواړم، حکومت غواړم، خو ددې دپاره نه چه زه دې حاکم شم.

زه که خوښوم نو هغه پیسه خوښوم او هغه اقتدار خوښوم چه د قوم او وطن د خدمت دپاره وي.»

دبا چا خان له وینا نه وروسته غونډه په یوه بجه خوړه شوه او په دې شان دخوشحال خان د ۲۸۶ تلین سیمینار پای ته ورسید.

* * *

ددغې ورځې په ماسپښین هغه واټ چه د محمود خان دېلړ نه تر ماهیپره ځي (دخوشحال خان واټ) و نومول شو.

* * *

دسیمینار میلمنو شا ملینو دځینې استوګنې په موده کښې، کابل موزیم، کابل پوهنتون، دولتي مطبعه، دافغانستان

راډيو ستديو ګانې او د خوشحال خان ښوونځي کتلي او د پغمان، استالف او سالنګ سيلونو کړي او د خپلواکۍ د جشن په لومړۍ ورځ يې په سلطنتي کمپ کښې د رسم ګذشت سيل وکړ او په نورو ورځو کښې يې د افغانستان ننداري ننداره وکړه او کانسرتونه يې واوريدل.

د سيمينار د داخلي او ميلمنو غړو په وياړ صدراعظم ښاغلي محمدهاشم ميوندوال، د پوهنې وزير پوهاند انوري، د کلتور او اطلاعاتو وزير، د کابل پوهنتون رئيس، د قبايلو رياست او د پښتو ټولنې رياست ميلمستياوې ورکړي دي.

* * *

جذبه که د عمل ور سره يو ځای شوه، نو هله
د نړۍ د رانه محفل به يادشي پانه تر کلونو

(د کابل مجله - پښتو ټولنه
۵/۵٦۲ مه ګڼه د ۱۳۴۵ لمريز کال اسد
د ۱۹٦٦م جولای او اګست)

دخوشحال

طب نامه

۱- دخوشحال د طب نامې یوه زړه قلمي نسخه د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې شته. دغه نسخه (۲٤) پاڼې (٤۸) مخونه لري. یوه پاڼه یې له منځ او یوه یې له پای نه غورځېدلې ده. دلیکلو نېټه او کاتب نوم یې معلوم نه دی. لیک یې نستعلیق او دختکو په لیکدود دی. ددې کتاب په سر کښې نوم یې داسې ښودل شوی دی: (طب خوشحال ختک تجاوز الله عنه)

۲- دیوې بلې نسخې نقل چه دننګرهار دلالپورې مولوي محمدعمر بلبل افغان په قلم لیکل شوی دی. په ښکلي نستعلیق خط او په لږ توپیر ددې زمانې په لیکدود دی. داکتاب (۱۷) پاڼې (۳٤ مخونه) لري.

دزړې نسخې په عنوا نونو کښې بلبل افغان تغیرات پېښ کړي

او په روانه معاصره پښتو یې لیکلی دی او (دخوشحال خټک طب) نوم یې ورته ټاکلی دی. په آخره کښې یې د مشکلو لغاتو یو فهرست هم جوړ کړی دی، چه ځینې لغتونه یې په خپل فکر حل کړي دي او ځینې یې نورو پښتو نه پرېښي دي.

دا دواړه نسخې په ۱۳٤۰ هش کال کښې مرحوم بلبل افغان پښتو ټولنې ته ورکړې او د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې موجود دي دي.

۳- د پورتنیو دواړو نسخو له مخه په ۱۳۴۵ هش کال د پښتو ټولنې له خوا د پوهاند رښتین په مقدمه دا کتاب چاپ او (طب نامه دخوشحال خټک) وبلل شو.

دخوشحال خان د ۳٤٦م تلین د سیمینار په موقع دغه کتاب په نستعلیق لیک آفسیټ په ذریعه په معاصر لیکدود د پوهنې په مطبعه کښې په (۵۷) مخونو کښې چاپ شوی دی.

٤- فضل نامه دخوشحال خټک د فقهې یو منظوم کتاب دی چه اساسًا طب نامه هم د هغې په ترڅ کښې راغلې ده. فضل نامه (د پېښور داشاعت سرحد) نشراتي مؤسسې له خوا چاپ شوې ده. همدارنګه فضل نامه د (ارمغان خوشحال) په ترڅ کښې هم راغلې ده چه د ښاغلي رسا په مقدمه په ۱۹٦٤م په پېښور کښې په نسخ خط او د پېښور په معاصر لیکدود —

(چه متا سفانه د افغانستان له ليکدود سره څه فرق لري) چاپ شوې ده .

د خوشحال فضل نامه او طب نامه په روانه ، ساده پښتو په خفيف اته څپه اين بحر د مثنوي په دول ليکل شوې ده .

لکه څرنګه چه له نامه يې معلومه ده ، دا کتاب د طب په موضوع کښې دی او د مختلفو ناروغيو له پاره ديوناني طب مجربې نسخې پکښې راغلي دي او د مېرمن او مېړه د روابطو په باره کښې اخلاقي مسايل هم پکښې شته .

په علمي - تاريخي لحاظ دغه کتاب د يوناني - اسلامي طب هغې مترقي دورې پورې اړه لري چه د مغلو د سلطنت په وخت کښې ديوناني طب د اسلامي دورې پخوانې تاليفات او عنعنې په هند کښې له هندي طب سره مستقيم تماس پيدا کوي او د دواړو له امتزاج نه يو نسبتاً پرمختللی او مترقي شکل منځ ته راځي .

په دې باره کښې زياته څېړنه او د طب نامې پوره شبو دنه په هغې څېړنه کښې شوې ده چه له پروګرام سره سم د سږکال په سيمينار کښې به وړاندې شي هلته د دې او نورو پرنسيبونو له مخه ، د دې قلمي نسخو د څېړنې او د ببليوګرافۍ له اصولو سره سم

په مفصل ډول د غه نسخې معرفي شوې دی او سربېره پر دې د هغې په ادبي معیار او علمي ارزښت هم پوره رڼا اچول شوې ده او د خوشحال د عصر د یونانی طب د آثارو په رڼا کښې د طب ټامې هغه نا آشنا لغتونه هم حل شوي دی چه د دوا ګانو او ناروغیو نومونه او یا طبي اصطلاحات دي. کېدی شي چه په دې باره کښې د زیاتو معلوماتو لپاره د دغه کنفرانس او ویډلو ته هڅه وشي.

په درناوی

(ازیری جریده - کابل - پښتو ټولنه
۲۱ مه ګڼه - چهارشنبه د ۱۳۴۹ د زمری ۲۸ مه)

دخوشحال خټک طب

دا څېړنه په ۱۳۴۹ هش کال دخوشحال خټک ددوېم بین المللي سیمینار له پاره شوې او په برخې دسیمینار په وروستي ورځ اورول شوې ده.

دځینو شخصي رأیو دمخالفت له امله، دسیمینار دوېناګانو او څېړنو په مجموعه (نوميالی پښتون) نومې کتاب کښې نه ده خپره شوې.

څرنګه چې دخوشحال خټک دیو قلمي اثر پوره جوړونه پکښې شوې ده اوس یې ورانديکوو:

ترهرڅه دمخه دیوهانو لیکوالو دجرګې نه مننه کوم چه ماته یې دا افتخار راکړچه د خوشحال دیواثر په باره کښې څېړنه وکړم او په دې ډرنه ټولنه کښې څه ووایم.

ماته دا وظیفه راکړې شوې ده چه دخوشحال طب نامه معرفي کړم. کله چه ددې کار مواد و د راټولولو په غرض اول دپښتو ټولنې کتابخانې ته ننوتم، هلته مې دخوشحال خټک د طب یوه زړه قلمي نسخه او بله مې دهغې قلمي نسخې نقل پیدا کړ. چه طبعًا زما د کار محور هم دغه قلمي نسخه ده.

زما دغه کار درې برخې لري:

۱- د قلمي نسخې معرفي د يوې زړې نسخې په حيث.
۲- د نسخې ادبي فورم او د هغې ضروري ادبي او لغوي ځانګړنې.
۳- د نسخې محتوى او مضمون او د هغې علمي ارزښت.

د زړې قلمي نسخې په حيث د دې نسخې په معرفه کېښې د ببليوګرافۍ او د زړو قلمي آثارو د معرفۍ د خورا نوو اصولو او پرنسيبونو نه کار اخيستل شوى، څو چه د دې نسخې د معرفې نه سربېره د نورو نسخو نوو او ځوانو څېړونکو ته د څېړنې يوه عملي نمونه هم وړاندې شي.

د نسخې ادبي فورم به د ضرورت په اندازه وڅېړل شي او ناآشنا فني لغتونه به پې حل شي.

د موضوع په لحاظ د طب د علم ديو ډېر لند تاريخي پس منظر د وړاندې کولو وروسته به د دې اثر علمي مقام او ارزښت څرګند شي. د کار د ماهيت په تقاضا به کوښښ وشي چه دا څېړنه په پوره بې طرفه بنا وي او د احساساتو، جذباتو او هيجاناتو نه لرې وي. نو کره لوستونکي او اورېدونکي زړه تنګي شو ما به وبخښي. او اميد لرم چه دا د څېړونکي او محصلين په ضروري استفاده وګرځي او د ملګرو دا زړه تنګي به په هغه تلافي شي.

زړه قلمي نسخه:

د پښتو ټولنې په کتابخانه کېښې يوه وړه

نهه قلمي نسخه شته چه پوښ یې د ۲۰×۱۳ نیم سانتي متره و په اندازه دی ۰

په خړرنګی پښتیه باندې یې یو سپین کاغذ سلیښ شوی دی او ورباندې لیکل شوي دي (دخوشحال ختټک دطب قلمي قدیمي کتاب) ورپسې په بل تور رنګ (۱۷) لیکل شوي دي ۰

پښتی چه بېرته شي بیا دکتاب لوېوالی نورهم ورکوټی یعنې د ۱۷ × ۱۲ سانتي متره په اندازه ده ۰ درې خړبخنې سپینې پاڼې په سرکښې او درې په آخر کښې او د دغوېه منځ کښې په (۲٤) پاڼو کښې قلمي نسخه ګنډل شوې ده ۰ دسپینو پاڼو په سر او آخرکښې د پښتو نوټلنې مهر ونه لګول شوي دی ۰ د سپینو پاڼو نه وروسته بیا دکتاب اول مخ زموږ مخې ته راځي ۰ د اول مخ دوه لومړنۍ کرښې دا سې دي :

« مسئله : که څوک پر اوبو باندې ورشي څاروی وګوري ، سود یا زیان له هغه کښې کافر شي ـ تم تمام شد ۰ »

دا سې معلومېږي چه دا دکوم بل کتاب وروستۍ کرښې دي چه په لومړي سرکښې دې کتاب سره یوځای لیکل شوی دی ۰ ددغو دوو کرښو نه وروسته کتاب په :

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شروع کیږي ۰ د (بسم الله) په مقابل کښې په حاشیه کښې دکتاب نوم

(طب خوشحال خطک) په سره رنگ او وروسته (تجاوز الله عنه) په تور رنگ لیکل شوی دي . دا عبارتونه په هماغه لیکدود دي چه ټول کتاب وربانديې لیکل شوی دی . د همديې مخ په حاشیه کښې په بل خط لیکل شوي دی ؛ دا کتاب له کتبخانې د مولوي محمدعمر بلبل افغان څخه دی (۱)

کتاب داسې شروع کیږي :

په دارو کښې چه سبقت دی   دارونه وي عبادت وي

عبادت په روغ صورت شي   کله کله عبادت شي

ما د طب په کتابو نه   نظر کړی په بابونه

چه هر رنځ له فایده ده   هلیله ده ، هلیله ده

وروسته (۱۷) بیتونه نور دي ، بیا یو عنوان دی . د ټولو عنوانو فهرست او د بیتونو شمېر داسې دی :

د داروی چشم - دویمه پانه ، الف - ۱۸ بیتونه

ایضاً برای چشم - دویمه پانه ب - ۵ بیتونه

ایضاً - دریمه پانه - الف - ۲۳ بیتونه

ایضاً دارو د سترګو د کدورت - دریمه پانه الف - ۱٤ بیتونه

ایضاً دارو د سترګو - دریمه پانه ب - ۲ بیتونه

---

(۱) دا کرښه په خپله مولوي محمدعمر بلبل افغان لیکلې ده .

علاج مرد بسته - نهمه پانه الف - ۱۱ بیتونه

معجون نبی - اتمه پانه ب - ۱۰ بیتونه

ایضاً اتمه پانه الف - ۹ بیتونه

ایضاً قوت مباشرة - اوومه پانه ب - ۹ بیتونه

قوت باء - اوومه پانه ب - ۲ بیتونه

ایضاً اوومه پانه الف - ۳ بیتونه

ایضاً اوومه پانه الف - ۳ بیتونه

دارو د تنخرولو - اوومه پانه الف - ۳ بیتونه

ایضاً شپږمه پانه - ب - ۸ بیتونه

دارو د استسقاء - شپږمه پانه الف - ۷ بیتونه

ایضاً - شپږمه پانه الف - ٤ بیتونه

دارو د ټوخي - شپږمه پانه الف - ۳ بیتونه

ایضاً - شپږمه پانه الف - ۲ بیتونه

ایضاً له - پنځمه پانه ب - ۱ بیت

دارو د ګنده دانو - پنځمه پانه ب - ۸ بیتونه

علاج د پیشک - پنځمه پانه الف - ۷ بیتونه

دارو د یرقان - څلورمه پانه ب - ۱۱ بیتونه

ایضاً دارو د نزول یعنی آب مروارید - څلورمه پانه الف - ۷ بیتونه

ایضاً دارو د سترګو - دریمه پانه ب - ۸ بیتونه

دارو د بواسیر - نهمه پا نه ب - ۷ بیتونه

دارو د نفس د خلط د هر علت د اشتها د پرولو د رنگ د شه
کېدلو - نهمه پا نه ب - ۱۴ بیتونه

دارو د نس خوږي - لسمه پا نه ب - ۸ بیتونه

ایضًا د نفس خوږي - لسمه پا نه ب - ۶ بیتونه

ایضًا یوولسمه پا نه الف - ۳ بیتونه

ایضًا یوولسمه پا نه الف - ٤ بیتونه

جلاب - یوولسمه پا نه ب - ۶ بیتونه

دارو د څاوتي د تبې - یوولسمه پا نه الف - ۶ بیتونه

ایضًا دارو د مسهل یعنی جلاب - دولسمه پا نه الف - ۱۸ بیتونه

د وجود د باد دارو - دیارلسمه پا نه الف - ۶ بیتونه

دارو د باد لقوه - دیارلسمه پا نه الف - ۵ بیتونه

داروی خفته باد - دیارلسمه پا نه ب - ۳ بیتونه

دارو د بول بسته - دیارلسمه پا نه ب - ٤ بیتونه

داروی سنگمثانه - څوارلسمه پا نه الف - ۲ بیتونه

ایضًا څوارلسمه پا نه الف - ٤ بیتونه

فایده د سپلنو - څوارلسمه پا نه الف - ۷ بیتونه

دارو د پرمیو د زحمت - څوارلسمه پا نه ب - ۵ بیتونه

ایضًا څوارلسمه پا نه ب - ٤ بیتونه

ایضًا ـ پنځلسمه پاڼه الف ـ ۵ بیتونه

علاج درد سر ـ پنځلسمه پاڼه الف ـ ۱۱ بیتونه

فایده د وینو د وشکو ـ پنځلسمه پاڼه ب ـ ۱۸ بیتونه

فصل ـ شپاړسمه پاڼه ب ـ ۱۹ بیتونه

فصل ـ اولسمه پاڼه الف ـ ۳۵ بیتونه

حق زن به مرد ـ نولسمه پاڼه الف ـ ۳۷ بیتونه

فصل رجال الغیب ـ شلمه پاڼه ب ـ ۹ بیتونه

دې بیتونو پسې (یوویشتمه پاڼه الف) په پای کښې (دا ستو جهانو وروکی جدول او په ټوله (یوویشتمه پاڼه ب) کښې د (رجال الغیب جدول) کښل شوی دی.

په (دوه ویشتمه پاڼه الف) کښې (دعاٴ باد خرده وسرخ باد وغیره) تر عنوان لاندې په عربي او فارسي ژبو یوه دعا ده چه د همدې کتاب په لیکدود لیکل شوې ده.

په (دوه ویشتمه پاڼه ب) کښې د خوشحال بله قصیده بې عنوانه شروع کیږي چه اول بیت یې دا دی:

د حکمت ویل به وایم مختصر   په معنا کښې قیمتي لکه گوهر

د (څلورویشتمې پاڼې ب) تر آخره دوام کوي. ټول (۵۶) بیتونه دي.

د وروستیو درې بیتونو داولو مصرعو ځای د کاغذ د زوړوالي په وجه سوری شوی دی چه تر شا یې د (څلورویشتمې پاڼې الف) د

دربوو بیتونو (٤١ - ٤٢ - ٤٣) دوهمې مصرعې له منځه تلې دي.
دوروستي مخ وروستۍ مصرع دا ده:

ګونا ګون زحمت ورکېږي په دا چـــر

په آخري ښنډه کښې (څو چه) لیکل شوی ده او دا افاده کوي
چه د را تلونکې پاڼې شروع په دې عبارت کېږي، مګر متاسفانه
هغه پاڼه نشته.

د نورو منابعو له مخه د لته د دې نسخې پنځه وروستي بیتونه
کم دي.

د دې نسخې آخري پاڼه نشته او په نورو برخو کښې د هغه د
ناسخ نوم او د لیکلو تاریخ هم نه دی لیکل شوی.

د دې نسخې د اوولسمې او اتلسمې پاڼې هم یوه پاڼه نشته او
(د چاپي نسخې په تطبیق) (٢١) بیتونه یې کم دي.

د وروستۍ قصیدې (د حکمت ویل....) د شپاړسم بیت اوله
مصرع سرچپه لیکل شوی ده او چه هنداري ته و نیول شي لوستل کېږي.
دا مصرع په چاپي نسخو کښې راسته راغلې ده.

مګر چېرته چه د خوشحال په کلیاتو کښې دا قصیده راغلې ده
هلته څه نه دي ویل شوي چه دغه مصرع د هغو په اصلي قلمي نسخو
کښې [redacted] لیکل شوې ده. د خوشحال د کلیاتو په هغه قلمي نسخه
کښې چه په پښتو ټولنه کښې شته هم راسته لیکل شوې ده.

سرې نه شي ویلی چه دغه چېه لیکل پخپله دخوشحال له وخته په عنعنوي ډول پاته دي او که زمونږ د همدغې نسخې کاتب دا کار کړی دی.

د چپه لیکلو دلیل دادی چه هلته زمونږ د عرف او عادت نه خلاف بربنډتیا موجوده ده، کاتب په دې چل هغه پټه کړې ده. دخوشحال د کلیاتو د پښتو ټولنې په قلمي نسخه کښې د پورتني بیت دوهم مصرع داسې راغلې ده:

که راوي وي په حدیث دپیغمبر

زمونږ د موجوده قلمي نسخې په حاشیو کښې ځای پځای د متن عنوانونه، کله کله د ځینو لغاتو ترجمه یا د متن د قلم خوړلې او غلط شوي عبارت صحیح شکل، په ځینو ځایونو کښې په فارسي ژبه د طب ځینې نسخې او ځینې دعاګانې د متن په لیکدود لیکل شوي دي او معلومېږي چه د ناسخ په قلم دي.

. دکتاب په متن کښې هم د ځینو لغتونو لاندې په سره رنګ دهغو ترجمه لیکل شوې ده. دغه نسخه (۲٤) پاڼې لري چه (٤٨٦) مخونه ترې جوړېږي. دا نسخه په نستعلیق خط او دخټکو په لیکدود ده. هر بیت یې په یوه کرښه او دبیت دواړه مصرعې یې سره مخامخ دي. د (ځ، ږ، ښ، ګ، ڼ) توري یې په (ځ، ژ، ش، ک، نړ) لیکلي دي.

بله نسخه :

بله نسخه سره برګه پښتي لري او ۲۱×۱۷ سانتي مترو په اندازه ده. په پښتي دسپين کاغذ يا رچه لګول شوې ده او دپاسه پرې ليکل شوي دي (دخوشحال خان خټک دطب دقلمي قديمي کتاب نقل).

د پښتي په منځ کښې کتاب دی چه يوه سپينه پاڼه په سرکښې او يوه په پای کښې لري. دسپينو پاڼو په اول او آخر مخ کښې د پښتو ټولنې مهرونه لګيدلي دي. پخپله کتاب (۱۷) پاڼې لري چه (۳٤) مخونه ترې جوړيږي.

دا کتاب د مخکښې نسخې له مخه دننګرهار د لالپورې مرحوم مولوی محمد عمر بلبل افغان په سپين کاغذ، ښکلي خط، په اوسني ليکدود پاکنويس کړی دی. بيا ده دغه زړه قلمي نسخه او نقل کړې نسخه پښتو ټولنې ته ورکړې ده. نو ځکه ددواړو متن او ترتيب يوراز دی. او د مرحوم بلبل افغان نسخې ځانله خصوصيات دادي :

دکتاب په اول مخ کښې په غټ ليک او سره رنګ د يو مثلث په منځ کښې دکتاب نوم (د خوشحال خټک طب) ليکل شوی دی.

بيا په تور رنګ او متوسط قلم (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ) ليکل شوی او بيا په کتاب شروع شوې ده. دکتاب متن عيناً نقل شوی دی، مګر

په عنوانو کښې څه تغیرات پیښ شوي دي، تغیر شوي عنوانونه په دې ډول دي:

د زړې نسخې عنوانونه	د بلبل افغان د نسخې عنوانونه
داروی چشم	دارو د سترګو
ایضًا برای چشم	ایضًا د سترګو لپاره
دارو د یرقان	د یرقان دارو
دارو د ګنده دانو	د ګنده دانو دارو
دارو د ټوخي	د ټوخي دارو
دارو د استسقاء	د استسقاء دارو
دارو د نه څرولو	د نه څرولو دارو
دارو د بواسیر	د بواسیرو دارو
دارو د نفس د هر علت د اشتها د پرولو د رنګ د ښه کېدلو	د نفس د خلط د هر علت د اشتها د پرولو د رنګ د ښه کېدلو دارو
دارو د نس خوږي	د نس خوږي دارو
ایضًا دارو د نس خوږي	ایضًا د نس خوږي دارو
دارو د څاوتي د تبې	د څاوتي د تبې دارو
ایضًا دارو مسهل یعنی جلاب	مسهل یعني جلاب
دارو د باد لقوه	د باد بالقوه دارو
داروی خفته باد	د خفته بادو دارو
دارو د بول بسته	د بول بسته دارو

دزړې نسخې عنوانه	د بلبل افغان د نسخې عنوانونه
داروی سنګمثانه	د سنګ مثانې دارو
فایده دسپلنو	دسپلنو فایده
دارو د پرمیو دزحمت	د پرمیو دارو
علاج درد سر	د سردرد دارو
فایده دوینو دوښکو	دوینو دوښکو فایده
حقوق زن به مرد	حق د ښځې په مېړه

لکه چه ګورو دعنوانو په اړوند کښې دمرحوم بلبل افغان پرنسیب دا دی چه فارسي عنوانونه یې پښتو کړي دي او پښتو عنوانونه یې چه د فارسي تر تاثیر لاندې وو په روانه معاصره پښتو لیکلي دي .

دزړې قلمي نسخې په (دګیشتمه یا ټه[الف]) کښې چه کومه دعا لیکل شوې ده ، هغه بلبل افغان نه ده نقل کړې . په (دګیشتمه یا ټه ب) کښې چه کومه قصیده یې عنوانه لیکل شوې ده دهغې له پاره مرحوم بلبل افغان داسې عنوان لیکلی دی : (طبیه قصیده یا لسنه حفظ الصحه) .

د دې قصیدې دشپاړسم بیت اوله مصرع چه په زړه نسخه کښې سرچپه لیکل شوې ده ، بلبل افغان هغه راسته لیکلې ده او په حاشیه کښې یې اشاره ورته کړې ده . دکتاب متن په (۳۱) مخونو کښې خلاص شوی

دی . په وروستیو څلورو مخونو کښې مرحوم بلبل افغان دکتاب دګرانو لغاتو ترجمه لیکلې ده . او داسې یې شروع کوي :

« ددې کتاب نادر کلمات او لغات چه د پښتو دپاره دېر قیمت لري د الفبا او د مخونو د شمېر په نخښه په لاندې ډول دي ؛ یوځه ما دخپله وسه پورې تشریح کړل او ځه مې نوره و پښتو ورونو ته پرېښودل والسلام ».

وروسته یې بیا دکتاب (۲۸) تاآشنا لغتونه نقل کړي دي چه (۸) یې په خپله معنا کړي دي او (۲۰) یې نورو پښتنو ته پرېښي دي . په پای کښې یې لیکلي دي :

« دخوشحال خان ختک رح دطب نقل داصلي قلمي نسخې نه ، او نادر کلمات او لغات دمخه (۳٤) څلور دېرشو مخونو کښې ختم شول والحمدلله رب العلمین . مولوي محمدعمر بلبل افغان . »

متاسفانه چه مولوي بلبل افغان هم ددغه ټکار تاریخ نه دی لیکلی البته پخپله دده دژوند او وفات نېټه معلومه ده .

مرحوم بلبل افغان د پښتو شاعر او خطاط په (۱۳۰۵ هـق) کال د ننګرهار په لالپوره کښې زېږېدلی او د (۱۳٤۵ هـش) کال د جوزا په میاشت سیمه کابل کښې وفات او په لالپوره کښې ښخ شوی دی.

نوموړي د خوشحال ختک د طب دواړه قلمي نسخې په (۱۳٤۰ هـش) کال پښتو ټولنې ته سپارلي دي . د مرحوم بلبل افغان لیکدود

په لږ فرق د دې زماني دی . د ده هم د (ښ) پرځای (ښ) ليکلی دی او کله کله يې د زړې نسخې تر تاثير لاندې د (ږ) پرځای (ژ) ليکلې ده . او يا د علت توري يې غور ځولي دي . مثلاً د ده د نسخې ديوولسم مخ وروستۍ نيمه داسې ده :

دارچيني ورباندې مـڼې کـند ګرم شی ستا سڼې

چه دا اوس داسې ليکل کيږي :

دارچيني ورباندې مـږي کوندې ګرم شي ستاسږي

په د پړولو و ځايونو کښې د نقل کولو په وخت کښې د مرحوم بلبل افغان نه څه سهوې هم شوې دي او يو نيم بيت هم ترې پاتې دی ، چه له زړې نسخې سره د تطبيق په صورت کښې سړی پرې پوهيدلی شي .

داسې معلوميږي چه نوموړي به خپل نقل له اصل سره نه وي مقابله کړی .

چاپي نسخه :

د خوشحال د طب ځانله لومړنۍ چاپي نسخه هغه ده چه په (۱۳۴۵ هش) کال د خوشحال خان د ۲۸۶ تلين په موقع د سيمينار په مناسبت د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده .

دا نسخه د ۲۱نيم × ۱۴ سانتي مترو په اندازه د پښتو ټولنې د خپرونو د (۱۸۱) پر له پسې لمبر لاندې چاپ شوې ده . دغتې

په سر په نستعليق مشقي شکلي خط (طب نامه دخوشحال ختک) ليکل شوې ده . په دوهمه پښتۍ کښې د دې نامه پسې ليکل شوي دي : (د پوهاند رښتين په سمونه او کتنه - پښتو ټولنه ١٣٤٥) په يله پاڼه دخوشحال ختک تصوير چاپ شوی دی . په بله پاڼه کښې د (بِسمِ اللهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيمِ) نه وروسته د پوهاند رښتين (لومړنۍ خبرې) دي . د دغه خبرو له مخې دا کتاب د پښتو ټولنې د زړې قلمي نسخې او د مرحوم بلبل افغان په قلم ليکل شوې نسخې له مخه چاپ شوې ده او هغه فرقونه چه د (فضل نامې) او (کليانو) له متن سره ليدل شوي دي په حاشيه کښې راغلي دي . د پوهاند رښتين له مقدمې نه وروسته (د خوشحال ختک اثرونه) ښودل شوي او بيا د خوشحال د کلياتو قلمي نسخې معرفي شوې دي او ورپسې (د خوشحال په باب ليکل شوي اثرونه) ښودل شوي دي ، چه د دې ټولو خبرو (١٣) مخونه نيولي دي ، ورپسې يو مخ سپين دی . بيا کتاب ځکه چه په قلمي نسخو کښې دی د (بسم الله) نه وروسته په دې بيت شروع شوی دی :

په دارو کښې چه ښه نيت وي

دارو نه وي عبادت وي

بيا د کتاب متن په نستعليق خط او د آفسيت په چاپ په (٤٨) مخونو کښې پای ته رسيږي . د کتاب عنوانونه په (نسخ) ليکل

شوي دی. عنوانونه دزړې قلمي نسخې غونډې راغلي دي يوازې د (ايضًا) عبارت (بل رنګ) شوی دی.

ليک دود يې د اوسنۍ زمانې د معياري ليکدود او د پښتو ټولنې له فيصلو سره سم اړول شوی دی.

دزړې قلمي نسخې په (شپاړسمه پاڼه ب) کښې په دريمه کرښه کښې د (فصل) عنوان دی او مطلب يې داسې شروع کېږي:

بار چه وا خلي ارتينه ...

د چاپي نسخې په (۲۸) مخ کښې د ا عنوان (ذکر د عورت د حمل) ليکل شوی دی.

دزړې قلمي نسخې په (اوولسمه پاڼه الف) کښې بل (فصل) عنوان دی او داسې شروع کېږي:

حق د مرد په زن بسيار دی

د چاپي نسخې په (۲۹) مخ کښې دا عنوان (حق د مرد په عورت) ليکل شوی دی.

په همدې فصل کښې په قلمي نسخه کښې يو نيم پاڼه لويدلې ده او په چاپي نسخه کښې (۲۱) بيتونه له نورو چاپي منابعو نه نقل شوي دي، چه اول او آخر بيتونه يې دا دي:

اول: که ميړه يې خندا غواړي دا دې خاندي هم دې وياړي

آخر: هره چار دې په رخصت کا ګنه وا په خيانت کا

د دې قلمي نسخې په (نولسمه پاڼه الف) کښې (حق زن به مرد) یو عنوان دی او د چاپي نسخې په (۳۳) مخ کښې دا عنوان (حق د عورت به مېړه) دی. دا فصل په دواړو نسخو کښې په دې بیت پای ته رسېږي:

خو په ښځې پسې دروي
مرد به هومره ثواب موي

لکه چه معلومه ده په چاپي نسخه کښې دغه درې واړه ذکر شوي عنوانونه له (فصل تامې) څخه اخیستل شوي دي. ورپسې په قلمي نسخه کښې (فصل رجال الغیب) بیا د رجال الغیب جدول او بیا (دعا باد خورده) ده چه دا یو هم په چاپي نسخه کښې نه دي نیول شوي او نه چېرته ورته څه اشاره شوې ده.

دې پسې په دواړو نسخو کښې (د حکمت ویل ....) قصیده ده چه د چاپي نسخې په (۳۶) مخ کښې شروع کېږي او (د محبت خبرې) عنوان ورکړ شوی دی.

د قصیدې په پای کښې هغه پنځه بیتونه هم له چاپي نسخو نه نقل شوي دي چه د پاڼې د لوېدو په وجه په قلمي نسخو کښې نشته.

(د خوشحال خټک مرغلرې- د کندهار چاپ- ۳۱۷) او دا پېښتو بټولني د کتابخانې د کلیاتو په قلمي نسخه کښې) په دې قصیده کښې درې بیتونه نور هم شته چه قلمي او چاپي نسخو کښې نشته او موږ یې دلته بیو:

د خوشحال د چاپي طب نامې د قصیدې د (۱۸) او (۱۹) بیتونو ترمنځ :

تر زعفرانو تر عنبرو لري ډېره
په خوراک او په بخور نفع اکر (۱)

د (۲۷) او (۲۸) بیتونو ترمنځ :

ډېر زحمت په وخت د مني پیدا کېږي
لکه سل، تبه ، قولنج بلا بتر

د (۳۲) او (۳۳) بیتونو تر مینځ :

د مولۍ په خوراک دي دوې ګټې
بدهضمي ریګ مثانه کاندي بدر

د خوشحال د کلیاتو په هغه قلمي نسخه کښې چه د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې موجوده ده دا بیت هم راغلی دی چه په پورته ذکر شویو نسخو کښې نشته او د چاپي طب نامې د (۲۵) او (۲۶) بیتونو ترمنځ یې ځای دی :

ګرد غبار غارمه چیقر هوا بد بو یه
د نخ علت وبا کېږي اکثر

---

(۱) اکر (ه) ـ عود هندی (ع) : دیوې غزنه وني د څانګو او ډډ لرګی دی چه ډېر ښه بوی لري . داعصابو ، حواسو ، دماغي قواوو ، زړه ، معدې ، پښتورګو او ځیګر د پاره ډېر ګټور او مقوي دی او په ډېرو دواګانو کښې استعمالیږي . (م)

د چاپي طب نامې د قصيدې (۳۲) او (٤۹) بيتونه په زړه قلمي نسخه کښې نشته اوله چاپي نسخو نقل شوي دي.

دغه دوه بيتونه د پښتو ټولنې د کتابخانې د خوشحال ختک د کلياتو په قلمي نسخه کښې هم شته هغه دادي:

په خوراک د ياسمن درومي خورنځه ترسيرې لقوه فالج هم دردسر

چه تودې او په خوک ښې غرمه ولې په نقصان د اشتهاء شي رنګ اصفر

د دې قصيدې په پای کښې د طب نامې په (٤۰) مخ کښې ليکل شوي دي (د قلمي نسخې پای). وروسته بيا دغه مضامين د فضل نامې څخه نقل او دلته چاپ شوي دي:

د صحبت اداب	٤۱	مخ	(۵۰) بيتونه
دعورتې اداب	٤٤	مخ	(۳۳) بيتونه
دحمام تعريف	٤٦	مخ	(۱۳) بيتونه
کسب او کار	٤۷	مخ	(۱۹) بيتونه

او په (٤۸) مخ کښې هرڅه خلاصيږي.

د (٤۹) نه تر (۵۷) مخه پورې (د طب نامې د لغاتو معنی) ترعنوان لاندې (۱٤۰) لغتونه ليکل شوي دي، چه پوازې (۱۷) يې پاتې دي او نور و ته يې معناګانې ليکل شوي دي.

د پښتې په وروستي مخ کې د پښتو ټولنې مارک، د کتاب نوم په لاتيني حروفو، د چاپ نېټه، د چاپ شمېر ۲۰۰۰ نسخې او د پوهنې د مطبعې مارک

چاپ شوی دی.

دکتاب نوم :

دچاپي طب نامي په مقدمه کښې پوهاند رښتین لیکلی دي:

«که څه هم زموږ د ادبیاتو د تاریخ په کتابو نو کښې دغه نوم (صحة البدن) په نامه ثبت شوی دی، خو دومره د روند عربي نوم هیڅکله د خوشحال خټک په طبیعت برابر نه راځی، له دې کبله مو د (طب نامې) نوم غوره و باله.»

په دې برخه کښې سړی دومره ویلی شي چه آیا صحة البدن نومې کتاب هم دغه دی او که بل؟

په دې باره کښې قطعي تحریري سند نشته. کېدی شي چه دهمدغه کتاب نوم یا پخپله مؤلف یا بل چا صحت البدن ایښی وي او یا له سره هغه بل اثر وي.

نه پوهېږو چه د خوشحال په طبیعت دومره د روند عربي نوم برابر دی که نه دی؟ مگر د یوناني طب په تالیفاتو کښې دا عنعنه موجوده ده چه د فارسي ژبې د طب کتابونه عربي نومونه لري، لکه: میزان الطب، دستور العلاج، مخزن الادویه، تحفة المؤمنین او نور چه فارسي کتابونه دي او نومونې یې عربي دي، نو د (صحة البدن) نوم به څه غلطي ولري؟ دا عنعنه یوازې د طب په کتابونو کښې نه

بلکه په نورو موضوعاتو کښې هم ګورو ؛ لکه : مخزن الاسلام (پښتو) خیرالبیان (په څلورو ژبو) اسرارالعارفین (پښتو) شعرالعجم (اردو - فارسي) ، سیرة النبي (اردو - پښتو) او نور.

د پښتو ښو لني په زړو قلمي نسخه کښې د انوم په سو رنګ (طب - خوشحال خټک) لیکل شوی دی ، د طب د کتاب دغه رنګه نوم هم په طبي تالیفاتو کښې عنعنوي شکل لري ، لکه : طب نبوي ، طب الصادق ، طب اکبر ، طب یوسفي او نور. نو (طب خوشحال خټک) هم په هماغه سلسله راتلی شي او په قلمي نسخه کښې د کاتب په قلم لیکل شوی او ترڅو چه تردې بله قوي سند منځ کښې نه وي د اسند قوي ګڼلی شو.

هو ! مولوي محمد عمر بلبل افغان په خپله نسخه کښې دغه نوم په پښتو ترکیب اړولی دی او (د خوشحال خان خټک طب) یې لیکلی دی. په دې صورت که مرحوم بلبل افغان یا بل ناسخ او کاتب ته د کتاب د لیکل شوي نوم د اړولو او ترجمه کولو حق حاصل وای بیا نو زه دغه شکل غوره بولم او د (خان) د کلمې په حذفولو یې له اصل سره مطابقه ترجمه بولم . ځکه چه په هغه اصلي نسخه کښې چه مرحوم بلبل افغان خپله نسخه د هغې له مخې نقل کړې ده ، د (خان) کلمه نشته.

د فضل نامې په ترڅ کښې :

د خوشحال خټک د طب منظومه د (فضل نامې) په ترڅ کښې هم راغلې ده،

فضل نامه اساساً د فقهي یو منظوم کتاب دی ، مګر د طب او نورې خبرې هم پکښې شته.

د طب بحث په فضل نامه کښې داسې شروع کېږي:

فصل

ذکر ادویات

په دارو کښې چه سنه نیت وي دارو نه وي عبادت وي

بیا نور فصلونه یې د نورو نسخو غوندې دوام کوي. د (ذکر د عورت د حمل) د فصل نه وروسته بیا بله موضوع شروع کېږي او تر دې وروسته په سېږم فصل کښې (حق د مر د په عورت) راځي او ورپسې فصل کښې (حق د عورتې په خپل مېړه) بیانېږي.

د فضل نامې په سر کښې (ذکر تالیف د کتاب) کښې وايي:

داسې کال چه د غفط[1] دی	یو کتاب مې په نمط دی
چه یې نوی بنیاد کېږ دم	یو دا کار په جهان پرېږدم
ساده نظم بې د قصه	بې اشکاله بې لغته
په خفیف بحر ویلي	تکلف ځنې وتلي
چه اسان په یاد ول وي	مختصر ښکلي په کېبل وي

[1] غفط: د ابجد په حساب (۱۰۸۹) کېږي چې د فضل نامې د لیکلو هجري قمري کال دی.

چه هر څوک ورته وګوري نېک عمل ورته و ښوري
چه لازمې مسئلې دي درسول د پاکې خولې دي
له حديثه لــه آيتـــه له توحيده له طــا عتــه
نه ياري غواړم له خدايه چه حرف ونه کښم بې ځايه
خاص اخلاص راکړه وماته بل غرض ووځي له ميانه
کار پرې ساز اول زما شي د هرچا په غرض بيا شي
د حکمت له کتابونـــو راوتلې له بابونــو
د دنيا د زيست خبري پکښې هم شته دی نادرې
د فضل نامې په آخر کښې منظومه خاتمه داسې
شروع کېږي :

شکر دا چه په آخر شو داکتاب مې تمام زر شو
په روژه کښې اتمام شو داختر په ورځ تمام شو
چه تمام مې په خامه کړه مالې نوم "فضل نامه" کړه
ترجمه يې هم پونوم دی که يې بولې څوک موزوم دی
(۱۹) بيتونه نور دي، بيا دخاتمې خاتمه داسې کېږي:

والسلام خبره تم شوه
که په بيش وه که په کم شوه

په ورځ د دو شنبې (۲۵) ماه رمضان المبارک غفط سنه ۱۰۸۹ هـ
ختمه شوه . . ،،

له پو رتنۍ مقدمې او خاتمې نه دا راووځي چه طبي مسایل
پخپله د خوشحال خټک له خوا د فضل نامې په ترڅ کښې اوډګې
کتاب د فصلونو په حیث لیکل شوي دي. یعنې دغه کتاب
ده پخپله داسې لیکلی دی:

چه لازمې مسئلې دي | د رسول د پاکې خولې دي
له حدیثه لـه آیـتـه | له توحیده له طاعته

او همدارنګه:

د حکمت له کتابونو | راو تلې له بابونو
د دنیا د زیست خبرې | پکښې هم شته دی نادرې

یعنې د لته د فقهې، اخلاقو، روایاتو او طب مسایل-
یو ځای د کتاب په حیث لیکل شوې دي، بلکه اساسًا خوشحال
خټک طبي مسایل هم د دیني عقیدې په اظهار د عبادت په
نیت لیکلې دي او داېې هم د شرعي احکامو، شرایطو او وسایلو
یوه برخه ګڼلې ده، او د همدې له امله یې طبي خبرې داسې
شروع کړې دي:

په دارو کښې چه ښه نیت وي | دارو نه وي عبادت وي
عبادت په دروغ صورت شي | ګنه کل عبادت شي

په دې حساب کېدی شي چه د خوشحال خټک د طب رسله وروسته د
فضل نامې نه د ځانله رسالې په حیث بېله شوې وي.

خو دا چه دا کار چا کړی دی؟ پخپله خوشحال خټک او که بل چا؟ او دا کار کله شوی دی؟ دا سې پوښتنې دي چه حل غواړي. دا باید ووایو چه (د حکمت ویل ....) اوږده قصیده په فضل نامه کښې نښته او هغه د خوشحال خان د کلیاتو د قصاید و په برخه کښې راځي. د هغې وزن او فورم هم د فضل نامې سره فرق لري، نو ځکه هم د فضل نامې یا طب نامې جز نه شو ګڼلی. په زړو قلمي نسخه کښې هم دا سې راغلې ده چه د هغه او نورو برخو ترمنځ یوه پانه په بله موضوع ډکه شوې ده او په منځ کې یې یو فاصل پیدا شوی دی.

فضل نامه (د پېښور د اشاعت سرحد) د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوې ده، چه کومه نسخه یې اوس زما په لاس کښې نښته، او د "ارمغان خوشحال" په ترځ کښې هم راغلې ده.

ارمغان خوشحال، د خوشحال خان په هغو نثري او منظومو آثارو حاوي دی، چه تر اوسه لاس ته راغلي دي، او د بنا غلي رسا په زیار راټول شوی او د دوی په مقدمه (د یونیورسټی بک ایجنسی پېښور) له خوا په ۱۹٦٤ع کال کښې چاپ شوی دی. د خوشحال د دې لویو کلیاتو د (۸۰۱) مخ نه تر (۹۷۲) پورې فضل نامه ده.

ادبي او لغوي خوا :

د خوشحال خټک طب په پښتو مثنوي، په خفیف او ته څپه ایز

بحرالکامل شوی دی . د فضل نامې رساله بقوله همداسې ده .
ژبه یې ساده ، عام فهمه او روانه ده . تکلیف ، تکلف او
تصنع پکښې نشته . تر ډېر حده پورې خوشحال خټک خپله دا خبره
ترسره کړې ده چه د فضل نامې په مقدمه کښې وایي :

ساده نظم بې دقته بې اشکاله بې لغته
په خفیف بحر ویلې تکلف څنې وتلې
چه اسان په یاد ول وي مختصر بشکلي په کښل وي

* * *

څومره چه مانه معلومه ده په پښتو نظم او نثر ، د طب
په موضوع کښې دا لومړنی اثر دی چه د لیکلو فرصت یې
خوشحال خټک ته میسر شوی دی او ددې کار ابتکاري جنبه
هم داده .

د دې رسالې په لغوي خواکښې سړی همدومره ویلی
شي چه یوازې د څیني دواګانو نومونه یې په هندي لغتونو
راغلي دي . کېدی شي چه دغه لغتونه د خوشحال په زمانه کښې
د هندي طبیبانو ترمنځ معمول وي ، مګر اوس څوک یې نه
پوهیږي . یا بنایي چه دغه نومونه د کاتبانو له خوا د یا کنویس
په وخت کښې غلط رانقل شوي وي او زمونږ تر وخته پورې له
پوهېدو نه وتلي وي . همدغه وجه ده چه دغه نسخه د لغاتو

د حل یوې لنډې لغتنامې ته اړ کېږي. دا کار مرحوم بلبل افغان په خپله قلمي نسخه کښې او پوهاند رښتین په چاپي نسخه کښې کړی دی.

د دې مقالې د لیکلو په وخت کښې د طبي کتابونو په رڼا کښې د دې کتاب ځینې نا آشنا او مشکل لغتونه چه د نارو غیو او دواګانو نومونه او یا طبي اصطلاحات دي حل شول، څو چه د طب نا مې د لوستونکو او د هغې د بل چاپ له پاره کار اسان شي.

دا لغتونه د دې مقالې په پای کښې وړاندې کېږي او اوس د موضوع بلې برخې ته اوړو:

د کتاب مضمون:

دا نسخه یوه طبي نسخه ده. کله چه مونږ د (طب) کلمه په خوله اخلو نو مختلف طبي جریانونه زمونږ مخې ته درېږي او سوال پیدا کېږي چه د دغه کتاب د طب د علم په کوم جریان پورې اړه لري؟ د دې سوال د حل له پاره لازمه ده چه د طب د علم تاریخي جریان ته یو نظر واچوو. مګر د دې علم د ژور او پراخ دریاب تاریخ ټولو برخو ته رسېدل او په هر ځای کښې دریدل او کړېدل مونږ د اوسنۍ موضوع نه د باندې وباسي، نو ځکه د هغه نه تېرېږو او د لته یوازې د هغې په یوه خاکه او یا تصویر کفایت کوو. مونږ دا نشو

ویلی چه «د طب علم» د اول ځل له پاره چیرته؟ کله؟ څنګه؟ او د کوم قوم له خوا مینځ ته راغی؟ که لږ څیر شو وحتی د غه پوښتنه علمي غلطي لري. ځکه چه هیڅ پوهه یو ځل په ناڅاپي ډول په مدون او مدرن شکل نه ده پیداشوې، بلکه د انسان د ورو - ورو تجربو نه لویې لویې خبرې پیدا شوې او ورو - ورو بنیادم د شکوکو، شبهاتو، سوالونو او مجهولاتو د تیارو نه مسلسلو تجربو او ازمېښتونو د لارې نه د علم او پوهې او تمدن رڼا ته رسېدلی دی.

د بشري علومو لوی دریابونه، د الهاماتو، تصادفاتو، تجربو او مکررو عملیاتو له ورو ورو څاڅکو نه جوړ شوی دی او د مختلفو اشخاصو او مختلفو قومونو د مختلفو تجربو د تالیف، تنظیم او تعدیل په ذریعه (چه دا هم یو کار دی) د یو شخص یا یو قوم نوم نښه شوی دی او یوه بشري پوهنه یا د هغې یوه څانګه د کشف، اختراع او تأسیس په نامه یو سړي او یا یو قوم ته منسوب شوې ده. یا دا چه د تاریخي حادثاتو په وجه مخکښې خبرې، اسناد او روایات له منځه تللي او د یوې پوهنې د یو نسبتاً منکشف حالت آثار لاس ته راغلي دي او د هماغې شکل د هماغې پوهنې د مبداء یا ابتداء ګڼلي شوې ده. په هر صورت خبره به نه اوږدوو، د طب د پوهنې په تالیف شوو معلومو تاریخي جریانو کښې دا مهم جریانونه دي:

کلداني طب:

یو شمېر مؤرخین وایي چه «کلدانیانو» د مختلفو ناروغانو ترمنځ د ناروغیو مشابهتونه لټول او بیا یې کتل چه لومړني ناروغ په څه وسیله جوړ شوی دی؟ بیا دوهم ناروغ له پاره یې هماغه وسیله په کار اچوله او د موثریت په صورت کې بیا دهماغه مرض او علاج جریان په تختو او الواحو لیکل کېده او دمنډونو په دېوالونو ځړول کېده. په دې صورت د اولس د پېړه پسې تجربونه د راهبانو لاس ته ډېر مواد ورسېدل او د پېړه پسې تطبیق او مقایسې نه د طب پوهنې اساس کېښودل شو او له پرمختګ سره یې راهبانو نه طبیبان جوړ شول.

د هغه وخت نورو متمدنو قومونو بیا دا پوهنه له کلدانیانو نه زده کړه او له همدې امله، د عرب، مصر، فنیقي، اشورا او کلدي په طبابت کښې ډېر نزیات ورته والی او یو راز والی شته.

یوناني طب:

د یو رتني روایت له مخه کلداني ابتدائي طب یونان ته هم منتقل شو او هلته یې نسه نظم، پرمختګ، پراختیا او انکشاف وموند. د ناروغیو تصنیف او د اعراضو له مخه د هغو تشخیص، د دواګانو پېژندنه او د ناروغیو په معالجه کښې له هغو نه کار اخیستل

د انسان د وجود او د هغه د ارکانو، مزاجونو او اخلاطو له مخه د هغه مطالعه او نور داسې مسایل دي چه یوناني طب یې پراخه پیمانه وربانديې کار کړی دی.

دیوناني طب پرنسیب د مزاج او اخلاطو او اعراضو له مخه د مرض د تشخیص او د دوا په ذریعه د هغه معالجه ده... د دې طب د احکامو له مخه د وجود د اخلاطو د بې نظمۍ نه هم په مزاج کښې تغیر راځي او هم مرض پیدا کېږي... د هغه نظم او اعتدال د دوا او معالجې په ذریعه بېرته لاس ته راځي. دیوناني طب اکثر دواګانې د نباتاتو، مېوې، دانې، پاڼې، ګلونه او جرړې دي. د معدنیاتو او حیواني موادو نه هم په دوهمه درجه کښې کار اخلي. د هغه دواګانې په مفرد او مرکب دول استعمالوي.

هندي طب:

هندي طب د طب یو بېل جریان دی چه له یوناني طب سره ورته والی او نژدې والی لري. کېدای شي چه په یوناني طب کښې د ځاني او کلداني مطالبو نه سربېره د هندي طب رېښې هم وي. داسې معلومېږي چه هندي طب هم په ابتداء کښې له مذهبي مؤسسو نه نشئت کړی دی او د مذهب د روحې لاندې یې نشو و نما موندلې ده. په هندي طب کښې د مرض اعراض ترکتني لاندې نیول کېږي او د جسمي علاج

نه سربېره روحي معالجه هم کېږي. ددې طب پرنسیب دادی چه روغتیا اصلي او ناروغتیا عارضي حالت دی. دوېنې ناولتوب او د اعصابو کمزور تیا د هر مرض اصلي علت دی.

نو ځکه دوینې صفاوالي او د اعصابو آرامۍ او تقویې ته توجه کوي. د لته طب خپله معالجه د طبیعي جریان په لاره بیایي او یا ئې طبیعت د ناوړلي ماشوم غوندې دلاساکوي او آراموي یې.

په دې صورت د دوا د استعمال په خوا کښې تلقین او پرهېز ډېر قیمت لري.

دې کښې شک نشته چه د تداوۍ دغه ارام طرز د هندي مذهبي آرام تمدن یو مظهر دی. موږ گورو چه هلته په مذهب کښې د ځان د خواهشاتو کمول، په سیاسي او اجتماعي مسایلو کښې منفي مقاومت، عدم تعاون او عدم تشدد مهم وسایل دي، نو په طب او معالجه کښې پرهېز او امساك هم د دغسې تمدن له روحیې سره موافقت لري.

اسلامي تمدن:

په اوله درجه دیوناني طب او په دوهمه درجه د هندي طب آثارو له ترجمې او د عمل او مطالعې له تکرار او د تېرو دواړو جریاناتو او د ځایي او محلي او حتی شخصي تجربو له امتزاج په اسلامي دوره کښې د طب یو بل کډاو مختلط جریان منځ ته

راځي چه تش په نامه (یوناني طب) بللی شي، چه په اصل کښې د اسلامي نړۍ د ټولو ملتونو د پوهانو له خوا تأسیس شوی دی.

په اسلامي نړۍ کښې آفاقي علم او پوهنې یو نسبتي پرمختګ وکړ او د پخواني طب د ترجمې نه سربېره د هغه د انکشاف له پاره هم خدمت وشو. لوی لیکوال او مؤلفین پیدا شول او لوی او ډېر تالیفات یې وکښې وکړل. د ابن سینا او محمد بن ذکریا غوندې علماوو په کښې کتابونه ولیکل. اصلاحات او انکشافات یې په کښې وکړل او دغې پوهنې ته یې هم د تألیفاتو په ساحه کښې او هم د تجربې او عمل په ساحه کښې زیات انکشاف ورکړ. نو ځکه مونږ باید دغه جریان ته اسلامي طب یا اسلامي یوناني طب ووایو.

مونږ او س ګورو چه یوناني طب په یونان کښې څه چه په اروپا کښې هم نشته. مګر په اسلامي نړۍ کښې تر پرونه پورې په اوج او موج کښې و او ننه هم لا د استفادې لاندې دی. دا د اسلامي نړۍ د لویو عالمانو او لیکوالو برکت دی چه د نړۍ د تاریخ د دغې مفیدې او ګټورې پوهنې لرغوني متون یې ساتلي او مفصل شروح یې پرې لیکلي دي. او س یې چه وخت په تېرېدو دی د بشر د علومو د تاریخ په دنیا کښې د اسلامي علماوو او طبیبانو د زیار او زحمت نتایج بل راز علمي او تاریخي ارزښت پیدا کوي.

روحاني طب: مونږ ګورو چه د کلداني طب لومړنی

نسخې د منډرونو په دېوالو ځړول شوې دي او د بتخانو راهبان د تاريخ لومړني طبيبان وو.

مونږ ګورو چه هندي طب مذهبي ريښه لري. د جسمي تداوۍ په څواکښې روحي تلقين ضروري بولي او ځينو ناروغانو ته د «او نېښيد» د لوستلو توصيه هم کوي.

مونږ ګورو چه په اسلامي دوره کښې د طب د تدريس او تاليف په مسجدونو او مدرسو کښې شوی دی او اکثر طبيبان داسې دي چه د ديني علومو عالمان هم دي. مونږ ګورو چه د اسلام پېغمبر (ص) وايي:

«د هر مرض له پاره دوا شته، کله چه دوا ورسيږي، مرض جوړېږي. د خدای په حکم»

مونږ ګورو چه د ناروغيو په معالجه کښې دم او دعا، تعويذونه او ځاسبتونو هم ځای نيولی دی.

مونږ ګورو چه د عصبي، عقلي او روحي ناروغيو مهمه مرجع روحاني کدر دی، چه د تعويذ، طومار، طلسم او جادو په اشکالو سيوري د پېريانو، پيريانو او د ځينو د کښېناستلو او ياخولو، د طلسم د ماتولو او د جادو د ايستلو او ردولو په عمليانو روحي ناروغۍ او د هغې معالجې ځانله طريقې لري. د لويانو او بزرګانو په زيارتونو کښې د باد، ميرګي، پېريانو او لېونتوب علاج کېږي.

د بابا کانو زیارتونو ته بادګین کسان په خرو او آسونو راځي او په خپلو پښتو بېرته ځي. همدا اوس په جلال آباد کښې دولکي بابا د سړه لرې او ده لري، څوک دهغه په زیارت نته تږي او څوک یې خواته «دملاریا د مجادلې مؤسسې» ته ځي.

همدا اوس په ثمرخېلو کښې میاعلي صاحب دلېونیانو مرجع ده او د میاعلی صاحب لمسي «میاګان» د پېرانیانو پېریان پاڅوي.

دا طب د تاریخ له ډېرو لرغونو زمانو نه تراوسه پورې په مختلفو شکلونو جریان لري.

اولسي طب یا کورنی طب:

داولسونو د تجربو په شفاهي روایاتو کښې یو لړ طبي فرمایښونه هم شته، چه هغه کله کله د طب کوم تجربه شوي علمي جریان نه اخیستل شوې وي. مثلاً په پښتو کښې د یوځکي اچول ډېر زیات رواج لري ا : : د ... و ناروغیو له پاره علاج ګڼل کېږي، چه زه یې په مبداء نه پوهېږم. دسونډ، سپیرکه .... استعمال ډېر رواج لري او له یوناني طب نه اخیستل شوي . زمونږ د خلکو او ډاکترانو دلې پروانې نه او س نژدې چه د پنسلینو د خطرناکې دوا استعمال فولکلوري عمومي حیثیت پیدا کړي. د طب د غه دایمي جریان ته فولکلوري

طب هم ویلی شي او د نو لکه د نورو مظاهرو غوندې د آب وهوا او اقلیمي شرایطو له مخه په مختلفو ملتو نو کښې بیل بیل مظاهر او شکلونه لري .

نوی طب :

د عصري علومو : کیمیا ، فزیک او بیالوژي د ن یات انکشاف په مرسته او د تجربې په اساس نوی طب منځ ته راغلی دی . او س هم د تغیر او انکشاف په حال کښې . د وجود د عناصرو د کموالي او زیاتوالي او د میکروب ، باکتریا او ویروس وجود د امراضو سبب گڼل او علاج یې د میکروب ، باکتریا او ویروس له منځه وړل او د هورمونونو ، ویتامینونو ، معدني مالگو او نورو موادو په واسطه د وجود تقویه کول او د هغه تعادل ساتل د دې طب اساس دی . په تشخیص کښې د برقي او کیمیاوي وسایلو او په معالجه کښې له ستن وهلو نه هم کار اخلي . د علومو د توسعې او د بشري پوهنې د انکشاف او د نویو اختراعاتو او انکشافاتو په برکت دې پوهنې زیاته پراختیا موندلې ده او مختلف شقوق او بیلې بیلې څانگې یې پیدا کړې دي . چه د وه مهمې څانگې یې وقایوی اجتماعي او معالجوي څانگې دي . د علم په تاریخي جریان کښې دا د پخوانو پوهنو یو متکامل او مترقي شکل دی چې په اصولو او جزئیاتو کښې اکثر له پخواني طب سره مخالف او کله کله موافق لوېږي

مګر په هرصورت معاصر پرمختللي سائنس په مستقل طور خپل پرمختګ ته دوام ورکوي او د زاړه تمدن په کنډوالو باندې نوې پاخه تعميرونه جوړوي، د طب او بيالوژۍ د پراخو علمي پرمختګونو په نتيجه کښې که له يوې خوانه غذا او تغذيه د طب په خوا کښې ځانته خپل خاص اهميت پيدا کړی دی، له بلې خوانه يې «د غذائيه ذريعه معالجه» هم ځانله نظريه ګرځېدلې ده.

اوس کوښښ کېږي چه د اجتماعي طب د اساساتو له مخه د ناروغيو عمومي عوامل چه نورو اجتماعي شرايطو پورې هم ارتباط نيسي، له منځه يوړل شي، څو چه د ناروغتيا بيخ ورځې او د ږوغتيا ګلان وغوړېږي. بيا د غذاء او حفظ الصحې له مخه د وجود د توازن ساتلو توصيه او تبليغات کېږي او داخبرې په مدني ژوند کښې ځائېږي. بيا هم که څوک ناروغه شو د هغه د غذاء او محيط او شرايطو په اړوندې علاج کېږي او په ډېره مجبوريه کښې له دوا نه کار اخيستل کېږي.

د اجتماعي طب اوسنی مترقي علمي جريان په دغه لار روان دی او غواړي چه د هغه طب بازار سوړ کړي چه د ډاکتر د فيس او د دوا جوړوونکو د تقلبونو په وجه د ناروغيو له انکشاف سره مرسته شوې ده او د خلکو په ژوند سوداګري جوړه شوې ده.

له دې لنډو خبرونه وروسته:

اوس به مونږ وګورو چه خوشحال دکوم زماني سړی دی او دده دطب رساله دطب په کوم علمي جریان پورې اړه لري؟

خوشحال دمغلو دسلطنت ددورې سړی دی. تاریخ شاهد دی چه دمغلو تهاجم دیولوی خونړي سیلاب غوندې وچه په ابتداء کښې یې په ډېر زور شور داسلامي تمدن په شهکارونو خاورې خړې واړولې او ددغه ګلاند فرهنګ بلې ډیوې یې مړې کړې. مګر کله چه د غه سیلاب هند ته رسیده هلته یې شور او شدت کم شوی و اوکله څرنګه چه سیلاب په آخره کښې خوړینې دغه تهاجم هم دهند په لویه پلنه خاوره کښې خوړ شو. په دې وخت کښې دهند په لویه قاره کښې اسلامي تمدن له هندي تمدن سره دمزج او نضج په حالت کښې و. مغلو په دغه وداند اوږشو کښې لویه امپراتوري جوړه کړه او دوطن له خوږ لوسره یې دموجوده تمدن دانکشاف په لاره کښې هم برخه واخیستله او هغه ته یې نوی رنګ، ځلا او پالش ورکړ. دنورو علومو په ترڅ کښې دیوناني ـ اسلامي طب علم هم د هندي طب دځینو تاثیراتو له منلو سره مخ په وړ

روان شو. د مغلو دربارونه له طبیبانو او حکیمانو نه ډک وو او هر ښار او محل کښې به یو یا څو تنو طبیبانو د ناجوړانو علاج کاوه. دیوناني ـ اسلامي طب عربي نسخې د مغلو د دربار په رسمي ژبه او د هند په ځینو ملي او محلي ژبو ترجمه شوې. په دې دوره کښې د اردو ژبې د جوړېدنې او خدمت کار هم شروع کېږي او ځینې طبي آثار هم په کښې لیکل کېږي. له ترجمو نه سربېره په فارسي، اردو او هندي ژبو زیات مستقل طبي کتابونه هم لیکل کېږي.

د خوشحال خټک طب هم د دغه جریان پیدا وار دی. په دې برخه کښې خوشحال د ومره پښتو کړې ده چه خپل دغه علمي اثر یې پخپله ملي ژبه پښتو کښې لیکلی دی او د خپل شاعرانه طبیعت له مخې یې په نظم کړی دی. د محتویاتو د تاریخي موقف له مخې دیوناني ـ اسلامي طب د هندي پړمختګ د دورې یوه نمونه ده.

اوس به وګورو چه دغه اثر د دغه علمي جریان (یوناني اسلامي طب) د نورو آثارو په ترڅ کښې څه نوعیت لري؟

څرنګه چه کتل کېږي دیوناني ـ اسلامي طب ترجمه شوي او تالیف شوي کتابونه ترڅلورو کټګوریو لاندې راځي:

۱ـ هغه ډول کتابونه چه د ناروغیو تشخیص پکښې کېږي او علاج یې هم ښودل کېږي. په دې آثارو کښې د سر د ناروغیو نه شروع کېږي او د پښو او پو ستکي په ناروغیو ختمېږي. د کتاب په هر باب د بنیادم د یوې عضوې او بیا د هغه باب په هر فصل کښې د هغې عضوې د مختلفو ناروغیو په باب کړېږي، د ناروغۍ نوم، د هغې اثرات، اعراض او علامات او مزاج او نور ښیي، بیا دارو او صحي تدابیر ښیي، د غذا رژیم، پرهېز او نورې توصیې کوي. که خبره په مفردو دواګانو خلاصېږي نه او که مرکبو دواګانو ته ضرورت پېښېږي بیا یوازې د مرکبې دوا نوم اخلي او د هغې د استعمالولو طریقه ښیي. مثلاً وایي دوه ځې د غوره (معجون فلاسفه) یا د غوړ (شربت نیلوفر) دې وخوړل شي یا... مګر د غه معجون او شربت د جوړولو چل نه ښیي. لکه طب اکبر، میزان الطب، طب یوسفي، دستور العلاج....

۲ـ هغه ډول کتابونه دي چه د مفردو دواګانو، بوټو او د هغو د میوو، دانو، ګلونو، بېخونو، پاڼو او د ځناورو د حیواناتو او د هغو د اعضاوو او اجزاوو او د معدنیاتو یو فرهنګ وي چه هم یې په څو ژبو کښې نوم، هم یې خواص، رنګ، شکل او نور ښیي، لکه: مخزن الادویه، تحفة المؤمنین او نور.

۳- هغه کتابونه دي چه د مرکبو دواګانو د جوړولو ترتیب ښيي . دې نوعې ته (قرابادین) وایي . ددې نوعې فصلونه او بابونه اغلبًا داولې نوعې هغو ډلو د سرطانونو د شروع کیږي او د پښتو او ديو ستکي په تارغيو ختمیږي . په دې کښې د ناروغۍ نوم اخلي او بس . بیا مرکبه دوا معرفي کوي ، بیا د مرکبې دوا نسخه او د هغې د جوړولو ترتیب ښيي .

ځیني قرابادینونه بیا د مرکبو دواګانو د انواعو له مخه ترتیبیږي او د هغو فصلونه او بابونه د مرکبو دواګانو د انواعو : معجونونو ، شربتونو ، ګولیو ، کُشتې ، جلابونو ، ملهمونو ..... په اساس جوړیږي .

د قرابادینونو په لړکښې وګوریٔ : د ابن سینا القانون پنځم ټوک ، قرابادین کبیر ، قرابادین قادري او نور ...

٤- د طب ځیني رسالې داسې وي چه یوازې په یوه خاصه موضوع کښې کښل شوي ، لکه : د نبض رساله ، د قاروري رساله د بحران رساله او نورې .

مونږ چه د یونانې طب هر کتاب په لاس واخلو او یا نیږې وا یوو ، یا فهرست یې وګورو ، نو ګورو چه هغه کتاب د پورتنیو څلورو کټه ګوریو نه په یوې کټه ګورۍ پورې ارتباط لري . او یا دا چه د غه موضوعات ټول او یا دوه-

درې يې پکښې وې ، مګر يو نظم او ترتيب لري او هر موضوع د بلې نه او يا د کتاب د ټوکونو او مجلدونو په ذريعه او يا د فصلونو او بابونو په ذريعه بېله شوې وي، لکه د ابن سينا القانون ، موجز او ځينې نور....

مګر راځو چه د خوشحال خټک منظوم طب وګورو:

دا د هېليلې اوصافو او اصنافو نه شروع کېږي چه له يوې خوانه د طبي فرهنګ کار ورکوي او له بلې خوا نه د فولکوري طب د روايا تو تاثير پکښې ښکاري.

ورپسې بيا دسترګو د مرکبو دارو ګانو اووه نسخې دي ورپسې د يرقان د علاج نسخه بيا د پيشګنده دانو او ټوخي ترکيبي نسخې دي او همدا رنګه تر آخره پورې کتاب د قراباديني دکته ګورۍ يو خاص شکل دی چه ادبي فورم يې په نظم دی ، مګر د طبي آثارو په مقايسه نظم او ترتيب پکښې نه ليدل کېږي .

په دې کتاب کښې د قوب باه نسخې ، له سنځوسره د جنسي روابطو، مباشرت او معاشرت طبي او اخلاقي مسايل او په ځينو برخو کښې شخصي ذوقي خبرې هم شته .

په هر صورت دا کتاب د طب د نورو کتابونو غوندې په يو ترتيب او سيستم روان نه دی ، بلکه د مؤلف د متفرقو

یادوا شتون د یوې شخصي مجموعې حیثیت لري . البته
اکثرې نسخې یې دیونانې طب د نورو کتابونو له نسخو سره
موافقت او مشابهت لري . مګر د هرې نسخې د لیکلو ترتیب
بیا د طب د نورو کتابونو د تدوینولو او ترتیبولو په متعارفو
او مصطلحو اصولو بنا نه دی . همدارنګه په ټولو امراضو
او د نسخو د مختلفو نوعیتونو په ټولو برخو احتوا نه لري
نو په دې صورت که سړی هرڅو مره زوروهي د یو
شخصي یاد داشت نه یې پرته بل څه ګڼلی نشي . دا خبره
بل سبب او دلیل هم لري او هغه دا چه : د خوشحال خان
په سوانحو کښې هیچېرته نه دي راغلي چه ده دې کله د طب
تحصیل کړی وي او کوم مسجد یا مدرسه یا مطب کښې د
کوم طبیب سره د طب د نظري او عملي زده کړې له پاره یاته
شوی وي. د ده ژوند ښیي چه دی دخوانۍ په فعاله دوره کښې
د مغلو د سلطنتي دربار پولوی سړی و چه طبعًا هلته یې د لویو
سلطنتي طبیبانو او حکیمانو سره تماس، معرفت او آشنائي پیدا
شوې ده .

له بلې خوا نه دخانانو او معتبرو خوانۍ په مستۍ کښې دی
پخپله دجنسي مسایلو شوقي هم و. نو په دا سې شرایطو کښې
هیڅ شک نشته چه د سلطنتي درباري حکیمانو نه یې دقوت باه

د ېړې مجربې نسخې نه وي اخیستې. بیا څرنګه چه انسان روغ رنځور لري، نو د ډېرو ناروغیو نسخې یې هم اخیستې وي، چه دغه نارو غیه اکثراً له جنسي مسایلو سره ارتباط لري.

بیا کېدی شي چه دغه نسخې چه ده تجربه کړي او ښې لګېدلي دي، په مناسب وخت کښې منظومې کړې وي. په دغه وخت کښې د طب د مطالعې او نده کړې فرصت یې درلود، مګر په دې باره کښې کوم مثبت یا منفي تحریري سند له مونږ سره نشته. کله چه دی ډېر کر، نه و، خو هم «خان» و، مونږ پوهېږو چه په هغه وخت کښې (په لږ تغیر اوس هم) طب او طبیبان له خوانانو نه زیات د خانانو په خدمت کښې وو او دې نوده ته هر وخت د طبیبانو او حکیمانو صحبت میسر و.

په دې لړ کښې کېدی شي چه د طب څېنې کتابونه یې د خپل شوق له مخه په خپل سر مطالعه کړي هم وي، لکه چه پخپله وایي:

دحکمت له کتابونو
داوتلي له بابونو
* * *
مادطب په کتابونه
نظر کړی په بابونه

د «راوتلی» او «نظر کړی» له عبارتونو څرګند یږي چه چه دده خپله مطالعه چه هر څو مره وه هغه به وي، مګر دا

اثر یې یو منظم اقتباس یا ترجمه نه بلکه یو ځای او بل ځای نه استفاده، اخیستنه او استخراج دی، نو ځکه د تنظیم خیال پکښې نه دی ساتل شوی. د دې عمومي مأخذ نه بودلو نه سربېره په یو ځای کښې وایي:

مـا یو نقل دی لید لـی
په شفا علیل کښې بېکولی

«شفاعلیل» یا «شفاء العلیل» د طب یو کتاب دی.

د لغاتو حل:

لکه چه مخکښې اشاره شوې ده د ځینو غیر مشهورو د واګانو او نارو غیو نو مونه او طبي اصطلاحات دلته حل شوي دي.

د دې کار ترتیب دا دی:

ټول لغتونه د الفباء په ترتیب راغلي دي.

د هر لغت نه د مخه تاسې په لیندو ( ) کښې یو عدد وینئ، هغه د پښتو ټولنې د چاپي طب نامې د هغه مخ لمبر دی چه دغه لغت هلته راغلی دی.

بیا د هر لغت معنا په بله ژبه لیکل شوې ده او د هغې ژبې مخفف توری ور پسې په لیندیو کښې لیکل شوی دی.

که د لغت تشریح او معرفي هم شوې ده او ور پسې د مأخذونو مخفف لیکل شوی دی.

کوم لغتو نه چه نه دي حل شوي او حل غواړي د هغو په مقابل کښې ليکل شوي دی: (؟)

دا باید ووېل شي چه د لغاتو د دوا ګانو د خو اصو بنودنه د هغو طبي قاموسونو له مخه شوې ده چه هغه د خوشحال د زمانې یا هغه نه نژدې زمانې پورې اړه لري. په دې باره کښې زه یخپله څه خاصه نظريه نه لرم، او قطعي حکم نه کوم چه پلانکی بوټی د پلانکي مرض دوا ده.

ددې لغاتو د ژبواو مأخذونو مخففات په دې ډول دي:

پ	پښتو
ف	فارسي
ع	عربي
هـ	هندی
مع	معرب
م	مخـزن الادويه
ت	تحفة المؤمنين
ظ	ظفر اللغـات
پق	پښتو قـا موس
طق	طبي قـا مـوس

دط — دطب نامي دلغاتو معنا (دچاپي طب نامي....)

مط — ميزان الطب

ب — بختانى

(۲۷) - آماس (ف) پړسوب (پ)

(۵-۲٤) - آمله (ف، پ) آملج (معر) ديوي هندى وني ميوه ده چه خوندېي تريو دى او دالوچوا مغوزانو په اندازه وي؛ دماغ او معدې مقوي ده او په دېرو دواګانو کښي لوېږي (م - ت)

(۱۲) - ادرک (ع) - زنجبيل (ع) - سونډ (پ) سونټه (هـ)

(۱۰) استسقاء (ع) يوه ناروغي ده چه د رنځور وجود پړسېږي او دېري اوبه څښي (ب)

(۱۷) اشخار - اشقار - شخار . هغه څيزدى چه د زمې نوي بوټي نه حاصلېږي او دجامو پيو مينځلو کښي پکارېږي د صابون په اجزاوو کښي هم شاملېږي (ظ - ب)

(٤-۱۸-۲٤) اطريفل (مع) تري پهول (هـ) يعني دري ميوې . مطلب هغه مركبه دوا ده چه هليله، امله او بليله ورته کډېږي (ب)

(۱٦) - انباله بيد (؟)

(۲۲) - انګبين (ف) شهد (ف) ګبينه (پ) شات (پ) عسل (ع)

(۱۷)-انګزه ، انګیزه : یو بوټی دی چه دګیلان په غرونو کښی شین کېږي (م - ت) انګیزه - انګوزه - هنجه هنګ (د ط)

(۱۷) - اوسپنخړی (پ) - خبث الحدید (ع)

(۲) - باېرنګ (هـ) برنګر (ف) - برنق برنج (مع)، د توری مرچو وری ترخې دانې دي، مغزې سپین، لږ ترخ دی او توند بوی لري، دګیډې د چینجو له پاره استعمالیږي. (م)

(۱٦) - بجه (؟)

(۲٦) - برسام - ذات الجنب (ع) یوه ناروغي ده چه د سینې په پردو کښې پړسوب، درد او بریښ پیدا کیږي (ب)

(۲۸)-بصل (ع) - پیاز (پ، ف) ما د سپین بصل - د سپینو پیازو اوبه (ب)

(۵) - بلیله (ف، پ، هـ) بلیلج (مع) د هندې وني میوه ده، زیړ بخن رنګ لري. د ګیډې، اعصابو او نورو ناغیو له پاره بکار یږي. (م)

(۳-۲۲-۲٤)-بکره له - بهنکره (هـ) یو هندي بوټی دی چه یو کړ جګیږي پاڼې یې د انار تر پاڼو لږې لوې دی او خوند یې تریخ بخن دی. توری سپین او زیړ رنګ لري دستګو او د باه د قوت او د ګیډې د درد او قولنج او نورو رنځونو له پاره استعمالیږي (م)

(۲۴) - پاپره (هـ) - شاهتره (ف) - شاهترج (مع) - بقلة الملك (ع)
مشهور تریخ بوټی دی (م - ظ)

(۱۹) - پاتسه - سونټه (د ظ)

(۲) - پادهی بیج (؟)

پاړ بنج - دیوې ونې نوم دی - شاه بلوط (ظ)

بیج - (۱) د ختکو - هندوانو زړي (۲) هغه لوی مضبوط لرګی چه د اوبو د بار په تهلوکښې پکار یږي. (ظ)

په دوهم صورت کښې کیدی شي چه (پاړهی) د غرنی (په معنا او (بیج) د بلوط په معنا وي چه لرګی یې کلک دی. (ب)

بیج، وج - عود الوج (ع) - بجهه (هـ) سوس زرد (ف)

اقوریون (یونانی) یو بوټی دی چه په اوبوکښې زرغونیږي پاڼې یې د نرګس د پاڼو نه اوږدې اوپلنې دي، ګل یې د زبق غوندې دی. بیخ یې په دوا کانوکښې لوږیږي. د سترګو ګل اود قرینې کلکوالي ته فایده کوي او د سترګو دید زیاتوي (م) د لته هم که (پاړهی) د غرنی په معناوی خبره جوړیږي (ب)

(۲۴) - پرمی = آتشک - بادفونګ - جریان مني (بلبل افغان)

(۱۴) - پکهرمولو... (؟)

(۸) پیشک - پشک = سپونی. دیرص یو نوعه ناروغي ده (ظ)

(۳) - تپل د (ت) او (پ) په زور، د چیچک داغ (ظ)

(۲۰) - تبج (هـ) - قرفه (ع) د دارچینی د ونې دیوې نوعې پوټکی دی چه په سیلون کښې پیدا کېږي. (م)

(۳۸) - ترسیري: هغه کرښې او داغونه چه د مرض له کبله په بدن او مخ پیدا شي (ط)

(۷) - توتیا: یوه معدني ماده ده، په مصنوعي توګه هم جوړېږي سپینه، زېړه او شنه وي. شنې ته یې (شنه توتیا) او (نیله توتیا) هم وایي، د سترګو په دواګانو کښې استعمالېږي (م - ت)

(۲۵) - جدوار (مع) ندوار نربسی (هـ) - انثله (ع)، د وجود د زهرو یا کوونکي په معنا - دیو بوټي بیخ دی، چه د تبت، نیپال، دکن، او رنګ پور) و همدا رنګه د افغانستان په غرو کښې پیدا کېږي - مقوي او د زهرو دافع دی (م)

(۲۷) - جمال کوټه (پ) حب الملوک، حب السلاطین (ع) د یو بوټي زړی دی چه غوړ لري او قوي مسهل دی. (ب)

(۱۱) - جواین - جوانې - سپېرکه (ظ)
اجواین (هـ) نانخواه (ف) د انیسون په شان یې تخم دی، تریخ او تند بوی او خوند لري (م، ت)

(۱۹) - چرایته - چرایتا (هـ) - جارایته (مع) - قصب الذریره (ع) یو بوټی دی چه وړې وړې پاڼې او وایه، وایه سوګلونه لري. په هند، بنګال، ایران او افغانستان کښې دپسرلي په وخت کښې د ویالو پرغاړو او بولو په خیله زرغونېږي. دزړه او ځیګر د تقویې او سرو لیو دلرې کولو له پاره پکارېږي (م - ب)

(۳۸) - چندڼ (پ - هـ) - سندل (ف) - صندل (ع): یوه ونه ده چې
چه ځانګې یې ځمکې ته کوږېږي او پاڼې یې دغوزانوغوندې
دي. سپین، زیړ او سور رنګ لري. لرګی یې د زړه د تقویې لپاره
او د تبو او نورو ناروغیو په دوا کانو کښې پکارېږي (م - ت - طق)

(۲٤) - چوب ناز (؟)
(۱۵) - چمجو بتی - د چنجی تصغیر (ب)
څوڅوبتی.
څمڅکی - کرم سیاه در آب (پق)
(۲۳) - چوکرکور (؟)
(۱۷) چوکهار.
چوکهار (هـ) داور بشې نشایسته. (ت)
(۲) چیتره
چیترک (هـ) شیطرج (مع) یو وحشي بوټی دی چه په کنډوالو
کښې او په هدیرو کښې زرغونېږي - د اخلاطو مسهل او د بلغم دافع دی.
پیس، جرب او نورو ناروغیو ته مفید دی. په دارو کانو یې بیخ لوړېږي (م - ت)

(۲۲) چینی ګل.
د الغت په چاپي نسخو کښې (د ختنی ګل) لیکل شوی دی. کېدی شي
چه مطلب د جوار وچنې یا ګل وي، چه د پښتنو ګو او د مشانې د
کانو له پاره ډېره ښه مؤثره دوا ده (ب)
(۱۱) - نه څړول:
څړ - د ګېډې د باد آواز چه د اسهال او جریان په وخت کښې خارجېږي.
څړهار - د ګېډې د اسهال او جریان په وخت کښې د ګېډې د باد پرله پسې
آواز.
څړیدل - د ګېډې جاري کېدل، د باد سره (پق)
(۹) - څاوبتی - نیم سري درد - نوبتي تبه. (پق - ب)
(۲۸) حجامت (ع) د ښکرلګولو په واسطه د معالجې په پښتو ښه ایستل (ب)
(۳۳) - حجرالیهود (ع) - یوه معدني ډبره ده، چه زیړ، تور او سپین رنګ
لري او توری کرښې او د اغونه وربا ندې وي - د پښتورګو او مثانې
ټیږې غورځوي (طق)

(۲۶) - حصبه (ع) - سرې ورې داني دي چه د بدن په اندازه وي
کله چه دا په سرې وخېژي تبه هم ورسره وي . (مط)
(۳۰) - حنظل (ع) - مښه غونډ (پ) - زهر زنګی (ف)
(۱۱) - خسا وړه - دیو بوټي بیخ دی - (د - ط)
په عربي کښې يې زنجبيل العجم بولي . ديو بوټي بيخ دی چه د
لوخې په شان ډېر نهونو او ولاړه او بو کښې زرغونېږي او کېږي (ببل افغان)
سخا وړه (ظ)
(۲۳) - خفته باد (؟)
(۳۶) خناق (ع) د مرۍ د التهاب په وجه آواز او تنفس بندېږي . اکثر
ماشو مانو ته پېښېږي او د چرګ د آواز غوندې د ستوني نه غږ
خېژي . په فارسي کښې يې (خراسک) بولي (ب)
(۱٤) - خولنجان : د يان دوني بيخ نه والي ، چه معده قوي کوي او د
قولنج او عرق النساء د ناروغيو او د ښتورګو او مثانې د
سوړوالي له پاره پکارېږي او د ګيډې باد دفع کوي . (طق)
(۵-۱۲-۱۳) دارچيني (ف) - دارصيني (ع) : د يوې ونې د دد پوټکي
دی چه په سيلون او دکن کښې کېږي . په مقوياتو ، مفرحاتو او غذا
کښې استعمالېږي . د زخم وينه دروي او رغوي يې (م - طق)
روهو - رهو (هر) يو ډول کب دی چه سقنقور يې هم بولي (ب)
(۲٤) - زرچوب - زرد چوبه (ف) کورکمن (پ) .
(۱۱) زنجبيل (ع) ديو بوټي بيخ دی چه تاند يې (ادرک) او وچ يې سونډ
بللی شي . د معدې ، ځګر او نورو اعضاؤ مقوي دی . په غذا
کښې هم استعمالېږي . (م ، ب)
(۱۶) سحاقي : د الغت په قلمي نسخه کښې (سحاق) راغلی ، چه په معنا
يې نه پوهېږم . د فضل نامې په چاپي نسخه کښې (سهاق) دی .
سماق يو بوټی دی چې انار غوندې دی او د ونې يې تروې او د ښکو
په اندازه ورې دي . قابض دی ، وينه صافوي ، اشتهاء ښه کوي
او کانګی دروي (ت - م)

(۲۶) ـ سرسام: یوه ناروغي ده چه د سر یا د مغزو په پردو کښې پړسوب پیدا کېږي (مط)
(۳۶) ـ سنپات (هـ) سرسام (هندي ـ اردو لغت)
(۳۹) ـ سووه (پ) سوها، سووی (هـ) ـ شوت، شود (ف) شبت (ع ـ)
یو نوعه سابه دي چه په دوا کانو کښې هم استعمالېږي. د معدې او ځيګر د کمزورتیا او د پښتورګو او مثانو د تیږو او .... له پاره مفید دی (م) د دې کلمو او د (سابه) د کلمې ترمنځ د ريښې ارتباط له ورایه ښکاري. (ب)
(۲۳) ـ سوهاګم (؟)
(۱۰) ـ سیاره = سالنډی، ضیق النفس (پټ ـ خط)
(۲۶) ـ صماخ (ع): د غوږ سوری (پ)
(۱۳) ـ عاقرقره، عاقرقرحا (مع ـ یا ـ نسبطی) اکرکره (هـ): یو بوټی دی چه په هند کښې ډېر پیدا کېږي، مقوي او مفیده دوا ده. د ډېرو ناروغیو په درملنه کښې لګېږي (م)
(۲۷) ـ غشیان ـ هغه حالت ته وایي چه د کانګې کولو باعث ګرځي (مط)
(۲ ـ ۵) غنیه (؟)
دا لغت د قلمي نسخې په (او له پاره ب) کښې (غنړی) او په (د وهمه پاره الف) کښې (غنله) راغلی دی.
د پښتو ټولنې په چاپي طب نامه کښې او د ارمغان خوشحال په طب نامه کښې د واړو ځایه (غنیه) ده. زه یې په معنا نه پوهېږم مګر اول ځای ته د مرحوم بلبل افغان په لیک په حاشیه کښې په پنسل لیکل شوي دي: (فلفل دراز .... انشاءالله تعالی محمد عمر) او د پښتو ټولنې د چاپي نسخې په لغاتو کښې یو لغت په لاندې ډول ترجمه شوی دی:
(۷۳) ـ غنی ـ د اویو یو قسم بوټی دی چه په دوا کښې پکارېږي)
زه پخپله په دې د واړو ترجمو قناعت نه لرم او دا شک ویلی چه د متن د واړه لغتونه به یو لغت وي که دوه؟ (ب)

(۳۸) فالج (ع) دګوزڼ وهلو ناروغي ته وايي چه په اوږ و، د بدن
نيمايي پې خسه او بې حرکته کېږي (مطب)

(۶۱) - فراشتک (   ) فرا ستوک، فرستک، فرستو، پرستوک (ف)
خطاف، ابابيل (ع) - توتکۍ، توتکۍ (پ) - مشهوره مرغۍ
ده چه اجزا يې د سترګو په دوا کا لو کښې لوېږي، زيږي، دپښتو ګو
تيږې او نورو ناروغيو ته هم ګټه لري. (م)

(۳۶) فصل (ع) - د رګ ته رمعالجې په نيت وينه ايستل (ب)

(۱۴) - فلاسفه: مطلب هغه ترکيبي دوا ده چه (معجون فلاسفه)
يې بولي او د باه د قوت او د وجود د تقويې له پاره خوړل کېږي (ب)

(۲-۵-۱۱-۱۴) - فلفل (ع) مرچ (پ - ف)
فلفل ګرد، فلفل سياه = تور مرچ
فلفل دراز = اوږده مرچ
فلفلين - ګرد او اوږده مرچ (ب)

(۱۴) - قرنفل: (مع) - لونګ (پ - هـ) ميخک (ف)

(۲۶) - قيفال - د يو رګ نوم دی چې څينو ناروغيو کښې وينه ترې ايستل کېږي (ب)

(۸) - کامبيله، کمبيله (هـ) قنبيل، قفيل (مع) کامبيله (مغفن)

(۳۱) کبابه (ع) د تور و مرچو په اندازه سپوره دانې دي. په چين کښې ديوې
ونې ته لاس ته راځي او دوه قسمه دي: غټې دانې چه (حب العروس)
هم ورته وايي او وړې دانې چه (افلنجه) يې هم بولي. چه مطلق
ذکر شي مطلب غټې وي. (م - طق)

(۱۱-۲۴) کته - کتيره مصنوعي دواده چه د ستونې د درد او لوېدو له پاره يکارېږي
په فولکلوريک کورنۍ طب کښې زيات شهرت لري (ب)

(۴۰) - کلاب د کلب جمع ده.
کلب (ع) - سپی (پ)

(۱۴) کمل - يو هندي ګل دی، په هندي ژبه کښې مطلقاً ګل ته هم وايي.

(۱۳) کندر وخو - (؟)

(کند) د یو بحري بوټي کنډ دی. چه د تقویې او نورو د پرودواګانو
کښې لوېږي.
(م) کند روس = کندرو (م)
(۱۸) کهیل:
په چاپي نسخو کښې (کهیل) راغلی دی.
کهیلا او- کیلا (هـ) ته سلیخه (ع) وایي.
دا یو بوټی دی چه پاڼې او پوستکی یې د کیډې د ناروغیو په
دواګانو کښې پکارېږي. (م)
(۲٤) ګلوی (هـ) د ګاف په زېر، د لام په پېښ اود واو او یا په سکون
(ګرچ) یې هم بولي. یو بې مېوې بوټی دی چه په ځنګل ګانو نږدې
تاوېږي. لرګی یې تریخ دی. د تبو، ژېړي، کاسکي، تبې
او نورو ناروغیو او د وجود د تقویې له پاره پکارېږي (م)
(۲۲- ۳۸) - لقوه - د مخ کږېدو ناروغۍ ته وایي. (مط)
(۲۸) ـماء (ع) - اوبه (پ)
(٤) ـما، میره، ماميران، مامیرا: یو بوټی دی، چه د سترګو په دواګانو
او نورو استعمالېږي (م)
(۳۷) - مبهی (ع) - د باه د قوت زیاتوونکی (د اسم فاعل شکل)
(۳۸) - محرور (ع) ګرم مزاج (د اسم مفعول شکل د مشبه صفت په رول کښې)
(۳۸) - مرزنجوش (مع) - مرزنګوش (ف) - سرمق - عنقر (ع)، د کشمالو
په شان یو بوټی دی (م)
(۱۵- ۲۱) ـمروندهه (پ) یو بوټی دی چه د پېتو په غاړو کښې کرل شي چه
پولې د سیلاب نه بچ کړي (ط)
(۲۵) - مروه (نبطی) - کنوچه (ف)
(۲۰) - مسبر - صبر (ع) د صاد په زېر - ایلیا (هـ) - مصبر (د دې کلمې بنګالي شکل)
د بوټي وني کنډ دی چه هغې وني ته سبارا (ع) او ګهیګوار (هـ) وایي -
قوي مسهل دی (م). (په نورو چاپي نسخو کښې او د پښتو ټولنې په قلمي
نسخه کښې (مصبر) او د پښتو ټولنې په چاپي طب نامه کښې (مُسبر)
لیکل شوی دی)

(۲۵)_مستکي (مفغن) مصطکی، مصطکا (مع) دیوې ونې کنډ دی
چه په شام او ارمنستان کښې کېږي. دمعدې او ریګمه اعضاؤ
مقوي دی (م)

(۲٤) مښکک (پ) یو غړنی بوټی دی، چه بېخ یې سپه بوی او خړبخن
رنګ لري، د سپین غره دتیراه په دره، پکتیا، کونړ،
او دپښتونخوا په نورو غرونو کښې کېږي. اکثرخلک یې
څو دانې په بالښت کښې اچوي او له بالښت نه تل ښه بوی خپرېږي
په څېنو لهجو کښې یې (مکښ) بولي (ب)

(۲۸)- معجونات: دمعجون جمع. هغو ټولو ترکیبي دواګانو ته وایي
چه له نورو اجزاو سره شات هم پکښې ګډېږي او دخمیر په
شکل جوړېږي. (ب)

(۳٦)- مفاجا: ناڅاپي، ناڅاپه مرګ.

(۲۹)- ملخوزي (پ) حلبه (ع) پاڼې یې سابه دي او تخم یې په دواګانو
کښې استعمالېږي (م)

(۳)_موته (هـ) سعد (ع) دعین په پېښ - مشک زمین (ف) دیو
بوټي بېخ دی چه ښه بوی لري او دتقوي په دواګانو او مفرحاتو
کښې لوېږي (م - ت)

(۲۹)- موم روغن = روغن قیروطی: ترکیبي غوړي دي چه دریزش او
زکام، ذات الجنب اونورو ناروغیو په وخت کښې سینه او نور
ځایونه پرې غوړېږي. (ب)

(۵)- مهلطی - مهلیتی (هـ) سوس په معروف وا (ع) مهک (ف)
شیرین چوب (ف) خوږه ولې (پ) یو بوټی دی چه تقریباً په هرځای
کښې کېږي او بېخ یې په ډېرو دواګانو خصوصاً د زکام، نزلې او د
سږي دعوارضو له پاره ګټور دی. دغه بېخ ته: اصل السوس (ع)
او له هغه نه حاصل شوې دوا رب السوس (ع) بولي (م - ت - ب)

(۱٦)_ناکسیر: په چاپي نسخو کښې: ناګکسیر راغلی دی.

ناګسیر : د کاف په زبر او همدارنګه د ناګکسیر په شکل هندي لغت دی. دغو دانو قدرته غنچه لوېږ وته ده چه په بنګال او نورو ځایونو کښې کېږي. ګل یې د پرښه بوی لري، ګل یې صفراء، بلغم باد بواسیر او تښمم لرې کوي (م)

(۲۵)_نربسی = جدوار.

(۳-۶)_نزول : د سترګو او به بنګته کول چه (آب مروارید) یې هم بولي.

(۱۹-۲۰) - نسوت (هـ) تربد (ع) تربد هندی.

دیو بوټي بیخ دی چه تور ښکاري، مګر دننه سپین دی او په جلابونو کښې لوېږي. (م)

(۳۷)_نفاخ (ع) باد کښین باد لرونکی - باد پیداکوونکی.

(۲)_نک جهنکی (؟)

نک چهنکی دیو دارو نوم دی چه له نسوار وته زیات شي پر تجوی (فیروزاللغات) نکا چوني (هـ) د نون په زبر - یو فرشي بوټي دی چه د ځمکې په مخ خوروی، د زهرو تاثیر لرې کوي (م)

(۱۷) - نمک سنګ (ف) نمک لاهوری. ملح ایرانی (ع) یو نوعه مالګه ده چه ډېره سپینه او له نورو نه ښه ده. له کان نه د را ایستلو په وخت نرمه وي او په آزاده هوا کښې کلکېږي (م)

(۱۹) - نیلتی (؟)

(۳) - نیم، نم (هـ) یوه ونه ده چه په هند کښې کېږي او پاڼې یې په ډېرو دواګانو کښې خصوصًا د دانو او خار ښتو نو لپاره استعمالېږي (م)

(۸)_ وانجی (؟)

(۲۷)_هفت اندام : دیو رګ نوم دی چه وینه ترې ایستل کېږي.

(۱-۲-۱۱-۲۰) هلیله (هـ) اربړه، هربړه (پ) اهلیلج (مع)

دیوې هندي ونې میوه ده، چه په ډېرو دواګانو کښې په مختلفو طریقو ګډه ېږي او خاله هم استعمالېږي.

په پخواني طب کښې او دخلکو په نظر ډېر اهمیت لري.

هلیله زرد = زېړه اربړه

هلیله کابلي = کابله اربړه

هلیله سیاه = توره اربړه

(۳-۷) یرقان (ع) زېړی (پ)

د ځیګر یوه ناروغي ده چه د وجود وینه کمېږي او د رنګو رنګ زېړېږي، او تبه هم ورسره وي.

* * * *

مأخذونه

۱) طب خوشحال ختک - د پښتو ټولنې د کتابخانې زړه قلمي نسخه.

۲) د خوشحال خان ختک طب - د یوې زړې نسخې نقل - د بلبل افغان په لیک - د پښتو ټولنې کتابخانه.

۳) طب نامه د خوشحال ختک، د ۱۳۴۵ هـ ش چاپ - پښتو ټولنه.

٤) ارمغان خوشحال، د سید رسول رسا په مقدمه، د یونیورستي بک ایجنسي پېښور له خوا د منظور عام پریس چاپ، ۱۹٦٤ع.

۵) کلیات خوشحال ختک، دوست محمد کامل په مقدمه، اداره اشاعت سرحد پېښور ۱۹٦۰ع چاپ.

٦) د خوشحال ختک مرغلرې، د عبدالحی حبیبي مقدمه، د طلوع افغان اداره، کندهار د ۱۳۱۷ هـ ش چاپ.

(٧) د خوشحال خټک کلیات قلمي نسخه ، د پښتو ټولنې کتابخانه .
(٨) ظفر اللغات ، سید بهادر شاه ظفر ، اداره اشاعت سرحد ، پېښور (پښتو)
(٩) پښتو قاموس ، پښتو ټولنه ، کابل د ۱۳۳۰ هـ ش چاپ .
(١٠) مخزن الادویه ، محمد حسین ابن محمد هادی العقیلی العلوی ، دکانپور د نولکشور مطبعه .
(١١) تحفة المؤمنین ، حکیم میر محمد مؤمن ، دکانپور د نولکشور مطبعه
(١٢) طبي قاموس ، زما د کتابخانې قلمي نسخه ، (په عربي ژبه)
(١٣) هندي اردو لغت ، راجه راجیسور او اصغر ، د ۱۹۳۸ ع چاپ - حیدرآباد دکن
(١٤) فیروز اللغات (اردو) مولوي فیروز الدین ، د لاهور چاپ ۱۹۳۱ ع .
(١٥) طب اکبر ، حکیم محمد اکبر ارزاني ابن میر حاجي محمد مقیم ، د لکهنو د نولکشور مطبعه ، ۱۹۰۱ ع د جولای چاپ .
(١٦) دستور العلاج ، سلطان علي ، د نولکشور مطبعه ، ۱۸۹۰ ع چاپ .
(١٧) میزان الطب ، حکیم محمد اکبر ارزاني ، د نولکشور مطبعه ، د ۱۸۸۴ ع چاپ .
(١٨) قرابادین قادري ، حکیم محمد اکبر ارزاني ، د نولکشور مطبعه .
(١٩) قرابادین کبیر .
(٢٠) القانون ، څلورم ټوک او پنځم ټوک ، ابن سینا ، لکهنو نامي مطبعه ، د ۱۹۰۶ ع چاپ .
(٢١) مؤجز ، علاؤ الدین علي ابن الحزم القرشي ، د نو لکشور مطبعه ، د ۱۸۷۱ ع چاپ .
(٢٢) طب یوسفي ، یوسفي ابن محمد ابن یوسف ، د نولکشور مطبعه ، د ۱۹۰۸ ع چاپ .
(٢٣) طب و بهداشت در اسلام ، جواد فاضل ، تهران د ۱۳۴۰ هـ ش چاپ .
(٢٤) راهنمای تندرستی و درمان طبیعی ، د مهرداد مهرین ترجمه ، تهران د ۱۳۴۶ هـ ش چاپ .
(٢٥) زما د مرحوم پلار (ملا آقاجان طبیب) قلمي یادداشتونه .
(٢٦) مشکوة المصابیح ، الشیخ ولي الدین محمد بن عبدالله الخطیب ، د دهلي نظامي مطبعه د ۱۹۰۹ ع چاپ .
(٢٧) سهاعر اد بیان ، د ۷ - ۱۳۴۸ کال د افغانستان کالنۍ کېښي زمارساله .

(کابل مجله - پښتو ټولنه
د ۱۳۵۲ عقرب ، د ۱۹۷۳ اکتوبر او نومبر ګڼه)

دخوشحال ختټک فضل نامه
یوه نوې زړه قلمي نسخه
او لوړې ښکلې ...

زه خوشحال ختټک افغان یم — عطایي فصیح زبان یم
په فارسی شعر مامور یم — په پښتو شعر دستور یم
کړې ګګوري بنه تصنیف دی — د تعریف (او د توصیف دی)
په پښتو کتاب کمیاب دی — که کتاب دی وا کتاب دی

فضل نامه - قلمي نسخه

خوشحال خان هغه پیاوړی انسان دی چه خپل قلم یې د خپل وخت د مروجو علومو او فنونو په ډېرو ارتو میدانونو کښې ازمویلی دی او له دې لارې نه یې د پښتو ادب خزانې ته نبایسته ښکلې لعلونه او مرغلرې ور بخښلی دی.

که له یوې خوا نېئې د پښتو شاعرۍ په ګلستان کښې سرو ګلان راشنه کړي او د بزم په رنګینو محفلونو کښې یې «په ښکاره ناري وهلي چېه خوله یې راکړه» له بلې خوا نېئې د جنګ او جګړو د سرو او تودو ډګرونو انګازه هم د خپلو تودو او سرو شوږنو په نغمو کښې خوره کړې ده او «په اهار کښې یې جوړ کړی لالزار» دی. له دې سره یې د خپل وخت د مروجو علومو، سیاسي او اجتماعي مسایلو په باره کښې هم د شعر په ژبه کافي او د قدرو آثار ایجاد کړي دي.

په دې لړ کښې یې د اسلامي فقهې په باره کښې هم کار کړی دی او مشهور درسي کتاب «هدایه» او هدارسکه «عنایه» یې په پښتو اړولي ده.

سربېره پر دې د «فضل نامه» په نامه هم یو منظوم فقهي اثر لري.

زما د دې څېړنې هدف د دغه کتاب د نسخو ښودنه ده او په دې توګه یې وړاندې کوم.

د فضل نامې موضوع:

د پیغمبرانو او امامانو په باره کښې معلومات، د دیني عقایدو، لمانځه او داسه، روژې او سر سایې، حج او زکات، عشر و خراج، نکاح او طلاق

بيع اوشرا فقهي مسايل، داجتماعي اخلاقو اداب، حقوقو او واجباتو په باره کښې څرګندوني او په مذهبي روايا تو متکی توصيې دکتاب مهم مطالب او موضوعات دی.

دکتاب په پای کښې د هغه وخت د معلوماتو سره سم طبي معلومات هم نظم شوي دی او يوه فالنامه هم لري.

مؤلف هغه کړې ده چه د ديني مطالبو په خوا کښې د دنيا څيني ضروري خبرې هم خپلو لوستونکو ته وړاندې کړي، لکه چه وايي:

دحکمت له کتا بو نو راوتلی په با بوتو
د دنيا د زيست خبرې پکښې هم شته دی نادرې
دين د نيا به پکښې مومې که په حکم يې څوک درې

دکتاب فقهي مطالب د امام اعظم ابوحنيفه د مذهب په اساس دي چه موږ ورته (حنفي فقهه) وايو. د امام اعظم په تعريف کښې يې دکتاب يو فصل هم ليکلی دی او د هغه د استادانو سلسله او شاګردان يې پکښې ښودلي دي.(۱) دده په باره کښې وايي:

دهارون په خلافت کښې دده کار و په رفعت کښې
پلار نيکه يې دکابل وو بيا په بلخ کښې مقابل وو

(۱) وګورئ: دکابل د قلمي نسخې (۱۹ب - ۲۱ب) پاڼې - د پېښور چاپ (۳۱-۳۲) مخونه دارمغان خوشحال د مخونه.

په کوفه کښې يې ميلاد و   په مکتب کښې دحماد و
بيا د ده وطن بغداد شه   هومره خلق څني ښاد شه

د کتاب نوم:

دکتاب نوم پخپله مؤلف (فضل نامه)

اېښی دی.

څرنګه چه د ده په نظر کښې د زعامت او سياست سمبول پګړه (دستار) و نو څنګه خيل هغه اثر يې چه مشرتوب په باره کښې ليکلی دی (دستارنامه) بللې ده او دغه اثر يې چه د اسلامي فقهې په مسايلو او احکامو باندې حاوی دی (فضل نامه) نومولی او دا ځکه چه د ده په نظر کښې د يانت او فقاهت فضيلت دی. دکتاب د نامه په باره کښې پخپله خوشحال ختک دکتاب په خاتمه کښې وايي:

چه تمام مې په خامه کړه   ما يې نوم فضل نامه کړه

بيا وايي:

ترجمه يې هم يو نوم دی   که يې بولې څوک موسوم دی

مؤلف دکتاب بل نوم (ترجمه) ښودلی دی، مګر دا يې نه دی څرګنده کړې چه دا دکومې ژبې نه دکوم اثر ترجمه ده. دکتاب له داخلي موادو نه هم دا خبره نه څرګندېږي او دا سې

معلومېږي چه مؤلف له مختلفو عربي او فارسي آثار و نه دکتاب مواد راټول کړي، ترجمه کړی، مرتب کړي او منظوم کړي دی.

دکتاب ادبي ارزښت:

دا اثر د پښتو په لنډ اته څپه ایز بحر د مثنوي په توګه لیکل شوی دی. دا سې معلومېږي چه مؤلف په شعوري توګه دا اثر او خپل نور آثار په ساده ژبه لیکلي دي چه عام لوستونکي پرې ښه پوه شي او استفاده ترې وکړي. پخپله وايي:

ساده نظم بې د قتـه — بې اشکاله بې لغتـه
په خفیف بحر ویلي — تکلف څنې وتـلي
چه اسان په یاد ول وي — مختصر کښلې په کښل وي
چه هرڅوک ورته وګوري — نېک عمل وته وښوري

د دې کتاب د لیکلو نه دمؤلف بل هدف د ده دنورو آثارو په شان د خپلې ژبې پښتو علمي او ادبي خدمت او په دې ژبه کښې ادبي ذخیره زیاتول دي، لکه چه وايي:

په پښتو کتاب کمیاب دی — که کتاب دی دا کتاب دی
که پخوا کتب پښتو دي — نه دښکو نه دلوستو دي
نه منثور دی نه منظوم دی — په مجهول قـلم مرقوم دی (۱)

(۱) د کابل قلمي نسخه، ٤ ب پاڼه.

له پو رتنیو بیتونو نه د ا څرګندېږي چه د خوشحال په زمانه کښې چه د فقهي احکامو کوم کتابونه موجود وو، د هغو په ادبي معیار د ی اعتراض کوي او پخپله هڅه کوي چه د پښتو په ساده او بې تکلفه نظم یو کتاب ولیکي. د پښتو په هغو کلاسیکو آثارو کښې چه ترمونږ پورې رارسېدلي دي، په دې موضوع کښې د غسې کوم اثر په نظر نه راځي.

تر خوشحال د مخه دیني آثار د بایزید روښان او اخوند درويزه په قلم لیکل شوي او د دوی د پیروا نو مریدانو او ادبي سبک د شاګردانو فعالیت هم د خوشحال خټک په دوره کښې او هم تر هغه وروسته روان و.

دا چه خوشحال د پښتو په پخوانیو کتابونو انتقاد کوي او وايي چه «نه د دینکو نه د لوستو دی» علت يې هم بیانوي چه «نه منثور دي نه منظوم دي» او کېدی شي چه د غسې آثار و نه يې مطلب د بایزید روښان خیرالبیان او د اخوند درويزه مخزن الاسلام وي چه نه منثور او نه منظوم بلکه په مسجع او مقفي نثر دي، چه د غه سبک بیا د خوشحال نه دی خوښ شوی.

په دې صورت د پښتو نظم په هغو آثارو کښې چه تر مونږ پورې رارسېدلي دي او د اسلامي فقهي احکام او مسایل

په ساده ژبه بیانوي ، د خوشحال فضل نامه لومړنی اثر بللی شو .

د تالیف نېټه :

دکتاب د تالیف نېټه پخپله د مؤلف

له خوا ښودل شوې ده .

دکتاب په پیل د (ذکر تالیف دکتاب) په لومړیو کرښو کښې دکتاب د پیل نېټه ۱۰۸۹ هـ ق ښيي او وايي :

داسې کال چه د غفط ؤ ... یو کتاب مې په نمط دی
چه یې نوی بنیاد کېږدم ... یو دا کار په جهان پرېږدم

د (غفط) د کلمې توري (غ ف ط) په ترتیب سره د ابجد په حساب (زر - اتیا - نهه) چه د ټولو (۱۰۸۹) جوړېږي .

مؤلف دکتاب د نوي بنیاد ایښودلو (پیلولو) کال ښودلی مګر میاشت یې نده ښودلې او د هغه د پای ته رسېدو نېټه د کتاب په پای کښې د هماغه (۱۰۸۹) (غفط) کال د روژې د میاشتې پنځه ویشتمه نېټه ښودل شوې ده .(۱)

څرنګه چه د روژې میاشت د قمري کال نهمه میاشت

---

(۱) وګورئ : د فضل نامې د پښتو چاپ ، ۱۹۵۲ م ، د محمد عبدالشکور د سریزې (ب - ب) مخ د فضل نامې د زړې خطي نسخې په استناد .

ده ، نو معلومېږي چه خوشحال خټک د غه اثر په نهو میاشتو یا تر هغه په لږه موده کښې لیکلی دی.

د فضل نامې قلمي او چاپي نسخې :

د فضل نامې یوه قلمي نسخه په کابل او یوه په پېښور کښې ده. یو ځل د پېښور د قلمي نسخې له مخه په ځانله توګه په پېښور کښې چاپ شوې ده او یو ځل نه پوهېږم دکومې نسخې له مخه په ارمغان خوشحال کښې.

د فضل نامې وروستۍ برخه طبي موضوعات دي او د غه برخه (د خوشحال خټک طب) یا (طب نامه) هم بولي.

(د خوشحال خټک طب) دوه قلمي نسخې د افغانستان د علومو د اکاډیمۍ د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې خوندي دي او د هغوله مخه (طب نامه) د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده چه اوس به د دغو ټولو قلمي او چاپي نسخو ببیلوګرافیک خصوصیات وښيو :

د کابل قلمي نسخه :

دا نسخه اوس زما تر کار لاندې ده او د ځوان شاعر سباغلي عبدالله شادان کتابخانې پورې اړه لري.

نه په دېر مینه له دوی نه ډېره مننه کوم چه دغه نسخه

يې مانه واکړې ده چه ځکار ورباندې وکړم او دلته يې معرفي کړم ، بلکه زمادې څېړنې اصلي محرکه همدغه نسخه ده .

دا نسخه د (۲۱ + ۱۵) سم په اندازه پوسل او اووه پاڼې لري . لومړۍ پاڼه يې غورځېدلې ده . د دې نسخې په ټوله بيتونو درې زره ، دوه سوه نهه ديرش دي .

دا نسخه د ليکلو نېټه نه لري مګر د کاغذ له مخه د دوه يا دونيم سوو کالو ښکاري . وروسته مالکانو او نورو پرې دا نېټې ليکلې دي :

(۱) د کتاب د دوهمې پاڼې د الف مخ په سرکښې په دې عبارت :

« از ملا عبدالرحيم و ملا عبدالکريم خريده شده در شهر کابل ، صفر سنه ۱۳۰۷ »

(۲) د کتاب په وروستي مخ د ټول کتاب د متن په پای کښې په همدغه ليک پورتنۍ عبارت .

(۳) يوه ځانله پاڼه چه د حکيم خيام رباعيات پرې ليکل شوي دي د ټولو پاڼو په پای کښې نښته ، چه د دې پاڼې د رباعياتو په پای کښې دا سې ليکنه شته :

« تمت تمام شد سنه ۱۲۸۱ »

د دې پاڼې د کاغذ رنګ له نورو پاڼو سره لږ فرق لري او معلومېږي چه دا پاڼه هسې د کتاب د ټينګوالي لپاره چا ور پورې نښلولې ده .

دکتاب لیکنه د میر محی الدین د ننګرهار د کوټ تیراهي
داوسید ونکي په قلم شوې ده ۰ او دا مطلب د هغو پنځو
کرښو څخه لاس ته راځي چې د کتاب د متن په پای کښې په دې
ډول لیکل شوي دي :

«تمت تمام شد کتاب فضل نامه بدست خط فقیر حقیر دعاگوی
دوست ودشمن خادم الفقراء میر محی الدین ولد ... . (۱)
ساکن کوت تیراه وفقیر ساکن بتی کوت از دست شر .... ها
در درهٔ ایجری در امده در انجام تمام یافت الهی من بیچاره رالفضل...
از درگاه خود نامحروم مگردان . وازشفاعت محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم یاالله یاالله....»

دکتاب د بیو لو پاڼو په آخره او د حکیم خیام د رباعیاتو د پاڼو
نه د مخه یوه بله پاڼه هم شته چه په لومړي مخ یې د (شعر محی الدین)
تر عنوان لاندې یو پښتو شعر او په بل مخ یې په عربۍ ژبه یوه دعا
لیکل شوې ده ۰ د دې پاڼې کاغذ د متن له کاغذ سره یو دی او
څرنګه چه سپینه پاتې وه په دې توګه استفاده ترې شوې ده ۰
دکتاب لیک نستعلیق دی . متن یې په تورو او عنوانونه یې د شنګرف

---

(۱) د لومړي نوم او د پلار نوم چاسولی او ګل کړی دی . د ده نوم په ذره بین ولوستل شو مګر د
پلار نوم یې سم نه لوستل کیږي او د «پرښت» (زبرست) کلمه په نظر راځي ، مګر څرنګه چې زړه
سمه مطمئن نه یم ، ځکه مې د ده د پلار د نوم پر ځای تکي کښېښودل .

په سره رنګ لیکل شوي دي.

د (ځ) په ځای هرځای (څ) او د (ګ) په ځای (ک) لیکل شوی دی. (کښی) او (چه) همدغسې دی چه مالیکلی دي.

د نسخې کاغذ زوړ شوی، ځای په ځای رژېدلی، سولېدلی او شکېدلی دی. چېرته کوټه هم پرې څخېدلې ده او ځینو ځایونو ته نفوذ کړی دی او داغ یې معلومېږي چه دادب د مینانو زړه دا غوي.

څرنګه چه دغه قلمي نسخه او دهغې مالک سناغلی شادا دواړه په کابل کښې دي او لاتر اوسه په کابل کښې څه چه په ټول افغانستان کښې موږ ته د فضل نامې بله قلمي نسخه نده معلومه، نوځکه په دې ځېړنه کښې دا نسخه (د کابل قلمي نسخه) بولو او دهغې د عنوانونو فهرست د وړاندې کولو نه وروسته خو پېښور ته او د نورو نسخو لټه کوو.

د کابل د نسخې عنوانونه او موضوعات په دې ډول دي:

نعت د پېغمبر صلی الله علیه وسلم (دوهمه الف پاڼه)

فصل د اسامي د امامانو (دریمه الف پاڼه)

ذکر تالیف د کتاب (۳ب پاڼه)

کتاب دی اول په بیان د ایمان او د اسلام (٤ب پاڼه)

فصل په بیان د صفت د خدای تعالیٰ (۵ الف پاڼه)

فصل د قرآن چه فرزند لولي (١٠١ ب پاڼه)

فصل حق دخويشانو (١٠٢ ب پاڼه)

فصل حق دتيمانو (١٠٣ الف پاڼه)

فصل حق ددرويشانو (١٠٣ الف پاڼه)

فصل حق د همسايه گانو (١٠٣ ب پاڼه)

فصل حق دمرد په عورت (١٠٤ الف پاڼه)

فصل حق دعورت په خپل ميړه (١٠٦ الف پاڼه)

فصل حق د بنده گانو په خپل څښتن (١٠٧ الف پاڼه)

فصل حق دشاگردانو په استاد باندې (١٠٧ ب پاڼه)

فصل حق دپير استاد په شاگرد باندې (١٠٧ ب پاڼه)

فصل حق د فرزند په پلار (١٠٨ الف پاڼه)

فصل خراج (١٠٨ ب پاڼه)

فصل حکم دمرتد (١٠٩ الف پاڼه)

فصل ذکر د مورث دهلاکت (١٠٩ الف پاڼه)

ذکر دايام منحوسه (١١٠ ب پاڼه)

فصل ذکر درجال الغيب (١١١ الف پاڼه)

فصل ذکر د سفر (١١١ الف پاڼه)

باب خورلسم فالنامه د مصحف (١١١ ب پاڼه)

فصل د نمانځه دحاجت (١١٥ الف پاڼه)

فصل نمونځ دشب برات (۱۱۵ الف پاڼه)
فصل نمونځ داختر په شپه (۱۱۵ ب پاڼه)
فصل نمونځ دحاجت تمام هفتة (۱۱۵ ب پاڼه)
نمونځ دجمعې په ورځ (۱۱۵ ب پاڼه)
نمونځ دشنبې په ورځ (۱۱۵ الف پاڼه)
نمونځ دیکشنبې په ورځ (۱۱٦ الف پاڼه)
نمونځ ددو شنبې په ورځ (۱۱٦ الف پاڼه)
نمونځ دسه شنبې په ورځ (۱۱٦ الف پاڼه)
نمونځ دچار شنبې په ورځ (۱۱٦ الف پاڼه)
نمونځ دپنجشنبې په ورځ (۱۱٦ ب پاڼه)
نودونه نام دباری تعالیٰ (۱۱٦ ب پاڼه)
خاتمه شکرانه دکتاب څو بیته (۱۱۷ الف پاڼه)
(دکتاب پای) - (۱۱۷ ب پاڼه)

(دکتاب دپای نوروسته دوه پاڼې نورې هم شته چه په هغو کښې د میر محی‌الدین شعر پروه دعا او دعمرخیام رباعیات لیکل شوي دي)

دکابل د قلمي نسخې په یاره کښې دا لومړی ځل دی چه داسې مفصله څېړنه وړاندې کېږي.

تر دې د مخه یوځل د(زېري) په جریده کښې او یوځل دپادرې

هیوز د کابید افغاني دوروستي چاپ په تعلیقاتو کښې ما صرف ددغه کتاب د موجودیت یادونه کړې ده.(۱)

د پېښور قلمي نسخه:

د پېښور قلمي نسخه موږ د هغې چاپي نسخې له مخې پېژنو چه په ۱۹۵۲م کال د پېښور موزیم د مدیر ښاغلي محمد عبدالشکور په واسطه د قلمي نسخې په لیکدود چاپ شوې ده.

دهغې په سریزه کښې ښاغلي عبدالشکور د قلمي نسخې په باره کښې داسې معلومات ورکوي:

« دا یوه قلمي نسخه ده چه تقریبًا څلورسوه کاله مخکښې لیکلې شوې ده. خو د خط صفائۍ او تازګۍ کښې یې لاهغسې فرق نشته. ددې کتابت خوشحال خان بابا پخپله کړې دی. د الفاظو او کرښو برابروالی، د کرښو فاصله او عامه صفایي او ترتیب نه دا ظاهرېږي چه خان معظم د کتابت فن نه هم کماحقه واقف و. »

« دا (فضل نامه) کتاب چه کوم وخت د همت خان بهادر

---

(۱) وګورئ: (پادري هیوز کابید افغاني) ۱۳۵۶ هش چاپ د څېړندوی خدمتګار تعلیقات د (خوشحال خټک) ، په پېژندنه کښې، ۳۵ مخ.

محمد رفيق خان ما ته دعجايب خانه پښور د فنون لطيفه په نمايش کښې د ښکاره کولو د پاره راکړه نو باور وکړئ مابه وی چه خدايه د اکتاب څومره قيمتي دی که د اضايع شو نو په هيڅ قيمت به يافت نه شی . څومره نقصان عظيم به وي په مابه لړزه راغله . زړ به مې ځان سره جوخت کړو . سينه دی چه اهل جهان خبر نه وو کښې مابه د دې حفاظت د پاره فوځونه دکوم ځايه راوستلي وای . د الله تعالیٰ شکر مې وويستو چه پس دکتابت محفوظ مې ورته و اپسي کړو .»

دمحترم عبدالشکور له معلوماتو نه وروسته د دې نسخې په باره کښې ځينې پوښتنې د سړي په خيال کښې ګرځي ، مثلاً :

۱- د فضل نامې د تاليف کال ۱۰۸۹ هـ ق کال او د محمد عبدالشکور صاحب د سريزې نېټه ۱۳۶۸ هـ ق کال ده چه دواړه ترمينځ د (۲۷۹) کلونو توپير دی که دغه نسخه پخپله د مؤلف په قلم لومړنۍ نسخه هم وي . بيا په دې خبره کښې چه « دا يوه قلمي نسخه ده چه تقريباً څلور سوه کاله مخکښې ليکل شوې ده » پوخه دخوشبينۍ د احساساتو لاندې د مبالغې رنګ ښکاري .

۲- دا خبره چه « دا دې کتابت خوشحال خان بابا پخپله کړی دی » دهغې د ليکوال په استثنا ځو به ومنو ، مګر کاشکې چه محترم ليکوال د نسخې د داخلي مواد ونه هم د اسناد و پوخه ذکر کړي

وای چه آیا د دې نسخې پر کومه پاڼه پخپله دخوشحال خان لاس لیک یا مهر لګېدلی و یا دا سې کومه بله خبره لیکل شوې ده چه دا مطلب پرې تائیدیدلای شي.

دا چه کتاب دخوشحال خټک دکورنۍ د دورې په لیکدود لیکل شوی دی دکتاب قدامت همدغه لیکدود دوران ته خېژوي او کېدی شي چه پخپله خوشحال خان او یا بل چا لیکلی وي.

۳ـ ښاغلی محمد عبدالشکور دکتاب خاوند محمد رفیق خان ښیي او لیکي چه قلمي نسخه یې ورته پرته سپارلې ده.

دا به ډېره خوند وره خبره وي چه که دا سې معلومات ترلاسه شي چه اوس هم هغه نسخه له نوموړي محمد رفیق خان سره ده او که بل چېرې؟

هو! مونږ د فاضل محترم عبدالشکور د زیار ایستو نه مشکور یو چه دغه کتاب یې د قلمي نسخې په لیکدود چاپ کړی دی.

د پېښور چاپي نسخه:

لکه مخکې چه وویل شوو د خوشحال خټک فضل نامه د محمد رفیق خان د قلمي نسخې له مخه چاپ شوې ده چه د چاپ خصوصیات یې په دې ډول دي:

پیش کش: محمد عبدالشکور

خورونکی : اداره اشاعت سرحد پېښور .
مطبعه : امپیریل الیکتریک صدر روډ پېښور .
د چاپ نېټه : ۱۹۵۲م
قطع ۲۴ + ۱٦ سم
ترون : د هر هغه پښتون په نوم چه په پښتو مین وي .
پېژندګلي : د میر رحمان غازي (٦ مخونه)
سريزه : د محمد عبدالشکور (۱۸ مخونه)
متن : د خوشحال ختک (۲۵۰ مخونه)
پښتي : قطعه اي .
خطاط : ....
د کتاب د متن په پای کښې دا عبارات درج دي :
"تمت تمام شد نسخهٔ فضل نامه تصنیف قدوة المحققین خوشحال ختک
بروز دوشنبه بتاریخ بیست وپنجم شهر رمضان المبارک"
دلیک دود ځینې خصوصیات یې دادي :
د (ړ - ډ - ڼ) په ځای (ر - د - ن پرې دېرسره) .
د (ځ - څ - ښ - ږ) په ځای (ج - ج - ش - ژ) .
د (کښې) په ځای (کښې) او (چه) هداسې چه مالیکلي ده .

فضل نامه د (ارمغان خوشحال)
په چاپي نسخه کښې

ارمغان د خوشحال خټک دکلیاتو هغه مجموعه ده چه په (۱۰۳٤) مخونو کښې د میا سید رسول رسا په مقدمه په ۱۹٦٤م کال په پېښور کښې چاپ شوې ده .

ښاغلي رسا په دې مجموعه کښې د خوشحال کلام په اتو ټوکو کښې وړاندې کوي چه شپږم ټوک يې (فضل نامه) ده او د مجموعې د (۸۰۱) نه تر ۹۷۲) مخونو پورې په (۱۷۲) مخونو کښې چاپ شوې ده .

دا فضل نامه زمونږ د نورو ذکر شویو نسخو سره کوم اساسي فرق نه لري .

څرنګه چه رسا صاحب د «ارمغان» د ټولو برخو قلمي نسخې نه دي ښودلې، نو سړی داهم په یقین سره نه شي ویلی چه د رسا صاحب د ارمغان فضل نامه د پېښور د محمد رفیق خان د قلمي نسخې او یا د محمد عبد الشکور صاحب له چاپي نسخې څخه نقل شوې ده او یا دا چه د وې سره کومه بله نسخه او یا نسخې دي .

د رسا صاحب د کار پر نسبت دادی چه صفا متن يې

نقل کړی او چاپ کړی دی. تعلیقات او حواشي یې نه دی پرې لیکلي او د یوې نسخې د پرو نسخو له نسخه بدل یکښې هیڅ شی نسباني په نظر نه راځي . په مقدمه کښې هم د خوشحال خان د ژوندانه او د هغه د آثارو په معنوي او بدیعي ارزښت بحث کړی دی او د نسخو په باره کښې یې څه نه دي لیکلي .

د پېښور له چاپي نسخې سره د ارمغان د فضل نامې د زیات مطابقت او موافقت له مخه سړی په قوي احتمال ویلی شي چه دا نسخه به له هغې یا د هغې له اصلي نسخې څخه نقل شوې وي . خصوصاً چه د ارمغان د فضل نامې د متن په پای کښې لیکل شوي دي :

« په ورځ د دوشنبې ۲۵ ماه رمضان المبارک غفط سنه ۱۰۸۹ هـ ختمه شوه . »

مګر محض په دې چه د ارمغان د فضل نامې ځینې عنوانونه هم د پېښور د نسخې او هم د کابل د قلمي نسخې سره مطابقت نه لري او زیاتې کمې پکښې شته ، سړی نه دا سودا لوېږي چه که د دغو عنوانونو تغیر او تبدیل او حذف پخپله د رسا صاحب کار نه وي، بیا نو ده ضرور پر ته له هغو نسخو نه چه مونږ یې یادونه وکړه له نورو نسخو نه هم استفاده کړې ده .

مثلاً د کابل د نسخې (فصل ذکر خلود داهل نار چه په دوزخ

کوي - ۱٤ الف پاڼه) او (باب پنځم ذکر د نما نځه د هر باب ۳٦ الف پاڼه) عنوانونه چه د پېښور د چاپي نسخې له (فصل خلود داهل نارچه تل به دوزخ کښې وي - ۲۲ مخ) او (باب پنجم ذکر د نمانځه د هر باب ٦۰ مخ) عنوانونو سره تحول خوري ، ګرد سره په ارمغان کښې نشته او داسې نور.

له سنه مرغه رسا صاحب شکر ژوندی دی او موږ ورته دښه ژوند اوروغتیا هیله لرو له دوی نه دا تمه کېدی شي چه د مهربانۍ له مخه یوازې د دې نه بلکه دارمغان د ټولو اصلي مأخذونو وضاحت وکړي .

سناغلی رسا به پرېږ دوچه څرنګه یې خوښه وی همغسې وکړي او موږ به بېرته راوګرځو کابل ته او د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو ټولنې کتابخانې ته به ننوځو.

طب خوشحال ختک :

د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې د ۱۷+۱۲ سم په اندازه په ۲٤ پاڼو کښې د (طب خوشحال ختک) په نامه یوه زړه قلمي نسخه شته چه د لیکلو نېټه نه لري .

د (ځ - ږ - ښ - ګ - ڼ) په ځای (څ - ژ - ش - ک - نړ) توري پکښې استعمال شوي دي .

د خوشحال خان خټک طب :

په نوموړي کتابخانه کښي

د ۲۱ + ۱۷ سم په اندازه په ۱۷ پاڼو کښي بله قلمي نسخه شته چه د (طب خوشحال خټک) د ذکرشوې نسخې په د ننګرهار د لالپوري د مولوي محمد عمر بلبل افغان (۱) په قلم د عنوانو د عباراتو په لړ تو پیر نقل شوې ده او دلیکلو نیټه نه لري.

مرحوم بلبل افغان د پښتو خطاط او شاعر په ۱۳۰۵ هـ ق کال کښي زیږېدلی او په ۱۳۴۵ هـ ش کال کښي مړشوی دی او د دغه دواړه نسخې یې په ۱۳۴۰ هـ ش کال پښتو ټولنې ته سپارلې دي چه د دوروستۍ نسخې لیکدود د هغه د خطاط د ژوندانه په زمانې یعنې اوسني وخت پورې اړه لري .

طب نامه د خوشحال خان خټک :

د دوو نوموړو قلمي نسخو له مخه د پوهاند رښتین په ذریعه نقل او د نو موړي له مقدمې او لغتنامې سره په ۱۳۴۵ هـ ش کال د پښتو ټولنې

(۱) د بلبل افغان د پېژندنې له پاره وګورئ :

خیرندوی عبدالله خدمتګار بختاني، پښتانه شعراء څلورم ټوک، د ۱۳۵۷ هـ ش چاپ، کابل ۳۶۷ - ۳۶۹ مخونه .

عبدالرؤف بېنوا - اوسني لیکوال لومړی ټوک .

پوهاند رښتین، کابل مجله، د ۱۳۴۶ د غبرګولي میاشت، ۳ / ۷۵۲ ګڼه

خیرندوی خدمتګار بختاني، معاصرادیبان - افغانستان کالنی، ۱۳۴۲ هـ ش کال .

له خوا په (٤٨) مخونو کښې چاپ شوې ده .(١)

طب نامه په فضل نامه کښې :

تاسې به ضرور په ما

په قار شوې یاست چه د فضل نامې د نسخو د پیژندنې په لړ کښې د طب نامو فهرست څه د پاره ؟ ره به کجا و درخشان به کجا ؟ مګر نه ! داسې نه ده .

طب نامه اساسًا د فضل نامې یوه برخه ده او په دې توګه :

د پېښور چاپ د فضل نامې په (١٩١) مخ کښې او د ارمغان خوشحال په ٩٢٩ مخ کښې د (فصل ذکر ادویات) تر عنوان لاندې دا بیت شروع کیږي :

په دارو کښې چه سنه نیت وي
دارو نه وي عبادت وي

تر دې وروسته د پېښور چاپ تر ١١٦ او د ارمغان تر ٩٤٦ مخه پورې د طب مسایل دي چه په قلمي او چاپي طب نامو کښې هم راغلي دي . (٢)

(١) د دغو درې واړو نسخو د پیژندنې او دهغې د ادبي او طبي ارزښت په باره کښې په ١٣٤٩ هش کال د خوشحال خټک په بین المللي سیمینار کښې د خدمتګار له خوا مفصله څیړنه وړاندې شوې ده دغې څیړنې له پاره وګورئ : څیړندوی عبدالله بختاني خدمتګار ، د خوشحال خټک طب ، کابل مجله ، د ١٣٥٢ کال د لرم میاشت ٨ / ٦٤٥ مه ګڼه ، د ١ - ٣٦ مخونه .

(٢) د دې موضوع له پاره وګورئ د تیر مأخذ .

د طب د غه بې خرېو ا نځې د فضل نامې د کابل په قلمي نسخه کښې نشته. د اسې ښکاري چه په لومړي سر کښې خوشحال خان پخپله طبي مسایل له دیني مسایلو سره یو ځای لیکلي دي.

په دې نیت چه د اسلامي روایاتو له مخه «په انسان باندې دوه علمونه فرض دي چه یو د ابدانو علم بل د ادیانو علم» (۱) نو د دې فریضې د پر ځای کولو په نیت خوشحال ختک د طب مسایل هم له دیني مسایلو سره یو ځای ذکر کړي دي او د خپل د دغه «ښه نیت» نه یې د «عبادت» د ثواب هیله لرلې ده.

او د اچه بیا د طب رساله د فضل نامې څخه د ځانله رسالې په توګه بېله شوې ده، لا معلومه نه ده چه دا کار کله او چا کړی دئ؟ پخپله خوشحال ختک او که بل چا؟ دا د اسې پوښتنې دي چه حل غواړي.

---

(۱) له اسلامي دورې څخه را وروسته د طب د زیاترو کتابونو په مقدمه او دیباچه کښې دا عبارت د حدیث شریف په نامه لیکل شوي دي او د دغو کتابونو په قلمي او چاپي نسخو کې موجود دي:
«علمان فریضتان علی الانسان علم الابدان وعلم الادیان»
او د کتابونو لیکوالو دا خبره هم څرګنده کړې ده چه په حدیث شریف کښې د ابدانو له علم مطلب د طب علم دی او د ادیانو تر علم د مخه ذکر شوی دی ځکه چې د دین علم او عبادت په روغ صورت کېږي.

د نسخو ترمنځ د متن فرقونه:

په کلاسیکو آثارو کښې د نسخو د متونو ترمنځ توپیرونه بو طبیعي کار دی چه یوازې هغه نسخه ترې بې نیازه کیدی شي چه یوه او منحصره په فرد وي.

دکوم اثر چه متعدد دې نسخې وي د هغو متونو کښې هم بې شمېره توپیرونه موجود دي.

دا توپیرونه هم د لیک دود دی هم د توړو او لغتونو د استعمال او هم د متني موادو. د فضل نامې په نسخو کښې د لیکدود مهم توپیرونه په دې ځېړنه کښې په خپلو ځایونو کښې ذکر شوي دي.

د توړو او لغتونو د استعمال توپیرونه، بدلونونه، زیاتی کمی بیا نو ل زما په خیال د دې ځېړنې کارنه دی او کله چه د کتاب اکاډمیک متن تیارېږي بیا نو دا کار د فرض او واجب په مرحله کښې تکمیل کېږي، نو ځکه او س زه ترې تېر شوم.

د متن د زیاتوالي او کموالي او مهم فرقونه لاندې ښودل کېږي:

(۱) د کابل د قلمي نسخې لومړی پاڼه نشته، د قلمي کتابونو د لومړیه پاڼې الف مخ عموماً یا سپین وي او یا د کتاب او مؤلف نوم ورباندې لیکل شوی وي او د دوهم ب مخ له منځ نه کتاب شروع کېږي چه متاسفانه د غه پاڼه لوېدلې ده.

د کابل او پېښور د نسخو په پرتله دکابل په قلمي نسخه کښې د اول مخ د (بسم الله الرحمن الرحيم) نه وروسته د کتاب د پیل بیتونه نشته .

(۲) د پېښور د چاپي فضل نامې د (۱۸۳) مخ او د ارمغان د (۹۲۳) مخ د دې بیت نه :

هر سړی چه صحبت وکا
پاڅېدل دې هم زر نه کا

د پورتنۍ فضل نامې د (۱۵۰) مخ او د ارمغان د (۹۴۵) مخ تر دې بیته پورې :

نه دې دروند پېښې اخلي
نه دې زور کا نه دې زغلي

ټول (۴۶۵) بیتونه (۱) د کابل په قلمي نسخه کښې نشته او داسې معلومېږي چه د دغې قلمي نسخې د (۹۹ او ۱۰۰) پاڼو تر منځ به پاڼې لوېدلې وي .

ځکه چه د دغې نسخې د ۹۹ ب پاڼې وروستی بیت :

چه په ورځ په شپه دخول کړي
په داشان به کار قبول کړي

او د دغې نسخې د (۱۰۰ الف) پاڼې لومړی بیت :

نه دې پاس په بام وخېږي
نه دې قهر غصه کېږي

(۱) د غه شمېره د پېښور د فضل نامې د چاپي نسخې ده چه په ارمغان کښې د بیتو د غه شمېره (۴۹۱) بیتو ته رسېږي .

تر منځ معنوي ارتباط شکېدلی دی او د یا نو په لوېدلو دلالت کوي.

ډېر افسوس کوم چه د کاغذ د زوړوالي او زړښت او لامله د دغې نسخې د سلمې پاڼې رکاز رژېدلی دی او زما د دې حکم تحریري سند له منځه تللی دی.

په دغو لوېدلو پاڼو کښې د فضل نامې د طبي مسایلو برخه هم له منځه تللې ده.

(۳) « صد عیب که گفتی هنرش نیز بگو »

د کابل او پېښور د نسخو یو لوی فرق دا دی چه د کابل په قلمي نسخه کښې (۵۲) بیتونه شته او د پېښور په چاپي نسخه او همدارنګه په ارمغان خوشحال کښې نشته.

د دې برخې په ډیاتوالي د قلمي نسخې ارزښت ډېرښي لوړېږي، ځکه چه د پښتو ادب د خزانې ته نوې اضافه وړاندې کوي، خصوصاً چه په دغه بیتونو خوشحال ختک د ځان په باره کښې هم کړېدلی دی.

دا بیتونه د کابل د قلمي نسخې د (۱٤ الف) پاڼې نه تر (٦ الف) پاڼې پورې په دې ډول درج دي: (۱)

(۱) بیتونه په اوسني لیک دود ولیکل شول.

(۱۴ الف) پای نه کښې:

چه يې لولې يا يې ښکيښه　　د دعا مهر دې کړينه

که څه سهوه يا خطا وي　　عيب پوشي دې په عطاوي

نه خوشحال ختک افغان يم　　عطايي فصيح د بيان يم

په فارسي شعر مامور يم　　په پښتو شعر دستور يم (۱)

که يې ګورې شه تصنيف دی　　د تعريف . . . . . . (۲)

(۴ ب) پاڼه:

په پښتو کتاب کمياب دی　　که کتاب دی دا کتاب دی

چه پخوا کتب پښتو دي　　نه د ښکو نه دلوستو دي

نه منثور دي نه منظوم دي　　په مجهول قلم مرقوم دي

که يې مښک داوړه له چينه　　بوی د نور څه څښي ځينه

که عاقل يې په دا پوه شه　　که جاهل يې په اندوه شه

زما کار دی له عاقله　　نه مې کار دی له جاهله

کتاب دی اول په بيان د ايمان او د اسلام

که ته يو کړې نړه او ژبه　　چه خدای يو دی ای طالبه!

په اندام عمل قبول کړه　　پيروي د پاک رسول کړه

په دا هو نيږو ايماندار يې　　مؤمنانو سره شمار يې

(۱) د څو وخت په اصطلاح (دستور) وزير او منشي ته وايي.

(۲) د ټکو ځای شکيدلی دی. ښايي چه دا مصرع داسې وي: (د تعريف او د توصيف دی)

که مؤمن یې توحید نه کړي بل شریک یې پیدا مه کړه
شریک نه لري احد دی لم یلد ولم یولد دی
... مثل خدای دی نه له ځایه نه بې ځای دی (۱) .

۵ الف :

نه حاجت د چا لره یې نه نه یې چا ته حاجت پېښېنه
نه یې قد نه یې قامت شته نه یې شکل علامت شته
نه یې رنګ نه یې مانند شته نه یې چون شته نه یې چند شته
همېشه دی تل به وینه نه یې مرګ شته نه یې مرینه
توانایي لري بې تنه دانایي لري بې منه (۲)
سترګې نه لري بینا دی غوږ یې نشته دی شنوا دی
نه یې چار شته نه یې ټګ شته نه یې سترګې نه یې غوږ شته
هیڅ محتاج د انباز نه دی د مخلوق غوندې نیاز (۳) نه ري
نه یې تله شته نه یې ناست شته نه یې سهو نه یې نماست شته
نه څه خوري نه اوبه څښي نه کبیني نه چیرته دروځي
نه یې رنګ نه یې اندام شته نه یې ژبه نه یې کام شته

---

(۱) د تکو ځای شکېدلی دی . کېدی شي چه دا مصرع داسې وي : (لاشریک یې مثل خدای دی)
(۲) په قلمي نسخه کښې (من) لاندې لیکل شوی دي : (عقل) .
(۳) په قلمي نسخه کښې دا کلمه څکه نه لري کېدای شي چه (ساز) دي وي .

فصل په بیان د صفت د خدای تعالی

په د نیا به لیده نه شي په جنت کښې به لیده شي

۵ ب :

د زاهد زهد به هیڅ کا که په شمار ور سره ریګ کا

که یې فضل په عاصي شي د شیطان به هم خلاصي شي

عیب نه لري په ذات کښې نه یې وټ[1] شته په صفاتو کښې

پاک بې عیبه بې نقصان دی بېرې پاکي بنلې سبحان دی

فصل د معرفت د فرښتو

پیدا کړي فرښتې دي په پاکۍ کښې وارښې دي

همګي د خدای بنده دي د هر حکم پا بنده[2] دي

چه فرمان وشي ورباندې هسې اوسي هسې کاندي

مهرباني په آدم دي له آدم سره همدم دي

د همه واړه دوستدار شه له ناعه یې ویزار شه

عزرائیل په ځان راښي د خدای حکم وته کسي

که له ده سره غلیم یي له شیطان سره سهیم یي

په فرښتو ایمان راوړنه[3] دادې زده کړه دادي شینه

(۱) په قلمي نسخه کښې (د وټ) لاندې لیکل شوي دي (نقصان) په دوهم قلم هڅه شوې ده چې له (وټ) مانه (وړ) جوړ شي. وړ د (ساري، مناسب، لایق) معنا هم ورکوي، نکراوټ) د (نقصان) په معنا ډېره څرګنده معنا ښندي.
(۲) (پابنده) لاندې په قلمي نسخه کښې لیکل شوي دي : (قبلوونی)
(۳) په قلمي نسخه کښې په پیل کې د (هاوړینه) له کلیمې څخه (راوړینه) جوړه شوې یعنې د (و-ن) ترمنځ (ی) زیاته شوې ده.

فصل معرفت د کتابونو

کتابونه چه نازل دي | که څلور که شل که سل[1] دي
ته ایمان په واړو راوړه | واړه حق کښه مه او ړ ه
په موسیٰ توریت راغلی | له آسمانه راغی سبکلی
د عیسیٰ کتاب انجیل دی | درست سباغلی په ترتیل دی
د داود کتاب زبور دی | واړه صدق واړه نور دی
په احمد نازل قران دی | چه روښن په درست جهان دی
هر کتاب چه د آسمان دی | پاک کلام د پاک سبحان دی
که مخلوق ورته وو ایي | ځان وکفر و ته بیایي
که منکر شي له کتابه | هم کافر شي بې ځوابه
که منکر د حرف آیت یي | هم کافر په شریعت یي
وی هر کلام د خدای دی | څوک چه دم وهي څه ځای دي

دا بیتونه د دې بیت :

چه عطا نه وي له غیبه
کار خالي نه وي له عیبه

او د دې عنوان او بیت :

باب د معرفت د پیغمبرانو

تر لک زیات پیغمبران دي | څوک نبیان[2] څوک مرسلان دي

(۱) په قلمي نسخه کښې د ناسخ په لیک (سل) دپاسه لیکل شوی دی : (زر)
(۲) په چاپي نسخو کښې (بش) .

ترمینځ موقعیتونو چه د پېښور د چاپي فضل نامې په (۹) مخ او د ارمغان په (۸۰۶) مخ کښې یې لوستی شو.

نوري نسخې:

ما اورېدلي وو چه «فضل نامه»، «بیاهم» په پېښور کښې چاپ شوې ده، مګر دا ما ته هسې خبره ښکاري. بیاهم که د فضل نامې د نورو چاپي او قلمي نسخو په باره کښې له چا سره نور معلومات وي، خدمتګار به یې په ډېره مننه ومني.

د کتابخانو لټون:

ما خود افغانستان د علومو اکاډیمۍ، ملي آرشیف او د پوهنتون په کتابخانو کښې لټون کړی دی او د لندن د برېټش موزیم - انډیا افس، د هند د رامپور د رضا لایبریري، د شوروي اتحاد د لېننګراد د ختیځ پېژندنې د موسسې د قلمي کتابونو د کتابخانې فهرستونه لوستي دي، او په هغو کښې د فضل نامې د بلې نسخې په موندلو بریالی شوی نه یم.

همدارنګه «پښتو کتابونه» (۱) او «پښتو پانګه» (۲) مې اړولي راړولي دي او پر ته له هغو کتابونو نه چه په دې مقاله کښې ذکر شوي ما د فضل نامې د یل چاپ په باره کښې څه نه دي لوستي.

بیاهم: «نیت او مراد»

د خوشحال خان خټک د درېیم تلین د نمانځنې د بین المللي سیمینار مقاله چې په ۱۳۵۸ هـ ش کال په کابل کښې د پښتو ټولنې له خوا جوړ شوی و.

(۱) پښتو کتابونه، دراز محمد دلیس لیکنه، کابل، د ۱۳۳۲ هـ ش چاپ.
(۲) پښتو پانګه، د حبیب الله رفیع تالیف، دوه ټوکه، کابل د ۱۳۵۶ هـ ش چاپ.

د ډاکټر عارف عثمان

د خوشحال پېژندنې خزانه

یوه کتنه

ډاکتر عثمان د ازبکستان د جمهوریت رسېدلی محقق، د پښتو په معاصر او کلاسیکو ادبیاتو کښې د پراخې مطالعې خاوند دی. د کلاسیکو ادبیاتو په برخه کښې د خوشحال خان خټک د آثارو او د هغه د ادبي دورې په باره کښې پوره مطالعه لري او د شلو کالو راهیسې موده کښې، په دې لړ کښې کار او څېړنې کوي.

د (خوشحال خټک او د ده ادبي مکتب) په باره کښې عارف عثمان یو لړ مقالې لیکلې دی. د هغه مقالې وخت په وخت په پښتو او فارسي ژبو په کابل کښې او په ازبکي او روسي ژبو په تاشکند او مسکو

کښي چاپ شوي دي. نورهم په هغو علمي سیمینارونو کښي، چه خصوصًا دخوشحال خټک په باره کښي جوړ شوي دي، پوره برخه اخیستي ده، خپله څېړنه یې اوړولې ده او په علمي مباحثو کښي یې فعال ګډون کړی دی. هغه دخوشحال خټک څلویښت پندونه‌هم را ټول کړي دي. دا دخوشحال خټک څلویښت رباعي ګانې دي چه نوموړي ډاکټر انتخاب کړي او د هغوله فارسي، ازبکي، ترکمنۍ او بلوڅۍ شعري ترجمو سره (په کابل کښي) چاپ شوې دي. هغه د خوشحال خټک د شاعرۍ او ژوندانه په مختلفو اړخونو باندې خپلې یولړ څېړنې راټولې کړي دي او غواړي چه دیو کتاب په توګه چاپ شي او د مهربانۍ له مخه یې دا کتاب ماته راکړ چه خپل نظر پرې څرګند کړم.

په دا سې علمي او ژور کار باندې د نظر یې څرګندول ډېر وخت او دقت غواړي او دا ایجابوي چه سړی یې ټکی په ټکي په غور ولولي او بیا خپله رایه ولیکي. دا رنګه کار ما غوندې یو کمزوري سړي ته چه د هېواد ورځنۍ دچلولو د مسؤلیت د روند پېټی یې هم په غاړه وي، ګران څه چه ناممکن دی. مګر ما دې ناممکن کار ته «نه!» ونه شو ویلای، ځکه چه له یوې خوا عارف ملګري ته دومره احترام لرم چه د هغه پر علمي کار باندې ځان مشغول لرم او په هغه

باندې نظر څرګند ول ما ته دومره د خوندکار ښکاري چه په دې لارکښې د مشکلاتو غورځه هم هډو راته څه نه ښکاري . له بلې خوا له هغه وخت نه چه دی د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي او بیا په مسکو کښې د علوموه د اکاډمۍ د ختیځ پېژندنې د انستیتوت محصل و ، زه ورسره پېژندم اوله عارف سره د معرفت په دې شل کلنه دوره کښې که ما دده یو ډول آثار نه وي لوستي نو یې هغه څېړنې او کارونه مې ضرور اوریدلي اولوستلي دي چه په پښتو او فارسي ژبو لیکل شوي دي . دافغانستان په علمي سیمینارونو کښې اوږول شوي او دلته چاپ شوي دي .

دهغه ددې کتاب مضامین هم دغسې دي او ما یې هریو ، دوه ، درې ځله لوستلي او یا اوریدلي دي ، نو ځکه زه به همغو لوستلو اوریدلو اکتفاء کوم او د موجوده کتاب لپاره سرسري مطالعې نه وروسته هرڅنګه چه وي خپل نظر پرې څرګندوم .

تر هرڅه د مخه ، ددې مقالو په لیدلو ډېر خوشحاله شوم . دا زما د زړه یو ارمان و . ښایي چه کله به مې دا ارمان عارف ملګري ته هم څرګند کړی و . د خوشحال خټک د سیمینار په وخت کښې خومې زړه ډېر ، تلوسه درلوده چه که دا اثر چاپ شي ، خو به

هغه وخت کښې مې دا ارمان د نورو ارمانونو په شان په زړه کښې پاتې شو. اوس زه د ډاکټر عثمان ته شاباسي وایم چه زما د زړه ارمان یې تر سره کړ او امید دی چه د علمي آثارو د چاپولو مربوطه اداري زما د زړه بل ارمان هم وباسي او دا کتاب چاپ کړي.

په دې څېړنو کښې د خوشحال د شعر په مختلفو معنوي اړخونو باندې په علمي نظر رڼا اچول شوې ده. د خوشحال په اشعارو کښې د شجاعت او زړورتیا، بشر دوستۍ او وطن پالنې، ځوانۍ او رندۍ، مینې او محبت، جمالیاتو او اخلاقیاتو د مضامینو په څرګندولو او افادې باندې، په رباعی لیکنه کښې د خوشحال بدیعي مهارت ثبوت ته رسیدلی دی او د خوشحال په اشعارو کښې د افغاني فولکلور او شرقي فولکلور پېژندنې سپړل شوي دي.

ډاکټر عثمان د یو پوه محقق په شان د خوشحال خټک زمانې ته یوه لنډه کتنه کړې ده او د خټکو په باره کښې یې لنډ معلومات وړاندې کړي دي چه د لته کفایت کوي. همدارنګه یې د خوشحال خټک په ادبي مکتب باندې هم څېړنه کړې ده او د هغه د کورنۍ شاعران او ادیبان یې هم په لنډه توګه معرفي کړي دي.

دا کتاب د خوشحال پېژندنې په لړ کښې یوه مهمه اضافه ده. خصوصًا له دې امله یې ارزښت زیات دی چه پر دې کښې د

خوشحال خان د آثارو معنوي او بديعي ارزښتونو ته ډېره توجه شوې ده او ددې رنګه څېړنو په برکت، خوشحال خان خټک يوازې ديوې ژبې، يو ملت، يوې زمانې او يو وطن شاعر نه، بلکه د نړۍ شاعر او ډېر يو متفکر ګڼلی شي.

د عارف په څېړنو کښې د خوشحال د شعر د محتوا معنوي ارزښتونه د اسې څېړل شوي دي چه د بشري نړۍ د فکر او نظر، ادب او کولتور په بهير کښې د خوشحال د اشعارو او افکارو ځلاند موقف تثبيت شوی دی.

په داسې حال کښې چه د ډاکتر عثمان مومن ملي ژبه ازبکي ده او د هغه د لوړو تحصيلاتو او مطالعاتو ژبه روسي ده، په پښتو ژبه کښې د هغه پراخه مطالعه او په خپل قلم په پښتو ژبه د داسې يو علمي اثر ليکل او وړاندې کول، البته ضرور د هغه لپاره د افتخار او سرلوړۍ ځای دی؛ مګر مونږ هم حق لرو چه د داسې پوهانو په داسې کارونو وناز ېږو او تر وسه پورې يې وناز ووو.

هومره چه ماته معلومه ده، په ټوله نړۍ کښې د الومړی ځل دی چه له افغانستان نه بهر، يو لومړنی افغان پېژندونکی د خوشحال په باره کښې داسې يو علمي جامع اثر په پښتو ژبه ليکلی او چاپ ته وړاندې کړی دی. ددې اثر چاپول، د دغه ابتکار

څرګند ول او د هغه د خاوند نازول دي . . .

په داسې حال کښې چه زه ددې کتاب په تدوينولو د هغه فاضل او عارف مؤلف ته د زړه له کومې مبارکي وړاندې کوم ، هغې ورځې ته منتظر يم چه د هغه يوه چاپي نسخه پخپله کتابخونه کښې ولرم

کابل - خيرخانه
د ۱۳۵۹ د اسد دريمه
د ۱۹۸۰ د جولايي ۲۵مه

یادونه :

د ډاکتر عارف عثمان اثر (خوشحال خان ختک او ده ادبي مکتب) په نامه کتاب په کابل کښې په ۱۳۶۱ هش کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د پښتو څېړنو د بين المللي مرکز له خوا چاپ شو او د اليکنه لې هم په سريزه کښې راغلې ده .

صد پند سودمند خوشحال حکیم

آن حکیم ملت افغانیان
آن طبیب علت افغانیان

خوشحال ختک شاعر بزرگ، گران مایه، جلیل القدر وپرثمر زبان پښتو می باشد که آثاری به زبان فارسی هم به یادگار گذاشته است.

شعر خوشحال ختک از لحاظ مضمون بسیار غنی وکثیرالجوانب می باشد. غزلیات زیبای لیرک وعشقی، قصاید پرشور حماسی وتاریخی، اثرهای مهیج ملی ووطنی حصه بزرگ ومتعنابهای ارثیه ادبی خوشحال خان را تشکیل میدهد که علاوه از آن در زمینه های فقه، اخلاق، طب، سیاست، اجتماعیات وغیره هم منظومه های گران بهایی از وی باقی مانده است.

شعر ساده، عام فهم، سلیس وروان خوشحال ختک از روی شکل هم مختلف النوع بوده واین شاعر زبردست کلاسیک به غزلیات، قصاید، رباعیات، مخمسات وغیرهٔ خود، با صنایع وبدایع ادبی، در بحرها وآهنگهای

مختلف ، شعر کلاسیک پښتو را رنگین ، متنوع وغنی ساخته است.
طوریکه اشاره شد رباعیات یک فورم مهم شعر خوشحال ختک بوده وحصه بزرگ ووزین شاعری اوراتشکیل می دهد.

رباعی درشعر فارسی، پښتو، عربی وغیره السنهٔ شرق عنعنه قدیمی دارد.

مطابق عنعنهٔ شعراء بزرگ اغلباً افکار عالی، حکیمانه و عارفانه و پند ها ، اندرزها ونصایح ثمربخش وعبرت آموزشان را درقالب مُوجز رباعی ریخته و با کمال مهارت کامل "بحر" علم ومعرفت را در "کوزه" هنر رباعی جا میدهند.

خوشحال ختک نیز افکار خیلی پخته واندوخته ها وتجربه های حیات وطرز دید خود را از پدیده ها ، درفورم پختهٔ رباعی جا داده وبنظرمی رسد که اکثریت رباعیات خوشحال ختک مربوط به دوران پختگی عمر ومحصول پختگی فکر وتجربه وی می باشد. لهذا از روی اداء وادب خیلی رنگین واز نظر مفهوم ومعنا خیلی غنی و با ارزش است.

۲) رباعیات خوشحال ختک چندین بار ضمن کلیات اشعار وی در کابل ، کندهار، پشاور ، مردان وغیره چاپ شده است.

۱) رباعیات خوشحال ختک مورد توجه واستفاده عمومی بوده. هم خوانندگان ومحققان افغان وهم شرقشناسان جهان را به خود مشغول مشعوف ومعطوف ساخته است.

افتخار دارم که متن مجموعه (د خوشحال ختک رباعیات) که حاوی اضافه از شانزده صد رباعی می باشد از روی سه نسخهٔ خطی نادر و قدیمی وسه نسخه چاپی معتبر تحت نظر این خدمتگار ذریعه هیئت پنج نفری علمی اعضای مسلکی اکادیمی پښتو ټولنه آماده گردیده و به سال ۱۳۴۹ ازطرف پښتو ټولنه به چاپ رسیده است .

در زمرهٔ محققان شرقشناسان ومستشرقان محقق، رباعیات خوشحال ختک مورد توجه بیشتر وجدی دانشمند ومحقق ازبکستان شوروی «داکتر عارف عثمانوف» قرار گرفته است .

ایشان در مورد تحلیل و ارزیابی جنبه های متنوع بدیعی ،معنوی و لفظی رباعیات خوشحال ختک در اوقات مختلف تحقیقات جداگانه نموده ونتیجه آن را بشکل مقالات به السنهٔ اوزبیکی ، روسی و پښتو درمطبوعات اتحادشوروی وافغانستان به نشر رسانیده است .

داکتر عارف عثمانوف دایما باشوق وشعف زایدالوصف رباعیات خوشحال را می خواند ، از آن حظ می برد ، برجنبه های مختلف آن تحقیقات علمی انجام میدهد ... به این دلش یخ نمیکند ... میخواهد رباعیات خوشحال راهمه بخوانند و ازآن مثل وی حظ ببرند . به این منظور سعی میکند که رباعیات خوشحال اولاً به سایرالسنهٔ افغانستان و بعداً به السنه خارجی به نظم رباعی ترجمه شده و به چاپ برسد .

وی دراین ره قدمهای برداشته است .

اولاً مجموعه (د خوشحال ختک څلوېښت پندونه) را مهیا ساخت.
در آن مجموعه چهل رباعی خوشحال ختک به زبانهای دری، اوزبیکی، ترکمنی و بلوچی ترجمه درسال ۱۳۵۸ هش به چاپ رسید.
معلوم میشود که به اساس اصطلاح فولکلوری پښتو (خوندوري

راتلهِ یي) عارف عثمانوف درین زمینه موفق به پیشرفت دیگری گردید.
وبعد از آن که عدد مهم فولکلوری شرقی یعنی (چهل پند) او چهل چراغ دیده ارباب ذوق ادبی وبصیرت هنری گردید، کار خود را به عدد (صد) عدد مهم در فولکلور تمام ملل، بالا برد وصد پند سودمند خوشحال ختک را به السنه فوق برای مطالعه ملیت های برادر افغانستان وجهان تقدیم نمود.
عارف عثمانوف درپهلوی این خدمت پرارج ادبی، افتخار خدمت در راه تحکیم وحدت ومحبت دربین اقوام و ملیت های برادر افغانستان و نزدیکی وتفاهم بین المللی را نیز حاصل نمود. وحدت وتفاهمی که بر اساس تساوی حقوق برابر وبرادرانه در راه شگوفائی فرهنگ ملیت های برادر- افغانستان باوسایل مختلف اقدامات صورت گرفته ومیگیرد.
کار ارزشمند داکتر عارف عثمانوف مطابق به این آرزو بوده وملیت های اوزبیک، ترکمن، بلوچ، پشه یی و دری زبان افغانستان را به عمق اندیشه شاعر کلاسیک پښتو وبالوسیله با طرز تفکر بزرگان پښتون رهنمونی میکنند وبالوسیله نه تنها اشتباهات، رنجش ها وسؤتفاهمات ذات البینی راکه ازمیراث

شوم سیاست مداری های سیاه دوران گذشته است از بین می برد علاوه از آن طوریکه گفته آمدیم ترتیب ، تدوین و چاپ اینچنین آثار ذیقیمت در راه تحکیم دوستی و برادری و ایجاد حسن تفاهم و مهر و محبت بین الافغانی و بین المللی از جمله موثرترین ذرایع بشمار می آید . علاوتاً چون این کار ابتکار یک دانشمند شوروی می باشد، اصولاً نمونه زنده واندنده ای در تاریخ روابط کولتوری این دو کشور نیز دانسته می شود .

لهذا ما درباره مبتکر این گونه آثار بدیعی باصمیمیت میگوییم:

خوشا به حال شان !!

آفرین بر همت و حوصله شان !!

(مقدمه کتاب صد پند سودمند خوشحال)

کابل - ۱۳۶۱ هـ ش

دخوشحال خان خټک
او د هغه د کورنۍ ادبي میراث

علمي څېړنه

ښاغلی عارف عثمانوف د ازبکستان یو رسېدلی محقق، د پښتو په معاصرو او کلاسیکو ادبیاتو کښې د پراخې مطالعې خاوند دی. هغه د خوشحال خټک د ستر نوميالی فرهنګيالي پښتون مشر، شاعر او مؤلف د آثارو او د هغه د ادبي دورې په باره کښې پراخه مطالعه لري او تر شلو کلونو زیاته موده کېږي چه په دې لړ کښې کار او څېړنې کوي. د هغه څېړنې ته په افغانې ټولنه کښې په درانه نظر کتل کېږي او د پوهانو له خوا علمي ارزښت ورکول کېږي. زه د ۱۹۸۸ م کال د جون په میاشت کښې په تاشکند کښې وم. په دغه وخت کښې د هغه د دکتورا تېزس ماولوست او په ځان لازمه بولم چه د

هغه په باره کښې چېل یا ددا شتو نه په منظمه توګه دیوې نظرېې په ډول وړاندې کړم .

بیا وړی خوشحال پېژند ونکی عارف عثمانوف دخپلا اثر په ترځ کښې داووه لسمې پېړۍ د پښتو په ادبیاتو کښې د خټکو د دورې پر شاعرانو باندې رڼا اچولې ده . لکه څنګه چه څرګنده ده د دغه دورې په عمومي ډول د پښتو ادبیاتو او په خاصه توګه د پښتو ژبې د شاعرۍ په برخه کښې ځانګړی مقام لري . د افغانستان د ادبپوهانو په عقیده او زمونږ د څېړنو نتیجه دا ښیي چه پښتو ادبیات په شپاړسمه او اووه لسمه میلادي پېړۍ کښې درې عمده مرحلې لري :

(۱) روښاني ادبیات چه بایزید روښان او د هغه ملګرو او پیروانو شاعرانو او لیکوالو لکه دولت لواڼی ، میرزا خان انصاري ، علی محمد مخلص ، واصل ، ارزاني او نورو د پښتو ادبیاتو ، په تېره بیا د پښتو شاعرۍ ته نوی رنګ او نوی آهنګ او نوې څېره ور وبخښله .

(۲) د خټکو دوره چه ددې دورې مؤسس پخپله خوشحال خان خټک دی . د هغه شعرونو د کیفیت او کمیت له مخه د پښتو پانګه ډېره زیاته او پراخه کړه . هغه په نظم او نثر کښې د ګڼ شمېر تالیفاتو څښتن دی . هغه یو اولسي مشر و ، د هغه ادبي کار او فعالیت د هغه او د هغه د اولس له ژوند سره ټینګ ارتباط لري . هغه په شعر او لیکنه کښې نوی مضمون پیدا کړ . په پښتو شعر کښې یې حماسي

آهنگ له جمالیاتي رنګ سره یوځای کړ. د شعر ژبه یې ساده کړه ملي او انساني محتوی یې ورته ورکړه او داسې نور.

په پښتو کښې د خوشحال خان خټک مکتب زیات پیروان ومونده ل. دده د خپلې کورنۍ پرلسو دولسو تنو شاعرانو سربېره نورو پښتنو شاعرانو هم د فورم او سبک له مخه او هم د مضمون او محتوی په برخه کښې د خوشحال خان خټک پیروي کړې ده، نو ځکه خوشحال خټک ددې مکتب بنسټ ایښودونکی د پښتو پلار او بابا ګڼل شوی دی.

(۳) د تصوف او هومانېزم مرحله، چه ستر او مشهور نماینده یې عبدالرحمان مومند دی، چه پښتانه یې د اخلاص او عقیدت له مخه (رحمان بابا) بولي او په ټولو افغانانو کښې په همدې نامه شهرت لري.

لکه چه ګورو تر او سه پورې ددغو دریو ادبي مکتبونو او د هغو دپیاوړو نماینده ګانو په باره کښې هیڅ او هیڅ پرته، حتی په خپله په افغانستان کښې هم پراخه اوژوره هراړخیزه څېړنه نه ده کړې او د پښتو ادب د څېړنو دنیا ورته انتظار باسي.

له نېه مرغه د عارف عثمانوف په څېړنه کښې د خوشحال او دهغه د کورنۍ ادبي مکتب پوره جاج اخیستل کېږي. مؤلف په دې څېړنه کښې د خټکو د شاعرۍ عمومي اړخونه او ددې ادبي مکتب دپیاوړو استاذو پېژندنه او دهغو پرادبي خلا قیتو نو پوره

پوره رڼا اچولې ده چه له دې څېړونې سره په مطابقت، دغه څېړنه په لاندې ډول بشپړه شوې ده :

مقدمه، د تاریخي مسایلو څېړل، څېړنیز مواد پنځه فصلونه، نتیجه او مأخذونه .

لیکوال په هر فصل کښې د موضوع ماهیت پوره څرګند کړی دی . په لومړي فصل کښې مؤلف د خوشحال خان ختک د دورې عمومي مسایل څېړلي دي او د نوموړی د ټبرای ادبي میراث او هغه دا دبي خلاقیت په خصوصیاتو یې رڼا اچولې ده .

په همدې فصل کښې د خوشحال خان په روباعیاتو کښې اخلاقي افکار او له فولکلور سره د هغه د شاعري رابطه هم تشریح شوې ده .

په دوهم فصل کښې د خوشحال خان د روی اشرف خان هجري په ژوندانه، شاعري، هنري فعالیتونو، هوماینزم او انسان دوستۍ باندې خبرې شوې دي .

په دریم فصل کښې د ختکو د کورنۍ د یو بل نوميالي او پیاوړي لیکوال افضل خان چه د خوشحال خان لمسی و، په ژوندانه او هنري فعالیتونو خبرې کېږي او په همدې فصل کښې د افضل خان یوستر شهکار (تاریخ مرصع) باندې هم پوره رڼا اچول شوې ده . افضل خان په دې تاریخي اثر کښې په اوولسمه او اتلسمه پېړۍ کښې د منځنۍ آسیا، هند او افغانستان د خلکو

دتاریخي، فرهنګي او ادبي ژوند په باره کښې معلومات ورکوي.

په څلورم فصل کښې دخټکو دکورنۍ تولسوزیاتو شاعرانو پېژندنه او ادبي څېړنو خبرې شوي او دهغو ادبي فعالیتونو تشریح شوې دي.

په پنځم فصل کښې د هرات د پنځلسمې پېړۍ فرهنګي ژوند، د مولانا عبدالرحمان جامي او میر علیشیر نوایي ادبي فعالیتونه او د خټکو پر ادبي دوره باندې د دې دورې اغېزې په مفصل ډول تشریح شوې دي. په دې لړکښې دجامي اونوایي د تصوفي لارې یعنې نقشبندیه طریقې په باره کښې هم خبرې شوې دي او مؤلف عقیده څرګنده کړې ده چه ددې طریقې تاثیر پر خوشحال خان خټک هم شوی دی. سربېره پر دې لیکلي دا هم لیکلي دي چه افغاني متصوفین اوروحانیون دخپلې دزیاتو نورو صوفیانو په څېر انزوا پسنده نه دي. له خپلو اولسونو نه بېل اوګوښه شوي نه دي، بلکه تل یې له خلکو سره ژوند کړی، دهغوی دژوندانه په فعالیتونو کښې یې سمه برخه اخیستې ده او د ضرورت په وخت کښې د هېواد او اولس دفاع او دخپلواکۍ دعادلانه جګړې میدان ته هم ور دانګلي دي، لکه: پخپله بایزید روښان او په راوروسته زمانو کښې مولانا نجم الدین د هډې اخوندزاده، د

لوګر د موسهي ملا فيض محمد اخونزاده، ملا مشک عالم د الدړ، د سلا ميور پاچا او د کونړ نور پاچايان.

د عارف عثمانوف له ليکنو څخه څرګندېږي چه شيخ رحمکار بابا د نقشبنديه طريقې سالک او د خوشحال خټک پير او مرشد و. د ده فکر د هغه په شعر کښې منعکس شوی دی. ليکوال په دې باره کښې د خوشحال خان له وينا و څخه ډېر مثالونه هم بنودلي دي.

په همدې فصل کښې په شوروي افغان پېژندنه کښې د لومړي ځل له پاره سيد علي ترمذي (پير بابا)، شيخ رحمکار (کاکا صاحب)، حاجي بهادر بابا، جمال خان، حضرت جي صاحب، د څمکنو ميا عمر، باباجي، د ترنګزو حاجي صاحب او نورو مشهورو افغاني متصوفانو او روحانيونو په باره کښې هم توضيحات ورکول کېږي. پېښه دې پاتې نه وي چه د څېړنې په همدې فصل کښې د نوابي او خوشحال د ځينو قصيدو، لکه تحفة الافکار او نورو مقايسوی څېړنې په لېږه پورې دي.

د عارف عثمانوف د اثر په باره کښې ويلی شو، نوموړي ليکوال په اوولسمه پېړۍ کښې د خوشحال خان او د هغه د زوی اشرف خان، د هغه د لمسي افضل خان او

همدارنګه دادبي مکتب د نورو د بډو پیاوړیو استاز یو په سیاسي، اجتماعي، ادبي او فرهنګي فعالیتونو رڼا اچولې ده. د هغه په عقیده د پښتو ادبیاتو دې دورې داسې نادر خصوصیات لرل چه د هغې پېړۍ په هندي ژبو، ترکي ژبو او فارسي ژبو او لسونو کښې یې سارې نه درلود.

- تصادفي نه ده چه د اووه لسمې پېړۍ نوټو افغاني پوهانو او ادبپوهانو د خوشحال خټک له ادبي مکتب سره ټینګ ارتباط درلود. د لیکوال په عقیده د دغو بهیرونو علتونه په لاندې حقیقتونو تکیه لري:

(۱) لیکوال د دغه مکتب را مینځ ته کېدل او په هغه کې داستان وشته والی د دغې دورې د نژادي، قومي او اولسي پوهالي څرګندوی بولي. همدارنګه لیکوال په دې مهال کښې قبیلوي دودونه او عنعنوي اړیکې هم له پامه نه غورځوي.

(۲) د خټکو کورنۍ د هند د ګورګاني سلطنت د امپراتورۍ پرضد د خپلې آزادۍ او استقلال په خاطر له نورو پښتنو قبایلو سره په یو سنګر کښې سختې جګړې وهلې دي.

(۳) څرنګه چه په هغه وخت کښې په هندي، فارسي، ترکي او عربي ادبیاتو کښې د میني، عدل، احسان، مهربانۍ، انسان دوستۍ او ترقۍ ایډیالونه ډېر قوي وو نو د دغو اولسونو ادبیاتو د هغې

دوري پر پښتو ادبیاتو هم خپل اثر ښیندلی دی.

هو، یو ډېر مهم اصل چه د لیکوال په نظر د خټکو د ادبي مکتب په محتوا اثر درلود، هغه د نقشبندیه طریقې هیوماني بهیر و چه یوازې د هند د نیمې وچې په خلکو نه، بلکه د ختیځ په ټولو اولسونو یې اغیزه کړې ده.

(٤) د خټکو د ادبي مکتب په پراختیا، پیاوړتوب او انسجام کښې مؤلف د ختیځ لویو پوهانو، ادیبانو او د قلم خاوندانو، لکه: کمال خجندي، حافظ شیرازي، سعدي شیرازي، عبدالرحمان جامي، عبدالقادر بیدل او داسې نورو ته توجه راګرځولې ده. ځکه چه د ختیځ د دغو لویو پوهانو او ادیبانو آثار او افکار د پښتو ادبیاتو په وده کښې ځانګړی مقام لري.

(٥) بله خبره چه لیکوال ورته د پښتو ادبیاتو په وده کښې پام اړوي، هغه له نورو ژبو څخه په پښتو ژبې د آثارو ژباړې دي. پخپله خوشحال خان هم له عربي او فارسي آثارو څخه په پښتو ژبه یو لړ فلسفي، ادبي، دیني او نورو لکوري موضوعات ژباړلي دي.

لکه چه ګورو تقریباً د دې دورې ټول ادبي استاذي په عنعنوي توګه په دوو یا زیاتو ژبو پوهېدل.

پخپله خوشحال خان خټک سربېره پر خپله مورنۍ ژبه پښتو، په فارسي، عربي او هندي ژبو هم پوهېده او له دغو ژبو څخه يې په خپله مورنۍ ژبه ډېر آثار وژباړل، په پښتو او فارسي يې شعرونه وليکل او خپل زامن او لمسيان يې هم دې کار ته وهڅول. د دغه کار لړۍ تر اوسه پورې د پښتو ليکوالو لخوا روانه ده.

په دې ډول اووه لسمه پېړۍ د پښتو ژبې د کلاسيکو ادبياتو د ودې له پاره ستر اهميت لري چه د خوشحال خان او د هغه د وارثانو په حرکت يې تکامل کړی دی. د خټکو د کورنۍ د دغې دورې ادبي او فرهنګي ميراث د ټول سوله پال فرهنګيال پښتون اولس او پراخې افغاني ټولنې له پاره لوړ ارزښت او د قدر وړ اهميت لري.

د عارف عثمانوف دغه علمي کار چه د دې وخت په علمي معيارونو او موازينو برابر علمي تحقيقي اثر دی د پښتو ادب پوهنې له نظره سم، ابتکاري او بې سابقې کار دی، د خوشحال او د هغه د کورنۍ د ژوندانه او آثارو د پوره مطالعې نتيجه او د پښتو ادب پېژندنې د مرغلرو په خزانه کښې نوې با ارزښته اضافه ده چه ټولو مينه والو، په تېره بيا شوروي پوهانو، څېړندويانو، استادانو، شاګردانو او لوستونکو ته په دې برخه کښې نوې ثقه او په زړه پورې

معلومات ور اندې کوي .

په معاصر دوران کښې د شوروي ازبکستان په مرکز د تاشکند په ښار کښې د یو ازبک دانشمند په ذریعه ، د پښتو ادب پېژندنې په لړ کښې په دې لوړه سویه علمي څېړنه چې له شکه د پښتنو او ازبکو اولسونو ترمنځ د فرهنګي علایقو د هغو سیکلو رنګینو ګلو سنو خوندوره مېوه ده چه بو لټي یې د نوائي او خوشحال خان په شان فرهنګیالانو په خپلو خولو خړوبه کړي دي .

هغه ازبک بشر دوست چه د غیاث الدین خواند میر په وینا د انسان د ټولو طوایفو ترمنځ یې د عدل او انصاف د قیام لپاره د وزارت مقام ومانه او هغه پښتون زړور خوشحال چه په « پښتونواله » ویاړي او د شجاعت په ډګر کښې « ازبکواله » د ځان له پاره مناسب مثال ګڼي ، وایي :

که مې عمر په حساب تر شپېتو تېر دی
لا په کار د سوارۍ لکه ازبک یم

(قلم جریده ، د افغانستان
د لیکوالو ټولنه ، لومړی کال ، ۱۹ ګڼه
د ۱۳۷۰ د حمل اوله)

تقريـظ :

"دخوشحال خټک سبک او په پښتو ادب د دغه سبک اغېزې"

په پښتو کښې د ادبي سبکونو يا د يو ځانګړي سبک د څېړلو او سنودلو په باره کښې لا تر اوسه پورې کوم کتاب زما له نظره نه دی تېر شوی، په دې برخه کښې يا ځينې مقالې ليکل شوې او يا د ځينو ليکنو په ترڅ کښې لنډې يا دوينې شوې دي .

د خوشحال خټک د ادبي سبک څېړل خوښيږي يو نوی کار دی چه د سر محقق مرستيال ښاغلي عبدالواجد واجد ورته اقدام کړی دی .

په ټولنيزو مسايلو او په خاص ډول په ادبي څېړنو کښې زياتره هم د غسې کارونه نه شي تر سره کېدلی چه په ټوله معنا داسې جامع او مانع يا شافي او کافي وي چه موضوع تر ديای ټکي کېږي . مګر د يو کار د پيلولو ارزښت د ډېر زيات دی چه د ښاغلي واجد کار د غسې ټوننيت له امله ارزښت لري او د مبارکۍ او شاباسۍ وړ دی .

د دې پروژې په لومړۍ برخه کښې د سبک د پیدایښت او په دوهمه برخه کښې په خپله سبک څېړل شوی دی، چه بنا غلي واجد دخپل اثر لوستو نکوته په دې باره کښې د مشهورو پوهانو نوې اوپخوانې نظریات وړاندې کړي دي او په دې لړ کښې یې «د معتبرو منابعو په استناد د سبک او مکتب توپیر ښودلی دی، او دا یې څرګنده کړې ده چه دغه اصطلاحات په دې پروژه کښې په کوم مفهوم استعمال شوي دي؟»

دا ډېره ښه او پخه خبره ده. یو شمېر څېړونکي کله ناکله د سبک او مکتب فرق، توپیر او دهغو تر منځ مناسبتونو ته نه ځیر کیږي او سرسري فکر کوي چه دغه کسان د دغو دواړو تر منځ فرق نه مني، نوځکه یو د بل پرځای استعمالوي. په داسې حال کښې چه دا دواړه خوسره بېل مفاهیم دي چه خپلو کښې یو تربله سره د «عموم او خصوص» نسبت لري. په دې معنا چه مکتب عام او پراخ دی او سبک خاص او محدود.

یو مکتب په عین حال کښې سبک هم وي، مګر هر سبک مکتب نه وي.

که دا خبره لږه نوره هم څرګنده کړو، نو وبه وایو چه هر لیکوال اوشاعر خپل سبک لري، مګر دا ضروري نه ده چه هر د سبک خاوند دې د مکتب خاوند هم وي. په دې برخه کښې د سبک دخاوندانو

برخه او سرنوشت د غسي وي چه ددوی له ډلې څخه هر یو، یا دیو مکتب پیروان وي او د هغه خپل «خاص سبک» د یو عام مکتب یوه برخه وي او یا هغه پخپله یو «خاص سبک» ایجاد وي او بیا یې د نفوذ دایره پراخېږي، عامېږي، پیروان پیدا کوي او یو «مکتب» ترې جوړېږي.

ښه مثال یې پخپله خوشحال خان دی، هغه په نظم او نثر کښې د خپل «خاص سبک» خاوند دی چه له پخوا سو نه زیات توپیر لري. د نورو له خوا د هغه «سبک» د پیروی او تداوم ته یواد یې بهیر منځ ته راغلی او د دغو پیروانو له پیدا کیدو سره «مکتب» ترې جوړ شوی دی. د خوشحال خان سبک د خوشحال خان مکتب هم دی، مګر د هغه د مکتب د یو پیرو سبک پخپله د هغه سبک خو دی، مګر مکتب یې بیا د خوشحال خان دی.

دا چه د ښاغلي واجد په دې خبرو کښې، کله «د خوشحال خان مکتب»، او کله «د خوشحال خان سبک» اصطلاحات ذکر شوي دي دا یې ځای کار نه دی او بیخ یې په دغه خبره کښې دی چه ما پاس عرض کړه.

د ښاغلي واجد د پروژې په دریمه برخه کښې د خوشحال د سبک ځانګړنې بیان شوي دي، په څلورمه برخه کښې پر پښتو ادب

باندې د خوشحال خان د سنګ اغېزې توضیح شوې او په بشپړه برخه کښې د خوشحال خان د ادبي مکتب پیروان معرفي شوي دي او هم د کتاب په پای کښې د نتیجه ګیرۍ په ترڅ کښې لاندې په زړه پورې بحث شوی دی.

څرنګه چه د سباغلي واجد د غه علمي څېړنیزه پروژه پوره اهمیت او ارزښت لري، لیکنه یې روانه او عام فهمه ده، د لیک نخښو اصول یې رعایت کړي دي، ترتیب او تبویب یې منظم دی، نو زه هم د محترم لارښود استاد په څېر نوموړی د سر محقق د مرستیال له علمي رتبې نه د سر محقق علمي رتبې ته د ترفیع وړ بولم او د الله پاک له درباره څخه ورته په څېړنیزو فعالیتونو کښې زیات توفیق غواړم.

په درناوی

د ۱۳۷۱ د میزان ۳۰ مه

د خوشحال خټک

رباعيات

تر پورته عنوان لاندې د پښتو ټولنې د ادبياتو د څانګې د څيړونو په لړ کښې په ۲۹۹ مخونو کښې په ډېرو ښکلي قطع او غوره صحافت سره يو کتاب د خوشحال خټک د کاليزې د نمانځنې په مناسبت چاپ شوی دی.

په دغه ښکلي اثر کښې د قلم او توري د ډګر د نامتو قهرمان او نوميالي شاعر خوشحال خټک رباعيات سره راټول کړی شوي دي او د ارځښتناکو مرغلرو په څېر يو پر بل پسې پېيلي شوي چه د يو ښکلي اميل بڼه يې غوره کړې ده.

موږ لکه څنګه چه د پښتو د ادب د ډګر د نامتو پهلوان خوشحال خټک له نوم او د ده له تاريخي وياړونو سره د زړه لمکوي مينه او علاقه لرو، همدغه راز د ده غزلو او رباعياتو هم زموږ په زړونو کښې ځای نيولی دی.

خوشحال خټک په څېلو رباعياتو کښې چه په دغه اميل کښې پېيل شوي،

پښتانه پتوري ، مړاني او پښتني پت د ساتلو او يووالي او له ظليم سره کلکې مبارزې ته رابللي ، له وطن او وطنوالو او پښتني پت او توري ، او مړانې سره مينه يې له پښتني مميزاتو څخه ګڼلي او پښتانه يې له ناوړه دودونو څخه په کلکه منع کړي دي .

د خوشحال رباعيات د ښاغلي څېړن په ذريعه د دوو چاپي نسخو له مخه نقل شو .

د پښتو ټولنې د مجلس له خوا يو هيأت وټاکل شو چه نومونه يې دا دي :

څېړنوال عبدالله بختاني خدمتګار ، څېړونکی محمد اسماعيل څېړن ، څېړنيار عبدالرحيم ځدران

څېړونکی شاولي ساپی ، څېړنيار حبيب الله اپريدی او مولوي حفيظ الله ميداني عزي .

دغه هيئت له دريو چاپي او دوو قلمي نسخو له مخه دغه کتاب مقابله کړ او مشکل ځايونه او لغات يې حل کړل ، ځای په ځای يې ضروري حاشيې وليکلې . بيا يې د رباعي د سر او آخر حرف په لحاظ رديفونه وټاکل . بيا دوهم ځل د ښاغلي څېړن او حفيظ الله له خوا پاکنويس شول او بيا هاند رسيتين وکتلی چه ښاغلي څېړن او شاه ولي ساپی او ښاغلی بينا هم ورسره ملګري وو .

موږ په داسې حال کښې چه د پښتني دنيا د دغه نامتو شاعر او د پت او مړانې د لارښوونکي سپېڅلي روح خوشحالول غواړو ، پښتو ټولنې ته هم د دغه اثر د چاپولو له امله مبارکي وايو او د نورو داسې برياليتوب هيله ورته لرو .

هيواد ورځپاڼه - کابل

۱۳۱ ګڼه ، د ۱۳۴۹ هـ ش کال د سنبلې ۱۱ مه

د خوشحال خټک
۲۸۶ م تلین

د محفل یاد

د دې درانه محفل به یا د شي پاته ترکلونو
د نوي او زلمي افغان د نسل په فکر ونو

د ننګ و د غیرت او د همت خوږې سندرې
خوشحال مونږ ته ویلې په درنو درنو شعرونو

د عزم و د ایثار و قربانۍ او د پښتو
پوهانو مونږ ته ووې د خوشحال له پیغامونو

بیشکه چه د توري او قلم لوی قهرمان و
موندل یې څه مشکل دي د جهان په تاریخونو

لیډر و، هم افسر و، هم حکیم و هم شاعر و
اهار کښې به بهار راځي په کړو د جنګ په میدانونو

د ده د شاعرۍ او د عمل پوره ستاینه
بیا هم نشي کېدی په د غه رنګه مجلسونو

خوږا شئ چه اخلاص ورته ثابت کړو یې عمل کښې
په قبرکښې یې بنیاد کړو د عمل په سوغاتو ستو

اټک څنې نیولې کند هار پورې پښتون
د ننګ په کار کښې یو شو ای خوږو وروڼو ستو

ننګ وکړ و د خوشحال د نړه هغلوې دعوې
په ځای کړو د پښتو او دیووالي په عزمو ستو

له ذره نه رابهره کړو دا مینه د پیسو
د قام او د وطن مینه سینه و پالو په زړونو

جذبه که د عمل ورسره یو ځای شي نو هله
د دې درانه محفل به یاد شي پاته ترکلونو

خوږو خویندو او وروڼو! سره یو شئ! سره یو شئ!
ځان پوه کړئ د خوشحال او باچاخان په ارمانونو

زما خویندو او وروڼو! په عزت او احترام
خوشحال به کړئ د کرانو میلمنو په عزتونو

د هندو د ایران او شوروي له هیوادونو
د کوټې، پېښور او د خیبر له اولسونو

راغلي میلمانه دي په معناکښې ډېر دړانه دي
پوره دي رسېدلي د ادب په معیارونو

قدم يې په لیمو منو احسان يې په اوږو
زمونږ سوغات دي یوسي د دوستۍ او سلامونو

له زړه د بختاني په ډېره مینه دي سلام وي
په یو هو غیرتي او ننګیالیو زلمو او ځوانونو

د افغانستان رادیو تالار
د ۱۳۴۵ د اسد دېرشمه

دخوشحال ختک د ۲۸۶ تلین له نمانځونځه
د روانېدو په شپو کښې:

حمزه شینواري ته!

ته په رښتیا یې د پښتو شعر و غزل بابا
کلان دې اېښي دي پښتو ته په اوربل با با

ته له پښتو سره جنت ته ځې پښتون شاعره!
تا په پښتو کښې کړو پیدا نوی مضمون شاعره!

هر کله راشې دا دې کوردی د پښتو مینه د ه
دا د خوشحال غوندې د لویو ننګیالو مینه ده

اوس چه ته ځې، په خیر دې لاړشې دخیبر په لوري
زمونږ د زړه وتو مینه یوسه پښتنو په لوري

دا باسیند ځپو ته وایه له آمو نه سلام
د پښتنو په پښتو د بختانې احترام

○ ○ ○

دکابل هوټل
د ۱۳۴۵ د سنبلې ۱۳مه

د خوشحال خټک د ۲۸۶ م تلین له مراسمو څخه
در خصتیدو په موقع :

اجمل خټک ته!

دلبوني قام په نظر کښې لېونی شاعره !
دقام له پاره تذرانه او سپلنی شاعره !
دخوشحال خان دکورنۍ فرهنګیالی شاعره !
ای پوهیالیه ! نومیالیه ! ننګیالی شاعره !

پس له کلونو انتظار نه، ته میلمه شوې زمونږ
خنګه بنه کار وو، نور دستر ګو زور دزړه شوې زمونږ

او س چه ته حُي الله دې مل شه یې ملګری دقام
خپلو ملګرو ته وایه دې سلام احترام
په مینه مینه دپښتو او دیو والي پیغام
له آمو سیند او کابل سیند نه اباسیند ته سلام

د شاعرۍ پېژ به یوسه ای اجمل خټکه !
د بختاني د زړه راز ونه ای اکمل خټکه !

○ ● ○

کابل هټل
د ۱۳۴۵ د سنبلې ۱۳ مه

فقیر جمیل بیګ

جمیل بیګ د شهباز خان خټک زوی د پښتو د مشهور سترشاعر د نوري او قلم خاوند خوشحال خان خټک سکنی ورور دی . خوشحال خان خټک په خپلو شعرونوکښې د ده یادونه او ستاینه کړې ده . په یوه قصیده کښې چه په ۱۰۸۰ هـ ق کال کښې ویل شوې ده ، وایي :

یو مې سکه ورور دی چه حق لاره یې نیولې
دوه ورونه مې نور دي یو په نم دویم یې نمه

د تاریخ مرصع دلیکنې له مخه کله چه شهباز خان شهید شو (۱۰۵۰ هـ ق) نو دی هم له پلار سره زخمي شوی و. وروسره سور شو . په اکاخیلو راغی ، قتل عام یې وکړ ، د پلار خون یې واخیست ، تر دې وروسته یې فقیري غوره کړه . خپل ټول شته یې په فقراء وویشل او له خپلې خیلخانې سره د چشمې درې ته لاړ . په دې ځای کښې له یوې چینې پرته نوره

هيڅ و داني نه وه .

دی د شيخ رحمکار کاکا مريد و . هميش به د هغه په خدمت کښې حاضر و . وروسته يې بيا په هغه دره کښې چه دی اوسيده يو مسجد او يوه حجره جوړه کړه . په حجره کښې قرآن شريف او د فقهې څو کتابونه وو .

جميل بيګ د شيخ رحمکار خټک مريد دی . په «بياض» کښې د خوشحال خان د ليکنې له مخه د شيخ رحمکار تر پنځوسو شپيتو پورې خاص مريدان او ماذونان وو چه هر يو د کمال مرحلې ته رسيدلی و . خلکو ته يې ارشاد کاوه او په وينا کښې يې تاثير و . يو له هغو څخه شيخ جميل بيګ و .

شيخ جميل بيګ په خپله هم زيات مريدان درلودل او د هغو په لړ کښې ماذونان او د شهرت خاوندان هم وو . له هغو څخه شيخ يحيی دی چه پير (حضرت جی اټکی) مشهور او د نقشبنديه طريقې پير او ماذون و او په چشتيه طريقه کښې د فقير جميل بيګ خټک مريد و .

تاريخ مرصع ليکي : «ګاه په وخت د مستۍ کښې شبه داريا او دپ (۱) او سندريو او سماع يې کاوه .»

(۱) دپ = دف .

عبد القادر خان خټک يې د مستۍ، شور او جذبې ستاينه کړې ده :

په خلفاوو کښې يې مست فقير جميل و
صاحب حال و مستانه بې قال وقيل و
ابراهيم غوندې خاني ميرې يې پرېښوه
په اختيار يې فقيرۍ ته غاړه کېښوه

* * *

کېدی شي چه له ابراهيم نه د عبد القادر خان خټک مطلب ابراهيم ابن ادهم بلخي د هجرې دوهمې پېړۍ مشهور عارف او روحاني وي چه هغه له همدغې مشرۍ او ميرۍ نه فقيرۍ ته اوښتی ؤ . د هغه نوم د مشهورو شاعرانو : مولانا جلال الدين بلخي ، ميرزا عبد القادر بيدل ، صايب او نورو په شعرونو کښې هم راغلی دی . (۱)

(۱) ابراهيم بن ادهم بلخي زموږ د هېواد او سيمې مشهوره روحاني څېره ده . د هغه د سيرت او اخلاقو په باره کښې هم د تذکره ليکونکو او هم د شاعرانو په آثارو کښې زيات روايات راغلي دي . افغاني معاصر شاعر الحاج محمد ابراهيم خليل د « شرح حال ابراهيم ادهم عارف گمر دون قباب » په باره کښې رساله ليکلې ده چه د ابجد په حساب ۱۳۸۶ هـ ق کېږي او د رسالې د چاپ کال دی . په دې رساله کښې له شلو نه زياتو تذکرو او مأخذونو نه استفاده شوې ده لکه : د شيخ فريد الدين عطار تذکرة الاولياء ، د مولانا جامي نفحات الانس ، د محمد دارا شکوه سفينة الاولياء د مفتي غلام سرور خزينة الاصفياء د شيخ علي بن شيخ عثمان الهجويري الغزنوي کشف المحجوب او نور .

فقیر جمیل بیګ د مستۍ او جذبې په وخت ځینې منظومې لري هم ویلې دي چه نمونې یې قاضي میر احمد شاه په تحفة الاولیاء کښې راخیستې دي، لکه دا :

په دې خوږ کښې سره او سپین انبار انبار دي
فقیر نه اخلي او نه یې څه په کار دي
آخون څالاک شو مره چه اخلي وادې خلي
که خوارې شوې دی دې نه وي

* * *

که قاضي صاحب زما په شان مست شي
نو دده زما به هله شریعت شي
منار کپور که نه وي نه وي
د فقیر به څه وي څه وي

* * *

ټیک دې وي چار ګل دې وي
او پېزوان که نه وي نه دې وي
جلال دې وي تل دې او سي
علي خان که نه وي نه دې وي

* * *

قحط سالي دبره په زور ده
پر يو تلي كور په كور ده
ياران دې و اور ينه
او څو کېږه که نه وي نه دى (وي)

* * *

په دې دول شيخ جميل بېګ يا فقير جميل بېګ يو روحاني شخصيت و چه په نظم او نثر کښې یې ليکنې کړې دي .

د هغه په تاليفاتو کښې د اکتابونه هم ياد شوي دي:

١- تذكرة الاولياء
٢- نور محمديه
٣- خلاصة الطالبين
٤- شمس العارفين
٥- اسرار العاشقين
٦- زبدة السالكين
٧- تحفة المقربين
٨- قدوة العارفين او نور.

د شيخ رحمكار کاکا په منقبت کښې د جميل بېګ تاليف چه په فارسي نثر دى د افغانستان په ملي آرشيف کښې خوندى دى او په ١٣٦٥ هـش کال چاپ شو.

دجمیل بیک مزار ، دریکی او تنګارو ته نژدې ،
د دواړو ترمینځ د پېښور د نوښار د ختکو په علاقه کښې
دی او د مزار په ډبره یې د مړینې تاریخ ۱۱۱۶ هـ ق کال لیکل
شوی دی. (۱)

(پښتانه شعراء ، پنځم ټوک ، کابل د ۱۳۶۷ هـ ش کال چاپ)

---

(۱) دزیات تفصیل لپاره وګورئ :
زلمی هیوادمل ، دخوشحال ختک دفراقنامې تحلیلي تاسیس ، کابل د ۱۳۶۳ هـ ش
چاپ او " دعقیدت ګلونه " مقدمه ، کابل ، ۱۳۶۳ هـ ش او هغه
کتابونه او مأخذونه چه په متن کښې یاد شوي دي .

هجري

د خوشحال خان اول اولاد اکبرخان زمبد ه چه په اووه ورځنۍ کښې مړ شوی دی . اشرف خان د هغه دوهم زوی د هغه تر ټولو لوی اولاد و نو مشر دی چه په ۱۰۴۴ هـ ق ۱۶۳۵ م د سرای په اکوړه کښې زیږیدلی دی .

اشرف خان هجري په علمي ، سیاسي او ادبي لیاقت کښې پلار ته نژدې دی . هجري له یوې خوا ته سنه شاعر ، عالم او فاضل سړی و او له بلې خوا ته سنه زړور او توریالی هم و . په قوم کښې تر نورو وروڼو د هجري زیات رسوخ و او پر ده د هغو زیات اعتماد موجود و .

د ده د جنګیالي طبیعت دا تقاضا وه چه په دولس کلنۍ کښې د خیل نیکه بهادرخان (د خوشحال خان ترهٔ) په ملګرتیا د بنګښو په خلاف په یو جنګ کښې شامل شو .

د خپل پلار خوشحال خان خټک په قیادت او د خپلو وروڼو

بهرام خان او سعادت خان او نورو په ملګرتیا یې هر وخت په جنګونو کښې برخه اخیستې ده . دهغه وخت په سیاسي فعالیتونو کښې هم دده برخه ښکاره ده . مثلاً کله چه خوشحال خټک دحکومت له خوا بندي شو او اشرف خان هجري خبر شو ، نو دخپل پلار د سلا او رضا نه پرته دخوشحال خان د خلاصي له پاره دکابل صوبه دار سید امیرخان خوا ته ورغی ، خو دده پر ځای چه سید امیرخان دهغه سفارش منلی وای هغه یې هم ګرفتار کړ ، مګر ښکاره چه دخوشحال خان په بندیتوب په خټکو کښې عکس العملونه پیدا شو ، نو سید امیر خان خوموده وروسته اشرف خان هجري خوشې کړ.

د وخت له ګورګاني حکومت سره د پښتنو د پرله پسې جنګونو جګړو په ترڅ کښې اشرف خان هجري په ډېرو جنګونو او معاملو کښې برخه اخستې وه او څو ځله بندي شوی او خوشې شوی دی ، څو چه په پای کښې خپل ورور بهرام هغه د اورنګزیب په جنګ کښې ورکړ او دکن د بیجاپور او ګوالیار په زندانو کښې بندي شو . هلته یې څوارلس کاله قید تېر کړ . په قید کښې مړ او تر ابده پورې دګورستان بندي شو.

اشرف خان هجري دخپل پلار د وفات (۱۱۰۰هـ ق) په شپږم کال کښې مړ شوی او د وفات د تاریخ ماده یې ((غم اندوه)) ده.

د هغه وخت یوشاعر آزادخان په دې باره کښې د خپل زړه «غم اندوه» داسې څرګنده کړې ده :

د هجرت یې زر سل شپږ و
اشرف خان وفات شویاره
«غم اندوه» دده تاریخ دی
که حساب کړې و یې شماره

اشرف خان هجري د خپل وخت منلی شاعر و چې د هغه وخت حالات د هغه په شعر کښې انعکاس موندلی دی او وروپېښو شویو حالاتو یې شعر ته یو خاص رنګ ورکړی دی.

د ژوند دېره برخه یې په قبیلوي جګړو او وروستۍ برخه یې له ګورګاني سلطنت سره په آزادۍ غوښتونکو مبارزو او وروستي څوارلس کلونه یې د وطن نه لیرې د پردیسۍ په حال کښې د دکن په زندانونو کښې تېر شوي دي. د دکن په زندانونو کښې د روه د غه خوشنوا بلبل په خپله اسیرۍ، بې وسۍ او بې اوازۍ د سوز و ساز، درد او ګداز نه ډک شعرونه ویلي دي. کله چې د وطن په یاد او د محبوب په هجران کښې یې کومې ساندې، آهونه او اسویلي کړي دي هغه د پښتو ادب د تراژېدي شاعرۍ یوه دردناکه برخه ګرځېدلې ده چې د مضمون د دغه درد او سوز سره د شاعر

د لفظي او فورمي کمال دیوځای کېد و په صورت کښې اشرف خان هجري ته د شاعرۍ لوړه درجه حاصله شوې ده.

د اشرف خان هجري شعرونه اکثر پښتو دي او په فارسي کښې يې هم طبع آزمايي کړې ده او څه شعرونه يې ويلي دي.

د اشرف خان هجري څو شعرونه د راورټي په ګلشن روه کښې هم راغلي دي چه د انګريزۍ ترجمه يې هم د راورټي له خوا چېره شوې ده.

(د يوان اشرف خان هجري) په ۱۹۵۸ م کال په پېښور کښې د سباغلي همېش خليل په مقدمه او زيار په ۶۰۸ مخونو کښې چاپ شوی دی.

نوموړی د غه چاپي ديوان د دريو قلمي نسخو له مخه ترتيب او تدوين کړی دی. چه يوه نسخه يې د مردان د کړي کپور د ولي محمد خان په لاس او بله نسخه د «ادبي ټولنې پېښور لايبريرۍ» په ذريعه او درېيمه نسخه د کوهاټ د خان بهادر محمد رفيق خان په واسطه سباغلي همېش ته رسېدلې وه.

د اشرف خان هجري د ديوان يوه قلمي نسخه په برټش موزيم کښې تر ۲۸۰- او- آر لمبر لاندې خوندي ده. چه د پادري هيوز د ليکنې له مخه «د دغې نسخې اشعار د نورو يا د ري تر نظر لاندې ديوې بلې اصلي نسخې له مخه اخيستل شوي دي چه هغه نسخه بيا د پېښور د جمالګړي افضل خان پوري اړه لري چه هغه د شاعر

له لمسیانو څخه دی . »

موږ د اسې فکر کولی شو چې د افضل خان د جمالګړي نسخه، به هماغه نسخه وي چې د ده په کورنۍ کښې د میراث په توګه پاتې او بالاخره مرحوم محمد رفیق خان خټک ته رسیدلې ده او هغوی ښاغلي همیش خلیل ته د استفادې له پاره ورکړې ده .

دا نسخه ښاغلي همیش «زیاته مکمله او صحیح نسخه» ګڼلې ده او پادري هیوز هم د خپلې نسخې اصل (اصلي نسخه) بللې ده

(د کلید افغانی تعلیقات)
کابل- د ۱۳۵٦ هش چاپ

«اشرف خان هجري»

د عارف عثمان اثر

د پښتو په کلاسیکي ادب کښې خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هق) لوی نوم او نښان لري چه په نظم او نثر کښې یې زیات آثار لیکلي دي او آثار یې د کمیت او کیفیت، مضمون او محتوی له مخې خورا قدر او ارزښت لري.

د خوشحال خان په ستره او درنه کورنۍ کښې نور ستر درانه شاعران او شاعرانې هم پیدا شوي دي، چه د هغوی آثار د پښتو ادب یوه درنه ارزښتمنه برخه ده. نو ځکه په خپله د خوشحال خټک او د هغه د کورنۍ د افرادو او آثارو شهرت،

هم په افغاني ټولنه او هم په نورو هېوادونو او اولسونو کښې ډېر زیات ټوپراخ دی.

مونږ حق لرو چه خوشحال خان خټک د پښتو دادب د آسمان ځلانده لمر او د هغه د کورنۍ شاعران او د ادبي لارې پېروان دا نه ستورې وګڼو چه پلوشې یې په ختیځ او لوېدیځ کښې د نړۍ ګوټ ګوټ ته رسېدلې دی.

مونږ ته دو یا ځای دی چه د خوشحال شعرونه، دا روپا په ډېرو ژبو ترجمه او خپاره شوي دي. او مونږ له دې نه هم خبر یو چه زمونږ د ګاوندي هېواد ستر شاعر علامه اقبال لاهوری د خوشحال خان خټک د سلو منظومو یوه انګرېزي ترجمه په غور لوستې ده او د هغې په اثر یې خوشحال خان د افغان اولس حکیم او افغان پېژندونکی شاعر بللی دی. داسې شاعر چه د اقبال په وینا (څرګې وینې یې له داره هغه وایي). مونږ دا ګڼلي او څېړلي دي چه ډاکټر اقبال د پښتون شاعر خوشحال د شعر په خوږو باندې خپل شعر ښکلی او خوندور کړی دی. هغه د ذوق او شوق خاوندان چه د دې خوږ و له څکلو سره مینه لري، مونږ یې د (ننګیالي پښتون) کتاب ته رابولو چه هلته د (د خوشحال او اقبال د اشعارو مشترکې خواوې) ولولي او که په اردو ژبه پوهېږي بیا نو د عبدالصمد خان د تألیف (خوشحال اور اقبال) –

له کتابه دې خوند واخلي .

یوازې په افغاني هټولنه کښې نه ، بلکه په غربې نړۍ او هم په شرقي اروپا کښې د ذوق ، څېړنې او مطالعې خاوندانو د خوشحال او د هغه د کورنۍ شاعرۍ سره زیاته علاقه ښودلې ده ، څېړنې یې ورباندې کړې دي او ترجمې یې په خپلو ژبو خپلو اولسونو ته وړاندې کړې دی .

پروړم کال چه زه مسکو ته تللی وم د علومو د اکاډیمۍ د ختیځ پېژندنې علمي کارکوونکو په مینه مینه او په ډېر فخر ماته د توري او قلم خاوند خوشحال خان خټک د انتخابي شعرونو نوې مجموعه راکړه چه په روسي نظم ترجمه او چاپ شوې وه . هلته داسې کاروونه ډېر شوي دي او ډېرو څېړونکو د خوشحال پېژندنې په باب څېړنې کړيا دي .

ښاغلی دوکتور عارف عثمانوف د ازبکستان مشهور افغان پېژندونکی د خوشحال خټک او د هغه د کورنۍ د شاعرانو پر ژوند او آثارو باندې ډېر کار کړی دی ، ډېرې مقالې یې لیکلې دی . په کابل کښې یې د خوشحال خټک په تېرو دریوو شوو سیمینارونو کښې یې فعاله برخه اخیستې او وینا گانې کړیا .

(خوشحال خټک او د ده ادبي مکتب) د عارف عثمان لوی تحقیقي اثر دی چه په ۱۳۶۱ هـ ش کال په پښتو ژبه په کابل کښې چاپ شوی دی .

دا رساله چه ستاسو په لاس کښې ده، د نوموړي مؤلف د کارونو یوه با ارزښته برخه ده چه د اشرف خان هجري په ژوندانه او آثارو پورې اړه لري. په دې رساله کښې لیکوال د افغانستان د خلکو او اولسونو د فرهنګي میراثونو د مطالعې او څېړلو په برخه کښې یوه په زړه پورې ګټوره څېړنه وړاندې کوي چه د هغې په ذریعه غواړي د دې وخت پښتانه لیکوال او څېړونکي هغو اساسي ټکو ته متوجه کړي چه دوی باید د ادبي ـ تحقیقي کارونو په ترڅ کښې په پام کښې ولري. دی د داسې څېړنو د یوغوره او لارښود مثال په توګه هغه څېړنې وړاندې کوي چه د روسیې د ستر لیکوال لیوتولستوي (۱۸۶۱ ـ ۱۹۰۲م) په باره کښې دي.... د پښتو ادبیاتو محققان ښه پوهېږي چه د تولستوی او خوشحال خټک د ژوندانه او خلاقیت په پوښتنو کښې زیات ورته والی لري....

ښاغلی دوکتور عثمانوف په خپله رساله کښې د اشرف خان هجري او د هغه د آثارو د مطالعې او څېړنې په باب ګټور معلومات ورکوي. بیا د نوموړي شاعر زماني ته یو لنډ نظر اچوي. د هغه د ژوندانه کیسې کوي او آثار یې ښیي. په آثارو کښې یې وطن پالنه، عشق او مینه، اخلاقي او اجتماعي اړخونه او انتقادي برخې څرګندوي او دا موضوع هم بیانه ته سابق چه هجري د شعر او شاعرانو په باب څه نظر لري؟

د رسالې لیکوال د اشرف خان هجري په بدیعي مهارت باندې په ښه مهارت بحث کوي او د هغه د شعر ویلو یو بل مهم اړخ څېړي چې هغه په شعر کښې له فولکلوره څخه کار اخستی دی. هغه کار چې د شعر خوندا و ښکلا یې په دوه کوي او د شعر محققانو لپاره د کار او څېړنې په نیمه پوړۍ موضوع ده.

د محترم عثمانوف دې رسالې ته هم موږ د ده د کار و نو او څېړنو په شان په درانه نظر ګورو. ده ته زیات ژوند، روغتیا او فراغت غواړو چې نور هم په دغسې شریفانه چارو کښې بریالی واوسي.

اوس اوس چې د اشرف خان هجري سیمینار جوړ یږي، متاسفانه پخپله عارف پکښې حاضر نه دی او موږ په دې خبر کښې د هغه له تورو نویو څېړنو نه یو برخې یو، دا یوازې په ځای او غوره خبره نه، بلکه زما په نظر ضروري او اهم کار دی چې د نوموړي محقق دغه رساله په دغه مناسبت خپره او توزیع شي. په درښت

کابل - د ۱۹۸۶ د جنورۍ شلمه

یادونه:

د اشرف خان هجري د دریسوم تلین په مناسبت د ډاکټر عارف عثمانوف څېړنیزه رساله (اشرف خان هجري) د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز کال مجلې لخوا خپره شوله. د مجلې د مسئول مدیر ښاغلي نور محمد سهیم په غوښتنه ما دغه لیکنه پېرې وکړه او له رسالې سره د نوموړې مجلې د ۱۳۶۴ هـ ش کال د حوت په ګڼه کښې خپره شوه.

عبدالقادر خان خټک

عبدالقادر خان خټک د نومور خوشحال خان خټک زوی دی. د بېټي خزانې په روایت د ۱۰۶۱ هـق د جمادی الثاني په ۲۳مه زېږېدلی دی. مګر ورو ستیو څېړنو ثابته کړې ده چې د ۱۰۶۳ هـق د ذوالحجې په ۲۳مه (۱۶۵۲م د سمبر) کښې زېږېدلی دی او (عبدالقادر خان) د ده د زېږېدو د تاریخ ماده ده چې د ابجد په حساب (۱۰۶۳) ترې راووځي.

تعلیم او تربیت یې د خپل پلار په لاس شوی دی.

په داسې حال کښې چې خوشحال خان پخپله د تورې او قلم خاوند و او دا میراث یې کورنۍ ته پاتې و، مګر عبدالقادر پرته د څو موقعو نه چې له پلار سره د مرستې په توګه په ځینو جګړو کښې شامل

شوی و ، نورو ملکي او سیاسي معاملو، یا دوخت له حکومت سره د ملازمت ، موافقت یا مخالفت په لړ کښې د برخې نه دی کړی.

دَ هغه تمایل تصوف او روحانیت خواته زیات و او دخپل وخت یو بزرګ عارف حضرت شیخ سعدي لاهوري ته راجع شوی و او د هغه ارشاد او تلقین و رباندې اثر کړی و، تر دې چه دخپل پیر د خلافت په خرقه هم نمانځل شوی و. وایي چه شیخ سعدي د عبد القادر تره او دخوشحال خان د ورور جمیل بیګ زوم و. او جمیل بیګ هم فقیر او روحاني سړی او د شیخ رحمکار کاکاصاحب مرید او خلیفه و.

عبدالقادرخان یقیناً له خپل تره نه هم روحاني فیض مونلی و. عبدالقادرخان دخوشحال خان ختک تر مرګ وروسته په ۱۱۱۳ هق دختکو له خوا کابل ته راغلی وا او دکابل او نورو تیرید وخبری یې کولې، په هندوستان کښې یې هم عمر ونه تیر کړی دي.

دعبد القادرخان د وفات په باره کښې محمد هوتک په پټه خزانه کښې لیکي:

«اوس چه دغه کتاب تالیف کوم، ماته نه ده ښکاره چه دا خان به وفات شوی وي او که نه، خو هسې ګڼم چه وفات شوی به وي....»

پټه خزانه په ۲ ـ ۱۱٤۱ هق کښې تالیف شوی ده.

د عبد القادر خټک دغه آثار مونږ ته پاته دي:

۱- د اشعارو دیوان: چه (د عبدالقادرخان خټک د دیوان) په نامه، ۱۳۱۷هـ ش د پوهاند عبدالحی حبیبي په مقدمه او زیار په کندهار کښې او په ۱۹۶۷م د همېش خلیل په ترتیب او تدوین په پېښور کښې او حدیقه خټک ر دیوان عبدالقادرخان خټک) په نامه په ۱۹٦۹م د سید انوارالحق په مقدمه او زیار په پېښور کښې چاپ شوی دی.

۲- یوسف زلیخا: د مولانا عبدالرحمان جامي د یوسف زلیخا منظومه پښتو ترجمه ده چه په ۱۱۱۲هـ ق کال نظم شوې ده.

دا کتاب د لومړي ځل له پاره په کابل کښې د امیر عبدالرحمان په حکم او فرمان په ٤٥٩ مخونو کښې چاپ شوې دی. بیا په پېښور او نورو ځایونو کښې هم چاپ شوی دی.

۳- ګلدسته: دا د سعدی د ګلستان ترجمه ده چه پخپله عبدالقادرخان ورباندې «ګلدسته» نوم ایښې او په ۱۱۲٤هـ ق لیکل شوې ده.

دغه کتاب په ۱۹٦۱م کال د سیاغلي خیال بخاري د مقدمې او د مولانا عبدالقادر په پېش ندګلوی په پېښور کښې چاپ شوی دی.

۴- نصیحت نامه: خوږ او سلیس مثنوي د تجنیس په صنعت لیکل شوی دی. دا نصیحت نامه نه موندله کېږي او یوازې د سر پنځه بیتونه یې چه په یوه دیوان کښې لیکل شوي وو، پوهاند عبدالحی حبیبي نقل کړي او (د عبدالقادر خان خټک دیوان) کښې یې چاپ کړي دي.

۵- قصیده برده: دا د عربي مشهورې قصیدې پښتو ترجمه ده. یوه قلمي نسخه یې په برېټش موزیم کښې تر ۴۲۳۳ لمبر لاندې خوندي ده.

څینو نورو پښتنو شاعرانو هم دا قصیده په پښتو نظم ترجمه کړې ده.

د عبدالقادر خټک، ملا شرف او محب الدین ترجمې د عربي متن سره یوځای په ۸۸ مخونو کښې د پېښور د قصه خوانۍ د کتابونو تاجرانو (چهجو سنګ او کهړک سنګ) له خوا د لاهور دانارکلۍ په مطبعه کښې چاپ شوي دي.

دا نسخه د محمد سعید په کتابت لیکل شوې او د هغه په پای کښې یې لیکلي دي چه دا نسخه له «شروحو او قلمي نسخو» لیکل شوې ده. که څه هم له بده مرغه د پېښور او لاهور چاپ په ډېرو پښتو چاپي کتابونو باندې نېټې نه وي لیکل شوې، خو په دې کتاب باندې بیا درې نېټې لیکل شوي دي:

الف: د کتاب په لومړي مخ، چېرته چه د کتاب نوم په تزیني او هنري توګه چاپ شوی دی ۱۳۴۵ هـ ق ۱۹۲۷ م.

ب: د قصیده برده د متن پای کښې د ۱۳۵۳ هـ ق د ربیع الثاني ۲۶ مه (۸۵ مخ)

ج- د ناشر یا کاتب له خوا (د قصیده برده داسنادو) د ختم او بقول کتاب پای. یوم شنبه میاشت درمضان (۸۸ مخ)

معلومېږي چه د کتاب اول مخ کښې د اول چاپ نېټه ده، چه بیا په دوهم چاپ کښې هم ترې کار اخیستل شوی. او دوه وروستي نېټې د کاتب د کار نېټې دي، چه سمدستي بیا کتاب هم چاپ شوی دی.

۶- څلوېښت حدیثه: د پنځه سوو بیتونو په شا وخوا د حضرت محمد (ص) د څلوېښتو حدیثونو ترجمه ده.

دا کتاب پوهاند حبیبي لیدلی او درې بیتونه یې د نمونې په توګه د عبدالقادر خان خټک د دېوان په مقدمه کښې چاپ کړي دي.

۷- آدم خان او درخانۍ: دا د پښتو یوه مشهوره فولکلوري کیسه ده. انګرېزي ختیځ پوهاند مستر راورټي په خپل پښتو ګرامر کښې لیکي چه عبدالقادر خان د آدم خان درخانۍ کیسه نظم کړې ده او څه مثالونه یې هم ترې نقل کړي دي.

سربېره پر د غو کتابونو عبدالقادر خان خټک نور پښتو آثار هم لیکلي چه له بده مرغه اوس ورک دي. مستر راورټي لیکي چه ده (۶۰) جلده کتابونه تالیف کړي دي مګر اوس موږ ته تر پوره اوو کتابونو نور څه نه دي معلوم.

(د کلید افغاني تعلیقات)

صدرخوشحال

صدرخان ختک دخوشحال خان ختک زوی په ۵-۱۰۶۴ هـ ق یا ۱۰۷۰ هـ ق کې زېږېدلی دی.

دخوشحال خان دوینا له مخې، په ۱۰۹۱ هـ ق کښې یې د دودي په هغه جنګ کښې برخه واخستله چه دخوشحال خان په مشرۍ دختکو او بنګښو تر منځ شوی و. خوشحال ختک وايي:

صدرخان لاچېرې جنګ لیدلی نه و
په دا جنګ یې نېزه سره کړه په خصام

صدرخان دجنګ دفن زده کړه دخپل پلار نه کړې وه او دا اول جنګ و چه صدرخان پکښې ګډون کړی و.

په تاریخ مرصع کښې د مختلفو جنګونو په سلسله کښې دده نوم یاد شوی دی او غالبًا د همدې قابلیت له مخې په الاچي او بهرې کښې د فوځدارۍ په عهده مقرر شوی و او په ۵-۱۱۰۴ هـ ق کښې د الاچي فوځدار ثابتېږي.

دا هغه وخت و چه خوشحال خان مړ و. د تېرې ه د

فوځدارۍ د وخت کیسه افضل خان خټک په تاریخ مرصع کښې داسې لیکي :

«صدرخان مې د تیرې فوځدار کړ. فوځ مې ورسره کړ. نیم ماهه طلب مې د ده د خرځ د پاره پیشکي ورکړه چه د روه بهرام خارج کړه او ته په تیرې عمل کړه. د ابدبخت منافق چه هورې ورغی د بهرام سره یې اتفاق وکړ، زما فوځ ځنې جدا شه...»

بهرام د خوشحال خان هغه زوی و چه خپل پلار سره وران و. صدرخان په ۱۱۲۰ یا ۱۱۲۱ هـ ق کښې د تیرې فوځدار شو او په دغه وخت کښې یې د افضل خان پره پریښود له او له بهرام سره ملګرې شو.

صدرخان د پښتو ژبې ښه شاعر و، د اشعارو د دیوان خاوند و چه متاسفانه اوس یې پته نه لګیږي او وایي چه د نظامي ګنجوي مشهور رومان «خسرو شیرین» یې هم په پښتو نظم اړولی وی.

د صدرخان خټک دوه اثره چاپ شوي دي :

۱- دلی او شهی، په ۱۱۱۸ هـ ق کښې لیکل شوې ده. دې کیسې باندې سیاغلي خیال بخاري مقدمه لیکلې ده او د پښتو ټولنې پښتو اکاډیمې له خوا چاپ شوې ده.

۲- آدم درخانۍ، دا کیسه په ۱۱۱۸ هـ ق کښې لیکل شوې ده او د ښاغلي محمد نواز طائر په مقدمه په ۱۹۵۹ م کښې د پېښور پښتو اکیډیمۍ له خوا چاپ شوې ده.

لکه چه معلومه ده دا د واړه کیسې د خوشحال خټک له مړینې (۱۱۰۰ هـ ق) نه وروسته لیکل شوې دي.

۳- د صدرخان خټک بل اثر (معجزات) نومېږي - یوه قلمي نسخه یې له ښاغلي حبیب الله رفیع سره ده چه ۵۸ پاڼې لري او ۱٤۰۰ بیتونه دي.

د دې نسخې اصلي وروستۍ پاڼه نشته او یوه پاڼه په بل لیک، مګر په هماغه کاغذ ورسره موجوده ده. نو ځکه د اصلي نسخې لیکونکی او د لیکلو نېټه یې نشته، مګر همدغه نسخه د غلام محمد ګګیاڼي د یو بل منظوم اثر (تفسیر والضحی) سره یو ځای په یوه ټوک کښې ګنډل شوې ده او دواړه په یو لیک دي.

(د تفسیر والضحی) په پای کښې د هغه لیکونکی ځان (خیرالله ساکن بلده تنه) او د کتاب د لیکلو نېټه د ۱۱۷۵ هـ ق د بېزرګۍ د میاشتې ۲۹ م سبو دلې ده. د لیک، کاغذ او صحافت د یووالي له مخه مونږ د صدرخان خټک د معجزات را نقلونکی هم خیرالله او د هغه د لیکلو کال پورتنۍ نېټه منلی شو.

د معجزات د سر بیتونه:

حمد ثنا به د احمد کړم
چه په نعت یې د احمد کړم

چه کثرت خواهش احد کړ
له احده یې احمد کړ

او د پای بیتونه:

دا کتاب چه آخر تم وه

ماه روژه وه دویشتم وه

دا تصنیف صدر خوشحال کړ

توفیق د رب چه دی یې قال کړ

(د کلید افغانی تعلیقات)

سکندر خان خټک

سکندر خان خټک دخوشحال خان خټک زوی دی. ده د ژبې بدلې او مرېنې نښې لا نه دي ښکاره شوي مګر د ده له یو شعره د ده د زېږېدو کال اټکلولی شو. دی وایي:

زما دوه ویشت کاله ژوند دی
زر اونوي سن د هجرت دی

یعني دی چې په ۱۰۹۰ هـ ق کښې (۲۲) کلن وي نو ۱۰۶۸ هـ ق ۸-۱۶۵۷م د ده د زېږېدو کال ګڼلی شو.

په دې حساب به د ۶ کالو وچې د ۱۰۷۴ هـ ق دجمادی الثاني جنوری ۱۶۶۴ م کښې خوشحال خان ونیول شو او هندوستان ته بوتلی شو. وروسته له هغه د بادشاه دافرمان وچې دخوشحال کورنۍ دې دیرغمل په توګه هندوستان ته راوستلی شي، خو د دوی کورنۍ د یوسفزو د علاقې سیکرې ته اوبیا د بائیزو

د ټیټې سګا و نومي ځای ته ولاړله . په دې وخت خوشحال خان
د خپلې کورنۍ په فراقنامه کښې سکندر داسې یادوي :

هغه ملک واړه ثمر دی
چه پکښې زما سکندر دی

د دې یادونې شاعرانه افاده دا ښيي چه شاعر حقیقتاً
خپل یو په زړه پورې ماشوم زوی یادوي .

تر دې وروسته تر ډیرې مودې پورې د سکندرخان حالات
معلوم نه دي . کله چه له مغلو سره د جنګ په دوران کښې خوشحال
خان تیراه ته تللی و ، نو سکندرخان هم ورسره و (۱۰۸۵ هـ ق)

په ۱۰۸۹ هـ ق کښې له یوې مؤقتې سولې نه وروسته ، د صوبه دار
امیرخان په وینا خوشحال خټک کابل ته راغی ، مګر په لاره کښې د
ننګرهار د فتح آباد نه بیرته ستون شو ، په دې سفر کښې هم
سکندرخان ورسره و .

په ۱۱۰۰ هـ ق کښې خوشحال خان مړ شو او تر هغه وروسته
نو د افضل خان خټک (د اشرف خان هجري زوی د خوشحال خان لمسی)
او د بهرام (د خوشحال خان د زوی) ترمینځ اختلافات او جګړې
ډیرې وې .

په دغو اختلافاتو او جګړو کښې سکندرخان د افضل خان پره
کوله . سکندرخان په خپلو شعرو نو کښې هم بهرام زیات غندلی دی .

د دې اختلافاتو په لړ کښې یې دیوې واقعې داسې بیان کړی دی:

په شلم د رمضان په جانه کړ کښي
افضل خان سره یکړ شک په اهتمام
که تاریخ دسن و سال غواړې له مانه
دابجد په حروف عین وغین ولام

یعنې (۱۱۰۰ هـ ق)

مخکښې موو ویل چه د سکندرخان د مړینې نیټه مونږ ته نه ده څرګنده، خو دومره ویلی شو چه د ۱۱۲۶ هـ ق د شعبان تر میاشتې پورې دده ژوند یقیني دی، ځکه چه په دې نیټه کښې دده دوه زامن: انورخان او منورخان ځوانیمرګان شوي دي او په هغه پسې یې له سوز نه ډکې ویرنې لیکلې دي.

د سکندرخان یادونې د افضل خان خټک په تاریخ مرصع کښې هم راغلی دی او اشرف خان هجري هم دهغه د شاعرۍ ستاینه کړې ده. سربیره پر هغه قاسم علي خان، چه د شاه عالم ثاني په وخت د هندوستان په فرخ آباد کښې اوسېده او د انګریزي استعمار د سلطې تر ختم پورې ژوندی و او دهغه په خلاف یې شعرونه لیکلي دي، پخپلو شعرونو کښې د نورو شېر و شاعرانو په لړ کښې د سکندر نوم یاد کړی دی.

د سکندرخان خټک آثار :

۱- مهر او مشتري : انگریزی ختیځ پېژندونکي مسترراورټي دخپل پښتو ګرامر په مقدمه کښې د سکندرخان په باره کښې دومره لیکلي دي چه هغه دیو نظم مهر او مشتري لیکونکی او دغزلونو دیوې مجموعې څښتن دی. د راورټي ګرامر په ۱۹۵۵م کښې چاپ شوی دی.

د مهر او مشتري د مجموعې په باره کښې پوهاند عبدالحی حبیبي په پښتانه شعراء لومړی ټوک کښې دکشف الظنون په حواله لیکلي دي چه : « دا کتاب په ۷۷۸ هـ ق (محمد ابن احمد العطار التبریزي په پنځه زره بیته نظم کړی و ، چه څوتنو شاعرانو په ترکي نظم هم ترجمه کړی دی . »

۲- د اشعارو دیوان : د سکندرخان خټک د دیوان قلمي نسخه په ۱۹۵۱م کښې ښاغلي خان بهادر محمد رفیق خان خټک د کوهاټ د «گنبت» کلي او سېد ونکي د پېښورنا متو لیکوال ښاغلي دوست محمد کامل مومند ته ورکړې وه .

دغه نسخه د یره زړه وه او ښاغلي کامل په خپل کمال هغه لوستې او پاکنویس کړې او مقدمه یې پرې لیکلې ده او د ښاغلي عبدالخالق خلیق په مرسته یې په ۱۹۵۲م په پېښور کښې د چاپ ډګر ته راایستلی دی .

د بناغلي کامل مومند د ليکني له مخې دا نسخه ډېره زړه ښکاري يوځو ځايه پرې د شهباز خان مهر وهل شوی دی. يو نيم ځای په مهرونو کښې (۱۱۹۳هـ) (۱۷۷۹ع) او (۱۷۸۰ع) کلونه لوستی شي.

ښاغلی کامل دا يې قايموي چې کېدی شي چه اصل نسخه د ۱۱۹۳ هق نه د مخه ليکل شوې وي.

د کتاب د پورتنۍ چاپي نسخې په (۲۶۵) مخ کښې يو قصيده داسې پيلېږي:

وايې تل چه د چا نشـــته
ښته د نور و د تا نشـــته

پر دې ځای باندې کامل صاحب داسې حاشيه ليکلې ده: ((د دې قصيدې د پاسه ليکلي دي: ((وجانه کړ صاف قلمي شد شبان سنه غتق)) غتق دابجد په حساب ۱۱۰۰ جوړېږي.))

که د کامل صاحب پر دې حاشيې باندې بله حاشيه ليکلی کېدی شي، نو خد متګار به داسې وليکي:

((جانه کړ په تيرا کښې دا يو سيد و د آدم خېلو په علاقه کښې ديو ځای نوم او غتق د قصيدې د ليکلو تاريخ دی چه (۱۱۰۰) ترې راووځي.

په دغه وخت کښې سکندر خان ژوندی او د ۳۲ کلو نو په شاو خوا کښې رسېدلی او فعال زلمی و. او په جانه کړ کښې

دځینو پښتو یا دونه یې په یو شعر کښې کړي ده چه هغه مخکښې تېر شو او تاریخ یې (عین غین ولام ۱۱۰۰) دی.

د شاعرانو دستور دی چه هر کله یا کله کله دخپل شعر دلیکلو ځای او نېټه هم ورسره لیکي.

د دې نکتو سره سمې ویلی شي چه دغه نسخه پخپله د شاعر د زمانې او کېدی شي چه د هغه په قلم لیکل شوې وي.

او که کامل صاحب شهادت ورکړي چه د پورتنیو ټکو او دکتاب لیک یو شان دي بیا نو دغه احتمال ښځي د یقین مرحلې ته رسیږي.

۳- دلیلې او مجنون مثنوي: دا کتاب د محمد عصام له لیلی او مجنون سره یو ځای په ۱۲۹۴ هق کال په دیلي کښې چاپ شوی دی. د سکندرخان د لیلی او مجنون یوه قلمي نسخه د دیلي په ملي موزیم کښې خوندي ده چه د ټونک د نواب له کتابخانې څخه د غلته راوړل شوې ده.

سکندرخان د لیلی او مجنون مثنوي په ۱۰۹۰ هق کښې لیکلې ده لکه چه وایي:

ما خپل عمر د شل دوه کالو حساب کړ
چه تمام مې د لیلی مجنون کتاب کړ

د لیلا او مجنون د کیسې میکرو قلم له هند نه پښتو ټولنې ته رسېدلی دی او د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې خوندي دی.

(د کلید افغاني تعلیقات)

افضل خان خټک

افضل خان خټک د اشرف خان هجري زوی، دخوشحال خټک لمسی او د کاظم خان شیدا پلار دی. په ۱۰۷۵ یا ۱۰۷۶ هق کال کښې زېږېدلی او په ۱۱۸۳ هق مړ شوی دی.

کله چه خوشحال له اورنگ زیب سره جګړې کولې، نو د وخت حکومت افضل خان د پېر غمل په توګه کابل ته راوستی و. د ۱۰۹۸ هق نه وروسته دوه کاله په کابل کښې و او په ۱۱۰۰ هق د خوشحال تر مړینې وروسته اول جلال آباد او بیا خټکو ته لاړ.

دخوشحال خټک تر مړینې وروسته اشرف خان هجري دهغه په ځای کښېناست، خو د بهرام د مخالفتونو په اساس هغه بندي او مړ شو.

په ۱۱۲۰ هق افضل خان د پلار نیکه په ځای قایم مقام شو او تر ٦۱ کاله پورې دخټکو مشر و.

پېرخانه او قومي مشرتوب بر سېره افضل خان خټک یو عالم لیکوال ، شاعر ، ادیب او ادب پالونکی سړی و .

دخوشحال خان بل زوی ګوهر خان د افضل خان تره ه خپل اثر « قلب السیر » د تالیف سبب د افضل خان خټک تشویق بولي او دده او دده پښتو پاللو او ادب روزلو ته داسې اشاره کوي:

« سن زر سل شل دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دی ، سه سرداري لري . نظر یې په نیکنامۍ آبادانی دی . په دا قحط الرجال دی غنیمت دی . حق تعالیٰ دی شرم وساتي . نور مساعی کا چه د پښتو کتاب نه ، لکه چه فارسیانو کړي دي مرتب کړي . د نیکه شعر یې وایه په بیاضونو ځای په ځای متفرق و ، دده په تلاش چه څو موده په دا سعی کښې و ، له هر ځایه یې جمع کړه دیوان یې مرتب کړ . بلکه کلیات د شعر یې چه څه و به نظم نثر لکه دستارنامه ، فراقنامه ، فضل نامه او دیوان وغیره کتابونه یې وایه په کاتبانو په څو څو ځل وکښل بیا اطراف به یې د شعر د پاره وهرچا ته استول . حق تعالیٰ یې توفیق د نیک رفیق کړه . په مجلس کښې به یې همیشه ویل که د چا په طبیعت قوت وي چه پښتو کتاب نه لکه فارسیانو له عربۍ په فارسۍ ترجمه کړل ، څوک له فارسۍ په پښتو ترجمه کا نه . ومانه به اکثر اوقات مخ راجاریوست . اګرچه زما قوت هومره نه و لاکن چه نظر

مې په تضييع د اوقات وکړومې ليده چه څه عمر کړا نما يه ضايع دروړې. په هرحال مې دی محنت ته ملا وتړله .....»

د سناغلي محمد اسلم خټک په روايت فياض شاعرهم د افضل خان د ادبي خدمتونو او اشعارو راټولولو يادونه کړې ده.

افضل خان خټک د پښتو ژبې شاعرهم و، مګر په نثرکښې يې زياتې ليکنې کړې دي، مثلاً :

۱- تاريخ مرصع :

د دې کتاب قلمي نسخې ځای په ځای پوره او نيمګړې شته . يو ه برخه يې د لته په کليۀ افغانی او يو څه فصلونه يې د راوړتي په د ګلشن روه » کښې چاپ شوي وو .

دا کتاب په بشپړه توګه په ۱۳۹٤ هق ۱۹۷٤م کال د ښاغلي دوست محمد کامل مومند په مقابله، تصحيح او تعليقاتو يې پېښور کښې چاپ شوی دی .

۲- تاريخ ابن اعثم کوفي :

دا کتاب دابو محمد احمد ابن اعثم الکوفي (۳۱٤ هق په شاوخوا کښې مړ) تاليف دی چه د اسلامي دورې د خلفاؤ فتوحات او فعاليتونه د المستعين تر وفاة (۲۵۲ هق- ۸٦٦م) پورې پکښې بيان شوي دي.

دغه کتاب په (۱۲۰۰م) کښې محمد ابن احمد ابن ابي نصر

ابن احمد المستوفي الهروی الملقب بالرضی الکاتب په فارسي ژبه اړولی دی .

افضل خان خټک په ۱۱۲۶ هـ ق دفارسي ترجمې له مخه په پښتو اړولی دی . دکتاب دپای دوه بیتونه داسې دي :

په مدد د پاک سبحان په اقبال دعالیشا ن
چه تاریخ اعثم کوفي په پښتو شو له فارسي .

ددې کتاب یوه قلمي نسخه دخټکو د اکوړې دښاغلي فتح محمدخان خټک سره وه چه دهغه د لیکنې له مخه دا یوه زړه قلمي نسخه وه چه له نیکونو نه په میراث کښې ورته پاته وه . نوموړې هغه نسخه دنقلولو له پاره کابل پښتو ټولنې ته استولې وه . دلته نوموړې نسخه په ۱۳۲۵ هـ ش کال کښې د مرحوم مولوي محمد شیر ګل کاموي په قلم پاکنویس شوې ده او اوس په ۵۵۸ نمبر د اطلاعاتواو کلتور وزارت دقلمي نسخو په کتابخانه کښې خوندي ده . مګر خدای زده چه هغه زړه نسخه چه فتح محمدخان ته دده له نیکه افضل خان جمالکړي نه پاته وه اوس به چېرته وي ؟

د اطلاعاتو او کلتور وزارت دقلمي نسخې دمقدمې نه داسې معلومېږي چه دغه ترجمه د افضل خان په وینا بلچا محمد مظفر دملا اسماعیل قریشي زوی کړې ده .

نوموړی په مقدمه کښې د افضل خان ترڅ بړوستا پښتو ورسته وايي :

«... په حکم او اشارت د هغه صاحب ... مې شروع په ترجمه د پښتو کښې وکړه ...» (د مقدمې ۲-۳ مخونه وګورئ)

مګر د کتاب په آخر کښې يو اوږد شعر درج دی چې په هغه کښې وايي :

هرچه صاف ترجمه وه هغه خان کړې همه وه
عبارت يې په ايجاز دی مطلب واړه پکښې سازې

* * *

که قبول د خانصاحب شي مفتخر به يې کاتب شي
دلته نوموړي ځان کاتب ښودلی دی نه مترجم .

له دې نه څرګندېږي چې د کتاب ترجمه په ابتدايي ډول افضل خان کړې ده او محمد مظفر شايد له بعضې اصلاحاتو او ترميماتو سره پاکنويس کړې وي .

۳- علم خانه دانش :

دا د ابوالفضل د کليله او دمنه (عيار دانش) د کتاب ترجمه ده چې يوه قلمي نسخه يې پوهاند حبيبي ليدلې ده .

يوه قلمي نسخه يې په برټش موزيم کښې ده چې د هغې په مقدمه کښې افضل خان خټک ليکي چې د غه ترجمه يې د خيل

ژوندانه په دري پښتو سم کال کښې کړې ده .

د زیاتو معلوماتو له پاره وګورئ:

- پوهاند عبدالحی حبیبي ، پښتانه شعراء لومړی ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ هـ ش
- د افضل خان خټک تاریخ مرصع او پر هغه باندې د دوست محمد کامل مقدمه ، پېښور - ۱۹۷٤ م .
- فتح محمد خان خټک ، د پښتو ځینې قلمي نسخې ، کابل مجله ، د ۱۳۲٤ هـ ش جوزا ، ۳ / ۱۷۱ مه ګڼه .
- ج . ا ستوري ، د پیر سید سکا په لیترا توره (فارسي ادبیات) مسکو ، ۱۹۷۲ م .
- تاریخ اعثم کوفي ، پښتو ترجمه ، قلمي نسخه ، د اطلاعاتو او کلتور وزارت د قلمي نسخو د کتابخانې په منه .
- محمد اسلم خټک ، خوشحال خټک ، رنا مجله پېښور د ۷ / ۱۹۷٦ د جنوري - دسمبر ۷ - ۸ مه ګڼه .
- پوهاند عبدالحی حبیبي ، د ګوهر خان خټک قلب السیر ، د زیري د ۱۳۵۵ هـ ش د سلواغې ٦ مه - ٤٤ ګڼه .

(د کلید افغاني تعلیقات)

کاظم خان شیدا

کاظم خان شیدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشحال خان خټک کړوسی دی. په ۱۱۳۵ هق کال(۱) یا د ۱۱٤۰ (۱۷۲۷ م) په شاوخوا (۲) د خټکو په اکوړه کښې زیږېدلی دی. د پلار له مرګ نه وروسته د کاظم خان شیدا مشر ورور اسدالله خان د پلار پر ځای د خانۍ پګړۍ په سر کړه او د خپل اقتدار د استحکام له پاره یې له خپلو وروڼو او خپلوانو سره بده رویه غوره کړه. دا کارونه د کاظم خان شیدا خوښ نه وو او د نظر د دغه اختلاف له مخې یې هغه کور، کلی او وطن خپل مشر ورور ته پرېښود او د خانۍ او فیوډاله رقابتونو له دغه کرغېړن ماحول نه د آزادو انساني افکارو او احساساتو سره کشمیر ته ولاړ. څه موده یې د کشمیر په مدرسو کښې زده کړه کوله

(۱) د پوهاند عبدالحی حبیبي په روایت (پښتانه شعراء، لومړی ټوک).

(۲) د عبدالرؤف بېنوا او همیش په روایت (د شیدا د دیوان مقدمې).

بیا سرهند او په پای کښې رامپور ته ولاړ او هلته مېشت شو په دې وختو نو کښې د رامپور د ریاست نواب محمد فیض الله خان پښتون و او هلته زیات پښتانه مېشت وو. نواب محمد فیض الله خان د کاظم خان شیدا ډېر قدر کاوه او په درنه سترګه یې ورته کتل. کاظم خان شیدا هم د نواب نه خوشحاله او د هغه په دربار کښې یې کار کاوه او د میاشتې زر روپۍ تنخا ورته مقرره وه. شیدا له خپل خوازه هېواد نه لرې د وطن او وطنوالو په یاد له سوز او درد نه ډک شعرونه ویلي دي.

اسدالله خان هېواد ته د هغه د بېرته راستنېدو زیات کوښښ وکړ او خوشحال یې خپلوان او دوستان ورپسې ولېږل، مګر هغه د پښتو په خبره د اسې کلک نښتی و چې په دې باره کښې یې نه د خپل شاعرانه زړه احساساتو او تمایلاتو ته کتل او نه دور ورجرګو مرکو ته.

آن ته دی چې یو ځل له خپلو ملګرو سره د سیل او تفریح له پاره ته حسن ابداله پورې راغلی و او چې خپلوان یې خبر شول او ورپسې ورغلل چې کلي ته یې راولي، مګر شیدا ونه منل او را نغی.

شیدا په سرهند کښې د نقشبندیه طریقې په لړ کښې د پیر غلام معصوم مرید و چې هغه د خپل نیکه پیر صبغت الله او هغه

د خپل پلار خواجه معصوم او هغه د خپل پلار شیخ احمد سرهندی (مجدد الف ثاني) مرید و . که څه هم حضرت مجدد د وحدت الشهود د طریقې لار ښود و ، مګر کاظم خان شیدا باندې د پښتو د صوفي شاعرانو د بایزید روښان د ملګرو او پیروانو د وحدت الوجود د نظریې اثر شوی و او په شعر کښې یې د دې خبرو بلکه موندلی شي .

کاظم خان شیدا د خپل وخت په دیني ، تصوفي او ادبي علوموکښې وارد و او سربېره پر پښتو په فارسي ادب کښې د ډېرې پراخې مطالعې خاوند و .

په پښتو کښې د دیوان خاوند دی او فارسي شعرونه هم ویلي دي . کاظم خان شیدا لکه چه د خپل دیوان په مقدمه کښې لیکي د خوکنو د میا عمر صاحب د زوی ، محمدي صاحبزاده په وینا په ۱۱۸۱ هق کښې خپل دیوان مرتب کړی او مقدمه یې ور باندې لیکلې ده . د دغه دیوان قلمي نسخه بیا وروسته میجر راورټي ته په لاس ورغله .

د کاظم خان شیدا د دیوان نورې قلمي نسخې هم شته چه د لومړنۍ قلمي نسخې له مخې مستقیماً یا بالواسطه نقل شوې دي او په ټولو کښې د کاظم خان شیدا لیکلې مقدمه موجوده ده . د دغه دیوان د لومړي ځل له پاره د درېو قلمي نسخو له مخې

په ۱۳۳۱ هش کال د ښاغلي عبدالرؤف بېنوا له خوا په اوسني املا نقل، مردف او د پښتو ټولنې له خوا د ښاغلي بېنوا د مقدمې سره چاپ شو. بيا په ۱۹۶۵م د يوې زړې قلمي نسخې او د کابل د چاپي نسخې له مخه د ښاغلي همېش خليل په ترتيب او تدوين او مقدمه په پېښور کښې چاپ شو.

په همدې وختونو کښې ډاکټر سيد انوار الحق د دوو قلمي نسخو او يو مايکروفلم له مخه د شيدا ديوان له اردو منثورې ترجمې او مقدمې سره ترتيب کړ. دې کار بانديې په ۱۹۶۶م مولانا عبدالقادر، په ۱۹۶۵م امير حمزه شينواري او په ۱۹۶۴م کښې ډاکټر غلام جيلاني برق په اردو ژبه مقدمې ليکلې او له کتاب سره چاپ شوې دي.

نقل کتاب په ۱۰۶۰ مخونو په لاهور کښې چاپ او د يونيورسټي بک ايجنسي له خوا په پېښور کښې خپور شوی دی.

کاظم خان شيدا د پښتو او پښتونولې د روحيې د لوړ کرکټر او عالي انساني اخلاقو، فضايلو او تقوی خاوند، د پښتو نازکخياله او دردمن شاعر، په ۱۱۹۴ هق کښې مړ شوی دی.

د دې نېټې په وړاندې يو روايت ما ته رسيدلی او هغه دا چې ښاغلي همېش خليل د (ديوان کاظم خان شيدا) په مقدمه کښې ليکي:

«زما سره د قلمي نسخې په حاشيه د کاظم خان شيدا د وفات

تاریخ یې یوه قطعه کښې داسان بیان کړی شوی دی :

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شو
دکباب غوندې یې کون ومکان تریخ شو
درست بدن یې گویا زړه دی په سینه کښې
«بې نظیر» هم د کاظم د مرگ تاریخ شو

خو داسې برېښي چه دا نسخه د کاظم شیدا د مرگ نه پس لیکلې شوې ده ، ولې دا معلومه نشوه چه د شاعر د مرگ دا قطعه چا لیکلې ده ؟ »

د « بې نظیر » له عبارت لاندې ۱۱۹٤ لیکلی شوي ، حال دا چه له د غه عبارت نه د ابجد په حساب (۱۱۷۲) راوځي .

په داسې حال کښې چه کاظم خان شیدا تر ۱۱۷۲ وروسته په ۱۱۸۱ هق کښې خپل دیوان تدوین کړی دی او د حافظ رحمت خان د مرگ د تاریخ- نښته یې په یوه قطعه کښې لیکلې ده چه (یو کال و د قاتل و د مقتول) چه له دې ماده نه ۱۱۹٤ راووځي او د دې له مخه تر د غه کاله پورې شیدا ژوندی و او کېدی شي چه په هم دغه کال دې مړ وي او د همیش خلیل په سند کښې لیکلې نښته صحیح وي ، مگر دا چه هغوی د «بې نظیر» عبارت په قوسینو کښې نیولی دا بیخیله د همیش صاحب کار دی .

د زیات تفصیل د معلومولو له پاره وگوره :
- د کاظم خان شیدا دیوان او پر هغې باندې د عبدالرؤوف بېنوا مقدمه ، کابل - پښتو ټولنه ۱۳۲۱ هش .
- دیوان کاظم خان شیدا او پر هغو د همیش خلیل مقدمه ، پېښور - ۱۹۶۵ م .
- دیوان کاظم خان شیدا مع اردو ترجمه و تشریح او پر هغه باندې د ډاکټر سید انوار الحق ، مولانا عبدالقادر امیر حمزه شینواري او ډاکټر غلام جیلاني برق لیکنې ، پېښور .
(د کلید افغاني تعلیقات)

کاظم خټک

د پښتو په کلاسیک ادب کښې مونږ یو کاظم خان شیدا پېژنو او د هغه پېژندنه موکړې ده.

بل «کاظم» نومې شاعر د کاظم خان شیدا معاصر، عزیز او کلیوال یخپله د کاظم خان شیدا د لیکنې له مخه پېژنو. شیدا دخپل دیوان په مقدمه کښې دا خبره څرګنده کړې او د کاظم د اشعارو د شهرت یادونه یې کړې ده او دا یې هم ویلي دي چه د برخلک د هغه شاعر (کاظم) شعرونه د ده (شیدا) ګڼي. مګر کاظم شیدا د دې التباس مخنیوی کړی دي او ویې دي غوښتي چه د بل چا شعرونه د ده په نامه شي او د بل حقوق ضایع شي، په دې توګه چه هغه شاعر دخپلو شعرونو په کسرونو کښې خپل نوم کاظم راوړی دی او کاظم خان شیدا له خپل تخلص (شیدا) نه کار اخیستی دی.

کاظم خان شیدا د هغه د یو مشهور شعر مطلع دا سې ښیي:

و به مرم عالمه په ارمان د تورو زلفو * کله به راورسي درمان د تورو زلفو

تر دې زیات نه د شیدا د معاصر کاظم په باره کښې څه معلومات تر لاسه شوي او نه یې کوم اثر لاس ته راغلی دی او نه د پښتو په کلاسیک ادب کښې بل کاظم نومې شاعر پېژنو.
(د ګلید افغانی تعلیقات)

کامګار

کامګار خان د خوشحال خان خټک زوی د خټکو د اکوړي (سرای) او سېدونکی دی. دی وايي :

زه کامګار د سرای په کانو
د پرمين تر ملک د شام يم

* * *

له انجامه يې خبر نه يم چې څه شي
د کامګار خټک په غم بنه اغازي

د کامګار خټک له ژوند نه معلومېږي چې نوموړی په ۱۱۳۷ هق کال کښې ژوندی و. وايي :

دا غزل چې کامګار وويي
سن د هجر «زي غسس» دی

دا بجد په حساب «زي غسس» تور وونه ۱۱۳۷ جوړيږي

که څه هم د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په قلمي نسخه کتبې «زی غسس» یعني د «غ» پرځای «ع» لیکل شوی او معلومیږي چه د نقلولو په وخت له کاتب نه د «غ» ټکی هیر شوی دی.

دیو شعر له مخې چه د کامګار د دیوان د قلمي نسخې په پای کښې بل چا لیکلی دی، کامګار خټک په ۱۱۶۵ هق کال کښې مړ دی. هغه شعر دا دی:

سن زر سل پنځه شپیته و
چه رحلت وکړ کامګار
پس له دهٔ نه په دری کاله
پلار ددهٔ فوت شو (پنام) نامدار

دغه قلمي نسخه تر ۱۳۲۴ هش کال پورې له مناقلي فتح محمد خان خټک سره وه چه په ۱۱۸۹ هق کال د شاعر تر مړینې ۲۴ کاله وروسته لیکل شوې ده او د هغې کاتب د کتاب په پای کښې لیکلي دي:

«تمت کتاب دیوان کامګار خټک ولد نامدار خان در دور پادشاه جم جاه ملایک سپاه تیمورشاه بادشاه. روز یکشنبه ماه محرم الحرام ۱۱۸۹»

د کامګار خټک د دیوان دغه نسخه په ۱۳۲۵ هش کابل ته راوړل شوې ده او د پښتو ټولنې لخوا، اغلباً د مولوي محمد شیر ګل کاموي په قلم په ۱۳۵ مخونو کښې نقل شوې ده

او اوس د اطلاعاتو او کلتور دوزارت دخطي نسخو په کتابخانه کښې خوندي ده او دهغې په آخره کښې ناسخ لیکلي دي :

«در وقت نصف روز یکشنبه ماه محرم الحرام ۱۱۸۹ نسخهٔ اول تحریر شده بود. فقط تحریر ۲۱ عقرب ۱۳۲۴.»

د کامکار ختک د دیوان یوه قلمي نسخه د شیدا له دیوان سره یو ځای په پښتو ټولنه کښې په برتش موزیم کښې ده، چه د مستر هیوز تر نظر لاندې له هغې نسخې څخه چه په افضل خان جمالګړي پورې اړه لري د پېښوري غلام جیلاني په قلم په ۱۸۷۲ م کښې نقل شوې ده. افضل خان جمالګړي د فتح محمد خان نیکه و چه بیا دغه نسخه فتح محمد خان پورې رسېدلې وه او د کابل نسخه هم د هغې له مخه نقل شوې ده.

د کامکار ختک دیوان په ۱۹۵۵ م کال د ښاغلي تسنیم الحق کاکاخیل په مقدمه او زیار او حواشیو په ۲۰۸ مخونو کښې په پېښور کښې چاپ شوی دی او له بده مرغه زما کوټو ته نه دی راغلی.

د کامکار ختک په قلمي او چاپي دیوان کښې د هغه یو څه فارسي شعرونه هم شته.

(د کلید افغانی تعلیقات)

اسدالله خټک

اسدالله د افضل خان جمالګړي مشر زوی، د خوشحال خټک د کورنۍ شاعر و. د جمالګړي افضل خټک په ۱۸۶۲ م کښې ژوندی و. (۱)

د اکبر او اشرف په فراق کښې يې غزلې ويلې دي، چې لاندې دوه بيته لاس ته راغلي دي: (۲)

نن مې خلقه د دواړو ستړګو په ګريوان دي
خدايه بود اشرف اکبر ماتم او د نيران دي

نن د قيامت ورځ ده له قيامته لا بدتر ده
تللي هغه سنبه بوستان د مينې په خزان دي

(د پښتانه شعراء غلوري ټوک، کابل - ۱۳۵۷ هـ ش)

(۱) پادري هيوز کليد افغانی، لاهور د ۱۸۷۲ م چاپ.
(۲) پوهاند رښتين، د خوشحال خټک کورنۍ او مکتب، کابل مجله، د ۱۳۴۵ کال زمری ۵-۶۲ مخ.

اکبر خټک

اکبر هم د افضل خان جالکري زوی او د خوشحال خټک د
کورنۍ شاعر دی. دا بیتونه یې له یو چاپي کتابه اخستل شوي دی: (۱)

د سحر باده ورشه یاره زما دلوري
اکبر په غم کې پرېږي مدام ستا هنگ تکوري
فلکه څه دي وکړه جدا دي کړم له یاره
زه کړم په قید کښې گرزوان آشنا بېناست په کوړي
خدایه دا شپه دغم کله رڼا شي په مسا
که به مدام راباندې بل دغم اوري
نه به بیا هغه مجلس جمع زموږ شي سره
نه به د خیال په بوستان چېرې بلبل وبنوري

د اکبر د دیوان قلمي نسخه د برټش موزیم د قلمي نسخو
تر (۴۲۳۰) لمبر لاندې خوندي ده. (۲) خو دا معلومه نه ده چې هغه د دې
اکبر ده که د بل چا؟ (پښتانه شعراء څلورم ټوک)

---

(۱) پوهاند رښتین، د خوشحال خټک کورنۍ او ګکتب، کابل مجله، د ۱۳۴۵ کال زمری
۵ – ۵۶۴ مخونه.

(۲) راز محمد ولیس، پښتو کتابونه، کابل، ۱۳۳۷ ورش چاپ

سعادت خان ختک

سعادت خان هم دافضل خان جالګړی بل زوی او د خوشحال د کورنۍ شاعر دی. دوروینې په بیلتانه کښې یې داغزل لاس ته راغلی دی: (۱)

خلقه نن مې په خاطر دغم ناري شوي
په بیلتون مې د زړه مراوې منجرې شوي

د زړګی خونه په غم زما تالا شوه
په نصیب مې دغمو نواجارې شوې

(۱) پوهاند رښتین، د خوشحال ختک کورنۍ او مکتب، کابل مجله، زمری ۵ / ۵۶۲ مه ګڼه.

نوی نوی غم را ځي زما په خونه
خبر نه یم د غم ماکره دېرې شوي

نه به بیا اکبر اشرف له قیده راشي
نه به کمې دا زما خوارشو کېرې شوي

چه دا هسې نازپرور ورونه مې لاړل
د وجود ولې مې ځکه په ارې شوي

شعر نه دی د اکبر اشرف ماتم دی
سعادت له خولې نه جورې دا مسرې شوي

(پښتانه شعراء څلورم ټوک)

میاجناب کاکاخېل

نوم یې جناب، د میا محجاب زوی او د زیارت کا کا صاحب او سېد و ننکی دی. د زېږېدو نېټه یې نه ده معلومه، مګر دده زوی، میا ابو تراب کاکاخېل د لیکنې له مخې، غالباً د پنځه اتیا کلونو په عمر، د ۱۹۲۹ع د نومبر په ۹مه، د ۱۳۴۶ هق د جمادی الثاني په ۶مه مړ شوی دی او خپل کلي زیارت کلي صاحب کښې د خپل باغ په ګوټ کښې ښخ دی. له پلاره نه یتیم پاتې دی او د خپل ژوندانه په موده کښې یې خپل ژوند په تجارت چلاوه. نیم قرآن شریف یې یاد و، خپل عمر یې په تبلیغ او تالیف او د خلکو ترمنځ په روغې جوړې تېراوه. په پښتو او فارسي یې شعر وایه. دده تالیفات په دې ډول دي:

۱- دیوان د میاجناب کاکاخېل: په ۱۹۷۰ع کال د

عبد الخالق خلیق په ذریعه، د اداره اشاعت سرحد، قصه خوانۍ پېښور له خوا په منظورعام پرېس پېښور کښې په ۳۲۸ مخونو چاپ شوې دی او دده زوی میا ابوتراب وربانده مقدمه لیکلې ده.

۲- مدارج النبوة: تقریبًا دونیم سوه مخه، ترجمه.

۳- علاج الاطفال: منظومه پښتو رساله.

۴- دعای سریانی: په فارسي ژبه. (۱)

د شعر نمونې:

(۱)

هغه څوک چه کښېږ دي پښه په سر دخار
هغه خار به یې کوي په پښه کښې غار

هغه کانی به په تاوکړي ګزار هم
چې یې ته کړې په دیوار د چا ګزار

چه د بل په کوڅه ورشي ورته ګوره
خود به سپی درپسې وکړي غپهار

که خوله خپله د منصور حلاج په واک وای
و به ولی سور په وینو سر په دار

(۱) میا ابوتراب کاکاخیل، دیوان د میاجناب کاکاخیل، مقدمه، پېښور ۱۹۷۰ع کال چاپ.

هرچه نه غواړي بوسه د شکر لبو
هغه نه سوزي د هجر په سور نار

د دریاب په غم به اړو غمکین نه شي
که خوامې د درو نه شي پروا دار

چه دانه د خوراک اخلي مارغه سبلي
کنې یو مارغه به نه کړي څوک ایسار

په ازار به دې څوک یاد نه کړي جنابه!
که تا نه کړلو بې هیڅ څوک ازار

«۲»

وښیه جبین د غره له سره ماه جبینه
لېږي کړه تیاره زما له زړه او له زمینه

رب چه ته لیلا کړې ما مجنون و ته دلبره
زه مجنون به څه کوم په بله لیلا مینه

زیاته کوهکني مې له کوهکن فرهاده وکړه
نه راځې په کوتو په هیڅ شان هغه شیرینه

سور ګلاب د مخ مې دستمبر د غم ز یړ ګل شو
مینې او به کړي ده زما د صورت وینه

سوزي مې د آه په سره لمبه باندې واعظه
لېږې د تنور له خولې نه كښېنه تماش بينه

غم ديار سبا دې ده بې دردان به بې غم بولي
هيڅكله كم مه شه دغه غم له دې غمگينه

سره كړه لاس په وينو ما مباح الدم حلال كړه
دا ناز به دې زه وړمه د خلقو ناز بينه

دا اخلاص زما شو نه لباس كوه رقيبه!
كار د روغو لاسو له تا نه كېږي استينه

ختې سا د مړو او د ژوندو ترميانه پروت دى
مل د جناب نه شې يا الله العالمينه!

(د پښتانه شعراء شلورم ټوك)

میا عبدالله کاکاخیل

د شیخ رحمکار صاحب (رح) په زامنو کښې یو هم شیخ ضیاء الدین دی، چه د خوشحال خان خټک لور د اشرف خان هجري او بهرام خان سکه خور د نو موړي شیخ میرمن ده. دهغه په اولاده کښې میا عبدالله کاکاخیل د میا ابرار کاکاخیل زوی ستر دیني عالم، عارف او شاعر دی. میا مسرور گل - کاکاخیل د زیارت د شاعرانو په قصیده کښې هغه داسې یاد کړی دی:

د ملا میا عبدالله صاحب هر شعر
په دریاب د علم وفضل کښې سیلاب دی

میا عبدالله کاکاخیل د عربي فقهي مشهور کتاب در مختار په پښتو نظم اړولی او له «شامی» او نورو فقهي کتابونو څخه یې استفاده او اضافې کړې دي. او خطي نسخه یې ما د ۱۹۹۷ م کال د می په ۲۹ مه د مردان په ساولډهیر کښې

د میا وکیل شاه فقیرخېل په کتابخونه کښې ولیدله. ددې نسخې په یوه پاڼه باندې دغې د لیکلو نېټه داسې ثبت ده:

"شروع کتاب در شب شنبه رجب ۱۳۰۳ھ"

چه مونږ همدغه د شاعر دڅو ونداڼه، کار او فعالیت او ددې اثر د نظمولو دوره بولو.

کتاب له بسم الله الرحمن الرحیم نه وروسته داسې پیلېږي:

پس له حمده د خپل خدایه
چه ښکارېږي دی له ورایه

او له صلاته له سلامه
په نبي خیر الانامه

په اصحابو هم په آل
تل دې وي بې قیل وقال

ابوبکرؓ په عمرؓ هم
په عثمانؓ او په حیدرؓ هم

یوه ورځ مې په زړه یاره!
راغله دا واوره هوښیاره!

چه یو څو بابه د دین
پښتو کړم په شعر آئین

چه آسان شي پېښتنو ته
هم سره هم ار تېنوته

له کتابه بې داوا سيم
نه له ځانه پيدې نمايم

له کتاب دُر مختار ه
بيان کړم به بې غباره

هم کتابه د شامي
کړم به څېنې هم زياتي

څېنې څېنې به زياتي
هم له نورو درته شي

د ذکر شوي خطي نسخې له وروستيو بيتونو نه
څرګندېږي چه دا نسخه ښکېږې ده، موجوده وروستي
بيتونه دادي:

سلطنت دى دصبي
ضرورت کېنې هم صحي

اوسپارل دي دکارونو
داتقرير واورئ مهونو

يوه والى لره دى کړي
دى هلک ته دا شه دي

دا والي دې ځان شمېري
له تابعانو د حبيبي

وي ظاهر کښي به سلطان
هغه هلک هغه مکان

حقيقت کښي به والي
دغه ځای کښي سلطان وي

که والي سلطان نه شي
نو به کله شي صحي

دده اذن په قضا
ديو کس واوره له ما

دارنګ اذن به صحي
په جومعه دده نه شي

داکتاب لکه چه کورو په لنډ انتخاب اېزېجو کښي مثنوي ده. په نستعليق ليک په يورپي کاغذ په تور رنګ ليکل شوی او ځای په ځای سور رنګ هم کارول شوی او ۱۶۳ پاڼي لري.

د دې نسخي د پشتي په پاڼه د ميا عبدالله صاحب دا سبکلی غزل هم شته:

دا دي سرې لمبې چې مې په زړه کړې بلېدل؟
يا دي فراقونه راته شوو په رسېدل؟

دا دي سرې سکروټې (۱) هم وېوستې اېرکړېنه
يا دي سرو لبان چه مې په زړه کړي کرخېدل؟

دا دي تېره غشي زما سترګو کښې ښخېږي (۲)
يا دي توربانه چه کړې په زړه کښې ښخېدل؟ (۳)

دا دي دريابونه بېدل (٤) کاندي بې نهايه؟
يا دي زما اوښې له فراقه کړې بېدل؟ (۵)

دا دي مرغلرې په دبلي کښې پېيوې شي؟
يا دي ستا غاښونه شو له ما په پېښېدل؟

دا دي ملايک له سپې تښتې په کروهونو؟
يا دي کُلرخان چه شو له ما په تښتېدل؟

دا دي پتنګان چه پر بېدل کړې شمع بانديې
يا دي لطايف مې په جانان کړي پرېدل؟ (٦)

دا دي ښامارانه چه تر پنه زړونه رپېدلکا؟
يا دي ستا زلفان چه تر پنه کړمه رپېدل؟

دا دي تور داغونه عبدالله باندې يې دينه؟
يا دي تور خالونه کړي صنم يې کېښودل؟

که د میا صاحب د درمختار منظومه ترجمه دیو نقاد په نظر هسې قافیه بندي هم وي، نو دا پورتني غزل خو یې د ښه معیاري شعر په یو دېوان ارزي .

بو یه چه شاعر د غزلو دېوان ولري او چېرته ت لاسه شي .

یادونې :

- له میا وکیل شاه فقیرخیل څخه مننه

(۱) په اصل کښې : سکروېي .

(۲ و ۳) : په اصل کښې : سرخېژی ، سرخېدل .

(۴ و ۵) بېدل : د بېهېدل مخفف .

(۶) پرېدل : پرېدل ، الوتل .

(پښتانه شعراء څېړنه توک خطي)

میا حمدالله فقیرخېل

جمیل خان یا جمال خان چه په فقیر جمیل بېګ شهرت لري دخوشحال خان خټک ورور دی . نوموړی عالم صوفي لیکوال او شاعر و . هغه دژوندانه په وروستیو کلونو کښې دخانۍ د ګدۍ پر ځای د فقیرۍ مسندغوره کړې دی.(۱) دخوشحال خان پر شان دده په اولاده کښې هم زیات لیکوال، شاعران او د قلم خاوندان شته . یو له دغو څخه میا حمدالله دی.

مولوي میا حمدالله دکمال الدین زوی، د شهید الدین لمسی، دشیخ افرید ګل کړوسی، د فقیرمحمد صدیق کوړ‌ي او د فقیر جمیل بېګ پړ‌ړ‌ی دی . (۲)

میا حمدالله فقیرخېل د سوابۍ په سره چینه کښې اوسېده او دکوټې د باباجي سید محمد امیرصاحب له مریدانو څخه دی ، چه د خپل پیر په ستاینه کښې یې څلېرښت قصیدې لیکلي دي . (۳) دخپل لوړ نیکه فقیرجمیل بېګ په ستاینه کښې

هم شعرونه لري . هغه د خپل وخت متصوف شاعر، په دیني علوموکښې وارد ، متقي او پرهېزګار سړی و.

له نوموړي شاعرڅخه د پښتو شعرونو یو دېوان پاته دی. ددې دېوان یوه خطي نسخه د میا تلاوت شاه په ذریعه میا وکیل شاه فقیر خېل ته سپارل شوې ده . هغه چاپ ته برابره کړې ، مقدمه یې پرې لیکلې او زما له یوې لنډې پېژندګلې سره یې چاپوي.

په دې دېوان کښې (۷۱) پښتو غزلې او یو شمېر مناجاتونه ، نعتونه او منقبتونه او د شاعر دوه فارسي غزلې شته . شعرونه یې زیاتره عشقي ، تصوفي او اخلاقي مضمون لري.

مولوي میا حمد الله فقیرخېل د ۱۲۹۰ هق کال د صفر المظفر په ۲٤مه د پښتونخوا دکوهستان د تانیکر په کمهی کوټ نومي کلي کښې وفات شوی دی او د همدې کلي د جومات ترڅنګ ښخ دی. (٤)

د شعرنمونې !

دفقیرجمیل بېګ له منقبت څخه

دغفلت په دریاب ډوب یم   دهوا هوس مرغوب یم
په باطل عمل ناخوب یم   دشیطان لعین مرکوب یم
رامدد شه زما جده !

ډېر پښېمان په تېر ګناه یم   شرمنده هم روسیاه یم
سپک بې قدره ترګیاه یم   ستا نوسی زه حمدالله یم
رامه د شه زما جده !

غزل (۲)

چه رایاد شي راته خپل خوانه یاران
د فراق اوښې مې څاڅي په ګریوان

چه لې نه وینم جمال د مهرویانو
رضامندیم که شم ړوند په دوه چشمان

هسې ډېر غمونه راغلل په ما باندې
په تحریر، تقریر یې نه شم کړی بیان

آرزومندیم عمر تېر دې خبرې
دریغه ولیدی سپین مخ دیار عیان

خدایه کله به دیدن د دلبر وکړم؟
ډېر زبون کړمه غمونو د هجران

ړوند مې واړه بې آرام و ناقرار شو
هر ساعت یمه له غمه په لړزان

تل مې سوال له خدایه وصل دجانان دی
نه لرم په زړه کښې بل خیال و ارمان

د رحمان او دحمید غزل مشهور دی
حمدالله وایه غزل دخپل دیوان

غزل
"۳"

پخوا لږ مینه چه یا ده دآشنا کړم
دواړه لاس په تندي کښېږدم ژړا کړم

یاره ستا جور و ستم زما قبول دی
صبر څنګ درقیبانو په جفا کړم

هغه یار چه مرور کړځې له ما نه
نوا څې وله (۵) څه چه یې پخلا کړم

په یوه دیدن به نه شي د زړه صبر
نه به هیڅ (۶) یې ملاقات وته بیا بیا کړم

سنګي مخ که درښکاره کړم نا ګهانه
باقي عمر به مجنون ته هم شیدا کړم

هرچه تېر شو هغه تېر دزړه نه هېر شو
پس له دې به درسره مینه وفا کړم

له هرچا سره چه زه بوسه کنار شم
توره شبه به د صباح په شان رڼا کړم

حمدالله میا! په دیدن به مې زړه موړ شي
داوعده د رسره زه اوس په رښتیا کړم

○ ○ ○

یادونې:

(۱) د فقیر جمیل بیگ د پېژندنې له پاره وکتلی شئ:
- سر محقق عبدالله بختانی، پښتانه شعراء، پنځم ټوک، کابل
دعلومو اکادمي، ۱۳۶۷ هش لومړی مخ.

(۲) میا فردوس شاه فقیرخیل، شجرهٔ نسب فقیرخان خیل، ۱۹۹۲ م، ۱۵۴ مخ.

(۳) عبدالحلیم اثر، روحاني رابطه او روحاني تړون، پېښور ۹۵۵ مخ.

(۴) میا وکیل شاه فقیرخیل، دیوان میا حمدالله فقیرخیل، خطي مقاله. په منه

(۵) وله: ورله - ورته.

(۶) په اصل کښې: هغه - هیه - هڅه - تلاش، وسع.

(پښتانه شعراء شپږم ټوک خطي)

د میا احمدالله فقیرخیل

پر دیوان پېژندګلوي

د ۱۳۷٤ د ثور په دریمه ، د پېښور پوهنتون دوه ولو په تالار کښې ، د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتک په باب سیمینار ته زه هم بلل شوی وم .

د سهار له علمي جلسې نه وروسته د دودئ په وخت د سیمینار د یو غړي ښاغلي میا وکیل شاه فقیرخیل سره زما تعارف وشو . دې خټک ځوان ما سره ډېره مینه وښوده او په ټینګ ستيځي دخپل کور ته د بللو راکړه .

ما ورسره وعده وکړه . مردان ته ورغلم . په مجید آباد کښې د پوهاند رښتین صاحب په کور کښې زما او ده بیا ملاقات وشو . د ثور په اتمه (د ۱۹۹۵ م د اپریل ۲۹مه) ده په موټر کښې د دوی کلي شاول ډېر ته راغلم .

د شپې مې د د ه په کتابخانه کښې د هغه یو څه لیکنې او څېړنې وکتلې، او پوه شوم چه په دې ستونزمنه لار سیده روان دی او که خیر وي د کار، زیار، غور او د وقت په برکت د پښتو ځوا دادب څېړنې په آسمان کښې به دیو رانه ستوري په شان وځلېږي.

سهار یې د چشمې کلي ته بوتلم. د فقیر جمیل بیګ له جوماټ سره د میا فردوس شاه فقیرخېل دېره وه. هغه راته د پښتو خوشخطي نسخې راوښودلې. یوه یې کښې د میا تجمل شاه پښتو منظوم طبي قاموس و. ما ترې د پښتانه شعراء شېږم ټوک له پاره یاد داشتونه واخیستل. بیا ولاړو دغره په جنوبي دډه کښې د ستنګاهو کلي سره نژدې د فقیر جمیل بیګ او صدیق بابا په زیارتونو مشرف شوو.

د میا وکیل شاه په کتابخانه او له هغه سره دیو شوا رو ز میلمه کېدو او کرځېدو راګرځېدو نه ماته دا پته ولګېده چه نوموړی د پښتو ادب له څېړنې سره بې اندازې مینه لري.
د دیوان خاوند صدیق باندې یې خپله څېړنیزه مقاله راوښوده او فوټو سټیټ یې ماته راکړ.

نه پروسږ کال اوړي کښې په کابل کښې وم، د نوموړي میا صاحب یو لیک راورسېد. لیکلي یې وو چه د میا حمدالله

فقیرخیل (د میا تجمل شاه پلار) د شعرونو خطي دیوان مې موندلی دی او عکس وربانديې کوم. زه په دې زیري ډېر اندازې خوشحاله شوم. نوموړې د ذکرشوې نسخې او دهغې د شاعر په باب خپله څېړنیزه مقاله هم رالېږلې وه. ما مقاله د لیکوالو د ټولنې (ژوندون) مجلې ته د چاپ لپاره وسپارله او په ځواب لیک کښې مې میا صاحب ته ولیکل چه تکړه شه، کتاب په ډېر دقت پاکنویس کړه، مقدمه پرې ولیکه او چاپ ته یې تیار کړه.

پرون بیا زه مردان او د شېخ له ده سره ساول ډېر ته راغلم. بیا دی و اوزه، تر نیمو شپو پورې د پښتو ادب څېړنې په باب خبرې اترې، خطي او چاپي کتابونه.

په کتابونو کښې د احمدین طالب د شعرونو خطي او څلور چاپي نسخې هم وې. میا صاحب غوښتل چه له ټولو نه یو کتاب راوباسي. دهغه د پوښتنو په اثر د اکاډیمیک متن د تیارولو په باب ما خپلې ځینې تجربې او د دې کار اساسي پرنسیپونه او روشونه ورته واورول. خدای دې توفیق ورکړي.

د میا عبدالله کاکاخیل د دُرمختار د پښتو منظومې ترجمې او د میا احمد الله فقیرخیل د دیوان خطي نسخې یې هم راوښودلې.

تر تولو اهمه خبره دا ده چه میا صاحب خو اوس د میا حمدالله دیوان پاکنویس کړی او له یوې مفصلې څېړنيزې سریزې سره یې د ښاغلي لطف الله په ذریعه خطاطي کړی چه زر به چاپ شي . ددې په لیدو دا شپه او ورځ په ما اختر شو. او ویو هیدم چه د پښتو ادب په خزانه کښې یوه ارزښتمنه اضافه وشوه.

دی وایي چه زه یې په خپل لګښت چاپوم او د شعراو ادب مینه والو ته یې وړیا ندې کوم.

زه وایم د غسې کارونه باید په اکادمیو کښې وشي او د غسې کارونو کارمندان په معنوي او مادي وسایلو ونمانځل شي . دا د دنیا دود دی ، مګر افسوس چه زموږ دا فغانستان د علوموا کادمی او د پېښور د پښتو اکادمۍ مالي او تخنیکي امکانات ډېر محدود دي . پښتانه ورونه که لږ دي او که ډېر ، زیاتره د پښتو او پښتونولۍ چغې وهي ځانونه ښیي او هر یو د بل نه ځان د مخه بولي چه د اسراف او تبذیر په سویه ، په مېلمستیاوو ، دمړو او فاتحو کوژدو او ودونو د بېځایه لګښتونو د سیالۍ او رقابت په ډګر کښې یو د بل نه مخکښې کېږي ، مګر د یو لیکوال ، شاعر او مؤلف دیو اثر د چاپولو مالي مرستندویان یا

نشته ، یا ښځې د ډېر کم دي .   هغه هم په زارۍ منت .
آخر دا فرهنګي کاروونه هم د سړي وخت نیسي او لیکوالان
او ادیبان زیاتره غریب زي او فقیرخېل دي . دوی اوددوی
بال بچ خوله شي کولی چه د مار په شان خاورې وخوري .
وبخښئ ! د لته یوه تېره هېره خاطره را یاده شوه .
یوه ورځ مرحوم سردار محمد داودخان ، چه د
افغانستان صدراعظم و ، زمونږ استاذ ، مرحوم مولانا
قیام الدین خادم ته وویل :
« ملک از شما است ، وطن از شما است ، خاک از شما است ،
خدمت کنید .... »
خادم صاحب وویل :
« خدمت خو به کوو ، مګر کښې خاورې وخورو ! ... »
رښتیا هم د ښېښتو شعر و ادب ، علم و فرهنګ د خادمانو
د هېواد زیاتره خلک شعر غواړي ، نثر غواړي ، علم او خبرې
غواړي ، مګر د کتاب د چاپ له پاره خومرسته نه کوي ، مګر
د خپلو لوستلو له پاره هم ورپا کتاب ته یې سترګې نیولې وي .
په سګرټو پیسې سوزوي ، خو په کتاب یې نه ورکوي . نو ځکه
میا صاحب له مجبورۍ نه وویل : « زه دا کتاب ، د میا حمدالله
دیوان نه خرڅوم .... »

داخو دده همت دی چه نیمي نسخي لیتوي، هغه راتللوي مقدمه پرې لیکي او په خپلو پیسو یې چاپوي، مګر خرڅوي یې نه، ځکه....

ده ته به پوهه خاوند اېږي له پلاره پاته وي، مګر نور...
په نوره دنیاکښې د لیکوال،شاعر،ږوند دخپل قلم په څوکه په لوړه سویه چلېږي، مګر پښتون شاعر د روزۍ دګټلو له پاره ځنډې کوي، ګنډي وهي راوړي، کراچۍ (ریړۍ) چلوي، پر دې نوکري کوي او یا د میا وکیل‌شاه پېښاؤن د(جي - پي-او) په دفترکښې اداري چارې سرته رسوي.

بیا هم آفرین شه پر هغو چه د پښتو ادب خدمت ته یې پرنږه او میړانه اوږه ورکړې ده!

د میا صاحب په کار، رحمدالله په دیوان، د انتقادي نظر وخت نشته، ځکه چه که دې پسې شم د دیوان چاپ به وځنډېږي، نو ځکه زه سمدستي میا وکیل‌شاه ورورته د دیوان په چاپولو د زړه په مینه او خلوص مبارکي وایم. د خدای پاک له درباره ورته پوره دایمي روغتیا او زیات بریالیتوب غواړم چه د غسې نور ادبي خدمتونه هم تر سره کړي او د دې پسې د احمدین طالب د

د اشعارو په تدوین او چاپ د پښتو ادب باغ و بڼ لا ښکلی کړي، ځکه چې زما په نظر:

د پښتو د باغ و بڼ تکړه مالیار دی
په مردان کښې فقیرخیل میا وکیل شاه

ومن الله التوفیق - والسلام

ساول وړیر، پنجشنبه، د ۱۳۷۶
د جوزا نهمه
د ۱۹۹۷ م د می ۲۹مه

میا تجمل شاه فقیرخېل

میا تجمل شاه د مولوی میا حمد الله زوی دی چه د د فقیر جمیل بېګ له اولادې څخه دی. د میا تجمل شاه په زمانه کښې محمد اسرائیل شاه فقیرخېل هم د پښتو شاعر دی او د طب یو خطي اثر ترې پاتې دی.

میا تجمل شاه د خپل وخت عالم، فاضل، حکیم او شاعر تېر شوی دی. له هغه څخه یو منظوم طب پاتې دی چه خطي نسخه یې د ناظم په قلم، ما د ۱۳۷۴ هش د ثور په اتمه په چشمې کلي کښې د فقیر جمیل بېګ جوماتې ته څېرمه له سناغلي میا فردوس شاه سره د لږ ساعت لپاره ولیده. دا اثر په اټه څپه ایز لنډ بحر کښې د خوشحال د طبنامې په شان نظم شوی دی چه په یو ډېر کاغذ، لوی قطعه ۲۴۴ مخونه لری او له بسم الله الرحمن الرحیم نه وروسته داسې پیلېږي:

حمد شکر هم سپاس
دخپل خدای وایم بیقیاس

چه لایق یې د عرفان کرم
دخپل ذات یې ثنا خوان کرم

دکتاب د پای په بیتونو کښې، میاصاحب دخپل ځان
اودخپل لورینکړ، فقیرجمیل بېګ داسې پېژندنه اویادونه کوي:

بس کړه میاتجمل شاه ته
فضل غواړه د الله ته

که نازل فضل په ما شي
بس عمل به مې کیمیا شي

زه په اصل فقیرخیل یم
ماهیت کښې زه خانخیل یم

جد زما فقیر بابا دی
دولیانو مقتدا دی

په اول کښې دی سردار و
دختکو شهریار و

دی دکل خټک سردار و
یو منصف، عادل رویدار و

په نظر د شیخ صاحب
دی ولي شو عجایب

په ظاهر ده ځان فقیر کړ
پاک الله باطن امیر کړ

د شیخ جي صاحب وزیر شو
په ثنا د رب قدیر شو

مناقب کښي نور بیان
سنه څرګند دی ګوره جان

په اوو نه نوي د دغه ځوان یم
په اووه پښت کښي عیان یم

په رنړ کښې مي مقام دی
اکوخیل خاص زما قام دی

په سمه چینه کښي ورور!
دی زما سکونت ګوره!

سن د هجر چه یاد بړي
د یار لس سوه حساب بړي

څلور نور د پاسه دینه
پس له دې دې اوس بس وینه
(۲٤٤مخ)

څرګنده ده چه په پاسنیو بیتونو کښي له فقیر بابا
نه د شاعر مطلب د ده نیکه فقیر جمیل بیګ دی او له

شیخ څخه د هغه مرشد شیخ رحمکار بابا دی. رز پر د سوابۍ مشهور کلی او سړه چینه د سوابۍ ضلع کښې د دوبیا نو کلی ، چیرته چه کامګارخان خټک د پښتوشلو او سپیده ، دمیا تجمل شاه د او سپید و کلی دی. او د نوموړی دامنظوم طب په ۱۳۰٤ هرق کال بشپړشوی دی.

میاتجمل شاه دکتاب په پیل کښې د هغه دلیکلو سبب داسې بیانوي:

زموږ دکوره وکلي سنځې مخ پټې دی . کلک ستر لری ، له کوره نه ووځې . د ناروغۍ په وخت کښې هم طبیب ته مخ او دلاس نبض نه ښیي . ورسره نه غږیږي . د ناروغو سنځو دکور نارینه د هغو د ناروغۍ حالات طبیبانو ته بیانوي. طبیب چه دارو ورکړي کله ولګیږي او کله نه، ځکه چه د ناروغۍ سمه پېژندنه (تشخیص) نه وي شوی. نو ما فکر وکړ چه زه باید د طب کتابونه ووایم او ځان د خپلې کورنۍ د سنځمنو د ناروغیو د درمان جوګه کړم ، نو!

زمونږ ځای کښې یو حکیم و
ډیر حاذق په ځوی حلیم و

ماله ده کتا ب میزان
کړ شروع واوره بیان

ميزان ده څخه ما خلاص کړ
رښتیا دا چه موږ کوز پاس کړ

چه کوم ځای به یا تي شنه
ما به ځان څخه بېل ښکونه

چه میزان خلاصېده و روره!
دېر لغات جمع شو ګوره!

ماوې یا تې ګران لغات شو
زده کول یې ضروریات شو

یوسفزی کښې حکیمان وو
مشهور چه څوک عیان وو

ما له هر یو نه پرسان کړ
دوی به هر یو دا بیان کړ

دا لغات مشهور ډېر ګران دي
عربي، فارسي یونانی دي

تر دې وروسته ناظم په نظم کښې وایي چه دی ښار ته، ښایي پېښور ته، ولاړ، هلته یې د رسید لو استادانو لټون وکړ، مګر هغو ته رسېدل ګران وو، بیا هم خدای یو استاد پیدا کړ، نو:

خدای زما نصیب بهتر کړ
تر یې شروع مې طب اکبر کړ

علم طب را ته حاصل شو
طبابت ز ما کامل شو

رامات ما ته مخلوقات شو
نوږ مي خوږ په هر سمات شو

سایلانو را نه سوال
تل کاوه په دا منوال

یو لغات که شي تیار
د هر چا به شي په کار

نیت مي وکړ خدای دپاره
یو لغت تصنیف کړم یاره

په پښتو ژبه اسان
چې هر څوک شي پرې پوهان

چې هر څوک ترې بهره مند شي
په کامل مقصود خورسند شي

مادي هم په دعا باندې
یادوي که څوک ښه کاندي

بس کړه میا تحمل شاه ته
خپل مقصود کړه زر انشاء ته
(۸ م مخ)

په پاسنیو بیتونو کښې، میزان نه مطلب (میزان الطب) دی، چه د اکتاب او (طب اکبر) دواړه د ملا محمد اکبر ارزاني تالیفات دي او په فارسي ژبه دیوناني طب درسي کتابونه وو. لومړنی مختصر او دوهم مطول دی .

د میا تجمل شاه د طب پوله زده کړه او د هغه د منظوم طب ماخذونه همدا دوه کتابونه «میزان» او «طب اکبر» ښودل شوی دي . میا صاحب لکه چه پخپله هم ویلي دي د طبي لغاتو یو کتاب جوړ کړی دی . د هغه د غه طبي فرهنګ یا قاموس د دارو ګانو د نومونو د لومړیو توري په اساس بابونه او هر باب د دارو ګانو د نومونو د دوهمو توري په اساس فصلونه لري . د بابونو عنوانونه په فارسي او د فصلونو هغه په عربي دي .

مثلاً : «باب اول دربیان ادویه کہ حروف اول آنها الف است

فصل الالف مع الالف» .

بیا په همدې ترتیب د دارو ګانو نومونه، د پاڼو په څنډو (حاشیو) کښې او د هغو په باب تفصیل : د دارو نوم، د هغه مزاج او خواص او دا چه کوم ناروغیو ته ګټور او څنګه استعمالیږي د نظم په متن کښې راغلی دي . د مثال په ډول :

فصل الیاء مع الالف

یاسمین یاسمین گل دچنبیل دی
مشهور په گل چامبیل دی
رنګ یې سپین شنیوی تری کېږنه
حار یابس په درېیم وینه
دري درهم ددې مقدار
په کتاب کښې دی اظهار

یاقوت یاقوت کاڼی د یې اقسامه
سور، سپین، زېړ شین خړ نیکنامه
مګر سور خالص بهتر دی
ګران قیمت کمیاب اثر دی
دی له کانه خېژی تل
وې مزاج یې معتدل
یو ماشه دې مقدار دی
قوتناک دارو بسیار دی

فصل الیاء مع الیاء

یبروج یبروج لفظ سریاني یاد دی
دوه اشیاء جفت ترېنه مراد دی
په خلقت کښې چه دوه څیزه
برغ پیدا شي ای عزیزه

يبروج دغه ته وا ينه
اصطلاح ددوی دا وينه

هر اشياء دوه زوجه وروره!
چه پيدا شي وايم ګوره!

دسريان علم دا وايه
په يبروج ستايي همغايه

(۲۴۲ م مخ)

په چشمی کلي کښې اوس هم د سنځنوستر هماغسې کلک
دی او بنايي چه د دغسې آثارو ضرورت لا محسوس وي!

مأخذونه:

(۱) د ميا تجمل شاه د منظوم طب خطي نسخه، د ۱۳۰۴ ورق ليکنه. د ميا فردوس شاه فقير خيل په ذريعه او د نورو يې مياصاحب شفاهي يادداشتونه، په مننه.

(۲) ميا فردوس شاه فقير خيل، شجرهٔ نسب فقير خانخيل، ۱۹۹۲ م.

(۳) ميا وکيل شاه فقير خيل، ديوان ميا حمد الله فقير خيل مقاله خطي.

* * *

(پښتانه شعراء شپږم ټوک. خطي)

غلام محمّد ختک

غلام محمد ختک د خان بهادر فتح محمد خان ختک زوی ، د پېښور د جهانګیري او سپدونکی د ۱۹۱۹ ع د سټمبر په ۲۱ مه په جهانګیره کښې د نري د نېټې په اټم مه شوی دی . لوستونکی او د مطالعې خاوند سړی و . په پښتو ، فارسي او اردو کښې یې نظم او نثر لیکه . په شعر کښې یې (ختک) تخلص کاوه . اسلم کمالي په یو شعر کښې د ده یادونه او ستاینه کړې ده او دی یې (د خان غلام محمد خان ختک د جهانګیرو) په نوم یاد کړی دی . (۱)

محمد زمان ختک د شاعر تر مړینې وروسته په ۱۹۲۳ ع کال کښې د ده د ورور او زامنو په مرسته د ده یو لس

(۱) اسلم خان کمالی ، منتخبات کمالی ، د مردان چاپ ۱۹۵۷ ع

پښتو، فارسي او اردو شعر ورته راټول کړي دي او د « رموز خټک (خټک) په نامه يې په همدغه کال په ۵٦ مخونو کښې د پېښور په شرقي مطبعه کښې چاپ کړي دي .(۱)

دکتاب په پای کښې دشاعر دمړينې په باره کښې د شمس العلما ميراحمدشاه رضواني داکبرپورې او مولوي فضل علی د جهانګيرې فارسي ويرنې هم چاپ شوې دي چې په هغه کښې د شاعردمړينې نېټه د ۱۳۳۷هـق دلوی اختر ۲٦مه ښودل شوې ده . چې پاسنۍ ميلادی سنې سره مطابقت لري .

په پورتنۍ مجموعه کښې د شاعر (۱) پښتو قصيدې دي چې دوه يې د انګرېز داستعماري حکومت دافسر (روس کيپل) په ستاينه کښې دي . په هدغو کښې دصاحبزاده عبدالقيوم نوم هم يادشوی دی . دپېښور داسلاميه کالج دتأسيس ذکر پکښې هم راغلی دی .

د غلام محمد خټک په نورو شعرونو کښې دعلم د تشويق مضمون اوري راوړي ، چې يوه نمونه يې دلته وړاندې کوو :

---

(۱) محمدزمان خټک ، ديباچه کتاب (رموزخټک) ، پېښور ، ۱۳٤۲هـق چاپ .

شګفته به وي مدام ګلزار د علم
بې خزان دی په جهان بهار د علم

هنګامه به وي د علم همېشه ګرمه
روز افزون رونق لري بازار د علم

عندليب يې چه هېڅرې خاموش نه وي
هغه دی تروتازه شاخسار د علم

چه په نوې اداء تل دلفريبي کا
داحسين دی بېګمان نګار د علم

جولانګا چه يې ميدان ددرست عالم دی
هغه دی کرم عنان شهسوار د علم

چه ايوان يې د فلک سره سيالي کا
هغه دی بلند همت معمار د علم

په پابوس يې افتخار چې خلق کاندې
هغه سر دی چې لري دستار د علم

چه په حرف سره او به یې لا زیاتېږي
دی دا بحر ناپیدا کنار دعلم

دقلم توره په لاس راځه میدان ته
ای افغانه دی ننورځ پیکار دعلم

اې خټکه شور کوه ناامید مه شه
عاقبت به واوري قوم اخبار دعلم

* * *

(پښتانه شعراء څلورم ټوک)

میا آزاد ګل (کاکاخیل)

میا آزاد ګل د میا مطهر ګل زوی په ۱۸۹۵ ع کال د زیارت کاکا صاحب په کاجي خیلو کښې زیږېدلی دی او د ۱۹۵۰ ع کال د فروری په پنځمه مه او د خپل کلي په هدیره کښې ښخ شوی دی. ښاغلي همېش په پښتانه لیکوال کښې دده په باره کښې لیکي:

ابتدائي تعلیم یې په خپل کلی کښې کړی دی. د اتلسو کالو په عمر د دیوبند په دارالعلوم کښې شامل شو.

په ۱۹۱۷ ع کال ډیلی ته ولاړ او هلته په طبیه کالج کښې داخل شو. د طبابت د سند له اخیستلو نه وروسته بېرته وطن ته راغی. د « تعلیم القران » په نوم یې دیو انجمن تاداو کښېښود. دوه کاله وروسته یې په مردان کښې یوه شفاخانه پرانیستله. د دې په څوا کښې یې د « افغان » په نامه په پښتو او اردو یوه مجله جاري کړه. په ۱۹۲۹ ع کې پېښتکیا نو دغه مجله د دې

شعرونو له امله بنده کړه :

اوس اجرا د افغان ماته شوله ګــرانه
راپسې دي د پولیســـ افسران پټ پټ

رنځ وغم د قوم که ماته ګرځیــا پېښ دی
آه! پښتون و نه کړو ځانله سامان پټ پټ

* * *

ده د شعر بله نمونه :

شته دی ډېرې مرغلرې په دریا
چه ښایست یې سمندر کښې شو تالا

ډېرې جوړې سروقدې نازنینې
د لحد د تورو خاورو شوې فدا

زېږ ګلونه عنبر بویه په ځنګلو کښې
خوشبویي یې شي برباده په بیدیا

په موسم د ژمي بدر په آسمان کښې
رڼایي یې شي برباده شایه شــا

دغریب سړي ځواني له ډېره غمه
ضایع کېږي په تکلیف او په عنا

څوک چه وایې تن بلا دي بلا سختې
له هجرانه سخته نشته دی بلا

بې وقوفه په دنیا کښې خوشحالي کړي
دغم برخه یې لیکلې ده دانا

داکاروته دقدرت دي آزادګله!
راز دخدای دمعرفت دی هویدا!

(دپښتانه شعراء څلورم ټوک)

میا حبیب گل (کاکاخیل)

میا حبیب گل د زیارت کاکا صاحب او سپدونکی په ۱۳۰۵ هـ ق کال مړ شوی دی، د زېږېدو نېټه یې نه ده معلومه. په خپله زمانه کښې به یې خلکو ډېر احترام کاوه، شاعر، عالم او فاضل سړی تېر شوی دی.

په پښتو کښې یې تالیفات په دې ډول دي:

۱- دافع الغم، د اصحاب کهف کیسه.

۲- قصهٔ عجیب وغریب.

۳- قصهٔ شمس وقمر، د فارسي مهر وماه ترجمه.

۴- زاد الفرح، د مفرح القلوب ترجمه.

۵- گلدستهٔ حکایات.

۶- بیاض.

ویلی شي چه د بیاض پښتو نسخه مخونه دي. سربېره پر پښتو، فارسي شعرونه هم لري، په پنځوس مخونو کښې د

معین الدین شعرونه دي . د بیاض د بره برخه د میاحبیب گل په شعرونو پکښ ده او د پښتو د لرغونو شاعرانو شعرونه هم شته چه د بره برخه پکښې د دغو شاعرانو ده :

علي خان ، میاګل ، معطی، نجیب ، هجري، عبدالوهاب ، امید ، آدم ، رشید ، علي جنګ، کامګار ، قاسم ، نادر ، احسن ، شیدا ، فضیل ، شاه غریب ، شمشیر ، یونس ، عبدل ، صدیق فاضل ، عصام ، کاظم ، سکندر ، صدرخوشحال ، اشرف ، معزالله ، عبدالغفور ، عبدالعلیم ، عبد الصمد ، دولت ، نورمحمد ، شمس الدین ، دوست محمد ، قلندر ، طلب شاه ، میرزا ، مهین ، حسین ، عثمان ، ابراهیم ، افضل ، خادم ، مزین ، مسعود .

مونږ وینو چه په دغو کښې دخوشحال ، هجري او شیدا غوندې مشهور شاعران هم شته او د نادر او شاه غریب غوندې نادر او غریب کسان هم ؛ چه تر اوسه پورې په تذکرو کښې تذکر هم نه دی شوی . لاندې بیتونه اغلبًا د میا حسیب دي چه دده دشعرونو د نمونې په توګه وړاندې کېږي او له بیاض نه د صدیق یو غزل رانقل شوی دی:[1]

[1] همیش خلیل ، پښتانه لیکوال ، د پېښور چاپ ، ۱۹۵ مخ .

دخاطر خوښي مې هر کله په داده
دمحمود په سترګو ده ښلی ایازه

چه نوبت یې د اجل د پیالې راشي
دهوا مرغونه بند شي له پروازه

طالبان به یې دنړه په مینه غواړي
که غزل د صديق یافت شی له بیاضه

○ ○ ○

(پښتانه شعراء څلورم ټوک)

علامه امیر علي

د جهانګیرۍ د خټکو د حسن خېلو په ټبر کښې ، امیرعلي یو ښه ادیب او شاعر تېر شوی دی.

د ده د ژوندانه د حالاتو او مړینې د نېټې په باره کښې زیات معلومات نه لرو. د ده یو اثر (سرحدکاګل) نومېږي.

دکتاب په نامه کښې د «سرحد» د کلمې نه ښکارېږي چې د توموړي د ژوند زمانه پښتونستان له پاره د انګرېزانو له خوا د (سرحد Frontier) اصطلاح د پیداکېدو نه وروسته ده.

له دې شاعر نه اته کتابونه پاته دي چې د اوو کتابونو قلمي نسخې په ښاغلي اجمل خټک لیدلي دي.

هغه نسخې په دې ډول دي:

۱- نره خوږه مسلمان. پښتو نظم د مسدس په ډول

چه ۹۰۰ بندونه لري .

۲- کچکول . دامام وردی دقصیده لامیه پښتو منظومه ترجمه او پښتو شرح .

۳- په پښتو نظم او نثر کښې د اخوان الصفاء ترجمه ۳۳۶ مخونه .

۴- مقامات امیر . سفرنامه او د پښتو لغتونو او محاورو خزانه ده .

۵- ښې خبرې . د عربي د مشهور شاعر قلیوبي دیوې افسانې ترجمه .

۶- سرحدی ګل . د سرحد د نامتو مشر کاکاخیل دژوند حالات .

۷- خوږه دردونې

۸- سحر لي ستوري . (هغه کتاب چه ښاغلي اجمل خټک نه دی لیدلی) (۱)

د ذکر شویو کتابونو له نوموړو څخه څرګندیږي چه :

- علامه امیرعلی د دیني علومو عالم و .

(۱) « اجمل خټک یولیک » ، د کابل مجله او یوونګی « ترکیلشي لاندې کابل ، ۱۳۲۴ هوش ، دلو ، ۱۱/۱۷۹ ګڼه

- په پښتو کښې شاعر او نثر لیکونکی و .
- په دري او عربي ژبو ښه پوهیده .
- د پښتو څخوا په سیمو کښې ګرځېدلی و او د خپل سفر په یاد ښتونو کښې یې د پښتو محاورونه زیات کار اخیستی دی .

- دیندار او صوفي مشربه سړی و چه په قدماو کښې یې د اخوان الصفاء ډله خوښه شوې او په متأخرینو کښې د کاکا صاحب اخلاصمند و .
- ټولې ذکر شوې لیکنې یې په پښتو دي .
ددې په باره کښې ښاغلی اجمل خټک وایي :
" د ژوند د پېره برخه یې په هندوستان کښې تېره کړې ده هلته دیو راجا منشي و او د همدې امله په بابو امیرعلي هم شهرت لري . هلته یې خلکو ته د پښتو ژبې لوست او لیک ښووده . "
د شعر نمونه :

دوه دسته سلام جانان ته په صبا د سحر وایه !
د زخمي زړه ارمانونه د وفا په نظر وایه !

زه دردمن یم په فراق کښې د ظلمات شپه تېروم
کوم ورځې ته به اخلې اې دلبره خبر وایه !

رقیبان زما منزل ته رسیدلي په مرا دي
هرقدم زما په گل دی، تابکی دا سفر؟ وایه!

پل په پل سجدی کومه، لتوم تابنکته پورته
په نظرمې ته را نغلې مأیوسي دبصر وایه!

دنم زم په یوه څاڅکي جام لبریز دی مادپاره
لا به ولې زمانه شي ای ساقي دکوثر وایه!

علامه ماتول علمونه دعرفان په نور نثار کړل
ته تر عمره له استاده سبق زید و بکر وایه!

دپورتني شعر په پای کښې ده دخپل نوم یاتخلص پرځای
خپل علمي لقب او شهرت (علامه) ذکر کړی اوله دې نه هم
څرګندېږي چه دی مشهور مذهبي عالم و.
دکسر له لوړی کړی نه دا راوځي چه علامه تول
رواجي علمونه لوستي وو، هغه مقام ته رسیدلی وچه دا تول
یې دتصوف او عرفان له رڼا نه ځارول.

(د پښتانه شعراء پنځم ټوک)

شهباز خان خټک

د خوشحال خان خټک پلار هم شهباز خان نومیده، خو دلته مطلب شهباز خان خټک د محمد نواز خان خټک (۱۹۱۱ - ۱۹۸۳م = ۱۳۲۹ - ۱۴۰۴ هـ ق) پلار دی. محمد نواز خټک مشهور لیکوال او شاعر و. د ده په روایت شهباز خان خټک (پلار یې) هم د پښتو ښې شاعر و. هغه د خوشحال خان خټک له اولادې څخه د نوښار په شید و نومي کلي کښې د اولس د مشر او خان په توګه ژوند تېر کړی دی.

<u>د هغه د شعر نمونه:</u>

دا زما د ځان علت دی، که علت دی آسماني
کله لرشي، کله بر شي عجیبه ده حیراني

دخوبانو په بازار، مو ندی نه شي وفادار
ستمګار وجفا کار شولو واړه ارماني

قسم قسم شبه ځوانان، یا حاتم یا نوشیروان
پاتې نه شو په جهان، چېرته یې نښته نشاني

ای شهبازه ګنهګاره، څه توښه د ځان دپاره
دنیا ټګه د ه مکاره، نکښي شته ده پښېماني (۱)

(پښتانه شعراء پنځم ټوک)

(۱) وګورئ:
زلمی هیوادمل د وحقیقت ګلونه، مقدمه، کابل، د ۱۳۶۲ هـ ش چاپ.

محمد زمان خټک

محمد زمان په پنځم پښت افضل خان خټک ته رسېږي چه هغه د اشرف خان هجري او هغه بیا د خوشحال خټک زوی دی.

محمد زمان خان په ۱۸۶۱م (۱۲۷۸هق) د خټکو په اکوړه کښې زېږېدلی دی. پس له نګیوالی د حکومتي خدمتونو په صله کښې د «خان بهادر» او «ام. بی. ای» القاب ورکړی وو، خو وروسته یې بیا دغه القاب پرېښودل او د قام لخوا د «خان اعلیٰ» لقب ورکړی شو. د پښتو، اردو او فارسي شاعر و. د اشعارو یوه مجموعه یې د «افکار خټک» په نامه په ۱۹۴۸م کښې او بله یې د «اسرار خټک» په نوم په ۱۹۵۸م کښې چاپ شوې ده.[1]

---

(۱) همیش خلیل، پښتانه لیکوال، پېښور، ۱۹۵۸م.

نوموړی د ۱۹۶۱م (۱۳۸۱هـق) په شاوخوا کې دي د سلو کلونو په عمر مړشوی او په اکوړې کښې ښخ دی.(۱)

<u>د شعر نمونه:</u>

هره ورځ یو نوی شان وي
دیده ور دوته عیان وی

دې بدیع آسمان ته ګوره
او بسیط ځمکې ته وروره

دا اقل ستوری د اسمان
ثوابت دي که روان

لمر سپوږمی هم خرامان
منازل ته خپل روان

کهکشان دی که پروین دي
د مسلک په سبه آئین دی

دا افلاک دا کل اجرام
وقف کار دی په نظام

دا انسان د رزق په کار دی
چه مامور له کردګار دی

---

(۱) دا جمل خټک لرغونی پښتو شعر.

د موسمو تبدیلي
که باران وي که سېلۍ

د هواءو رواني هم
د وربځو رواني هم

چا کړي د مخلوق کاندي
د خالق د حُکم لاندي

محمد زمان خټک د ۱۹۲۸م د جون په ۲مه ، د خدایي خدمتګارو پښتون مجلې ته یو لیک استولی او په هغه کښې یې دا مجله داسې ستایلې ده : (۱)

د ګړانو او سره بن په خاندان کښې
د "پښتون" خبرو څه لذت پیدا کړ

د افغان د خیالاتو آئینه د ه
قیمتي وجود د یې څه قدرت پیدا کړ

رساله ده یا نسخه د مسیحا د ه
په مړده زړونو چه ئې نصرت پیدا کړ

(۱) پښتون مجله ، د ۱۹۲۸م د جولای میاشت ۳مه ګڼه .

مبارک يې شه را تله د روه ديارته
چه دقوم په ننږديې دبرعزت پيداکړ

هرمضمون يې دحکمت سنه گنجينه ده
هرهرلفظ يې يو تازه رحمت پيداکړ

(پښتانه شعراء پنځم ټوک)

حکیم عبدالخالق خلیق

عبدالخالق خلیق د حافظ عبدالحق زوی په خټه ختک د ۱۳۱۳ هـ ق کال د میاشتې (ذی قعدة الحرام) په ۱۷ مه (۱۸۹۵م) د پېښور د نوښار د ماڼکي په کلي کښې زېږېدلی او د ۱۳۹۸ هـ ق د صفری میاشتې (صفرالمظفر) په ۱۶ مه (۱۳۵۶ هـ ش د دلو ۶ مه، د ۱۹۷۸م د جنورۍ ۲۶ مه) هملته مړ او ښخ دی.

زده کړه یې د خپل کلي په جوماتکښې پیل کړه، عربي او دري ژبو کښې یې ادبي او دیني کتابونه ویل او د طب له مشهورو پوهانو څخه یې د پخوانې یوناني طب کتابونه ولوستل. په نتیجه کښې یې پخپل کلي کښې په ۱۹۱۷م کال د طبابت دکان (کتنځی او درملتون) پرانیست.
د دې له امله د حکیم عبدالخالق خلیق په نامه مشهور شو.
هغه له وړوکوالي نه له پښتو شعراوادب سره مینه لرله

او د ځوانانو په موده کښې سیاسي ډګر ته ورګډ شو، په انجمن اصلاح افاغنه کښې له باچاخان سره ملګری او بیا خدائي خدمتګار شو او د ژوند تر پایه پورې په خپله تاکلې لار سم روان و.

په ۱۹۳۰م کال کښې یې د (خدائي خدمتګار) په نامه ډرامه ولیکله. هغه ډرامه یې خان عبدالغفارخان ته واوروله. د هغه خوښه شوه، دې یې د خدائي خدمتګارو د نشراتي ارګان (پښتون) مجلې د ایډیټر (مسؤل مدیر) په حیث وټاکه. د باچاخان تر مستقیمې لارښوونې لاندې یې هغه مجله تر ۱۹۴۷م کال پورې په پړله پسې ډول او ښه معیار وچلوله.

همدغه راز کله چې په نوښار کښې د پښتو ادبي جرګې اساس کښېښودل شو، نوخلیق صاحب د هغې جرګې صدر وټاکل شو. په ۱۹۳۸م کال خلیق صاحب د هغې کمېټۍ غړی شو چې د اولسي مدرسو لپاره یې پښتو درسي کتابونه تیارول. د هغو د چاپ کارهم ده ته وسپارل شو.

کله چې د پاکستان ترجوړېدو وروسته په خدائي خدمتګار سخت بندیزونه ولګېدل او پښتون مجله بنده شوه، نوخلیق صاحب له خپل کلي نه د پېښور ښار ته راغی او د پښتو ژبې او ادب خدمت ته یې په بله طریقه ملا وتړله.

صفحه دکتابونو د تجارت او چاپولو اداره پیدا نیستله.
دا د قصه خوانۍ په بازار کښې «اداره اشاعت سرحد»
د چاپ او خپرولو مؤسسه ده چه هلته یې زیات پښتو کتابونه
چاپ کړل او دکتابونو د تجارت له لیارې یې د پښتو ادب له
ترویج سره مهمه مرسته وکړه.
دا وسني لیکوال، لیکوال لیکي:
«خو افسوس چه استعمارچیانو د پښتو ژبې دا صادق
خدمتګار پرې نښود چه حتی دخپلې مورنۍ ژبې دپاره یولږ
ادبي او علمي خدمت هم وکړي او اوس چه دا کرښې لیکم
ښاغلی خلیق د دې پرځای چه په اداره اشاعت سرحد کښې
د پښتو او پښتنو لپاره خدمت وکړي د پښتو او پښتونو له
په جرم د پاکستان د استعماري حکومت په تور زندان کښې راز
راز تکلیفونه، ربړونه او مشقتونه ګالي...»
ښاغلي همیش خلیل دده په باب لیکلي دي:
«هر قوم ته په خپله مورنۍ ژبه د ابتدائي تعلیم د نظریې قایل
دی او د خپل قام بچو دپاره یې هم دخپلې دغې مقصدي نظریې
په حقله یې اکثر وجلسو او مشاعرو کښې قرار دادونه پیش کړي دي...»
عبدالخالق خلیق کله ناکله کابل ته هم راغلی دی.
د هغو له جملې نه یو ځل په ۱۳۲۷ هـ ش کال (۱۹۴۸م) د پښتو ټولنې

په بلنه د افغانستان د استقلال دد پرشمې کلیزې په جشن کښې د ګډون له پاره د پېښور د لیکوالو په هئیت کښې کابل ته راغلی او د پښتنو لیکوالو په هغو غونډو کښې یې فعاله برخه اخیستې ده چه د پښتو لیک دود په باره د پښتو ټولنې له خوا دایرې شوې وې. همدارنګه یې په هغه پښتو مشاعره کښې برخه اخیستې او ځینې شعرونه یې اورولي دي چه په افغانستان راډیو کښې شوې وه.[1]

عبد الخالق خلیق د پښتو خوږ ژبی شاعر، لیکوال، ادیب، ژورنالست او ډرامه لیکونکی، د خدائي خدمتګار و د ملي آزادی غوښتلو په جنبش کښې پوره مرسته کړې ده او په د غه روحیه یې د پښتو ادب ته د قدر وړ لیکنې وړاندې کړې دي. په اداره اشاعت سرحد کښې یې هم زیات شمیر ارزښتمن ادبي تاریخي پښتو کتابونه چاپ کړي دي.

د هغه ځینې لیکنې دا دي:

۱- خدائي خدمتګار ډرامه، ۱۹۳۰م کال.

۲- شهیده سکینه. چه د ښځو په حقوقو باندې تیرې یکښې غندل شوی او د یوې مظلومې ښځې د اعتراض غږ یکښې

---

[1] د دې موضوع د تفصیل لپاره وګورئ: ادبي جرګې، کابل، پښتو ټولنه، ۱۳۲۷ هـ ش

پورته شوی دی.

۳- خوږ ژوندون: اصلاحي ډرامه ده.

(داد ريږ وا يه ډرامې چاپ شوې دي)

٤- د آزادۍ جنګ: د انګرېز د استعماري حکومت په مقابل کښې د پښتنو په تېره بیا د خدايي خدمتګارو د مبارزو او مقابلو سترګو ليدلي حالات او پېښې پکښې ليکل شوي دي. دا پېښې له ۱۹۰۷م نه تر ۱۹٤۷م کال پورې اړه لري. دا کتاب يو ځل په ۱۹٦۱م کال او بیا په ۱۹۷۲م کال په پېښور کښې چاپ شوی دی.

۵- زه او زما زمانه: دا اثر په پښتو مثنوی ليکل شوی دی او شاعر پکښې د ځان او خپلوانو پېژندګلوي کړې ده او بيا يې هغه پېښې یا دې کړې دي چه یا د ده له نظره مهمې دي او یا ده پکښې برخه درلوده.

دا پېښې د شاعر له پیدایښت نه تر ۱۹٦۷م کلونو پورې اړه لري.

- د خليق صاحب مقالې او شعر ونه په پېښور کښې په پښتون، آزاد پښتون، زلمی پښتون، نن پرون، لار، رهبر او د وزان مجلو کښې او د لته په کابل مجله، زيری، هيواد، ورځپا ڼو او نورو کښې

چاپ شوي دی. (۱)

د شعر نمونې:

د شهیدانو یاد

دا شعر د ۱۹۳۰ م کال د اپریل په ۲۳مه د انګرېزانو د استعمارګر حکومت له خوا د قصه خوانۍ د قتل عام او خونړۍ پېښې په یاد د همغه کال د مې په څلورمه د شاعر له خوا د خدايي خدمتګارو او په زرګونو آزادۍ غوښتونکو خلکو په لویه جلسه کې اورول شوی دی:

---

(۱) د عبدالخالق خلیق په باره کښې د زیاتو معلوماتو له پاره وګورئ:

- همیش خلیل، پښتانه لیکوال، پېښور، ۱۹۶۱م

- عبدالحلیم اثر، عبدالخالق خلیق، انصاف اخبار، پېښور، د ۱۹۴۹م کال خاصه ګڼه (دا ډېره دلچسپه مقاله ده).

- عبدالخالق خلیق، زه او زما زمانه، پېښور، ۱۹۶۷.

- عبدالخالق خلیق، د آزادۍ جنګ، پېښور، ۱۹۶۱م - ۱۹۷۲م

- د باچاخان لیکونه، کابل، د ۱۳۶۳ هـ ش کال چاپ.

- اوسني لیکوال - لومړی ټوک، کابل، ۱۳۴۰ هـ ش

- زلمی هیوادمل، ارواښاد خلیق، زیری، د ۱۳۵۶ هـ ش د دلوې ۱۹مه.

- ارواښاد خلیق د مؤلف او ناشر په توګه، زیری، ۱۳۵۶ د دلو نولسمه.

ای آسمانه! ولې نه شوې رانسکور؟
ای آفتابه! ولې نه یې د غمه تور؟

لویو غرونو! ولې ریز مریز نه شوئ؟
ونو، بوټو! ولې نه سوزئ په اور؟

څمکې پرهق له دېره درده ولې نه چوې؟
ستا د پاسه څومره ویر دی، څومره شور؟

پښتونخوا کښې په تاجوره کربلا شوه
یو ماتم دی، یو الم دی یو انګور

څوک غلبیل سینه پراته دي په میدان کښې
څوک ورک لټوي کرځي پلار او مور

ای ظالمه حکومته، راته وایه!
په غریب رعیت چا کړی دومره زور

تازمونږ لیډران ولې دې نیولي؟
جیلخانه کښې بندیوان دي په کوم تور؟

کوم په دوی کښې بد معاش او کوم خوني دي؟
څوک په دوی کښې زناکار دی او کوم چور؟

دا يې بد وي؟ چه راځۍ چه سره بیو شور
اتفاق نمونږ پکار دی د خپل کور

دا ګناه ده؟ چه دوی وايي شراب مه څښئ
ګنهګار په هر مذهب دی شراب خور

صد لعنت شه ستا په داسې تمیز باندې
تور ته سپین وايې او سپین ته وايې تور

نن دې وار دی چه څوک وژنې او که نیسې
تل به نه وي ستا د ظلم باغ سمسور

ستا کاسه خو به که شوې معلومیږي
یقین نه دی چه ته ویاړې څه نور

یوه ورځ به داسې راشي پیر نکیه!
ته به نه یې نه به ستا وي نور او شور

مګر یاد دې د تاریخ به وي تل پېتوري
ستا په دغو کارنامو د ظلم و زور

را بیدار شئ ای زما د وطن ورونو
د ملت له پاره وسوزئ په اور

پس له دې نه خو یا ژوند د آزادۍ دی
یا چې بند په تورو خاورو شو دګور

ooo

دژبې ژوند

زهر قاتل دغیر د جام آب حیات کښې وینم
جادوګري دغیرو ژبو کرامات کښې وینم

نه مار خوړلی دعراق په تریاق نه رغیږم
نه روغ صورت دخپل یار و په ملاقات کښې وینم

طبیبه! ته که دارو کړې زما دژبې وکړه!
نه خپل ژوندوت دخپلې ژبې په حیات کښې وینم

پښتو ده ژبه دزړګونو پښتنو قبیلو
نن یې یتیمه په خپل ملک، سمه اوسوات کښې وینم

چه دي مجبوره دیره دې ژبې په لیک اولوستو
هغه بدبخته یو پښتون په مخلوقات کښې وینم

ابتدایي تعلیم د هریو قام په خپل زبان دی
مګر بچي د پښتون ګیر په مشکلات کښې وینم

اول تعلیم په داسې ژبه ورکیدی شي ده ته
چه هریو فرد ترې ناآشنا په خپل دیهات کښې وینم

چه پردی ژبه ذریعه ده د پښتون د تعلیم
ځکه یې ناجانه په هر قسم کمالات کښې وینم

په عربې او انګرېزي به علامه وي د وخت
مګر امی بی (۱) د پښتو ژبې لغات کښې وینم

پښتونه نه که په دنیا کښې خوارې ژوند د عزت
او څه جذبه د ترقۍ هم ستا په ذات کښې وینم

یا څه خدمت د پښتو وکړه او خوره کړه پښتو
ګنې آخر به دې افسوس او په هیهات کښې وینم

غزل (۲)

خلق وایي وصال ښه دی، نه وایم هجران ښه دی
مل د یو کړی ښه دی، که مل د هر زمان ښه دی؟

---

(۱) بی : بې یې
(۲) د غزل مأخذ : تازه ګلونه ، د شیر محمد خدمتګار تدوین - خطي نسخه .

يار هغه ته وايه چې په غم کښې دې ملګري وي
وصل د راحتې يار دی، دا کله په ځان سبه دی

دا چې فيصله شو چې خوراک به د زړه خون مې وي
هسې به يې څه خوند وي د افغان زړه مې بريان سبه دی

لاس چې په ګردن کښې د جانان مې حمايل نه شو
وس مې په چا نه رسي، نو لاس مې په ګريوان سبه دی

زه د اکو ښبن نه کوم چې وريژي ارمان زما
بيا به مل وي څوک زما؟ ملګری مې ارمان سبه دی

تا زلفې پرېشانې کړې زه دې پرېشانه کړم
دوا ره چې پرېشانه شو، نو عمر پرېشان سبه دی

(پښتانه شعراء پنځم ټوک)

محمد نواز خټک

محمد نواز خټک د شهباز خان خټک زوی دی چې خاني او شاعري ورته له نیکونو پاتې ده. دده د نسب لړۍ د پښتو مشهور شاعر عبدالقادر خان خټک او د هغه پو اسطه د توري او قلم خاوند خوشحال خان خټک ته رسیږي.

محمد نواز خټک په ۱۹۱۱ م (۱۳۲۹ هـ ق) کال د نوښار په شیدو نومي کلي کښې زیږیدلی دی او په ۱۹۸۳ م د فروري په نهمه (۱۴۰۳ هـ ق) کښې مړ او د شیدو په هدیره کښې په دړناوي خاورو ته سپارل شوی دی.

ده په اووه کلنۍ کښې په خپل کلي کښې په زده کړه پیل کړی دی. د پښتو او فارسي نظم او فقهي کتابونه یې د کلي له ملایانو نه ویلي وو، ورسره په انګریزي مدرسو کښې هم شامل شوی او په ۱۹۲۸ م کال کې د نوښار (اسلامیه های سکول) له لسم ټولګي نه فارغ شو.

وروسته یې د ژوند تر پایه پورې په ادبي، سیاسي او اجتماعي موضوعګانو کښې خپله مطالعه جاري ساتلې ده.

محمد نواز خټک له های سکول نه تر فراغت وروسته سرکاري ملازم شو. په دغه وخت کښې د برتانیې استعمارګرو قوتونو د هند په نیمه وچه، خصوصاً په سرحد کښې د ظلم او ستم یو تور غوبل جوړ و. د سرحد پښتانه سیاسي مشران له دغسې ناتار سره په مبارزه بوخت وو. د خان عبدالغفار خان تر مشرۍ لاندې انجمن اصلاح افاغنه، چه وروسته بیا ترې «خدايي خدمتګار» حزب جوړ شو، د انګرېزي استعمارګرانو په مقابل کښې په میړانه مبارزه کوله او هڅه ارګې یې په پښتنو کښې د اولسي یووالی، درسمونو رواجونو اصلاح او د تعلیم اوزده کړې او کسب وکار د ترویج او تشویق له پاره هلې ځلې کولې.

محمد نواز خټک د خپل وخت د سیاسي، اجتماعي شرایطو لاندې په ۱۹۳۰م کال، رسمي ملازمت پرېښود او د مبارزې او سیاست تود ډګر ته ننوت.

د هغه معلوماتو له مخې چه ما له باخبرو کسانو څخه اخیستي دي، محمدنواز خان خټک رسماً د کوم حزب غړی نه و، مګر د استعمار نه ضد یې د خان عبدالغفار خان او د هغه د ملګرو ملګرتیا کوله. په دې مبارزه کښې یې ادبي استعداد هم غوړېدنې وکړې.

د هغه وخت په اخبارونو او مجلو لکه: «پښتون»، «آزاد پښتون»، او نورو کښې یې سیاسي، اجتماعي او انتقادي مضمونونه او شعرونه د «شیدوي ختک» په نامه خپرېدل.

شیدوي نواز ختک په ۱۹۳۲م کښې د استعماري حکومت په ضد دیو یا مغلیت دشایع کولو په شک گرفتار او بندي شو. په ۱۹۳۷م کال د پښتون د ستر کټ بورډ په ضمني انتخاباتو کښې یې مقابلې کامیاب شو.

نواز ختک د نوښار د ادبي جرگې، چه په ۱۹۳۳م کال د پښتو ژبې او ادب د خدمت له پاره جوړه شوې وه، له مؤسسو او فعالو غړو څخه و. نوموړي د ژوند په وروستیو کلونو کښې د مردان د «ادبي دوستان» په نامه د یوې بلې ادبي ټولنې سرپرست و. همدا رنګه یې څینو نورو ادبي او فرهنګي ټولنو کښې د غړي په توګه پاته شوی دی. نوموړي په ۱۹۳۷م کال کښې د «وطن» په نامه یوه اوونۍ ورځنۍ جریده تأسیس کړه.

محمد نواز ختک د خپلې سیمې خان و، مګر د پښتونولۍ او انساني اخلاقو له مخې یې خلکو سره روابط ښه وو، دوستانه او د متقابل احترام او همکارۍ له مخې وو.

نواز ختک د پښتو ژبې شاعر او لیکوال هم، چه د دې ژبې د

پر مخ تګ او ادبي ترقۍ لپاره آرزو يې د ژوند، کار او فعاليت د لارې مشالونه. شعرونه او مقالې يې ليکلې، مشاعرې يې جوړولې او چاپولې، ادبي جرګې يې جوړولې، ادبي څېړنې يې کولې، د سيمې د شاعرانو د تذکرو د راټولولو هڅې يې کولې او دا سې نور.

د محمد نواز خټک آثار:

(۱) بنا غلی پښتون ؛ ۱۹۴۰ م، پېښور، د خوشحال خټک پر مزار د مشاعرې رويداد.

(۲) د توري او قلم خاوند: ۱۹۴۹م، پېښور د خوشحال خان خټک د مزار د تعمير د پرانيستو د ورځې د ادبي غونډې د شعرونو او مقالو مجموعه او د هغې د ليکوالو او شاعرانو پېژندنه ده، چې تر اوسه درې ځله چاپ شوې ده.

(۳) د توري او قلم خاوند: ادبي څېړنه، پښتون مجله، د ۱۹۷۱م کال د جون او جولايي ګڼه.

(۴) خوشحال خټک او حسن آورد؛ ادبي څېړنه، پښتو مجله، د ۱۹۷۶ م کال د اپريل ګڼه (خوشحال نمبر)، پېښور، پښتو اکيډمي.

(۵) خوشحال خټک د پښتونوالې نماينده شخصيت، ادبي-تاريخي څېړنه، پښتو مجله، د ۱۹۸۰م د اپريل، مې، مارچ ګڼه (خوشحال نمبر).

(۶) د رحمان بابا په باره کښې ادبي څېړنه، اسلم مجله، ۱۹۵۰م کال

داپریل، می گڼه (رحمان لمبر).

(۷) د رحمان بابا شاعري، لار مجله، د ۱۹۵۷م کال داپریل گڼه.

(۸) په مردان کښې د پښتو ادب د لیکوالو او شاعرانو تذکره، (نا چاپ)

(۹) درې مشران: د عبدالاکبر خان اکبر، عبدالخالق خلیق او مینوش د ژوندانه او آثارو په باره کښې، پښتو مجله، ۱۹۷۸م کال د جون گڼه.

(۱۰) د سوات صاحب پیر او مرشد: د یو شمیر پښتنو شاعرانو صوفیانو پیژندنه، پښتو مجله، ۱۹۸۲م فروري - مارچ گڼه.

(۱۱) وفات نامې او تاریخي وختونه، تیره مجله.

(۱۲) د خیالونو پسرلی: د شعرونو مجموعه.

(۱۳) ما واخله: د شعرونو مجموعه.

(۱۴) دولت: د شعرونو مجموعه (چاپ شوې ده)

محمد نواز ختک له علم او ادب سره د شعوري علاقې له مخه د خپل ژوندیه مو ده کښې د پښتو، فارسي، اردو او نورو ژبو زیات شمیر خطي او چاپي کتابونه راټول کړي او یوه لویه کتابخانه یې جوړه کړې چه څېړونکو تل ترې استفاده کړې ده. په دې کتابخانه کښې د پښتو ادب نادرې او نایابې نسخې هم شته.

د محمد نواز ختک د علم، فضیلت، شاعرۍ، لیکوالۍ او درونـد شخصیت د نمانځنې له پاره ترمړینې وروسته د سیمې شاعرانو او لیکوالو پرمزار یوه درنه ادبي غونډه او مشاعره وکړه او د «عقیدت ګلونه» یې پرې وشیندل.

ښاغلي اجمل ختک ته د مشاعرې د رارسېد لو کسیتونو له مخ «د عقیدت ګلونه» د ښاغلي زلمي هېواد مل له خوا بېرون نویس او په ۱۹۸٤م کال په کابل کښې چاپ شوه، چې دده مقدمه هم ورسره مله ده.

د نواز ختک د شعر نمونې:

آزادي او غلامي

آزادي بلبل د باغ   غلامي زغن او زاغ
غلامي د بېلتون شپه ده   آزادي د یار سراغ
غلامي پیاله د زهرو   آزادي د ژوند ایاغ
آزادي کښې ښایست راشي   غلامي د ښایست داغ
غلامۍ کښې ځمکه تنګه   آزادۍ کښې ملک فراغ
غلامۍ کښې خیال کچه وي   آزادۍ کښې ښه دماغ
آزادي بهار نوازه
سمسور کړي باغ و راغ

غزل

شوله نن مې رسا جوړه
له موسکا مې ژړا جوړه

دنیاجوړه مې شوه ورانه
له رقیب کړه آشنا جوړه

آشنا جوړه چه کړه ورانه
شوه مې ورانه دنیا جوړه

د نیمګړې ژوند قصې ده
بلقله واوره له ما جوړه

دا ناروغه نصیبه مې
شي به ستا په موسکا جوړه

داغزل نو از خټکه !
شوه په ناز و اداء جوړه

د غلامۍ اختر

دغلامۍ طوق دلعنت په غاړه
چه دچا وي هغه اختر څه کوي ؟
په تا خو هر وخت محرم دی ژاړه
ستا په اختر به څوک باور څه کوي ؟

اتفاق

هغه ملک چه راپیدا کړي اتفاق
تکبر، حسد کړي لرې هم نفاق

سربالا به په جهان کښې وي نیکنامه
د تعریف نه به یې ډک شي ډېر اوراق

* * *

محمد نواز ختک په ۱۳۲۷ هـ ش (۱۹۴۸ م) د سنبلې په اوله د افغانستان د خپلواکۍ د دېرشمې کالیزې په جشن کښې د برخې اخیستو له پاره د پښتو ټولنې په بلنه، د پښتونخوا د ادیبانو په هیأت کښې کابل ته راغلی او لس ورځې یې دلته فرهنګي مؤسسې کتلې، د پښتو ټولنې دود په باره کښې یې په جومړو شویو جلسو کښې برخه اخیستې ده او په افغانستان راډیو کښې یې د پښتنو شاعرانو په مشاعره کښې ګډون کړی او د خوشحال ختک په باره کښې یې خپل شعر اوله هغه نه د مخه یې د استقلال په باره کښې دا قطعه اورولې ده:

په هر کور کښې خوشحالي ده
جشن دی د استقلال
مبارک مو خوشحالي شه
ژوندمو او سه په کمال
د ختک دغه دعا ده:
خوشحال او سئ کال په کال[1]

[1] په دې باره کښې وګورئ: ادبي جرګې، کابل، پښتو ټولنه، ۱۳۲۷ هـ ش.

محمدشاه خیال کاکاخیل

محمد شاه خیال کاکاخیل د حاجي میا امیرشاه زوی په ۱۲۹۲ هـ ش (۱۹۱۳ع) کال دپېښور د اشنغر په کردو نومي کلي کښې زېږېدلی او د ۱۳٤۹ هـ ش د سنبلې په ۱۹مه د لاهور په یو دوه‌فتون کښې مړ شوی دی او د خېل کلي په هدیره کښې ښخ شوی دی .

په ادب تاریخ ، جغرافیه، ریاضي او سیاسي موضوعاتو کښې یې په خصوصي توګه تحصیل کړی و . په انګرېزي ، دري او عربي پوهېده او د پښتو ژبې ښکلی لیکوال او شاعر و . سیاسي خیال به وړکوالي کښې په « انجمن اصلاح افاغنه » کښې د فخر افغان عبدالغفارخان سره ملګری شوی ،

په ۳۰-۱۹۲۹ع کښې چه د آزادۍ تحریک شروع شو ، ده یې کښې پوره برخه اخیستله .

کله چه « انجمن اصلاح افاغنه » په « افغان جرګه » ونومول شوه هم

ټې یکښې و. او کله چه په ۱۹۳۱ع کال کښې «افغان جرګه» د یوې
ډلې په حیث د هند له کانګرس سره یوځای شوه، نو بناغلي
خیال له دې کار سره د نظریاتي اختلاف له مخه، برخه
پکښې وانه خستله.
یوځه موده قرار کښېناست، بیا کابل ته راغی او د افغانستان
تابعیت یې ومانه. په ۱۹۵۳ع کال د پخواني صوبه سرحد
حکومت دی د تحفظ عامه د قانون لاندې ونیو او شپږ
میاشتې یې نظربند وساته.
کله چه په افغانستان کښې اغتشاش و، په لاهور کښې یو
اخبار د «افغانستان» په نامه خپرېده. ښاغلي خیال د دغه
اخبار پښتو برخه چلوله. د افغانستان تباهي یې د ټولو
پښتنو تباهي ګڼله او په دې باره کښې یې مقالې خپرولې.
په پښتو ژبه دده تالیفات دا دي:
۱- تاریخ الامت، اته جلده، له اردو څخه ترجمه.
۲- تاریخ جاپان، له اردو څخه ترجمه.
۳- د دنیا سیاسي او اقتصادي جغرافیه.
د ښاغلي خیال د شعر په لومړي نمونه کښې به دده هغه
شعر وړاندې کړو چه څو کاله د مخه په کابل راډیو کښې، د
پښتونستان د مشاعرې په لړ کښې په خپله ورولی و:

پاکه مې تو منه آریا په توک افغان یاد یږم
زوی زه هېڅکله دچا نه ، پلار د جهان یاد یږم

لویدیځ ، ختیځ واړه جهان مې په افغان پیژني
څه ورک خو نه یم چه به زوی داین و آن یاد یږم

و ېنه رګونو کښې غورځنګ کړي د پښتون په صفت
پښتون په و ېنه ساتي خپل وطن اوګران ملیت

پښتو نولي زما صفت پوره کړه په جهـــا ن
د امتیاز شمله لرم خپله سوره په جهـــا ن

که و دارا کړ سکندر زما صفت یې کړي
د پاڼي پت ، کرنال قصه زما خوره په جهان

چپ کړه خپل خاوره خیاله داپه دهست جهان نشته
نه توکیه خلک شته خوساری د افغان نشته

* * *

دخیال دشعر نورې نمونې :

زلمي ته !

هره شپه سبا کوم ستا په سودا کښې
هره ورځ مې بیګا کیږي ستا په ژړا کښې

د هرچا کاروان جوړ په بازار ګرم دی
ستا په تپه تروږمۍ شپه بیدیا کښې

ستا سکوت ، سکون جمود ته حیران وړی
اړخ په اړخ نه بدلیږي په غوغا کښې

په نشه د نا پوهۍ هسې ډوب پروت یې
چه دې سترګې نه غړیږي سپین سبا کښې
خیال دې پښو ته کله سرته دم د رهی کړي
ته پرېوتی د میږګو توره بلا کښې

د یار سترګې

سترګې د یار مې دی سپایان مطالبه کوي
امبار د اوښکو مې را سپړي اندازه یې کوي

سرتوري اوښکې مې د اوښکو په سیلۍ د زړه مو
زړه مې په دار د اوربل ځنګړې ننداره یې کوي

دخیال د اوښکو شهیدان په کربلا د کربوان
د یار بڼو دی صف تړلی جنازه یې کوي

* * *

او داهم د سناغلي خیال د پښتون زړه ته وتلی غږ دی :
که هرڅو مې فکر و کړه خیاله یا لحه ته جوړیږي
اباسین دی مسکری هندکیان یوځوا افغان یا ځوا (۱)

(۱) د سناغلي خیال د ژوندانه په باره کښې دزیا تو معلوماتو لپاره و ګورئ :
(۱) همیش خلیل ، پښتانه لیکوال ، پېښور (۲) عبدالرؤف بینوا اوسني لیکوال - کابل
(۳) ځېرندی عبدالله خدمتګار بنجتانی ، زیرک ، د ۱۳۴۹ هش کښې .
(۴) پوهاند رښتین ، کابل مجله ، د ۱۳۴۹ هش کال ۷ مه ګڼه .
(پښتانه شعراء څلورم ټوک)

سرفراز خان عقاب خټک

سرفراز خان عقاب خټک د حاجي محمد حيات خان مشر زوی د ۱۹۱۱م د اګست په ۲۸ مه (۱۳۲۹ ق) په چارسده کښې زېږېدلی او د ۱۹۸۵م په جنوري یا فروری کښې مړ او د بنو د غلام قادر کلي په هدیره کښې خاورو ته سپارل شوی دی.

د ښوموړي پلار د هند د برتانوي حکومت په اداره کښې ملازمت درلودل، تحصیلداری یې کړې دي او یوه موده هم د بنو اسسټنټ کمشنر و. د عقاب صاحب د زېږېدنې په وخت پلار یې د چارسدې تحصیلدار و. دوی اصلاً د کرک د ضلعې د یو کلي (تهتی نصرت) اوسېدونکي وو مګر عقاب صاحب پخپله په بنو کښې اوسېده.

سرفراز خان عقاب ابتدائي زده کړه د پښتونخوا په بېلابېلو سرکاري ښوونځیو کښې سرته رسولې، اتم ټولګی یې په ۱۹۲۵م او لسم یې په ۱۹۲۹م په پنجاب یونیورسټۍ کښې پای ته ورسولو.

او بیا په علیګړ مسلم یونیورسټی کښې شامل او په ۱۹۳۳م کال کښې یې هلته په اوله درجه ایم - ای وکړه .

سرفراز خان عقاب په ۱۹۳۶م کال د شیړو میاشتو لپاره د پېښور راډیو انچارج و . بیا بېرته علیګړ تولاړ او په ۱۹۳۸م کال کښې یې له علیګړ یونیورسټۍ نه په اوله درجه د ایل - ایل - بي ډګري واخسته . تر دې وروسته نهه میاشتې د قلات په ریاست کښې ملازمتونه ور وسپارل شول . اول د قلات په سکول کښې هایډ ماسټر و . بیا وروسته په مکران کښې A.D.I.S شو . بیا یې له دې کار استعفی وکړه ، بنو تولاړ . د دعوو په وکالت یې پیل وکړ او همدا یې پیشه شوه . په دې لړ کښې د پاکستان د هائي کورټ ایډوکیټ هم یا ترشوې

نوموړی په ۱۹۳۸م کښې د « اردو سبها بنو » صدر هم پاته شوی و او یو کال د بنو د پښتو ادبي ټولنې صدر و .

سرفراز خان عقاب د پراخې مطالعې خاوند ، څېړندوی او نقاد لیکوال و . د پښتو ادبي تاریخ په څېنو برخو یې څېړنې کړې دي . په پښتو ، فارسي ، انګرېزي او اردو کښې لیکنې لري . په پښتو ، فارسي ، هندي ، اردو او پنجابي کښې یې شعرونه لیکلي اوله پښتو او فارسي نه انګرېزي ته او له انګرېزي نه اردو او پښتو ته او له اردو نه پښتو ته یې ډېر مطالب په نظم او

او نثر کښې ترجمه کړي دي. په انګرېزي ادبياتو کښې يې د شکسپير د آثارو ډېره مطالعه کړې او د هغه ډېر آثار يې په نظم او نثر پښتو کړي دي.

سرفراز خان عقاب خټک د شعر په زياترو اصنافو کښې خپله طبع ازمويلې ده. د ژوند بېلا بېل موضوعات يې په شعر کښې رانغښتي دي. پر رحمان او نورو يې انتقاد کړې دی. په غزل کښې يې د مينې او محبت خبرې پېيلي دي. د تصوف او عرفان باريکي نکتې يې پکښې ځای کړي دي. ادبي بديعي صنعتونو نه يې هم کار اخيستی دی.

چاپي آثار:

الف ـ پښتو ژبه:

(۱) رحمان بابا: د دوست محمد کامل مومند د (رحمان بابا ۱۹۵۸م) نومي اثر په خواب کښې، پېښور، ۱۹۵۹م.

(۲) خوشحاليات: د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ د څېنو اديبانو په باره کښې د ۲۲ مقالو مجموعه، لنډيزې په ۷۲ مخونو کښې په ۱۹۷۵م کال په پېښور کښې چاپ شوی دی.

(۳) د وينس سوداګر: د شکسپير د اثر منظومه ترجمه د ۱۹۶۲م چاپ.

(٤) کم اختر: ډرامه، په قند مجله کښې په ۱۹۶۰م کال

چاپ شوې ده .

(۵) قومي شاعر : ډرامه ، په «غنچه» مجله کښې په ۱۹۶۰م کال چاپ شوې ده .

(۶) حقونه : (افسانه) ، شهباز ورځپانه ، ۱۹۷۱م کال .

(۷) غیرت : افسانه ، شهباز ورځپانه ، ۱۹۷۱م کال .

(۸) خوېندې لوڼه : افسانه ، شهباز ورځپانه ، ۱۹۷۱م کال .

(۹) شهیدان : افسانه ، شهباز ورځپانه ، ۱۹۷۱م کال .

(۱۰) هی توبه : افسانه ، شهباز ، ورځپانه ، ۱۹۷۱م کال .

(۱۱) خوشحالنامه : دڅلورو مقالو : خوشحالنامه ، تواریخ حافظ رحمت خاني ، دخوشحال اقتصادي نظریه او اخلاقنامه مجموعه ، د بناغلي زلمي هېوادمل په تعلونه ، سریزه او تعلیقاتو ، کابل ، دقومونو او قبایلو وزارت ، د ۱۳۶۵هش کال چاپ .

ب ـ په اردو ژبه :

(۱۲) دپېښور سباک او ځېنو نورو تاریخي شخصیتونو او پېښو په باره کښې ، پېښور ، ۱۹۶۴م کال .

(۱۳) کاکا صاحب : دشیخ رحمکار په باره کښې ، پېښور ، ۱۹۶۴م .

(۱۴) غازي دلاسه خان ، ۱۹۶۴م .

(۱۵) تاریخ ختک ، پېښور ، ۱۹۶۵م .

(۱۶) اورنگ زیب عالمگیر اور خوشحال کی کشمکش ، پېښور ، ۱۹۷۵م

(١٧) اشارات اصيل : (دمرغبازۍ په باب رساله، ١٩٤٩م .

(١٨) اشارات مرغ خانه : دچرګانو د ساتنې په باب ، ١٩٤٩م .

(١٩) معلومات مرغ خانه - دچرګانو دساتنې په باره کښې ١٩٥٠م .

ج - په فارسي ژبه متنونه له انګريزۍ ترجمې سره :

(٢٠) مونس العشاق ، دشيخ شهاب الدين سهروردی اثر ، عليګړ ، ١٩٣٤م .

(٢١) ثلاث رسايل ، دشيخ شهاب الدين سهروردی اثر، دهلي، ١٩٣٥م .

(٢٢) عرفان : (اوله برخه)

(٢٣) عظيم جواهرات ، دشيخ محمدعلي حزين ، رساله درچګونګی مرواريد ، بن ، ١٩٥٤م .

د - په انګريزي ژبه :

(٢٤) شيخ محمد علی : تاريخي څېړنه ، ١٩٤٤م .

نا چاپ آثار :

الف - په پښتو ژبه :

(٢٥) کليات عقاب (دپښتو شعرونو کليات) دحمزه شينواري له مقدمې سره .

(٢٦) ديوان عقاب : (داردو شعرونو مجموعه)

(٢٧) ژوبل ښکاري : (درامه)

(۲۸) لوی بو بتهان : (درامه)

(۲۹) هملیټ : د شکسپیر د شهکارونو منثوره ترجمه.

(۳۰) میکبیټ - د شکسپیر دیو اثر منظومه ترجمه.

(۳۱) په نه څه ډیر شو اخون : د شکسپیر له آثارونه منظومه ترجمه.

(۳۲) دولسمه شپه : دشکسپیر دیو اثر منظومه ترجمه.

(۳۳) طوفان : د شکسپیر د یو اثر منظومه ترجمه.

(۳۴) شکنتلا : دکالیداس دیر شهکار ترجمه.

(۳۵) ورکه ستن : د پښتو ادبیاتو دتاریخ په لړکښې د تحقیقي اوتنقیدي مقالو مجموعه.

(۳۶) وزیري نرخ : دوزیرو د نرخونو په باب څېړنه.

ب - په فارسي ژبه :

(۳۷) دافضل الدین خاقاني شرواني د آثارو دمشکلو لغتونو اوترکیبونو فرهنګ.

(۳۸) مراقبات شیخ رحمکار - له پښتو ترجمې سره.

ج - په انګریزي ژبه :

(۳۹) دپښتو ژبې تاریخ

(٤۰) دخاقاني دمشهورو فارسي قصیدو انګریزي ترجمه.

اودادبي تاریخ ، شخصیتونو، فرهنګي موضوعاتو اوپښتو متونو

او لغاتونو په باره کښې په پښتو ، اردو او انګریزي ژبو په سلهاوو څېړنیزې مقالې چه په پښتو ، قند ، غنچه ، لار ، رهبر او نورو مجلو او شهباز ، بانګ حرم او نورو ورځپاڼو کښې خپرې شوې دي .

د شعر نمونې :

«۱»

داسې تار په تار ستا د جمال نه پېغلې جوړه شي
هار لکه چه پرې شي داخواره واره لعلونه شي
تا چه کله وویمه جوړ په ما عیدونه شي
تا چه کله نه ویمه جوړ په ما عمرونه شي

ښکلې سره پاسته لبان چه کله راښکاره کړې ته
هېر مې شي بخمل ، هېر مې ورېښم ، هېر مې ګلونه شي

لوېږ زړونې ما کتل تا مې زړه یوړ لو
شوګې چه کوې په سپینه ورځ وران په کاروانو شي

سترګې دې کبلې دي ولې اوس مې د زړه غوښې خورې
کوم وحشي چه روږدي شي بدل د هغې خویونه شي

هغه خوږ کلام دخولې دې زه چه په پایېږم مه
مه اوره رقیب هغه ، ګڼا نه دې پې غوږونه شي

لاس کښې قلم واخلي عقاب يو نيم غزل وليکي
کله چه حيران شي او په بار د يارغمونه شي

((۲))

د ما زړه به د ېر خوشحال شي په دې باندې
چه رقيب مې شي په تور وخاوړو لاندې

د ښايست د محلو نو د حجلو نه
سپينې حورې په لاسونو راته کاندې

زه په سرو سترګو د تا د جوره ژاړم
ته په سره خولګۍ په څه راپورې خاندې؟

تاپخپله کړو د ما زېروزبر زړه
په حيرت يې ولې ګورې لاندې باندې

زه عقاب به په ياري کښې صادق نه وم
که اثر په تا ونه کړي د ما ساندې

((۳))

په ظاهر که له مخلوق مې واسطه ده
په باطن کښې له خالق مې رابطه ده

که وژلو ته مې يار راشي لا ښه ده
د قربت د پاره غنيمه وسيله ده

نه خو زلت دوينې شته او نه د مينې
ځانځاني ده څه بې خوده زمانه ده

د دنيا او د عقبې مقصود مې ته يې
رانه پاتې کلي کور او قبيله ده

د مجاز په پُل روان يم حقيقت ته
تصور مې د صنم يو حيله ده

د هر چا نه معزز دى کوم سړى چه
کړيږه ايښې د يار په استانه ده

عقاب ورک شو لېونى شو او برباد شو
خلق وايي چه پې مينه مستانه ده

* * *

سرفراز خان عقاب خټک به ځينې ليکنې د خټکو
د کوږنې په لهجه او ليک دود کولې. د ښه خط
خاوند خطاط او ښه رسام هم و.

یادونه:

د زیاتو معلوماتو له پاره وګورئ:

- زلمی هیوادمل، د «خوشحالنامه» سریزه، کابل، ۱۳۶۵ ل کال او د پوهنتون ماخذ د حوالې له مخه:
- اسد قریشي، سویلي ستوري، پېښور، ۱۹۷۳ م، ۱۸۸ - ۱۹۵ مخونه.
- ډاکټر چراغ حسین شاه، موت العالم موت العالم، پښتو مجله، کلیز نمبر - ۶ - ۱۹۸۵ م کال ۴۷-۵۴ مخونه

(پښتانه شعراء څېړنه: لوړ کټ خطی)

ژوند او فن

قلم راوړئ، کاغذ راوړئ څه لیکمه
د شعر ونو ګلد ستې تړې جوړومه

د پښتو د غیرت رنګ د نیا ته ښیم
د ښکلا د ښکر و شرنګ دنیا ته ښیم

چه فن وخاندي دژوند په اننګو کښې
حسن ګډ شي د پښتو په سرو رو کښې

دادب لمنې غېږې د بهار شي
غراو سمه د وطن ګل او ګلزار شي

د ایشیا د زړه باغ و سپړې ګلونه
یو جنت شي د خوشحال او میرویس خونه

(اجمل ختک)

* * *

په دې ورو وخوکښې یو کتاب زمونږ ګوتو ته راغی چه «ژوند او فن» نومېږي.

دا کتاب د پېښور ادبي ملګرو لومړی پېشکش دی چه د سیاغلي اجمل خټک په قلم لیکلي ادبي تنقیدي مقالې او یو څو انتخابي نظمونه او غزلونه لري.

کتاب په (۲۳۲) مخونو، په منځنۍ قطع په (شاهین برقي پرېس پېښور) کښې په ډېر ښه چاپ شوی دی. خطونه يې ډېر ښکلي او چاپ يې په زړه پورې دی.

دکتاب اوله برخه:

دا د سیاغلي اجمل خټک ادبي انتقادي مقالې دي چه په هغې کښې ادب او په خاص ډول پښتو ادب او ژوند اند سره د هغه ارتباط په یو تحقیقي روش څېړل شوی دی. په دې مقاله کښې ویل شوي دي:

« مونږ خو وایو چه ادیب او فنکار ته د خپلې معاشرې پوره شعور په کار دی. او بیا د دغه شعور او احساس د فن او ادب په ښکلي او اثرناک رنګ کښې داسې اظهار پکار دی چه د معاشرې هر فرد کښې دغه شعور او احساس پیدا شي. »

سیاغلی اجمل د خپلې څېړنې نه داسې نتیجه اخلي:

« ... د معاشرې او ادب، ژوند او فن خپلو کښې ډېر تعلق دی. کوم ادب چه د دغه تعلق شعور او اظهار وي هغه کامیاب او ژوندی ادب دی. او کوم ژوند چه د دغه شان ادب د

سیوري لاندې تېرېږي هغه ژوند به ارتقاء کوي، خوشحالۍ طرف ته به روان وي او هم دا مبارک ژوند دی .....»

د سباغلي اجمل خټک مقدمه په پښتو کښې د ادبي انتقادي مقالو په لړ کښې ډېر اهمیت او قیمت خاونده ده او د ادب خېړونکو دپاره د مطالعې او استفادې وړ ده .

دوهمه برخه:

دا انتخابي اشعارو مجموعه ده .

په دې لړ کښې د ټولې پښتونخوا د (۶۹) تنو شاعرانو یوه یوه پارچه اخیستل شوې ده .

دا شعرونه د موضوعاتو په لحاظ ویشل شوي دي او په دې عنوانونو حاوي دي:

(شاعر، پلوشه، تحول، مزدوراو دهقانان، غزل، د پښتو ډیوه، ژوند، نوې رڼا، خوند رنګ .)

بیا تر هر عنوان لاندې څو شعرونه راغلي دي .

دا کتاب د پښتو د معاصر شعر ډېره ښه نمایندګي کوي چه په کښې زیاته د مضامینو تنوع او تجدد او د وخت د ضرورتونو تقاضا تر نظر لاندې نیول شوې ده .

مونږ د پېښور ادبي ملګرو ته د دې کتاب په خپرولو ډېره ډېره مبارکي وایو او هیله لرو چه د دغسې آثارو په

خیرولو زیات تو فیق ومومي . هو! دا یوازې دهغو کارند دی، بلکه ټول له افغاني جامعه دا وظیفه لري چه د دغسې ښوکارونو په ترسره کولوکښې برخه واخلي .

څرنګه چه د دغه کتاب ټول اشعار انتخابي دي اوهریوکښې یا د شکل اوفورم او یا د دواړو اوچتوالی لیدل کیږي ، نو د هغونه دیو یا څو شعرونو بیا انتخابول څه مشکلات لري ، نو ځکه ذکرانو لوستونکو له یاره دمختلفو ځایونو نه یوڅه نمونې وړاندې کوو ـ البته د پښتوژبې دشعر اوادب مینان به په خپله کتاب ترلاسه کړي اوخوند به تري واخلي .

<u>شاعر :</u>

ژبه مې تته شوله سندا یرې پښه ایښې ده
کوڅې د یارکښې اغیار راته تنبه ایښې ده
چغې وباسمه دچا یرې غوږ نه ږدي
ظالم له د پروقهره غوږ کښې پنبه ایښې ده
داچه زمایه وینو آشنا کړې ده ایښې ده .
ما فریا دي هم ورته په سر لمبه ایښې ده
درخواست په خیلو ویښو به خدای ته ژوولیکم
زما عزیزه آشنا زه درته څه ولیکم
(عبدالاکبرخان اکبر) لرشورخمنه)

پلوشه:

راځئ هی کړئ! مېنې ونغاړئ! راپاځئ!
یوه داسې لار اختیار کړئ چه کامیاب شوو
هم سپرلی شي د خزان نخښې شي ورانې
هم مالي زموږ په شان شي بې حساب شي

(لطیف وهمي الرشوځمز)

تحول:

ای په حق مېنو چه او ده نه شئ
د اوخت د خوبونو د آرام نه دی
شا بس! که منزل ته رسیده غواړئ
ورځ ده لا تیاره نه ده ماښام نه دی

(حافظ عبدالستار عارف ختک)

مزدور او دهقان:

دا په دنیا د ننګې مانئ. د ننګې بنګلې وګوره!
په کښې د شاتو، د شودو، او بو ولې وګوره!
چه پکښې اوسي د هغوی هغه شملې وګوره!
غسلخانې، بمبې، ګلونه او ګملې وګوره
د امصنوعي جنت دچا په لاس سینګار دی
مزدور زنده باد!

(مرزا ملوح محمد شاه بوش)

غزل :

بیا به زه همرازته د جانان خبرې نه کوم
بس شوم بې اعتبار زړه نه د ځان خبرې نه کوم

ګیرچه تصورمې تل د زلفو پیچ وخم کښې دی
ولې به یارانو د ز ندان خبرې نه کوم

دا چه تاج محل د خاموشۍ یې نړولی دی
بیا به زه د او بنکو د باران خبرې نه کوم

ښه شو د «مجبور» غزل کوڅه نه چه خبر شومه
بیا به په سرحد کښې د ایوان خبرې نه کوم

(مجبور سورانی)

د پښتو دیوه :

ته هم د تیا روېې د محفل په خاطر
زه هم دنیا نه تاریکۍ د استبداد ورک کوم

د خدای مخلوق نه چې ځان خدای کړي بندګي ترې غواړي
داسې نمرود ، داسې فرعون داسې شداد ورک کوم

ته هم دا غواړې چه تیاروکښې سړ څوک و نه خوري
زه هم دا مې طرفدار یمه فساد ورک کوم

ته هم هرچا ته په محفل مه یو سترګه کوري
زه هم انصاف و مساوات لرم بیداد ورک کوم

خولنه ده داکه پام پرې وشي دواړه یو، یو سره
دواړه یو څلنده سحر وته په دو یو سره

(منتظر بیتنی)

ژوند :

زه بل څوک نه یمه اولاد د غریبانو یمه
سکنی وروړ د عاجزانو دخوارانو یمه
یمه له خاورونه پیدا، خورمه له خاورو پیدا
د لاس نیالګی د کاریګرو د هقانانو یمه
ماته آغا، ماته بادار، ماته صاحب مه وایه
د یر ویر پېدلی له نامه دصاحبانو یمه

(کمل پاچا الفت)

نوې ربا :

دا دباشعورو نړۍ غوارم چه آبا د ه وي
ورک دې شي بموونه او جنګونه ملک یې ښاد ه وي
امن ، امن ، امن ، بس یه امن دې تلبناده وي
دا زانګو دا من دې رښتیا یه امن یاد ه وي
څار دې امریکه له روسه، روس دې څار له چینه شي
غوارمه چه ټوله دنیا مینه ، مینه ، مینه شي

(پیرګوهر)

د زیری جریده، کابل، اپښتو ټولنه
۱۴ ګڼه، د ۱۳۴۶ د عقرب دوهمه، ۱۹۶۷، د اکتوبر ۲۵ مه

ګُلونه ګلونه

دخټکو اکوړه د پښتنو هغه سیمه ده چه تل ګلونه پکښې رازرغونېږي او ګلونه غوړنګ وهي .

دخوشحال بابا په دې مینه کښې د ګلونو ګلو نو خاوند شاعر پیدا شوی او لوی شوی دی .

سترګې یې چه غوړولې دي ، نو په پسرله او پټي ، بیدیا او کروندو کښې یې د ګلونو ننداره کړې ده .

چېرته چه یوازې پسرلی او مني نه ، بلکه ژمی هم ګل او ګلزار او اهار هم لاله زار دی .

ځکه دا شاعر دژوند په پسرلو کښې د بلبلو په شان پرګلونو مین شو او د هغو د ښکلا ښکلې سندرې یې وغږولې .

زر پوه شو چه د بهار دزېړو ګلونو پسې د خزان سېلۍ او د سندربولو مرغانو پسې ځپیا دانو دامونه اودانې

هم شته او داتل پسرلی، داځواني او رنګ اوداطبیعي ښکلا د تالاشګرو ښکیلاکګرو تر پښو لاندې هم شوې دي اوکېږي .

نو د خپل وطن ګلونه یې په سترګو کښې اغزي شول او دهغو د سمبالښت ، خوندي کولو او ژغورنې تکل ورته پیدا شو.

دی شاعر و او وطنپرست ، نو د ګل وطن مین شو او مالیار ، دې ته یې هم پام واوښت چه په ټول جهان کښې د هر ګل سره اغزي وي او د سرو ګلونو د هر ژمبتیاني مالیار دا وظیفه ده چه د جهان د ظلم او نفرت له خارستان نه د مینې ، ددورۍ او برابرۍ ګلستان جوړ کړي .

دې رنګه ښایسته ګلونو تکلونو سره چه شاعر وختونه اوګلونه واوښتل . تجربه یې پخه شوه، د خپل اکوړي له کلبې ځخه ووت ، د لرو برو عزیزانو په د برو ، حجرو او جوماتونو ورپېښ شو....

آخر نوې دنیاته ولاړ ، هلته یې په خپلو سترګو ولیدل چه د نوي زیارکښ انسان په تکلونو څومره ښکلي ګلونه غوړېدلي اوخاندی . داسې ښکاري چه هلته دده د ټول ژوند

دګلونو شاعرانه تخیلات د تګلونو له تصوراتو سره تر پخوا زیاته غاړه غړۍ شوو ، یو بل ته یې رنګ واخیست نوی رنګ یې راوړ ، «ګلونه تګلونه» ترې جوړ شو.

د رنګ او بوی له دغه ښکلي جهان او د کار او زیار له دغې ودانې نړۍ نه بېشکه دا د ګلونو تګلو نوښتګا وند ، رنګین او ارزښتمند سوغات دی چې خپلو عزیزانو ته یې وړاندې کوي . دا سوغات ضرور د ذوق او شعور د خاوندانو سترو په زړونو کښې د مینې او ښکلا ګلونه غوړوي او د دغو په مغزو کښې د ژوند او حرکت تګلونه راخوځوي .

زما د پاره نو دهم په کار دی . دا یو لوی سند دی . ادبي او تحقیقاتي سند . د دغو په مقابل کښې چې ادب له ژوند او ژوند له سیاسته بېل ګڼي . را دې شي ودې ګوري چې «ګلونه تګلونه» کښې ژوند او ادب ، هنر او سیاست ، مینه او ښکلا څومره او څنګه یو په بل کښې سره نغښتي او تاو راتاو شوي دي ؟

کابل
د ۱۹۸۳ د جولایي شلورمه

ګل تګل

اجمل غزل

مخکې تر دې چه د اجمل خټک په غزل، د هغه په ګل تګل، مزل او منزل د هغه پر وپېژنو د غزل په مزل يو څه لنډ نظر واچوو.

غزل د شرقي شاعرۍ يو لرغونی نوع ده. که د معنا له مخه ورته وګورو، بيا نو هغه شعر چه يو ډول تغزل او د مينې دراز ونياز، سوز وساز او درد وګداز خبرې پکښې وي هغه بايد غزل وبولو. کېدی شي چه د غزل د نوم اېښودلو په وخت کښې همدغه معنوي اړخ ته نظر لاندې و او بيا وروسته ديو خاص فورم او شکل په قالب اوچوکاټ کښې

محدود شوی وي چه سر (مطلع)، کسر (مقطع) او څو بندونه (بیتونه) لري. غزل د خپلو انکشافي مرحلو په تېرېدو او دهغه مشخص چوکاټ په پخېدو، یوازې دعشق او حسن په رنګینو پیرایو کښې محدود پاتې نه شو او دژوند دمختلفو اړخونو تصویرونه او تمثیلونه پکښې داخل شول. یعنې د غزل فورم خو مشخص شو، مګر پخپله اصلي معنا محدود پاته نه شو.

ستاسې توجه دې عجیبې نکتې ته اړوم چه نمونې په شعري فورمونو کښې لنډۍ، لنډیه، مثنوي، رباعي، څلوریزه دپارسي دوه بیتی (چارپاره)، مخمس، مسدس، مثمن معشر، ترجیع بند، ترکیب بند په فورمونو کښې یوازې دمصرعو شمېر ته توجه شوې ده. د پښتو سروکی، داستان، چاربیته لوبه، بګتۍ خو سندرې دي چه د موسیقي د آهنګو نومونه کوي. قصیده او غزل د خپلې شعري نوعې د م... مفهوم سبودنه او څرګندونه کوي. سره له دې چه د هغه معنا او مفهوم او دهغه رنګیني او ښکلا بیا د شعر په نورو ذکرشوو انواعو کښې هم افاده شوی او افاده کېږي.

په هرصورت د پېړیو په پوړیو کښې د غزل د پرمختګ او انکشاف په مراحلو کښې، د غزل قالب او شکل خو اوس مشخص

دي . مګر په قالب او شکل کښې د محتوا د اچولو او ځايولو په وخت هغه مونږ په درېوو عمده ډولو نو کښې کتلی شوو:

- هغه شعر چه هم د غزل په متعارف شکل، فورم او آهنګ کښې وي او هم د عشق او حسن ښکلی اړخ ولري . په دې برخه کښې له رودکي نه نيولې تر لايق شېرعلی پورې، له دولت لواڼي نه نيولې تر کاووڼ توفاني پورې، له حافظ شېرازي نه نيولې تر اقبال لاهوري پورې او له خوشحال خان نه نيولې تر حمزه شينواري پورې د ټولو شاعرانو د ټولو غزل ليکلي ګڼ او د شعرونو مجموعې او ديوانونه ترې ډک دي .

- بل هغه شعري ډول دی چه فورم او قالب يې د غزل دی، مګر محتوا يې تغزلي نه وي . که د غزل معنا ته وګورو، نو دغه ډول شعر يوازې غزل نه وي بلکې هر څه وي چه د غزل په فورم کښې افاده شوې وي . په دې فورم کښې تصوفي، اجتماعي، اخلاقي او سياسي تړنونه، مفاهيم او موضوعات داخل شوي وي . خپلو دې ډول شعرونو ته هم شاعرانو غزلې ويلې دي او د کلياتو د غزلياتو په برخه کښې چاپ شوي دي . ننګرهار شاعرانو تل هڅه کړې ده چه دې ډول غزلو د ښايست له پاره له ادبي بديعو صنعتونو څخه کار واخلي او په کلام کښې خوږوالی، ښکلا او ابتکار

پیدا کړي. دا ډول غزل له پخوانو زمانو څخه تر اوسه پورې زمونږ په شاعرۍ کښې رواج لري. مثلاً: د سنايي، مولوي، دولت لواڼي، ميرزا خان انصاري او واصل روښاني په شعرونو کښې د تصوف په محتوا زيات غزل شته او د محمود طرزي، قيام الدين خادم، ګل پاچا الفت او صوفي عبدالحق بيتاب په غزلو کښې سياسي، اجتماعي مطالب ارايه شوي دي.

زمونږ د نن ورځې په اوسنيو د نثري شعرونو کښې ډېر ځله د وينا خوږ والی او د بې تشبيهاتو او بديعي صنعتونو د خبرو خوند يو په دوه کړی وي، خو کله کله مطلب د ومره بې پېرايې وي چه حتی په يو ځل لوستو او اورېدو هم نه ارزي.

- د غزل بل ډول چه د مضمون او محتوا له مخې زيات انکشاف موندلی او لوړ هنري ارزښت لري هغه دی چه شکل او فورم خو يې د غزل وي، الفاظ يې ښکلي او رنګين وي او د غزل يعنې د حسن او عشق تغزلي تصور او تصوير ارائه کوي مګر ورسره شاعر له ظاهري هنري رنګينۍ سره يا د هغې په پرده کښې يو بل مطلب، د خپل د زړه آواز او د خپل عصر پيغام هم اوروي. د خپلې سيمې ښېرازۍ

او سپیره توب ، سنګلاو نا سنګلیتوب ، د خپلو خلکو غم او خوشحالي ، سوبه او نا سوبي ، زوال او کمال او خپلې زمانې د بهیر سبه او بد اړخونه څرګند وي . ددې د ولس غزلو شاعران هڅه کوي چه د هنر د رنګ او آهنګ له قافلې سره د ژوند د بهیر قافله هم ملګرې کړي . دوی غواړي چه د شعر ، او غزل له نغمو او آهنګونو سره د ژوندانه د کاروان بانګ دارا هم یوځای کړي ، داسې یوځای چه تربې غبرګه سند ره نه ، بلکه واحده سمفوني جوړه شي . دلته دی چه هر سهار دا دبې او هنري سمبولونو ګلا ن غوړېږي او خاندي . د مینې بلبلان ورته ژاړي او وښکي یې د سهار د پرخې په شان پر ګلانو څاڅي او د ګل په خندانه څیوه کښې د ژړا یو تصویر انځوروي او هر مابنام د مینې په محفل کښې د حسن ډیوه بلېږي ، پتنګان ترې چورلې پرې ستي کېږي او ایره یې د بې پروایې باد ونه وړي ... شمع سوزي ، پتنګ ترې خارېږي . د مینې د ساقیانو د مخمورو سترګو په اړولو راړولو میخانې بې تابه کېږي او زړونه بایلي . په داسې بزمونو کښې د سترګو د جنګ عاشقانه رزم هم جوړېږي او په دې یارانه کښې د پرځله بنګړي هم ماتېږي .

د شرقي شاعرۍ د تحول او تکامل په بهیر کښې د سمبولیکې شاعرۍ زیات ضرورت محسوسیږي چه شاعران د خوشحال خټک غوندې په ښکاره ناري نه شي وهلای چه خوله یې واکمن بلکه د حاکمو طبقو د ظلم، استبداد، اختناق او ریاکارۍ له لاسه:

ژبه بنده وي له زړه نه یې اختیار و
ځي تر خولې له ناکردونه فریادونه (وزیر راز)

د شرقي اولسونو د افکارو د تکاملي سیر د تاریخ په لړ کښې دېر ځله کورو چه له مقدس قرآن او شریعت نه، د وخت استبدادي قوتونو د ځان له پاره بدې استفادې او له غرض نه ډک تعبیرات کړي دي. په ډېر تعصب یې ټه څه خبره بانديې د یو او بل مخونه تور کړي دي او هغه یې په خره سواره کړي دي، او کوڅه په کوڅه یې ګرځولي دي. د چاپې خوله ګنډلې، د چا یې ژبې پرې کړي، د چاپې سترګې ایستلې او د چاپې سترګې ښیښتې کړي دي. هره سمه خبره یا لږ تر لږه ناسمه خبره لویه ګناه او کفر ګڼل شوې ده. د انساني ضمیر، شعور او احساس خاوندانو په یو رنګ او بل رنګ په دغسې حالاتو کښې هم خپله مبارزه د وخت له ناخوالو او ستمونو سره جاري ساتلې ده. د باشعورو شاعرانو له خوا د امبارزه چېرته درنده د شاعرۍ په رنګینو هنري الفاظو او تغزلي ژبې سره شوې او کله یا صوفي

شاعرانو یا شاعر وصوفیانو ، شعر د تصوف په لار روان کړی یا تصوف یې د شعر په قالب کښې اچولی او له تعصب او ریا کارۍ سره یې کلکه مبارزه کړې ده .

دې خلکو شاعرۍ ته ځانله ژبه بخښلې ده چه په دې ژبه کښې کله حقیقت د مجاز لباس اغوستی او کله مجاز د حقیقت له ګریوانه سر ایستلی دی . دا د سمبولیکې شاعرۍ ژبه ده چه زموږ د سیمو په ملي ژبو ، په عربي ، فارسي پښتو ، ترکي ، اردو او نورو کښې زموږ تر زمانې پورې دوام موندلی دی .

په بشري ټولنو کښې د پرمختګ او ارتقاء دیوې مرحلې پسې بله مرحله راځي او د ژوندانه شرایط تغییر کوي . خو د فرهنګي مظاهرو د تغییر بهیر لږ څه سست غوندې وي . نوېخواني سمبولونه په نوي دور کښې د زړه د آواز د را ایستلو او د زړه راز د څرګندولو له پاره بېکاره ولې شي او کله نا کله لا یو تقلیدي عمل وګرځي چه شاعري ترسره کوي ، مګر اوریدونکي او لوستونکي ته څه خوند نه ورکوي او د شعر پېژندونکي د اعتراض چیغه آسمان ته خېژي چه شعر مبتذل شو . . .

د حسا سو زړه ونو او دراکو مغزو خاوندان با شعور ه شاعران د هر وخت شمال ، باد ، باران ، بلې ، سیلۍ ، جکړاو

طوفان پېښوي له هغو څخه الهام او موضوع اخلي او د خپل استعداد په کروونده کښې د شعر متناسب کلان کري، روزي او غوړوي يې. دوی څه چه وينې او څه چه اوري هماغه په شعر کښې وايي او ليکي. پخوانيو سمبولونو نه کارا خلي مګر د کارولو ځای، طرز او مقصد يې بېل وي. نوي سمبولونه هم ايجادوي او شعر ته بېخي نوې بڼه ورکوي. شاعر په غزل کښې له پخوانو او نوو سمبولونو نه کار اخلي، خو د مطلب تکی او د نظر نکتې او نقطې يې د نوې زمانې، نوي بهير يا د خپل دوران خپل پر ابلمونه وي.

په دې ډول مونږ وينو چه د نوې زمانې يو شاعر په پخوانو سمبولونو اعتراض هم کوي او وايي:

تا بکی پیچیده ای در حلقهٔ زنجیر زلف
درس نو آموز بهر امتحان زندگی (ابر بهاری)

خو هماغه شاعر په بل شعر کښې خپل زړه د زلفو په حلقه کښې بند ښيي، مګر په بل طرز، بل ډول، بل افاده او بله معنا:

غیرتي او پښتون زړه مې په حلقو د زلفو بند شو
دا خو هغه زور مار نه دی د اېو نوی استعمار دی (ډګلوګر)

او بيا د دوهمې بېلګې د جوان يا ضرورت له پاره وايي:

څاوې راشه لنډه کړه د زلفو داږده کیسه

نه،نه ! داسې نه ده خولې رنګ ورته بدل کړه (شفق)

په دې ډول له پخوا زما نو څخه تراوسه پورې د هر وخت ارزښتونه او مسایل، زمونږ د ډېرو پخوانیو او وسنیو شاعرانو په شعر ونو کښې هم د سمبولونو او هم د شعري بدیعي صنعتونو، تشبیه ګانو، استعارو او کنایو په واسطه په شکلي ډول تصویر شوي او تمثیل شوي دي. دا تصویرونه اکثراً د غزل په دې نوعه کښې ګورو یا د دغو تصویرونو په برکت دا ډول غزل منځ ته راغلی، پرمختګ یې کړی او پراختیا او ژوروالی یې موندلی دی.

مثلاً د خوشحال خان خټک په دې بیت کښې :

توره چه تېره یې خوګوزار لره کړه
زلفې چه ولول شي خوخپل یار لره کړه (د خوشحال خټک کلیات)

د تورې او قلم دخاوند د توره یا لیتوب د تېرې تورې رحمه دیار له و لول زلفو سره تشبیه کښې څرګنده شوې ده.

یا په دې بیت کښې :

زه عاشق یم سروکار مې دی له درد
نه خلیل، نه داؤد زی یم نه مومند (درحمان بابا دیوان)

رحمان بابا خپل عاشقانه عالي انساني مقام ښودلی دی چه تر خپل

زيي او قومي رشتونه پورته دی. دا مقام د سرېتوب له حقيقت سره د عشق د درد مقام دی.

دا چه عبدالحميد مومند وايي:

خان به مې د عشق په ځېل کړمه ناصحه!
وا به نه وړم نه حميد هغه پښتون يم (د عبدالحميد مومند ديوان)

شاعر ځېل کوي، نه اوړي او ځان وژني، دليل دا وايي چه پښتون دی. شاعر د له عشق، ځېل، ثبات او پښتونواله يو بولي او په يو مضمون يې افاده کوي.

په غزل کښې د پښتو او پښتونولۍ مضمون د غزل بابا امير حمزه شينواري خپل اوج ته رسولی دی:

ما کوږ ورته ليمه کړه زما سر نه ټيټېږده
شايد چه په الفت کښې هم افغان پاتې کېدم

يا:

حسنه ته خود بين يې زه پښتون يمه
مانه ده سنودلې کدا ستر ګو ته (غزونې)

دا مضمون نمونې د دې وخت د نورو شاعرانو په غزلو کښې هم په رنګارنګو افادو تاو را تاو شوی دی. د بېلګې په ډول:

په عذر او عاجزۍ او په زړه اکړم ننواتې
منظورې کړه، پښتون يم سېکنځا بنه نه ده په دل کښې (راز)

دل بتو دادم کفایت میکند دیگر مخواه
ناله وعجز وتضرع را از افغان اینقدر (ابر بهاری)

موږ وویل چه په غزل کښې دراز رازمفاهیمو ته ایستل یا دغزل په ژبه د زړه د مطلب خبره کول له پخوانه په شرقي شاعرۍ کښې رواج لري او زموږ تر وخته پورې یې دخپل انکشاف پوړۍ وهلي دي. دادایما ئیت، کنایو او اشارو شاعري ده. خو دې هنر دومره پرمختګ کړی او زموږ د ادبیاتو د علاقمندانو باریک بینۍ او نکته سنجۍ تر یې وده ورکړې ده چه عربي ادب پېژندونکي په رښتیا ویلي دي: "الکنایة ابلغ من الصریح."
یعنې کنایه له صریح نه زیات بلاغت لري.

زموږ د زماني اکثرو شاعرانو د شرقي شاعرۍ دا لرغونی عنعنه چاپه زاړه رنګ او زاړه سمبولونو ساتلې او چا ورته نوی رنګ هم ورکړی دی او نوی محتوا او نوی مضمون یې پکښې نغښتی دی.

مثلاً زموږ د هېواد دیواوسني شاعر د غزلو په لاندې بیتونو کښې ټولنیز حالت څرګند برېږي او هم په هغه کښې د سرو ګلونو د شاعرۍ په رنګ کښې د شاعر تګل او د هغه د زماني د خوار یکښو وچې او سپېرې شونډې.

خوښي را نه په خنک ځي ما نیجنه غونډې ښکاري
خندا مې په سپېرو شونډو غمجنه غونډې ښکاري

په ګل چه پرخه ستايي بختانيه په خندا
حيران ديشم ليمه نه چه نه جنه غونډې ښکاري (راز)

* * *

د يار له غمه مې داملا ماته شوه
لکه د خوار چه شي د کار لاندې (ډګملوکر)

* * *

چه د باغوان په سپېره مخ ربنې خولې وو ينم
نګل د ګل او د بلبل د تصوير و نوکو م (ډګملوکر)

* * *

تاسې وګورئ چه ديپښور يو معاصر شاعر د ګل او غوټۍ په تصوير کښې د خپلې ټولنې داوسنۍ زمانې څنګه ښه او رښتيانې انځور ايستلی دی :

ګل باندې څه تېرشو، په غوټۍ باندې تېرېږي څه؟
حال نه وايي خلکه کښې ټول چمن نه پټه ده (شمس)

د شرقي شاعرۍ د غزل د دې تاريخي عنعنې د دوام او انکشاف په لړ کښې د ښاغلي محترم اجمل خټک غزل يو ستر او ښايسته مثال او د دې لپارې ځلانده مثال دی. په خاص ډول «ګلونه تکلې»

زه د خپلې دې دعوې د ثبوت لپاره دستر شاهد په توګه وړاندې کوم :

اجمل خټک پښتون شاعر دی. د پښتو ادب عنصري خپله ده. د خوشحال خټک حسبي او نسبي، د مبارزو او ليکنو بالا ستحاق وارث دی. په اردو ادب کښې د پراخې مطالعې خاوند او د خوږو شعرونو شاعر دی. په فارسي ادبياتو کښې يې ام. اې کړې ده او يکښې تحصيلي سند لري، د عربي ادبياتو لږ و ډېر واقف دی.

خپل ذاتي استعدادې دډ وند او ادب په داسې چاپېريال کښې وده او انکشاف موندلی دی چه خوږ ژبې غزل ويونکی او اوږ ژبې نظم ليکونکی ترې جوړ شوی دی. دوی خټک صاحب او نور پښتون ادبيان، هزل غزل يولې او نور شعر رته نظم کښي په هغه ويش، د خټک صاحب نظمونه هم د غزل رنګيني، ښکلا، هنرمندي او سپېڅلې لري. تاسې به (د غيرت چيغه) او (ګل پرهر) لوستي وي. خو دده غزل بيا بل کور غزل دی. ګلونه نکلونه «وګوري».

دا مجموعه د ښو مثالي او معياري غزلو په توګه زما د پره خوښه شوي ده. کله چه چاپيدله، له مطبعې نه د هغې ځو پاڼې زما ګوتو ته راغلې، ما هغې ولوستلې، د کارونو د کې والې او د وخت او فرصت له کموالې سره، بيا ته د شاعر او ناشر له غوښتنې او اجازه نه، ما پرې څه لنډه ليکنه وکړه چه ورسره چاپ شوه.

هلته مالیکلي دي:

«... آخر نوي دنیا ته ولاړ، هلته یې په خپلو سترګو ولیدل چې د نوي زیارکښ انسان په ګلونو څومره ګلونه غوړېدلي او خاندي؟ داسې ښکاري چې هلته دده د تول ژوند د ګلونو شاعرانه تخیلات د ګلونو له تصوراتو سره تر پخوا زیاته ځانګړې غوړې شوې. یو له بل نه یې رنګ واخیست، نوی رنګ یې راوړ، «ګلونه ګلونه» ترې جوړ شو.

د رنګ او بوی له دغه ښکلي جهان او د کار او زیار له هغې وړاندې نه، بېشکه دا د ګلونو ګلونو د خاوند شاعر، ښکلی، رنګین او ارزښتمن سوغات دی چې خپلو عزیزانو ته یې وړاندې کوي. دا سوغات ضرور د ذوق او شعور د خاوندانو په زړونو کښې د مینې او ښکلا ګلونه غوړوي او د هغو په مغز و کښې د ژوند او حرکت ګلونه راټوکوي.»

هو! ګلونه ګلونه د شاعر د هغو غزلونو مجموعه ده چې په نوې دنیا، شرقي اروپا، چکوسلواکیه، هنګري، دموکراتیک المان، پولینډ او شوروي اتحاد کښې ویلي دي، چې په کابل او ډیلي کښې ویل شوي څو شعرونه هم پکښې شامل دي. پخپله شاعر «دا ګلونه ګلونه» داسې معرفي کوي:

«... د دې ښکلي ماحول د کمالي ښایست او کیف نه ډکې

تنهایي کښې د خپل داخلي زړه او زخمي ذهن سره یوازې شوم ، تصوراتو او تخیلاتو په خپلو غېږو کښې واخیستم ، نو چې پوهېدم نو خپل کور ، کلی ، هېواد او اولسونو ، د هغوی ژوند ژواک ، فکر وعمل ، اراده او وجد وجهد ، ارمانونو او تکلونو او په دې لړ کښې د هغوی د محرومیتونو او قربانیو په هجوم کښې د خپل شعر دنیا ته رسېدلی وم او اشعار را باندې فاوعېدل شروع شول.»

د حسن په ژبه د سیاسي فکر او ژوند ارمانونه ، د کلونو د سنګلا په جامه کښې د سیاسي ژوند د ولولو ، لورو ژورو ، دردونو داغونو او یادونو خد وخال . »

په همدې حساب د د غوغزلو د مجموعې د څو پاڼو په لوستو ما په خپله لیکنه کښې داسې رایه څرګنده کړې ده :

«... دا یو لوی سند دی . ادبي او تحقیقاتي سند . د هغو په مقابل کښې چه ادب له ژونده او ژوند له سیاسته بېل ګڼي .

را دې شي ، و دې ګوري چه ګلونه تکلونه» کښې ژوند او ادب ، هنر او سیاست ، مینه او ښکلا څومره او څنګه یو په بل کښې سره نغښتي او تاو راتاو شوي دي ؟ »

زه اوس هم په خپل نظر ټینګ ولاړ یم او د هغه د تشریح له پاره وایم ؛ ګلونه تکلونه د غزلو یوه مجموعه ده چه هر غزل

یې د پښتو قوي او ښکلی غزل دی. د وزن او بحر خبره خو عادي خبره ده او له خټک صاحب غوندې شاعرانو نه نه خطا کېږي، ادبي بديعي صنعتونه لري او تشبيه ګانې او استعارې يې ډېرې ښکلې دي. د هنري ښکلا په باره کښې يې زيات څه نه وايم. هغه ستاسې ذوق او قضاوت ته سپارم. زما دعوه داده چه په دې معياري غزلو کښې خټک صاحب د خپل زړه، د خپل ذهن، د خپل نظر او د خپل ارمان خبرې هم کړې دي او د خپل تيا بوللي، خپل هېواد او خپل جهان تصوير يې پکښې ايستلی دی.

تاسې ته اول يو غزل، د دې غزلو د هنري ښکلا د ښودلو د مثال په توګه وړاندې کوم، بيا به د هغه دې معيار هنري کلام، معنو، نکتو او ارزښتونو ته پام واړوو او له تاسې هرڅو ته به هيله وکړم:

ښکله به خوږه پښتو کښې مينه د جهان ښکاري؟
غور به ګلونو تکلونو ده اجمل کړه رشفق،

زما له خوا د ګلونو تکلونو، د هنري مثال انتخابي غزل دا دی:

موږ منزل غواړو د سرو شو ندو ګلفام په شفق
دوی موتېر باسي د يو تور غوندې مابنام په شفق

اغزو کښې هم هوس د مينې د خندا پيدا شي
چه مستې دوه سترګې ښکاره کړي مخپل بام په شفق

ځانګوري مېو ليشمه يې عنبرينه کړلـه
چه ستا د خټو سيوري وشولو د بام په شفق

ماچه ستا سره لوبته وليده په برګودر کښې
د اختر مياشت وه چه ښکاره شوه د مرام په شفق

خټک تا چه په پښتو کښې شاعري شروع کړه
يو سره لمبه دې را پيدا کړه د کلام په شفق

* * *

د خټک صاحب لوی کمال دا دی چه د پښتو د نور و پخو پخوانيو او اوسنيو شاعرانو په څېر خپله وينا د فولکلور دا د خلکو د حکمت په مرغلرو ښکلې کوي، او شعر ته غنا، قوت او جاذبيت بخښي. تاسې وګورئ:

د پښتو متل دی چه: « په يارانه کښې بنګړي ماتېږي » د خټک صاحب د غزل په يارانه کښې هم بنګړي مات شوي دي. بنګړي نه، بلکه سر مات او سينه ژوبله شوې ده. خو خټک صاحب په همدې متل د مزل يارانو ته تسل ورکوي:

غم مه خوره که سر مات شو، سينه ژوبل ليونيه!
بنګړي خو تل ماتېږي د مينو يارانو کښې

(ګلونه تګلونه ١٦ م مخ)

شاعر د هغې متل د مضمون په تل کښې د حسن رنا وینې په هغه خوشحالي کوي او یوه مېله یې کښي:

بنګړي به نن ماتیږي او جامونه به کړنګیږي
د حسن په رڼا زمونږ خونه کښې مېله د ه (۱۸ مخ)

بو یه چه د ده یارانه، جامونه او د حسن رڼا به څه وي؟ زه یې نه وایم تاسې یې ووایئ.

د پښتو متل دی چه «نمس په دوو ګوتو نه پټیږي»
خټک صاحب دا متل هم د ارسال المثل د صنعت په توګه کارولی دی. خو په «ګلونه تکلونه» کښې د «نمر پر ځای غر» چاپ شوی دی. ښایي چه د دې متل بل وریانت د غره وي یا خټک صاحب پکښې تصرف کړی وي او یا دا چه طباعتي تحریف وي.

مونږ دا څېړنه فولکلور پېژندونکو ته پرېږدو او شعر لولو:

ما خټک نه وی چه نه څه مه وایه
غر د چا به د دوو ګوتو پټیږی نه (۲۷ م خ)

دلته د هغه چا په مقابل کښې چه دی غلی کوي، چوپوي یې او په خوله یې ورته د سکوت مهر ږدي، دا متل راوړي او ځان یې د غره په شان یا د لمر په شان ښودلی

دی چې په دوګو تو نه پېښېږي.

د عربي ژبې مقوله ده چه «الخير فيما وقع» پښتانه هم وايي «څه چې کېږي ښه کېږي». خټک صاحب ديو مين شاعر په شان خپله مينه او وفا کوي، خو د طبيعي ضرورت او ضمير د آرامۍ له پاره يې کوي، په چا يې نه زباتوي، په پيمانه يې نه تلي، ځکه چه په دکان کښې يې نه خرڅوي او قيمت ته يې د طمعې لمن نه نيسي. د مينې او وفا په نتيجه کښې چه څه کېږي هغه ښه کښې او «خير» په «ما وقع» کښې وينې:

موږ مينه او وفا په پيمانه تللې نه شو
مخمور پکښې روان يو چه څه کېږي ښه به کېږي (۴۸ م مخ)

لنډۍ د پښتو د شفاهي ادب يوه غوره، مشهوره نوعه ده داسې ښکاري چه په ځينو شعرونو کښې، ځينې مشهورې لنډۍ د خټک صاحب تر نظر لاندې وې. د ساري په توګه، د پښتو يوه مشهوره لنډۍ ده:

په ګل ګلاب دې وو يشتمه
تر لاس دې جار شم رقيبانو وليدمه

د معشوق له خوا د عاشق ويشل، که څه هم د ګل په پاڼه وي بوږ خونوږ دا ګېته هم لري چه د رقيبانو زهره پرې چوي. خټک صاحب دې مضمون ته نور هم انکشاف ورکړی

دی. د پښتنو د ملک د دودونو له مخې چا بې وفايي پروا يار، آشنا او ملګري ته د ګيلې په لهجه وايي چې که په ګل مې نه ولې نو په پا نو خومې وولې. ځکه چې دا خو د پښتو ملک دی. که رابطه چوره قطع شي نو بيا د پښتو د ملک او سپېڅلو نکو به تا او يا به ما پسې خبرې وکړي. نه يا ته او يا د واړه به ورته بې کسه بېکاره شو.

چې ګل نه وې، نو په پا نه خو مې ولــه
که وفا نه شوه نو ملک خو د پښتو دی (۸۲م مخ)

د خټک صاحب په شعرونو کښې د پښتني فولکلور له انګېرنو نه هم ځای په ځای کار اخيستل شوی دی. د ښې سترګې رپېدل د ښه خبر د اورېدو يا د ښې پېښې او د کيڼې سترګې رپېدل د بد خبر يا بدې پېښې زېری ورکوي. خټک صاحب د خلکو دې انګېرنې ته داسې انعکاس ورکړی دی:

پوه شو مه نن دې نيت زموږ د کلي ته م کړی دی
ستا د قدم زېری مې د لته کښې ليمه رپو ي (۶۴م مخ)

همدارنګه د لارې د څېنو ملګرو د بې لارې کېدو په سبب نو کښې يوهم د دوی له نظره کېدل ښې چې دا هم د خلکو د انګېر نو يوه جلوه ده:

مات شول، غرضيان شول، که بدل که د نظره شول
د پرو شهسوارو د ميدان خبرې هېرې کړې (۱۱م مخ)

خټک صاحب په خپلو غزلو کښې د پښتو د مشهورې کیسې قهرمانان آدم خان او درخانۍ ډېر ډېر یاد وي او د خپلې تولنې او د وطن د مینې د قهرمانانو له پاره یې د مثال په توګه وړاندې کړي:

ناوې درخو ناسته ده کور کښې د سینګار سره
ولې خو زلمو د آدم خان خبرې هېرې کړې (۱۳ مخ)

د مینې د قهرمان آدم خان درباب ټټک د خپل عصر د آسمان له وړاندګو اوري:

دا دلته غزوي آدم د باب په کوم ګوتو؟
چه وړانګو د آسمان کښې را پیدا ورسره ټکښ (۸۸ مخ)

خټک صاحب د نورو اولسونو هغه فولکلوري قهرمانان چه په پښتو کیسو او داستانونو کښې مشهور دي هم په خپلو شعرونو کښې اېروي را اړوي. مثلاً په یو ځای کښې د مجنون او لیلا خبرې نهې بولي او د نوي عصر مینان نوو رنځانو او خبروته را بولي، دی زړه بیدیا وو او لرغونو غرونو سره نوې مینه، یعني په نوي شان مینه ترې غواړي:

خټکه! دې بیدیا او غرته ورکړه نوې مینه
خبرې زړې شوي د مجنون او د لیلا دي (۲۱ مخ)

له نوو زلمو نه د سرېه بیه دوخت د ټلکو غرونو سورې کول

غواړي ، څو چه د غم د دوران فرهادانو ته دڅوند شیریني په پښو کښې راولویږي :

که ترڅو فرهاد شي غم په سر باندې سور کړي
د ژوند شیرینه د غم ده په پښو کښې دې را لوېږي (۴۴۶ مخ)

داستعمار او استثمار له توردېوه د وطن دګل اندامې د خلاصولو له پاره آزادي غوښتونکي بهرامان تیښکه شکلو نوته را بولي ،

بهرام شه ملا دې وتړه تکل ورپسې وکړه
له دیوه ګل اندامه په نارو کلا خلاصېږي (۴۴۸ مخ)

خټک صاحب د شرقي فرهنګ او روایاتو د نورو څېرو نومونه هم په خپلو شعرونو کښې د مثال یا تمثیل په ډول راوړي او خپل شعر ته یې احساس ، خوند او قوت بخښلی دی . وایي :

په زړه د خټک لګي د منصور خبرې سمې
د ده هم د سره د قارون خبرې نه زده (۴۴۹ مخ)

د سامري ، فرعون او قارون په مقابل کښې خو موسی (ع) (پیغمبر) ولاړ و . د دیني تاریخ له مخه د سامري د سره زر و خوسکی موسی (ع) ، مات کړی دی او د هغه ز مباړې یې غلې کړې دي . بخیل سرمایه دار قارون له خپلې سرمایې سره د موسی (ع) په دعا په زمکه ننه ایستل شوی دی او د وخت

د مستبد ځان منونکي فرعون په زړه موسی(ع) د ماشوم توب په وخت کښې لوبې کړې دي او بیا د رشد او کمال په سن کښې یې هماغه فرعون د زمانې او تاریخ په رود نیل کښې غرق کړی دی . په ادب کښې تل د موسی(ع) د مبارزې د سمبول په مقابل کښې ، د سامري د زړو د جادوګر، د قارون د پیسو د مینې او د فرعون د خپل چارې مستبدې خبرې نمونه او سمبولونه راغلي دي . مګر خټک صاحب بل ابتکار کړی دی . د قارون په مقابل کښې یې منصور راوستی دی . هو ! خټک صاحب ضرور دا کښې چه قارون پیسې تولولې او منصور کسې . هغه په پیسو مین و او دی پهحق. هغه په وا پیسې ، زما پیسې ! چیغې وهلې ، نو ځکه په نتیجه کښې د خپلو پیسو زړو په ډېرې ناست ځوندی په زمکه ننوت او ده دحق حق او انا الحق نارې وهلې د دار سر ته وخوت او په سرلوړۍ او سرفرازۍ یې سا ورکړه . نو مونږ د دواړو پایې شوو . د یو هغسې او د بل دغسې . نو ځکه خټک صاحب هم د وخت د منصورانو او قارونانو د محاکمې په باب په بل ځای کښې وایي :

د وخت قاضي ته وړاندې بیا د حق مقدمه ده
منصور په کوم تال ځانګي ؟ قارونان په کوم تال ځانګي
(۱۱۵ مخ)

خټک صاحب په خپلو شعرونو کښې يوازې د خټيځ د روايتي شخصيتونو يادونه نه کوي، بلکه د خپلې ټولنې تاريخي شخصيتونه او قهرمانان هم ښيي. ده په مکرر ډول د پښتو د ستر شاعر رحمان بابا نوم راوړی دی. ځينې ځايونه يې د رحمان بابا له نامه سره عزيز خان هم ياد کړی دی. ګويا غوښتي يې دي چې له خان عزيز خان نه د خانۍ او نخوت او له ملنګ رحمان نه د سرېتوب او شرافت سمبولونه جوړ کړي:

ډېر عزيز خانان دي اورنګان هم شي

خير دی د رحمان دوهم سرېزي نه (۲۷م مخ)

هو! ده د نورو پخوانيو شاعرانو په شان له اورنګ نه د ظلم او استبداد د سمبول کار اخيستی دی، په دې بل بيت کښې بيا د خوشحال خان د زوی بهرام ناخلف توب ته اشاره ده او د هغه له نامه سره د دې وخت د باګرام د بهرامانو اورنګي قلم تړي او ماتېدل يې غواړي. هغه چې په پښتونځه د پښتنو نه، بلکه د پردو خبرې ليکي:

مات شه د باګرام د بهرامانو اورنګي قلم

کوم چې په پښتونځه خبرې د پردو ليکي (۳۱ مخ)

فکر کوم چې اوس د باګرام د اورنګ او د هغه د بهرامانو اورنګي

قلم زيات وضاحت ته ضرورت نه لري او هرڅوک یې پېژني .
په تاريخي پېغلو او مېرمنو کښې ، خټک صاحب ملالۍ
ته ، هغه دآزادۍ دميدان قهرمانۍ ته زيات توجه لري .
هغه دپاکۍ ، عفت ، پښتونولۍ او وطن پالنې سمبول ، سرمشق
او نمونه کښي . دوخت له پېغلو نه ملالۍ جوهېدل غواړي ،
لکه چه وايي :

بې پته بې همته زلمي تيتې سترګې ګرځي
کوم ځای چه د پښتو په نشه مستې جينکۍ وي

په مستومرغلرو کښې ملالۍ پيدا کېږي
زلمي دې ګوري هر وخت لکه توري ابلېږي

دپېټ نه ډکه پېغله دحيا بله ډيوه وي
ځواني دګلو لښته وي خېره يې ګلالۍ وي (٥٧م مخ)

* * *

د هرچا خپل ښايست وي ، خپل کالي وي خپل خپل رنګ وي .
ښايست د پښتنې په روايت د ملالۍ وي (٥٨مخ)

د ملالۍ له فطرت سره د خټک شاعر د مينې او علاقې
له مخه :

هر شعر یې هبوادکښې د ملالۍ لوېټه شو
خټک د غزو د سره خپله نظمونو وته ګوري (٤٥مخ)

خټک صاحب يوازې د پښتنو په يادکښې پاته شوی نه دی، بلکه اوسني ياران، دوستان او ملګري يې هم له يا ده نه دي ايستلی. ګورئ په نوې دنيا د چکوسلوا کيې په متړقي اوبې مختلې هيواد پراګ په ښايسته ښار کښې چا خيالي يا عيني، مجازي يا حقيقي ښکلې ته چه د هغې د سرو شونډو خنداته ښکلې سرې غوټۍ هم حيرانېږي وايي:

غوټۍ چه ستا خنداته فکر وهي غونډې ښکاري
په خيال کښې مې ولاړې دستاپه خواکښې تورلالی دي

هو! تور لالی د خټک صاحب د ډېر وخت ملګری .... چه هر وخت به يې په خواکښې ولاړ و...

د شرقي اروپا د ښايست په ګلورينه فضاکښې وخت په خوت دهر بل وطنپال شاعر په شان د خټک صاحب په زړه باندې د وطن ياران وريدلي دي او ډېر ځله يې داسې هم ويلي دي چه د دې يا دونو له امله د هغو ښکلو ملکونو په ښايست سم پوه شوی نه دی:

خټک ته رايا د شوي ښه ياران د اکوړي دي
والله که د برلين په ښايست يو ذره پوهېږي (۲۹۳مخ)

کله يې ډلې ډلې ياران، کله يې ديارانو ډلې او کله يې يو يو يارا آشنا او ملګري يا د شوي دي. وګورئ چه په (فرانسکولينزي

سنا تورېم (چکو سلواکیه) کښې يې د خپل عمر وطندار ، په سمرو
تو دو کښې شريک پاته شوی آشنا ، د شعر او ادب د رنګينې دنیا
نژدې همزولی او ملګری ، د پښتو ستر شاعر غني خان ،
د شعر او شعر ويلو په حساسو شيبو کښې داسې ياد کړی دی:

سبه خو غني خان ګڅه خم تش کړي نظم ولیکي
خوار خټک نه ګوره چه شعر ونه په او بو ليکي (۳۱مخ)

کړن خټک صاحب پېښ نم او له ادبي روحيې نه يې لندډېر
خبر يم ، نو ځان ته حق ورکوم چه د دې شعر په باره کې دوايم:
شاعر هلته له وطنه لرې ، د ملګرو او دوستانو په ښکلی
وطن او ارته دنيا کښې په ډېره آزاد ه ، خوشکواره فضا او صافه
پاکه معتدله هوا په کوم ښکلي پارک کښې ، چېرته د سيند په غاړه
ناست دی . شعر وايي . د سحر ستوري ته ګوري چه د نوو پسرلو
کيسې او د سرېتوب د لیارې د لېونو ديرځې برات د لمر په پلوشو
ليکي .

د سبا ورېمې شاعر ته په غوږ کښې وايي چه ګل ستاسو د
وينو تذکرې ليکي او موسيږي . شاعر ته خپله مينه ور ياد يږي
چه څه د وفا زيری هيڅوک ترې بندولی نه شي ، که څه هم
له نازه يا له مجبوريته خط په اشارو ليکي .

شاعر د سحر رنګينو خوبونو کښې ډوبيږي ، خپله مينه

ورپه یاد شي ، د ماضي غمونه او د حال جنجالونه یې زړه وبوګني.
ګوري چه قوم او اولس یې د مجبوریه شپې ورځې تیروي.
هلته د خوشحال بابا په نغري کښې د وخت بهرامان په خپلو
اورنګي قلمونو په پښتو ژبه د پردو له پاره کارکوي، شعر
وايي او قصه لیکي. شاعرنه هرڅه یاته شي اوزړه یې دوب
دوب شي. ناڅاپه د سیند د نرموڅپو او نري شمال په اوبو و
سپور د ده زوړ یار پیدا شي، مخې ته یې ودریږي. ودته ووایي
یاره څه چرت وهې؟ چرت مه خرابوه زه خودرسره یم.
شاعر په خود شي، تسل شي، موسکی شي او خوشحالي
وکړي چه:

سنه خو غني خان دی چه خم تش کړي نظم ولیکي
خوار خټک ته ګوره چه شعرونه په اوبو لیکي

خټک صاحبه! همداسې نه و؟ ....

ددې شعر په نتیجه کښې ددې وخت د پښتنو شاعرانو دوه
مخالف او متضاد کرکترونه، یو د باګرام د بهرامانو د اورنګي
قلمونو خاوندان او بل د غني خان د شاعرۍ د رمز او راز
ملګری را څرګندیږي.

په دوهمه دله کښې بیا یو غني خان او بل اجمل خټک
او ورسره نور وطنپرست، ذمه وار او اولسي شاعران راځي.

نن د لته چه د غني او اجمل په یاد مباحثه ده، ما غونډي
یو سړی د و مره اضافه کولی شي چه :

غني خان، زموږ د عصر او زماني، زموږ د ملي ژبي یو زبردست زورور، زړه ور شاعر دی چه هسې نه، بلکه په شعر کښې هم، غني دی او هم خان.

غني په دې دی چه ډېر شعرونه، ښه شعرونه او ډېر د ېر خړپې شعرونه ویلي دي. شعرونه یې یوازې زیات کمیت نه، بلکه لوړ کیفیت هم لري او یوازې لوړ کیفیت نه، بلکه تنوع او رنګیني هم لري. دې ته زه وایم د شاعر غنیتوب چه د عمر هنري کار او زیار، فکر او خیال یې پښتو شعر ته غنا بخښلې ده.

خان خو په دې دی چه نورو ټولو خانانو غوندې زورور دی. د خوشحال بابا غوندې په ښکلو ناریو وهې چه خوله یې راکړه او د فخر افغان بابا په شان له هر څه او هر چا سره یې کار دی. په هیچا یې چرت وران نه دی. هر چا ته ان خپل پلار ته هم خپله خبره کوي، د ادب، هنر، صنعت او ژبې قیدونه او بستونه یې مات کړي دي. ژبه یې خپله ده. وزن یې خپل دی. الفاظ یې خپل دی، شعر یې خپل دی، د چا پرې څه؟

دی خو د شعر په کمیت، کیفیت او تنوع کښې غني او د هغه په تخنیک کښې خان دی. مګر زموږ ښکمرغي په دې کښې ده

چه دی د شعر په محتوا او مفهوم کښې نه غني دی او نه خان، دانسانيت دلياري يو رسا آواز دی چه د زمکې، غوايي او خوسي دهر بل خان له تصور نه پورته دخوړ له سپينو شکو نه محل جوړ وي، له انسان سره د مينې اوړ پکښې بلوي او ما اوتا او هر غني او فقير بنيادم ته د سرېټوب بلند ورکوي.

هو! اجمل، اجمل، لکه پخپله يې چه ويلي دی، خوار خټک دی چه شعرونه په او بو ليکي. په شعر کښې خوار نه دی، دی هم غني دی، مگر نظريه يې د خوارو خوارې کښانو ده. د دې نظريې په لارې په خان باندې هم د دنيا خوارېه منلي دی. نو ځکه له شرابو نه محروم يا پرهيز شوی دی او مجبور دی چه شعرونه په او بو وليکي. دا مقايسه خو ده پخپله کړې ده، زه يې بېرته ورکرځم د اجمل خټک صاحب کلوټ تکلونوته: خټک صاحب په دې مجموعه کښې د تاريخي او يا افسانوي شخصيتونو او دخپلو يارانو، دوستانو، آشنايانو او ملگرو په خوا کښې خپل ځيني داسې ملگري، چه مونږ يې نړ او سه په نامه نه پېژنو او ده غرضيان بللي دي، هم يا د کړي دي. گويا چه لاندې دا غزل يې د هغو ځينو ملگرو په باره کښې ليکلی دی چه د ده په

وېنا د مبارزې له لارې نه يو اړخ ته شول؛

موږ د منزل او د کاروان خبرې هېرې کړې
مونږه د کاسو او د جانان خبرې هېرې کړې

ځان يې د يوسف نه خلاصوو هغه يې خلاص کړه د تړې
ورور يې د کوهي او د کنعان خبرې هېرې کړې

مات شول، غرضيان شول، که بدل که د نظره شول
ډېر و شهسوار او د ميدان خبرې هېرې کړې

ناوې درخوناسته ده ګودر کښې د سينګار سره
ولې خوږلمو د آدم خان خبرې هېرې کړې

اې د حسن خياله ته خوراشه او س يوازې يم
خلقو خو ديت او د ګذران خبرې هېرې کړې

ما خو د بابا يې د ملنګۍ کچکول تړلی دی
تا که د دوهي او د رحمان خبرې هېرې کړې

* * *

خټک صاحب زمونږ د لرغونې تاريخي هېوا د ځوونه رغونه، سيندونه او درياب نه، کلې او ښارونه هم پېژندلو دي شعرونو کښې يا د کړي دي او لکه د بل هر يو د يسي شاعر غوندې يې د يار او ديار ياد د شعرونو رنګ، ښکلا او خوند ورزيات کړی دی. وګورئ مثالونه:

تاتره :
ته د تاترې لښکر کښې یې کړنه
دا د غرو بهیر په څپا کښې نه (۲۷م مخ)

* * *

اکوړه: شنه زړونه لوګي د سپلنو شو ورته لاړې ته
کله به خټک د اکوړې په سیمه ورشي (۳۷م مخ)

* * *

اباسین: په ذهن مې د فکر اباسین په چپو راشي
خو زړه مې به پوهوشي د خلقو خوشحالۍ ته
(۶۵م مخ)

* * *

کونډه-پښتان-اباسین :
دکونډه سره چه راغې اباسین شو پښه نیولی
را یاد ورته خټک شو په ګلونو د پښتان کښې
(۴۴م مخ) * * *

یاد اسې نور ....
خټک صاحب په دې شعرونو کښې د پښتو نخوا د ټولو سیمو د ټولو او سېدونکو د ژوندانه د دود دستور او د پښتونولۍ ارزښتونه او ملي آولسي ضروره دودونه او منعني دغزل په سنګلو کنایو او اشارو کښې ځایوي .
وګورئ :

جرګه: يوه خوبه مې آخر راځي به چې پښتو ده
د پېړو ارمانونو دا جرګې ورپسې شمارم (۱۳۲م مخ)

راځئ چې خېل مراد پسې شريکه جرګه وکړو
خټک څه بابا نه دی چې سوالونه يې قبلېږي (۱۸۷م مخ)

پښتو: غوښتې غونډې په سورکفن کښې بيا هم تا ترخاندي
خټک به لېونی وي خو پښتو بانديې يوه هېږي
(۱۹۱م مخ)

اوسنۍ شمله پخوانۍ پټکې:

خټک په پښتنو کښې بې کچکوله يو ملنګ دی
شمله يې اوسنۍ خو پټکی يې خوشحالي دی (۲۶۰م مخ)

په پښتو ټينګ د اوسنۍ شملې او پخوانۍ پټکې خاوند ،
اجمل خټک د جرګې درنې عنعنې ته په درانه نظر کتلی دی . ځکه چې
جرګه د پښتنو خلکو د يووالي او اتفاق مرکز دی . په هغې پوه ول
دخلکو بې اتفاقي ، ځانځاني او قبيلوي نسلي بېلتون نه مني . يعنې
له هر يو پښتون نه بېت غواړي او نوم پسې نه ګرځي :

مونږ نوم نه غواړو بېت غواړو دعينې په ميدان کښې
زما او ستا پرې څه شو که غلجي که ابدالی دی
(۲۶۰م مخ)

خټک صاحب پښتنو او هر زيارکښ انسان لپاره د شرافت ژوند
د ژوند سنګلا او سرلوړي دکار او زيار په برکت غواړي ، دکلونو بيات

د محنت دخولو محصول کېږي:

آسمان ته دا ګلونه په توکره نه راوربږي
نوتو خو په کیاروکښې دخولو نه راټوکېږي (۴٦ مخ)

* * *

منمه چه دګل په رنګ کښې حسن دفطرت دی
ښکلا د باغیچو کښې چه موسېږي نو محنت دی (۵۰ مخ)

* * *

خواریکښ انسان خپلې خوا پورې نیسي او ورته وایي:

ځکه دستا دمتو دخوارۍ سندرې وایي
لږ خواته خولې کښېنه چه دچاخبرې کېږي (۴۷ مخ)

* * *

نو ځکه د زیارکښو انسانو په ښکلو هېوادو نوکښې دجنت له باغیچو نه راوتلې دنیا ګوري چېرته چه ګلونه او انسانان یو دبل تماشا کوي. انسان پکښې آزاد دی. څو مره چه الوزي هغومره یې خپله دنیا ده. دخپل هېواد زیارکښ انسان دغې ښکلې فضا ته هڅوي او بلنه ورکوي:

تراشه ورته وګوره چه څه ښکلې فضا ده
راوتې دجنت د باغیچو نه دا دنیا ده
ګلونه د انسان، انسان دګل په تماشا دی
محنت نه جوړه کړې بنیادم یو ښکلا ده

پر واز دانسان بند نه دی دزړه په پنجره کښې
چه څومره څوک الوزي خپل آسمان خپل هواده

(۹۴م مخ)

* * *

همدغسې حالاتو تخیلاتو او تصوراتو سره، چه هلته دنوې دنیا جنتي ماحول ګوري او بیا یې دخپل هیواد دبې کسه خلکو دوزخي ژوند ته پام شي، نو به خپل غزل کښې دانساني ژوند د تصویر دواړه اړخونه څرګند وي.

تاسې وګورئ چه په نوې دنیا کښې خټک صاحب دخپل لرغوني هیواد د خلکو په بد قسمت ژاړي، د وطن په وچو میرو او بنګې توریږي، دخپل زړه د زخم په هینداره کښې، دګل د سیوري لاندې خپل ځوځان راپا دوي. سره دې کله چه د اباسین دغاړې دګودرونو منګې ورپه یاد شي، نو د نیوب دسیند دغاړې بې کچه بنایست ورته توکې ښکاره شي.

داحساساتو په دغه متضاد توفان کښې دوخت دحریفانو دمعاملو یاد یې دیو نشتر په شان دنازک او ځوریدلي احساس په زړه او ځیګر ولګیږي او مینه، مینه، مینه ناري وهي.

وګورئ:

شرنګ اوري دپایلو او کرنګ اوري دپیالو
په داسې وخت کښې ورک یې لاپه کوم سګو

ستا د لغو او ستا شونډو وته زېږېږم دلته نه
دا زړه مې ښه وي قسمت د خپلو جينکو

دا ولې د غوټيو شونډې مراوي مراوې سنګارې
را والوت ورته با د چپېړته زمونږ د مېرو

لږ وګورئ زما د زړه د زخم آئينه کښې
د حسن د نغمو پکو ګلرنګو جزيرو

د ګل د سيورې لاندې راته خپل خوشحال بابا دشولې
نن خټک ته زما مرالئ پردو پردو ورېږمو

دا نورې هسې پوکې دي ښايست خو ښايست دې
د مست اباسين غاړې کو دروند د منګو

خټک مينه مني، مينه کوي، مينه يې مينه
حيران کړلو د وخت د حريفانو معاملو
(۱۹۹۶ ع)

* * *

په دې ډول مقايسو کښې لا کله کله پښتون شاعر ګوري چه د نوې دنيا د خلکو او لسونو د کاد او زيار په خولو ګلونه غوړېږي او زمونږ په درمندونو د بې وسۍ زلې ورېږي، نو ځکه په يو شاعرانه تکل ځان له دې ډول وسوسو وباسي او خپل خلک د نږه په لوی ميدان کښې د سيالۍ له پاره رابولي .

دعلقورد محنت خولې دسرو ګلونو پرځي
زمونږ د بې وسۍ په درمند هغه شان رلی دي

خټکه دا وړي دوسو سوخبري پر سر ده
وختونه ددنیا په لوی میدان کښې دسیالۍ دي (۲۰ م مخ)

دهمدې له امله دمینې د رهبر لمن نیسي ، دا انسان ارادو
ته پام اړوي . دا انسانې مینې په زور دځمکې تنابونه لنډوي
او دا انسانې شاعرانه خیال د حسن د معیار له پاره مشرق او
مغرب یو کوي .

دحورو او غلمانو دک جنت کښې یې ځه وکړل
تکل چه دا انسان په اراده کښې په غور څنګ سو

دحسن په معیار کښې یې مشرق او مغرب نښته
دا ځمکه خو خټک کچکول را واخستو ملنګ سو
(۸۸ م مخ)

ـ دا انسانې مینې او ښکلا د کمال دا احساس له ناسې تکلونو
سره شاعر دګان او دخپل هیواد د محنت کښو خلکو ته هونا آنه
ښکلوری تا کلی دی . چېرته چه وایي :

په لاره کښې موبل دي د سرو وینو مشالونه
د ژوند ښکلي کاروان ته مو تا کلي نښا نونه

ددې او چت منزل تر آسمانې څوکو به رسو
سواره به هم ما تېږي هم غورځېږي به سرونه

دا چاویل د مینې لار د ګلو په روش ده
په هر یو قدم د لته کښې پښېږي ګړنګونه

دا مونږه لبوني لکه جرس مخکښې روان یو
زمونږه په وهلو به سرکیږي منزلونه

د غم کچکول به غاړه دفا په لاره ځغلي
راځئ چه د خټک سره یوځای کړو قدمونه

(۳۴ م مخ)

* * *

هو! خټک صاحب چه وایي: "په لاره کښې مو بل ګډ سرو وینو مشالونه" دا د آزادي بخښونکي نهضت لاره ده چه تل پکښې د سرو وینو مشالونه بل دي او دهغو په رڼا کښې دلارې دلاروي کاروان د غلو غدیو له خطر څخه بچ کیږي...

عاً هغه ګلونه تګلونه چه په هر غزل او هر بیت کښې یې زمونږ د وچود ښتو د یو للمي ګل خوشبوي، زمونږ د دنګو او درشو غرونو په کلکو تږو کښې د یو غوړیدلي ګل ښکلا یا زمونږ دښارو په کیاروکښې د ړوزل شویو ګلونو موسکا او پکښې د دغو دښتو، غونډیو، غرونو او ښاریو د خوځیدلو بېوزلو او سپید ږنګو دراتلونکي نیکمرغه ژوند لپاره د نوي مترقي نړۍ د ورورولۍ او برابرۍ په اساس د آبادۍ او پر مختګ د هوسا او ښا هو

ژوند یو تکل ګوري چه له تحرک او ډینامېزم سره په مثبت او ژوندي ډول د شاعر د فکر، اندېښنې، هیلو او آرزوګانو د تګلونو عکاسي، د هغه د هنري صلاحیت، استعداد او تجربې په برکت د غزل په نازکو، تاندو، سرواو ښکلو ګلپاڼو کښې شوې ده.

دا شعرونه زمونږ د هېواد د ګلانو په شان رنګین، ښکلي او نازک او زمونږ د لویو لوړو غرونو د تورو تیږو په شان کلک او زمونږ د آمو او اباسین د څپو په شان په غورځنګونو دي. نو ځکه د هغو د چاپ نه وروسته زمونږ په خلکو، شاعرانو او ادیبانو یې زیات اثر وشو. ټولو د هغه استقبال وکړ...

دې کښې شک نشته چه د غزل په فورم کښې اجتماعي سیا سیاسي مطلب تعقیبول د هغو نه ما نو لوړې تخلیق دی چه هلته شاعران مجبور وو چه په سوریې کښې آډانونه وکړي. مګر زمونږ د شرقي شاعرۍ ده دې فورم داسې دومره ارتقاء کړې ده چه د هغې په کمولي یا نشتوالي زمونږ د شاعرۍ په ګلبڼ کښې ستره خلا محسوسېږي.

دپېړیو په پېړیو کښې د شعر دې اشارو کنایو هغه مقام موندلی دی چه له صراحت نه یې زیات بلاغت ورته برخه شوی دی او هر وخت ورته ضرورت محسوسېږي. له غزل نه زمونږ

دشاعرانو دیوې نسبي خاموشۍ په وخت کلونه تکلونه چاپ شوي، دا سنه په موقع کار و.

مونږ باید دا ومنو کښې انسان څېره د هنر د ټولو کلونو په پامونو کښې څرګنده کړو... مونږ باید دورونه او برابرې پېغام له هر دریځ نه هر چا ته ورسوو، په دې لړ کښې دغزلو ضرورت محسوس دی.

د اجمل خټک د مجموعې په خپرېدو دې ضرورت ته د پښتنو شاعرانو توجه زیاته شوه. ډېر شاعران تقریباً له سره په غزلو واغلل... غزل لږ څه ډېر شو، لږ څه چه بنایسته ډېر شو.

اوس ځیني شاعران دغزلو په کلونو تکلونه نغاړي. دغزل دلرغونې هنري صنعت په قالب کښې نوی روح پو کوي. شابس.

ځیني شاعران یوازې دغزل له پاره غزل وایي. رنګ یې ښکلی او آهنګ یې خوږ وي، خو باید دا ښکلی غزل انسانی پېغام هم ولري او له زماني نه بېرته پاته نه شي. بلکه شاعر باید هڅه وکړي چه زمانه پرمخ بوزي او دهغې له مثبتو تحولاتو سره ملګرتیا ولري.

- ځیني شاعران دغزل په فورم زمونږ د ټولنې نوي مسایل په ډاګه طرح کوي. دوی باید دغزل د ښایست خواته هم پام واړوي تخیل او تصویر ته توجه وکړي او له رنګینو الفاظو کار واخلي...

- ما وې غزل لږ څه نه، بلکه بېخي ډېر شو. دومره ډېر چې زه ډارېږم چې مونږ ټول غزل غزل نه شو او تګل او منزل زانه پاته نه شي. مونږ هڅه کوو چې شعر له بې وزنۍ څخه وساتو، نو باید هر وخت ځان هم له بې موازنګۍ څخه وژغورو.

دا یوه مشوره ده، مونږ باید هڅه وکړو چې په هره وسیله د شعر او ادب د هر فورم په ذریعه د عقل، خیر اندېشۍ، ښېګڼې، مینې، دوستۍ، ورورۍ، برابرۍ او پېرزوینې تخم د خلکو او لسونو په زړونو کښې وکرو.

د ادب یو تعریف د هر څه حد ساتل دي. مونږ باید د غزل حد وساتو، هم د هغه حق اداء کړو.

له دې لیارې د وطن او ټولنې حق هم اداء کړو. له دې پېشنهاد سره زه خپلې خبرې پای ته رسوم او محترم اجمل خټک ملګري او ورورته وایم: په ګڼلو تګلو ـو دې برکت شه!

« دغني او اجمل یاد » له کتابه
د غني او اجمل د سیمینار مقاله - د افغانستان د علوموا کاډمي - کابل - ۵ ۱۳۶۶ هـ ش

دا اجمل خټک وارث د خوشحال خان دی
چې د توري او قلم لوی قهرمان دی
د خپل عصر له اورنګ سره يې جنګ دی
د "غيرت چغه" يې غږ د دې دوران دی

خدمتګار

رنګين غونډی عذاب

د هندوکش د لوړو غرونو په آسمانڅکو سرد روکښې چې واورې ويلې شي، نو رودونه ترې بهيږي، څه اخوا ته ځي او څه دې خوا ته راځي. د شتل او اولنډ، د کليهار او پنجشير، د لوګر او سرخرود، د کونړ او لغمان ... له درونو را وتلو رود ونو، خوړونو او سيندونونه د «کابل سيند» جوړ شوی دی، چې په مزه مزه له اورسک نه اوړي او چې اباسيند ته ورلنډ شي، بيا نو «لنډی سيند»

يې بولي .

دغلته د سيند په جنوبي ګلکڅو نو کښې يو ښارګوټی « اکوړه خټک » نوميږي . خوشحال خان خټک همدلته زيږيدلی او لوی شوی دی . د هغه پلار شهباز خان او نيکه ملک اکوړي خان همدلته ميشت وو او همدلته ښخ دی .

دختکو د مشرانو د عنعنوي ګدۍ په دې تاريخي ښارګي کښې په ۱۹۲۵ کال د حکمت خان خټک په کورکښې محمد اجمل نړۍ ته سترګی پرانيستې دي . دا د افغانستان د استقلال اووم کال و . د هند په نيمه وچه او له ابا سيند نه را دې خوا تر تورخمه پورې د انګريزانو استعماري سلطنت و .

ماشوم اجمل لا د دريم ټولګي شاګرد وچه ديتيمۍ څپېړې ورته خوله کړه کړه . د ژوند او چاپېريال ترخو شرايطو له امله يې بايد درس پرېښی وای . مګرګواکې د ماشوم محمّد اجمل او د هغه د کورنۍ مور په زړونو کښې د پښتو پت يو پټ او غلی احساس حکم کاوه چه د خوشحال خټک د کورنۍ بچی ، که نازولی او نادار هم وي ، بايد نادانه ، بې علمه او بې سواده پاتې نه شي

او هر څلک چه کېږي يو څه خو دې ولولي.

ماشوم په ډېر لږ عمر کښې چه ورته يادېږي هم نه يو ځل له خپلې مور سره د خوشحال بابا زيارت ته ولاړ. په واپسۍ کښې يې د بابا د مزار په باب څه نظم غوند ي الفاظ سره وپېيل. کال پل کال ته چه د بابا په مزار مشاعره کېده، يو ماشوم شاعر هم پکښې خپل کلام واوراوه:

راځي چه ترې خوشبو تل د غيرت او شجاعت
اجمل د تن بلبل په دغه ګل نثار لري

په دې زمان او زمين « انجمن اصلاح افاغنه » فعال و. په شعر او شاعرۍ او مشاعرو د دې انجمن تاثير محسوس و. د هند په ټوله نيمه وچه د آزادۍ تحريک ګړندی روان و. د نړۍ په ګوټ ګوټ کښې د آزادۍ تلاشونه په غور څنګوني وو. د ځمکې په سياسي نقشه کښې يو لوی بدلون د تکامل پړاوونه وهل.

په داسې ماحول کښې يتيم اجمل لوېده او لوېېده. درسونه يې ويل، تر هغه چه په فارسي کښې د «منشي فاضل» په اردو کښې د « اديب فاضل » او په پښتو کښې د « هانرزان پښتو » برې ليکونه يې د پنجاب له پوهنتون نه واخستل او په ښوونځيو کښې د شرقي ژبو ښوونکی شو.

شعراو ادب ترېي مخ وه ، دخېرونو دنیاته نژدې
شو. په ادبي جرګو کښې شامل او فعال و. ددغو جرګو
غړو د لیک او وینا، نظم او نثر، تالیف او ترجمې په ذریعه
د پښتو ژبې خدمت خپله لومړنۍ وظیفه ګڼله.

دخدائي خدمتګار حزب د فخر افغان بابا په لارښوونه
په ډېر جوش او خروش فعالیت کاوه. ځوان تعلیمیافته
اجمل خټک د دغه ملي، سیاسي، اجتماعي او فرهنګي کاروان
سره په مینه روان و. د هغه د ژوندانه د دغه دوران د کمیت
او کیفیت له مخه بې اندازې سرګرمۍ د هغه د شخصیت
د جوړېدو پاخه دېوالونه شول.

دې پوړیو ته ختل، د ژوند له کړاوونو او عذابونو
نه ډک وو. مګر د پښتون زلمي په زړه کښې د علم او ادب
د مینې او د خلکو د خدمت د جذبې د غوټیو له سپړېدو
سره د هیلو او ارمانونو رنګینه دنیا جوړه شوې وه.

په ښوونځیو کښې درسونه ورکول، د سیاسي، فلسفي،
اجتماعي او ادبي آثارو مطالعه کول او ځان رسول، په ادبي
ټولنو کښې فعاله برخه اخیستل، د ژورنالیزم (صحافت)
په ډګر کښې پرمخ تلل، شعرونه ویل، مقالې او طنزونه خپرول
په سیاسي او ټولنیزو ډګرونو کښې په مېړانه منډه او له هغو لوی

• دهغه دژړ   نه منځکښې کېدلو کامیاب کوښښونه
رنګارنګ مشغولیتونه ووچه دهغه له طبیعت سره سم رنګین
ماحول یې ورته جوړ کړی و، دې سره درزق او روزۍ تلاش
دنفقې پیدا کول، دتېل او مالګې غم او همدا رنګه جېلخانو
ته ورتګ او هلته دتصور نه پورته ستونزې تېرول، هغه
عذابونه ووچه دانسان دآنادۍ دلارې دغښې قهرمانانو
زغملی شول. دچا په زړونو کښې چه د آزادۍ، آبادۍ،
پر مختګ او دمینې محبت، ورورۍ او برابرۍ په اساس د
یوې نوې معاشرې دجوړولو رنګینو ارمانونو غزونې کولې
او دعذابونو ستوغه او ستونزمنه لاره یې ورته اواروله.
دغښې کله چه دهند د نیمې وچې دآزادۍ له اعلان
سره پاکستان مینځ ته راغی، نو تر دغه وخته پورې له اجمل
خټک خټکخ سرکرمه متفکر، برجسته سیاسي کدر، دانشمند
ادیب، ماهر ژورنالست، تکړه لیکوال او دېرښه شاعر
جوړ شوی و. دوخت دغه دلوړې پایې شاعر دخپل
اولس یو مشهور ملي، سیاسي او فرهنګي لوی شخصیت و
هغه به دخپل تاریخي هېواد، دماضي، حال او مستقبل
دعینیت سره مطابق دخپل سیاسي فکر ونظر او علمي
ادبي صلاحیت سره سم دسولې، آزادۍ، ترقۍ، دموکراسۍ

او ټولنیزې دورې اوبرابرې د نړیوال نهضت سره په همنوایۍ کښې خپل شعرونه د نوښت او ښایست په ښکلي رنګین لباس کښې وړاندې کول او په دې لاره کښې د عروج اوارتقاء سرمنزل ته سیده او ګړندۍ روان و. « د طبیعت آواز، د بشر آواز او د هوا د ټو آواز چې سره یو ځای شي همغه شعر دی. د سترګو اوښکې، د زړه وینې او د روح اضطراب د شعر توښه او د شاعر سرمایه ده.» (الفت)

هو! همدغه د رنګین غونډې عذاب سرمایه ده. له دغسې سرمایې سره د ښه او لوړ شاعر په منزلت کښې د اجمل خټک « د غیرت چیغه » په ۱۹۵۸م کال له چاپه ووته او په ټول جهان کښې خپره شوه. د دې شعري مجموعې په رنګینو شعرونو کښې، شاعر د خپل اولس د دردونو او غمونو او دیو سمپل یا نمونه یې وسیلې په توګه د ټولو خوارو ځپلو محرومو، محکومو اولسونو د انسانانو د عذابونو ماهرانه انځورګري کړې ده.

د غیرت چیغې لویه هنګامه برپا کړه. شعر سانسور شو، مګر د شاعر نغمه سره نه، بلکه لا سره شوه. د نوي دور د پښتو شاعرۍ د ارتقاء په لاره کښې مناسب نوی قدم او په دې لړ کښې یو مثالي اثر و. څوک چې په پښتو پوهېده او

شعر سره یې مینه وه ، دغیرت چیغه یې وار په وار لوستله . ځوانو شاعرانو به هڅه کوله چه خپل شعر نه په دې لاره روان کړي . په بهرنۍ نړۍ کښې یې د هغې پارچې ترجمه او خپرې شوې ، تبصرې پرې وشوې . پښتنو لیکوالو نقادانو په خلاص مټ او دزړه د اخلاصه لیکنې پرې وکړې ددې کړو انعکاساتو دوه درې نمونې :

منقد دانشمند ایاز داود زي دغیرت چیغه باندې مفصل هر اړخیز تقریظ او انتقاد لیکلی دی ، یو دوه پرګرافونه یې لولو :

« داجمل صاحب قامي شاعري له ورو لوی خصوصیت او انفرادیت دا دی چه د هغه دنظمونو فضاء روماني ده . یا به داسې وو ایو چه بوده که یې د حقیقت پسندۍ د شهلو پښو ده ، نو تښته یې د رومانیت له رنګینو ، مهینو او پستو وریښمو جوړه ده . جذبه یې دومره تنده او دومره سوځنده ده چه د تصنع شک قدرې هم پرې نه شي کیدی . لهجه که یې هر څومره سخته ده ، خو تر څه نه ده او په سختۍ کښې د خوږ والي اپیل « دزړه خوښولو » قایم ساتلو دپاره هم د پښتو په نظم کښې په نوو تکنیکونو کامیابې تجربې کړې دی . »

ایاز داؤدزی صاحب په بېلو بېلو نظمونو ځانله نظرېي هم قایمې کړي دي او « بې قراري ، احتیاج ، زه هم زلمی یم ، ازضیاع روح افغانی بترس ، بېن مارته ، جنت ، پېغله ، کوچر او کوچۍ » نظمونو باندې يې عالمانه څېړنې کړي دي ، مثلاً د اجمل « پېغله » ، د اجمل « کوچر » ، د اجمل « کوچۍ » د عامو پېغلو ، د عامو کوچرانو او عامو کوچیانو نه بېخي په بېل رنګ دی . ولې بیا هم مثالي کردارونه دي ، ژوندی بنیادم دي ، عام انسانان دي ، خو د فنکارۍ جادوګرۍ داسې خصوصیات وربخښلي دي چه په بهیرونو ، بهیرونو بنیادمو کښې يې خوشې کړه ، نو څوګند يه پکښې سنګاري . د فنکارۍ ساحري که په رښتیا څه څېړو نو دغه ددې ساحرۍ ښې نمونې دي . »

(لار مجله ، پېښور ، د ۱۹۵۸م اګست او ستمبر ګڼه)

څېړندوی لیکوال بیناغلی همېش خلیل لیکي :

« د ښاغلي اجمل شعري قوت ، اور لګوونکو جذباتو ، قومي احساساتو ، لوړو تخیلاتو او په پای کښې دده د اندروني او روحي سوز وونکو آلامو د پوهېدلو دپاره کافي دي چه دده « د غیرت چیغه » ، « څوک ولولي . هو ! » « د غیرت چیغه » هغه افکار او اشعار دي چه په ټوله معنا د اجمل شخصیت لوستونکو ته

ورپېژني » (پښتانه لیکوال)

دا د سکې د یو مخ یاد تصویر د یو اړخ خبرې وې، اوس به وګورو بل مخ او بل اړخ ته.

مرحوم عبد الرحمان پژواک، کله چې د ملګرو ملتونو په مؤسسه کښې د افغانستان د دایمي استازي په حیث خدمت کاوه، د ۱۹۶۳م کال د مې په لسمه، له نیویارک ځخه کابل ته دا لیک استولی دی:

« پېرما ګرانه سلیمي!

تا ته معلومه ده چې زه شاعر نه یم، ولې دا کومه ګناه نه ده. که نه بټول ننني شاعران ګنهکاران دي.

دا جمل خټک یو غزل مې چې په غیرت چیغه، کښې نشر شوی خوښ شو. دده په استقبال مې یو غزل جوړ کړ که ته زما خواهش منې، د اصلاحاتو وروسته یې زما د احساساتو په ترجماني ومنه. دنشر اختیار یې ستا په لاس دی. »

مرحوم محمد ارسلان سلیمي چې هغه غزل ولوست، نوسمدستي یې پرې غزل ولیکه. همدارنګه استاد قیام الدین خادم، ما اخدمتګار نصر الله حافظ، امان الله سیلاب، مجاور احمد زیار، عبدالقدوس پرهېز، برکت الله کمین او نورو د هغو پیروي وکړه. دخیالي ټکلونو رنګینه ګېډۍ ترې جوړه شوه. په کابل راډیو کښې ترخپرېدو وروسته دمرحوم امان الله سیلاب په زیار (دا جمل په یاد مشاعره) چاپ شوه.

د اجمل د هغه غزل سر داسې دی:

ساقي چېرته پياله نيمه شراب لرې که نه؟
په خوا کښې چېرته چنګ او ياررباب لرې که نه؟

او پښ‌واک صاحب د خپل شعر په کسر کښې دخټک صاحب يوه مصرع تضمين کړې ده:

بېګاه، اجمل خټک راته په خوب کښې وې پړواکه!
«رندانو ته رنګين غونډې عذاب لرې که نه؟

هو! رندانو ته رنګين غونډې عذاب ...

داسې ښکاري چه د غيرت چيغې شاعر، د خپلو خلکو او اولس او عام انسانيت د دردونو، غمونو، داغونو، عذابونو او کړاوونو له پرله پسې اظهار نه ستړی شوی نه وي هم، نو فکر ته يې دره‌علي وي چه لوستونکو ته يوځه د مه ورکول پکار دي، نو د ستړيا وو د عذاب د کمولو يا د دوی شپې د هېرولو له پاره يې دا او داسې نور غزل هم په مجموعه کښې شامل کړي دي.

د دې غزل په کسر کښې شاعر د اجمل وچې شونډې، د خُم بې عزتي کښې، نو ځکه يې له ساقي نه د پياله نيمه شراب غوښتنه او يو ښتنه کوي. ګويا غواړي چه د ژوند پرله پسې بې شمېره عذابونو ته يوځه رنګيني وبخښي.

نو د دې له پاره هغه ځه غواړي چه شاعران يې رنګين بولي او خپل

کلام پرې رنګين کوي . صوفي يې « ام الخبايث » رند شاعري « اشهیٰ واحلیٰ من قبلة العذارا » او طبيب يې د روحي او جسمي رنځونو او عذابونو علت ګڼي .

کوم شاعر چه دژوند له ستونزو او عذابونو نه د تښتېدو او پټېدو لپاره ځايونه رنګ وويني بيانو له رنګونو نه ډکې ورانې ميکدې ته پناه وړي او د رحمان بابا غوندې نارې وهي :

خرابات دې خدای آباد لري تر ډېره
په همت د دې له فيضه رندانه يم

او اجمل خټک د عذابونو او کړاوونو شاعر ، د همدغسې خرابات له ساقي نه د رنګين غوندې عذاب سوال کوي او فيض ترې غواړي .

هو ! شعري شراب يا شرابي شعر له لرغونو زمانو نه تر او سه رنګين شعري بهير دی ، د دې شراب د حقيقت او مجاز په باب څه نه وايم چه بيا خبره اوږدېږي ، ځکه چه هغه څه ته چه د خاورو او ختو د نړېدونکې نړۍ خلک يې نه وينا حقيقت وايي هغه بيا د آخرت مؤمنان مجاز ګڼي . او يا بالعکس . او د هر شاعر په هر هر شعر کښې د حقيقت او مجاز شو دل او نخښه کول پوهاوي د شاعر په نيت او مراد پورې اړه لري . ځکه چه د شعر اصلي معنا د شاعر په زړه کښې وي ، نه زما او ستا په ذهن کښې ، او د زړونو مالک پروردګار دی .

مګر دومره خبره ده چه د شرق شاعري سمبوليکه عنعنه لري. د شيرازي خواجه حافظ، د عمر خيام او کله د رحمان بابا د شعر شرابي رنګ يا خراباتي توب زيات دريا کاري زماني په نيرنګونو ملنډې دي.

دې سره د شعر ځينې مبصرين د جام او باده معنا او حقيقت يوې بلې خوا ته هم بيايي. د مثال په توګه د عربو د اسلامي دورې د لوی او مشهور شاعر عمر بن الفارض دا رباعي:

رَقَّ الزُّجاجُ وَرَقَّتِ الخَمْرُ
فَتَشابَهَا وَتَشاكَلَ الأَمْرُ

فَكَأَنَّما خَمْرٌ وَلا قَدَحٌ
وَكَأَنَّما قَدَحٌ وَلا خَمْرُ

چه فارسي ترجمه يې داسې شوې ده:

بادهٔ صاف بين به جام صاف
امر مشکل نه آنقدر ساده

ګوييا اين بيت، نی مينا
يا قدح بوده است بی باده

د وحدت الوجود او فنا د ثورۍ نظريې فلسفي تصوفي مقام ته لوړ وي او داسې نور...

زه نه پوهېږم خو دومره ویلی شم چې د اجمل خټک د شعر د شراب رنګین غونډۍ عذاب هم د هغه دځان او ټولنې د معذبو انسانانو د درد، غم، رنځ او عذاب د تصویر له رنګین کولو سره ایخ لګولی او د دې حقیقت یو مجازي تصویر کېدلی شي. بیا هم: معنی الشعر فی قلب الشاعر. د اسپیناوې به پرېږدو د شعر څېړنوالو ته او بېرته به را وګرځو د خیل رنګین خیال او رنګین کلام شاعر د ژوند او د رنګار رنګو دردونو او رنګینو عذابونو بهیر ته.

د پاکستان په جوړېدو، د زړګونو وطنپالو خدایي خدمتګارو په شان، د اجمل خټک داوړې ویښتی سپک نه، بلکه لا دروند شو. د قیدونو او بندونو سنګالې ورته ډېرې شوې. د پښتو د بڼ عندلیبانو که پخوا ځانونه په قفس کښې محسوسول او په پنجرو کښې یې چغار کاوه، اوس نو په لوموکښې بند پاتې نښتي وو. بند او بند او بند، جېل او جېل . . .

کله چې د اجمل خټک رنګین غونډۍ عذاب د غزل په قافیه کښې د افغانستان راډیو په څپو کښې خوندوره رنګینه مشاعره خپرېدله، نو په خیله اجمل د پېښور په جېل کښې د اعصابو دړنګوونیا په عذاب اخته و، ګډونوالو د مشاعرې ځینې بیتونه داسې هم وو:

اجمل کوزن وهلی دی په جبل د پاکستان کښي
ته چیغو د غیرت نه څه خواب لري کړنه؟

«دا نه پاګل وم؟» د شاعر د همدې جبل خاطرات دي. کله چه ختک صاحب آزاد شو، د پره مودې پس ما ولید، نو راته یې وویل: «ستا سو همدې د ول شعرونو موږ ته په جبل کښې د زړه قوت راکاوه او دهغه عذابونه یې را ته رنګین کول.»

ډېري اوږدې شولې زما دازمایش سلسلې
امتحان تېر نه وي چه نه بل امتحان لیتو م
(طوفان)

د ژوند د آزمایش په همدې سلسلو کښې اجمل ختک به مهاجرت مجبور کړی شو، کابل ته راغی او څو کلونه پاته شو. له هغه ځایه یې بهرنیو هېوادونو ته هم لنډ سفرونه وشول. د کابل، دیلي، مسکو، پراګ، بوداپست، برلین او... د سفرونو دغینو خاطرونه یې د غزل کلونه جوړ کړل. «کلونه تکلونه» یادوم. دا هم هغه «د غیرت چیغه» ده، خو په بل رنګ، بل آهنګ، بله لهجه، بېل سور وتال او ځانله سوز وساز او درکینو عذابونو د دردونو ښکلې تصویرونه.

«کلونه تکلونه» د اجمل د هد فمند تغزل لوړه پوړۍ ده.

دلته هم شاعر په ډېره رنګينۍ او ښکلاسره له عذابونو ځخه ژغورلی دی. دلته هغه رومانيت چه ښاغلي اياز داؤدزی صاحب خوښېږي. دلته هغه رومانيت چه ښاغلي اياز داؤدزی صاحب ښودلی و، يو په دوه شوی دی. ورسره مقصديت او افاديت هم ملګري مره، بلکه تر هغه زيات افاقيت موندلی دی.

څاوې راشه لنډه کړه دزلفو دا اوږده کيسه؟
نه، نه! داسې نه ده، خو لږ رنګ ورته بدل کړه

خنګه په خوږ، پېښو کښې مينه دجهان ښکارې
غور په ګلونو ټکلونو دا جمل کړه!
(بختاني)

په «ګلونه ټکلونه» زما لنډه ليکنه ورسره چاپ شوې ده او په هغه مې د «ګل ټکل او اجمل غزل» تر عنوان لاندې بله مفصله مقاله هم ليکلې ده. دلته هم دومره اشارت کافي بولم. ملګري دوستان کولی شي زما دې ليکنې پسې هغه مقاله «دغني او اجمل ياد» په کتاب کښې ولولي او د رنګينو عذابونو په باره کښې زما د زړه مطلب ته ځان ورسوي.

هلته او دلته حالات بدل شول، د نړۍ سياسي فضاء کښې هم لوی بدلون راغی. اجمل خټک پېښور ته ستون شو، د مشرانو د جرګې (سنا) غړی او د اپوزيشن له درېځ نه په اپوزيشن کښې شو. مګر دې سره د ازمايش سلسله لا روانه ده، مګر لا ګرانه او مغلقه. دا دنيا د آزمايش محنه ده.

«خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًط»
د دې دنیا د آزموینې سوالونه ډېر سخت او ځوابونه یې لاکران دي.

دا جمل خټک د رنګین غونډې عذاب د پېچلي مضمون فایل آزموینه لا منځکښې ده. دې آزموینه کښې به ډېرې پوښتنې وي، دیوې پوښتنې شرح داسې ده:

وهم کال نه او خټک صاحب د ده په موټر کښې له پېښوره اکوړې ته روان وو. په روان کاډي کښې زمونږ دا رنګه د یالوګ روان و.

- ماغوښتل چه د سیاست په ډګر کښې خپل کارونه کم کړم، نو نن مشر خان عبدالولي خان زما په خبره خپه غونډې شو او ویې ویل که ته یې پرېږدې، نو زه به یې هم پرېږدم. د یارۍ کارونه بې له تا نه کېږي.

- د دې خبرې څه ضرورت و؟

- زه غواړم چه د سیاست په ځای ثقافت او ټولنیزو چارو ته توجه وکړم - شعر، نثر، کتاب، څېړنې، تصنیف، تألیف او د باچا خان په طریقه داسې اجتماعي خدمتونه.

- لکه چه په سیاست کښې منډو ترړو ډېر په عذاب او ستړې کړې یې؟ نو ځکه د فرهنګ رنګینې بزمه ته مخ اړوې.

- هو! د شعر او ادب رنګینه دنیا ده، د دې ودانول هم پکار دي. د سیاست خلک ډېر دي او د دې کم. که هغه پرېږدم

دا نز کېږي .

- رښتيا په دې وخت کښې فرهنګ ډېره توجه غواړي .

- نوستا څه رايه او مشوره ده؟ نو څه وکړو؟ سياست که ثقافت؟

- زه خو وايم دواړه . خوشحال بابا په ټول ژوند کښې د توري او قلم خاوند، يعنې د سياست او فرهنګ مېړنی و . نو د هغه وارثې . هغه وايي :

« هر سړی پيدا دی خپل خپل کار له کنه »

زما رايه دا ده چه د سياست په ډګر کښې به هم لوړ د برغبتلي کسان وي او د ثقافت په ميدان کښې به هم . مګر د معنوياتو د دنيا دومره ظريفه ده چه هلته هر شخص خپل مقام لري او څوک يې هم يو د بل مقام نه شي نيولی . نه اجمل خټک يې او نو لنه بل اجمل خټک نه لري . اجمل او غني دواړه زموږ د فخر وړ شخصيتونه دي، مګر هر يو يې بېل بېل خپل مستقل مقام لري او په هيڅ شان له اجمل نه غني او له غني نه اجمل نه شي جوړېدی . همداسې نور .

نو داسې څوک يې چه له ځوانه نه ترسپين ږيره تو به يو ری دي؟ نزيږه د فضا ګانو په وسعتونو کښې د سياست او ثقافت په دواړو وزرونو دې ډېر لوړ پرواز ونه کړي دي . دا دوه څيزونه ستا معنوي او صوري شخصيت له پاره ، لکه د يو انسان دوه سترګې دي . سترګې خو دوه دي، مګر نظر او منظور يې يو دی . د سترګو خاوند هر شی په دواړو سترګو ګوري

او د دوا ړو سترګو د بصارت قوت (د يد) يې د اسې سره ګډ وي چه د منظور پرمخ، د نړۍ هيڅ ذره بين يې ښيلولی او تشخيصولی نه شي. نو چيرې ته هم ادب د سياست له پاره او سياست د ادب له پاره پرېښودی نه شي. ستا ادب سياست، او ستا سياست ادب دی. ترې يې خپل هم پولې اوکرښې ښودلی نه شي.

تاچيرې هم "رنګ" يې له "عذابه" نه دی کتلی او تاچيرې هم "عذاب" يې له "رنګه" دی پريښی. نو ته د خپل ژوند هم دې رنګين عذاب ته دوام ورکړه! ...

په همدې کښې اکوړې ته ورسېږدو

ځکه نو ما چه د اجمل خټک صاحب د ژوند او شخصيت، د ادب او فن، د فکر او عمل، ذهن او ضمير، د غيرت د چيغو، د ګلونو تګلونو... د ښودلو او معرفې له پاره کوم عنوان ټاکلی و، هغه بيا تکراروم او يو ځل بيا وايم:

رنګين غوندې عذاب!

والسلام

ننګرهار - سره رود - بختان کلی
د ۱۹۹۷م کال د اپريل ۲۷مه

د (اجمل خټک ژوند او فن) له کتابه
او په دغه موضوع جوړ سيمينار مقاله چه د خوشحال ادبي ثقافتي جرګې له خوا په اکوړه خټک کښې جوړه شوې و.

څوک په رضاله ملکه نه ځي
یا ئېستي زورشي یا دیارله غمه ځینه

ملّي افغاني روحیه

انسان په خپلو هلوځلو ، د تمدن او پرمختګ ډېر پړاوونه تېرشا پرېښي دي. په آخره زمانه کښې ، د ساینس پوهانو ، په پرله پسې تجربو او د خلکو په همکاریو ، په اروپا کښې ماشیني صنایعو ترقي وکړه. د غږ، د څپو ، د اجسامو د جاذبې د قوې ، د برېښنا د مثبت او منفي ارخونو په پېژندلو ، د الجبر او ریاضي په پرمختللو او د ژوند پېژندنې او ساپوهنې په انکشافاتو ، د بشر د درنو غوږونو له پردو څخه د نادانۍ خیرې پاکې او له سترګو نه یې د غفلت پردې ایسته شوې او په دې پوه شو چې باید د ژوندانه په لاره کې حسابي قدمونه واخلي ، ځکه چه :

دلته دم او قدم دواړه په حساب دی
پل غلط له لارې مه ږده بې حسابه (رحمان بابا)

دعلوموله انکشاف، دصنايعو له پرمختګ او دبخار دماشين له اختراع سره ، دبشر د تمدن ګا ډی ، دځمکې پرمخ ګړندی روان شو. لوېې وچې يې تر پښو لاندې شوې . آرام او نا آرامه سمندرونه ورته رام شول، او د ځمکې پرمخ روان انسان ، په هواکښې د الوت په هوا، په هوا شو ....

نو دانسان پر ځړونه ، دځمکوالۍ د وروسته پاتې عنعنوي کليوالي ځوند د روابطو پرځای د پانګولی عصري ښاري بازاري روابط مسلط شو. تجارتي لين دين او راکړه ورکړه پراخ شو....

دصنايعو دغول پيکرو ماشينونو دچلېدو لپاره ، او موادو ته ضرورت و او د پخو مالونو دخرڅلاو لپاره بازارونو ته هم ، نوځکه اروپايي پانګوالو، پر افريشيايي هېوادونو داستعماري يرغلونو په نتيجه کښې پراخې ځمکې تر پښولاندې کړې.

دې سره څوا په څوا ، يا د هغه په بطن کښې، دمزدک د زور، زر او ځمکې داشتراک دنړې مفکورې، پرمختللی شکل په لومړي سرکښې ديوې روې يا بکوي په شان داروپايي پانګوالو دعيش او راحت آرام خوبونه نا آرامول. که دګټې او پانګې تند حرکت دسمندرونو دڅپو په شان په تقله نړې، دپرغ شک

په حال و، نو اشتراکي فکر هم له مغزو نه ثبو، کاغذونو او مخافلو ته او د متفکرانو له جرګو نه د عامو خلکو پر کنو ته سرایت کاوه او ورو ورو په صنفي او حزبي تشکیلاتو، برنامو، فعالیتونو، جلسو، جلوسونو، اعتصابونو، لیکنو، ادبیاتو او خپرونو بدلېده، څو چه په بشري تاریخ او جغرافیه کښې اشتراکي دولتي تشکیلات رامینځ ته شول. (۱۹۱۷ م)

تر دې د مه پورې که د کلیو د کوڅو او پس کوڅو له دوکانونو او ورو سرو بازارونو نه نیولې د ښارونو، هېوادونو او لویو چوپه سطح تر لویو لویو بازارونو او مارکیټونو پورې رقابتونه او د هغو په اثر تاوده او ساړه، لوی او واړه جنګونه روان وو، او س نو، د هغه په ځای کښې د بشري ټولنې د ټول تېر تاریخ د تضاد د تجسم په ډول، په نړۍ کښې دوه لوی قوتونه یو تر بله سره مخامخ شول، او د دواړو تر مینځ فکري او نظریاتي، عملي او علمي، سیاسي او اقتصادي سوړ جنګ پیل شو.

د تاریخ د ذکر شوي بهیر په مهال کښې، زمونږ ګران ټاټوبی تاریخي صبا د هم، د نړیوالو رقابتونو او د هغو په وجود کښې، د مفکورې، سیاسي او نظامي تأثیراتو او ټکرونو څخه بچ پاته نه شو. د امیر دوست محمد خان او رنجیت سنګه تر مینځ د جګړو له پیل (۱۸٤۳ م) څخه نیولې د افغانستان د استقلال تر لاسه (۱۹۱۹م)

پوړې ، زموږ ملت د هېواد د خاورې د تمامیت ، ملي حاکمیت او خپلواکۍ نه دفاع کوله ، او په نړیواله سویه په همدې موده کښې ، زموږ د خاورې په ارتباط د روسیې د څارانو او د برتانیې د شاهانو ترمنځ سیاسي او دیپلوماتیکی رقابت کله تند او کله سست ، کله پټ او کله ښکاره ، مګر فعال شکل درلود .

تر استقلال وروسته ، په لومړي سر کښې ، د وخت د شرایطو د ایجاب له مخه ، زموږ د مستقل هېواد دولتي دیپلوماتیک روابط له یو اړخ سره یوڅه تا وده غوړېدې او له بل اړخ سره یوڅه ساړه غونډې وو . د دولت په سویه ، دېر بدلون پسې ، وضع تقریبًا بالعکس او بیا ورو ورو متعادله شوه . د متعادلې دیپلوماسۍ ، په وخت افغانستان ورو ورو ، مګر متوازن پر مختګ کاوه او د نړیوالې دیپلوماسۍ د مکارۍ د نیرنګونو په رنګین محفل کښې بر دولتي مقاماتو پوره هڅه کوله چې د دوارو شنو سترګو طلایي ځنو محبوباو په زړونو کښې ځای ونیسي او دیوې سور سالو دبلې د شنې لوپټې لپاره او بالعکس له لاسه ور نه کړي . په همدې دوران کښې د مېرمن پروین په خوا به غږ کښې د اسندره د هر محفل رنګیني زیاتوله او د هر اورېدونکي سترګې زړه تریې د مه ورکوله چې :

یو طرف مې یار لونګین مې په د ابل پلو
دا ورور کې دې پلو را وا ړه وه !

دې سړه یار اولونګین، دوا ړو په هڅه کوله چې تعادل د ځان په ګټه او « داوړو کې » ځان « طرف » ته واړوي . په لوبو لوبو کښې ، دیو حریف په لږ څه ناز او تغافل، بل ته څه زیاته غونډي موقع پیدا شوه چې په دې ناز او تغافل یا غفلت کښې ، دسهوي او عمد تشخیص هله کېدی شي چه د معشوقو دپردو او حجابونو ترشا اسرار او اسنا د څرګند شي .

کله چه د تعادل او توازن یوه پله درنه او بله سپکه شوه ، نو په لومړي سر کښې موږ د هېواد د سریعو تحولاتو شاهدان وو ، خو ورو ورو د پېټي مینې کیسه او په پټه د پېټې پلتنه د اسرارو له پرده وځنه را ووتله او معشوقې بې حجابه شوې ـ بیا نو د دوران زودرو په ښکاره ناربې وهلې چه خوله یې راکړه ! ـ او دیو طرف بې حجابه سیاست یا د سیاست بې حجابي زموږ د عفیف ملت دیني او ملي جذباتو ته چیلنج هم شو او دې سړو په دې یارانو کښې ښکرې څه چه دېر لاسته مات او دېر سرونه دل شول .

د تېرو دوو پېړیو متمدنې (؟) نړۍ دېر مخ تللو پوځي صنایعو د تجربو هدف موږ خواران شوو . د شخصي او اشتراکي اقتصاد او د فرد او ټولنې د اصالت د فلسفو ترمینځ د پېړیو سره جګړه ، زموږ په خاوره کښې توده شوه . یو طرف بالکل مات شو . د سیاسي ، اقتصادي او پوځي مداخلو ، د خالتونو او تکرونو په تېرو

تورو، د ایشیا زړه زخمي زخمي ناولس او ناسور شو. د خو د
سرو تها جماتو او تصا د ماتو په نتیجه کښې، له پې سره افغانستان
خخه فغانستان جوړ شو.

وشو څه چه وشو او تېر شو څه چه تېر شوو، جنګ او جګړه
ورانۍ[١] وارنګي، درد او رنځ، ولږه او مصیبت، پریشاني او بده
ورځ، فقر او فلاکت ....

مجاهدین وایي چه دوی یو نیم ملیون تنه شهیدان ورکړي دي
او که له بلې خوا هم دومره وګڼو، نو ویلی شو چه درې ملیونه
ځوان افغانان یوازې د ۱۳۷۱ هش د ثور تر اتمې نېټې پورې
د جګړو په ډګرونو او سنګرونو کښې وژل شوي دي. دوه وستیو پنځو
کلونو جنګي تلفات که تر دې زیات نه وي، نو کم خو به هم نه وي.
سربېره پر جګړه مارو په ملیونونو - ملیونونو عادي او لسي خلک د
وسله والو قوتونو په بمونو، راکټونو، مزائیلو، توپونو، هاوانونو
او ګولیو لګېدلي، ژوبل او شهیدان شوي دي. په زرګونو کسان،
د وسله والو له خوا، د شپې له کوره ونو ایستل شوي، نیول شوي،
بیول شوي او بیا دې او ههغه نامه، د نیستۍ کند و کښې غورځول شوي
دي. په سلګونو کورنۍ، د خپلو کورونو، د ښتونو او دېوالونو
لاندې چیت پیت او چخپیت شوي او له کوره ونو څخه یې کوږ و شه
جوړ شوي دي. هغوی چه د بې امنۍ په فضا کښې، غلو وژلي —

يا دګونديو او ترېګنيو په اور لولپه شوي نه يا سوم. د مليونونو مليونونو آواره او مهاجرو په جمله کښې په لکونو کسان، د ژوند د سختو شرايطو: سړو، تودو، ولږو، ناروغيو، د خوراک، پوښاک او هوساک د نشتوالي، کموالي او خرابوالي له امله ناروغان او په ناڅاپي يا تدريجي مرګ مړه شوي او په پردو هديرو کښې، په عزت يا بې عزتۍ ښخ شوي دي. د جنګ او جګړو د ههغو قربانيانو برخه وايم چه بې جنازې، بې کفنه، بې ګوره پاتې شوي او د کلیو او ښارونو د کوڅه د بو بې خاونده سپو، د دښتو د امانونو د وحشي ځناورو، د هوا د کارغانو او د سيندونو د کبانو خوراک شوي دي.

د ډېرو ځوانانو، زړو او ورو په مړينو د ډېرې ميندې بورې، خويندې ورارېږې او ناوې کونډې شوي دي. د ډېرو پلرونو ملاګانې د اولادونو په مړينې ماتې شوي او د ډېرو ماشومانو خولې د يتيمۍ خپېړو کږې کړې دي. او س داسې کسان ډېر دي، چه نه پلار لري او نه اولاد، چه دې ته د قرآن کريم په تعبير «کلاله» وايي.

مونږ د بې درديه په وسلو وژل کېدو، څه چه ترې بچ پاتې يو د دردونو، کړاوونو او محروميتونو نه ډک ژوند تېروو. په کور او بهر کښې ډېر افغانان مجبور شوي دي چه ځانونه ووژني،

خود کُشي (انتحار) وکړي او دښه ونډ ېتي له اوبزو وغورځوي.
ساپوهان وايي : خودکُشي بزدلي ده. مګر افغانان خودفروشي تر
خودکُشي ذليله بولي او د مجبوريت په مقام کښې، خودکشي،
اَهْوَنُ الشَّرَّيْنِ ،کڼي.

د سږکال د جون په ۲۲ مه، په اکوړه خټک کښې، (داجمل
خټک ټوونداوفن) د سيميار په تالار کښې مې ، د هماغو ورځو
د (وحدت) د ورځپاڼې يو خبر ولوست ، چه ګويا د اکوړه خټک
د افغاني مهاجرو په کيمپ کښې د ېر مهاجرين د سرسيوري نه لري.
د سړو تودو نه بچ نه دي. د ېر واړه او زاړه د ژمي له يخنۍ
او د اوړي له ګرمۍ نه يکښې مړه شوي دي... که نوروکيمپونو
ته ولاړ شو ، همدغسې يا تردې بدتر، صورت حال بر وګورو.
په خپلو اصلي مېنو کښې هم دميشتو خلکو ژوند د اطمينان او
اميد وړ نه دی. قحطۍ او قيمتۍ، نادارۍ او بې روزګارۍ،
انفلاسيون او مفلسۍ، ناروغۍ او نا اميدۍ خوله لګولې ده. په ډېر
وېره نېږه کښې هيڅوک پوښتنه نه کوي چه ولې ؟ او که کوي هم، نو بيا
هغه سوېه وي چه بايد ورته ووايو :

سرشک از رخم پاک کردن چه حاصل؟
علاجی بکن کز دلم خون نيايد

که رښتيا ووايو ، زموږ د زمونږ د پرهرونو علاج څوڅوک

نه کوي، هغه له سترګو نه موهم او ښکې نه پاکوي. او د دې پرځای او سنۍ ظالمه دنیا لګیا ده د هماغو د حال او مآل غم کوي چه دا غمونه یې کړلي دي او په دې توګه زمونږ پر پرهرونو مالګې دوړوي. د دنیا له دې بې تفاوتۍ سره مونږ هم عادي او بې تفاوته شوي یو، نو ځکه له مجبورۍ، مایوسۍ او نهیلۍ په عالم کښې وایو:

زما د زخم علاجونه په مرهم مه کوه!
طبیبه! مالګه دوړوه پرې غوړ یې غم مکوه!

(اجمل خټک)

او یوازې او یوازې په دې الهٰی تلقین باندې د زړه تسل کوو:

«وَلَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ أَمْرًا»

په داسې حال کښې چه په دې تیه تورو شپه کښې، د سولې او سوکالۍ د هیلې شین آسمان، د جګړو د غمونو په ګڼو ګورو تورو لوګیو پوښل شوي دی، د لوګیو د تورو وریځو نه آخوا، یو تت غوندې ستورې هم ښکارې او مونږ ته زېرې راکوي چه په دې تیه تیارو کښې یو ه رڼا هم شته، مګر ډېره تته رڼا. خو نه پوهېږو چه دا رڼا به کله پوره وځلېږي او کله به په پوره کا راشي؟ د تت ستورې دغه رڼا: "ملي افغاني روحیه" ده چه د خدای په فضل په ډېرو افغانانو کښې لا ژوندۍ ده، او د دوی د ژوند پېښو په هره سانحه کښې د صبر او زغم، خودۍ او

خود داري، وقار او مناعت، تپ او تلاش، پت او عزت النفس، ننګ او غیرت او نورو لوړو افغاني اخلاقو او ملي خصایلو ځلانده او روښانه مثالونه موندلی شو. هو! په ډېرو لږ شمېر افغانان د نهایي بېوسۍ، بې بسۍ، بې کسۍ او مایوسۍ پهوخت کښې به ځانونه په خود کشۍ یا خود فروشۍ مضطر او مجبور ګڼلي وي، مګر ګڼ او قاطع اکثریت دهغو دی، چه انشاء الله تعالیٰ د زړه او ضمیر له تل نه یې، له هرې سا سره د ا زمزمه پورته کېږي:

ما داور څپلې په پښو کړې ور روان شو م
چا وې دا چه دعشق لاره ده اغزنه ؟

((احمد شاه بابا))

مونږ پوه او رسېدلي لیکوال او شاعران لرو. مګر افسوس چه په ځینو بانډې، دهنر دښایست یا دښایست دهنر پېریان او ښاپېریان لانا ست دي. نو د ښاپېرو په ژبه غږ بږي او دهغو په شان ښایسته شعرونه جوړوي. ځینې بیا د تراژیدي ژوند دظلم آباد په ډېرې غمستان کښې هم دشعر و ادب راحت آباد لټوي او په داسې حال کښې چه زمونږ دګډ ژوند سا په سلګو ده، دوی په ګډه ګړه سترګې پټوي او پهحیات آباد کښې یې پرانیزي او ځینې بیا هر ځای ترڅان ربړې او دهر چا لحال څان خبروي. تا سې وګورئ! ښاغلی محترم اجمل خټک خو پېژنئ چه دپښتو

د معاصر ادب ځلانده ځېره او ځکه شمله او د سيمې مشهور دانشور سياسي اجتماعي شخصيت دی. هغه ټول عمر دادب او سياست په ډګرونو کښې فعال پاتې شوې دی او يا له دواړو ډګرونو يو ډګر جوړ کړې دی، نو ځکه داخبره مونږ ته ډېره ګرانده چې هغه سياسي اديب وبولو که اديب سياسي؟

هغه د پښتو ليکوالۍ د مختلفو څانګو: نظم او نثر، شعر او داستان، ادبي نقد او طنز، ادبي تيوري او تاريخ، ادبي خاطرو او سفرنامو ... په ساحو کښې خپل قلم ازموېلی او په هر اړخ کښې د قدر وړ آثار لري. هغه د ژوند ليکوالۍ په نوره کښې هم ښايسته وختونه تېر کړي دي او ګڼ آثار يې ليکلي دي. د هغه په آثارو کښې ټول ښايسته، جدت او ابتکار ليدل کېږي. خصوصاً په نظم کښې د اجمل خټک «دغيرت چغه» او «ګلونه شګلونه» او په نثر کښې «داڅه پاګل وم؟» او «کچکول» د هغه له نوښت نه ډکو بې جوړې آثارو لوړې نمونې دي.

ځکه چې زه له ځو لنډو شپو نه ورو سته، تا سو سره، د اجمل خټک ديو نوي منثور اثر په باب غږېږم او د هغه "داڅه پاګل وم؟" او «کچکول» له دې نوي اثر سره څه ګډ اړخونه يا مشترک وجوهات لري، نو ځکه د دغو دواړو په باب هم څه اشارې لرم:

دا زه پاکل وم؟ په ۱۹۵۸ م کال چاپ شوی دی. د هغه یوه نسخه د خدمتګار په کتابتون کښې شته چه د سر سپینه پاڼه یې د لیکوال په قلم، په دې الفاظو ښایسته شوې ده: «ځیل وینښ، خوږ من او منور ځلمي وروړ عبدالله بختاني ته، چه هر وخت رایا دیږي. او چه کله رایاد شي یادوه شم چه شکر دی پښتانه ځلمي د روښانه فکر اوثوندو ولولو خاوندان شته، اوکه خیر وي نه به "پښتو" سرتوره پاته شي او نه به پښتون ولې بې کوره - اجمل ختک - ۱۱ جنوری ۱۹۶۷»

د کتاب د چاپ نه ځلوینبت او دپاس څکو دلیکلو نه دیرش کاله تیر دی، او په دې موده کښې ما کتاب څو ځله لوستی دی. په هغه کښې د لیکوال د بندي توب خاطرې دي. لیکوال هغه ظلمونه او مظلومیتونه، «د ه مشت نمونه خروار» په توګه یکښې بیان کړي دي چه په پېښور جیل کښې وربانذې تیر شوي دی. دا بیان ډیر ساده، روان اوعام فهمه دی. مګر دومره ساده هم نه دی، ډیر هنري دی. او د الفت صاحب خبره «د ساده ګانو لمفکره اوفهمه ډیر لوړ دی.»

کتاب شپاړس عنوانه لري. هر عنوان لاندې یوه ځانله خاطره یا لنډه کیسه ده چه کېدی شي «اوچیړک» یې هم ووایو

کیسې خو بیلې بیلې دي ، مګر خیلو کښې سره تړون هم لري او په مجموع کښې د یو سیاسي قیدي د قید شپې او ورځې تمثیلوي . کتاب د استاني ژبه ، جوړښت او خصوصیت لري . مګر کیسې رښتیا نه ، د لیکوال سرګذشت او سترګو لیدلې او په ځان تېر شوي حالات دي . د لته د خاطرې ، داستان او چیرک یو قوي هنري امتزاج رامنځته شوی دی . همدا د دې اثر هنري ابتکاري اړخ دی چه د هغه ارزښت یې یو په دوه کړی دی .

کچکول ، د «بانګ حرم» د ورځپاڼې ، د پښتو پاڼې د کچکول د کالم د ورمبی مجموعه ده چه د ړومبی کالیزې په ورځ ، په ۱۹٦۰ م کال خپره شوه . لیکوال د کال په ترڅ کښې د «کچکول» تر کلیشې لاندې ، او د دغه ادبي کالم له پاره د «ملنګ» په مستعار نوم ، د ادبي راپورتاژ یا سرګذشت او یا سترګو لیدلی حال ، په لهجه ، ځانله ځانله ، پرله پسې لیکنې کړې دي ، چه هره لیکنه یې ځانله مضمون دی او ځانله موضوع ، او ټولې د یو زنځیر کړیو په شان سره تړلې هم دي . هره لیکنه بېله کیسه او بېل او چیرک دی . فکاهي طنزي لهجه لري . کیسې یکښې واقعي نه ، مګر د ټولنې د عیني حالاتو ماهرانه عکاسي ده . په دوانو ټولنیزو چارو ادبي انتقادي اثر دی .

د انتقادي ریالېزم ډېره ښه نمونه ده.

دکتاب د پای په سپینه پاڼه، په هماغه وخت ماخپلګلی دی. اوس هم په هماغه نظرېم او بیا وایم:

"... دکچکول خاوند ډېر ښه کار کړی دی. د دې پر ځای چې خان وزیر او رئیس کړي ځان یې ملنګ کړی دی. په کلیو او کوڅو، په ښارو مېرو، په بانډو او ښارو ښو، په دېرو او حجرو، په مدرسو او جوماتونو، دخان او امیر په بنګلو او دخوار او فقیر په جونګړو ګرځېدلی، دقام ټیټه او پاس، د وږي او ماړه، دواړه او نږاړه، دپوه او ناپوه نه یې ځان خبر کړی دی.

در په درګرځېدلی، له هر کوره، له هر ځایه او له هر چا نه یې پوځه اخیستې، په کچکول کښې یې راټول کړي دي. کله چې پښتون اولس ویښ او متحد شو، د ملنګ دکچکول هره ټوټه به د مرغلرو نه زیاته وګڼي. دکچکول ټول شیان مې له نظره تېر کړل. ځینې مې ونه پېژندل، یعنې کله به چاپ ښه نه و، کله به لغت زمونږ په محاوره سم نه و، خو ډېری برخې یې دومره ښې دي، چې دهغو په لرلو، ملنګ، ملنګ نه دی او کچکول، کچکول نه دی. ملنګ لوی سرمایه دار دی او کچکول لویه سرمایه ده. کله چې قام دکچکول په قیمت پوه شو، نو نه ما

ارمان به هم تر سره شوی وي اوهغه دا دی :

د ملنګانو سره مل وای

ناست په ځنګل وای چه مې لیدای غمونه

ملنګ مل - ۱۰/۳/۱۳۴۲

د اجمل خټک بل هنري ابتکاري نوی اثر (افغاني ننګ) نو مېږي .

سږ کال د می په ۲۵ مه خټک صاحب په خپله د یره کښې ، د خپلو لیکنو څو کاپۍ ما ته راکړې . څو عنوانونه یې په ځښنه کړل ، چه نه یې ولولم او څه یې وو ایم . ما هغه ولو ستل . خټک صاحب ته مې یو لنډ غوندې یا د داشت وسپاره :

« هغه داستانونه چه د افغاني مهاجرینو او افغاني موضوعاتو پورې اړه لري ، هم یې مضمون نوی دی ، هم یې د لیکلو طرز . تر هرڅه د مخه غوره ګڼم چه لیکوال یې یو - یو په خپل قلم پاکنویس کړي ، چه هم د خطاط کار اسانه شي او هم یې لفظي ښکلا زیاته شي . دا کار څومره چه ممکن وي باید ژر تر ژره تر سره شي . د دې دچاپېدو نه وروسته به پښتنو لیکوالو ته ، د دې ډول نوي طرز داستانو نو پراخ میدان تر لاسه شي . موضوعات ډېر دي . دچا ورته پام نشته ، یا یې چل نه ورځي »

زه ننګرهار ته راغلم. او بیا چه د (اجمل خټک ژوند او فن) سیمینار له پاره اکوړه خټک ته ولاړم، نو د جون په ۳۱مه، خټک صاحب را باندې زړې وکړ او وې ویل: لیکنې مې هېواد ته صاحب ته سپارلې دي چه د بناغلي هاشمي په ذریعه یې خطاطي کړې او ته یې خپله لیکنه ژر ولیکه چه ورسره چاپ شي.

زما د دې لیکنې په پیل کېنې د هېواد د تاریخي سوابقو په باب، د اشارو په سویه، زما کوټلې لیکنه د همدې لیکنو د اساسي موضوع (افغان مهاجرین) د تاریخي عللو د پس منظر د شودلو له پاره وه. او س د (افغاني ننګ) د مجموعې د مضامینو د منځ ته راتلو د پس منظر د څرګندولو لپاره، د هغې د لیکوال د ژوندانه د یوې برخې په باب د ډېرو لنډو معلوماتو نه وروسته بر اصلي موضوع ته ور داخل شم:

ښاغلی اجمل خټک، په خپل ژوند کېنې، څو ځله کابل ته راغلی او بیا بېرته تللی دی. کله یې شخصي دول، کله یې ادبي وفد و نو کېنې، کله د خوشحال خټک د سیمینارونو د برخه وال په توګه، کله د افغانستان د خپلواکۍ د جشنونو ښنداريې ته او کله هم د ملي سیاسي فعالیتونو په لړ کېنې، او هر ځل یې د لته د معزز میلمه په حیث، څو شپې ورځې تېرې کړې دي.

هغه په وروستي ځل، شپاړس کاله (۱۹۷۳ - ۱۹۸۹) په کابل

کېنې پاتې شو. او له دې ځایه یې بهرنیو هېوادونو ته هم لنډ سفرونه وکړل. کابل ته د هغه د مهاجرت دغه دوره د اعلیحضرت محمدظاهرشاه د سلطنت په وروستیو شپږ ورځو کېنې پیل شوه او د سردار محمد داؤد د واکمنۍ له پیل نه د ډاکټر نجیب الله د واکمنۍ تر نیمایي وخته پورې یې دوام وموند.

هغه تر دې د مخه سفرونو کېنې هم لن و ډېر، او بیا ددې اوږدې اقامت په دوران کېنې په پراخ ډول، د افغانستان د ډېرو نودو تاوجنو حالاتو، پېښو او بدلونونو ننداره او مطالعه وکړه او د وروستي سفر په ټوله دوره کېنې، د لته په کابل کېنې، دیو وتلي نوميالي سياسي پښتون ادیب په حیثیت د دولت ډېر محترم مېلمه و. هغه دلته په ډېر عزت اوسېده، مګر کوم څه چې د هغه په ذهن او ضمير باندې، د روند پېښې و، هغه د روانو تحولاتو په ترخ کېنې، د کوربه دکور د ورانېدو د عواملو او پېښو ننداره وه. چه په دې سره به زموږ د روند مېلمه، حساس شاعر او دردمند لیکوال، چه دکوربه کور یې خپل کور ګاڼه، د خپل زړه وینې څښلې. هر کله به چه زه ورسره مخامخ کېدم، نو به یې په ډېره اندېښمنه لهجه را نه پوښتنه وکړه:

دا وطن به څنګه شي؟

دلته په کابل کښې د اجمل خټک ډېره، د اجمل خټک ډېره وه. دلته به دولتي رجال، حزبي کدرونه، سیاسي اجتماعي او فرهنګي شخصیتونه، پوهان، لیکوال، شاعران، سپین ږیري، ځوانان او عادي کسان کښېنا ستل پاڅېدل. ګپ شپ به یې لګاوه او عادي او جدي خبرې اترې به یې سره کولې. په هره موقع او مجلس کښې، حتی له هرڅا نه به د اجمل خټک د اپو سنتنه وه:

داوطن به څنګه شي؟

په دې کښې یې د لته ملګري دوستان آشنایان زیات شول. له هغو سره یې تګ راتګ، ناسته ولاړه ډېره شوه. د دوستانو له شخصي ژوند او حالاتو او اجتماعي دریځ او حیثیت نه ښه خبر شو. تل به یې د هغو دروغ رنځور پوښتنه کوله او د هغو په غم ښادۍ کښې یې برخه اخیستله.

اجمل خټک چه داځل، له دغو پراخو روابطو، علایقو او مناسباتو سره بېرته پښتونو ته راستون شو، نو په افغانستان کښې، لاد جګړو اور په غرغرو و. هغه هلته به، دوخت په تېرېدو، د ځېلو ځینو پېژندګیو افغاني مهاجرینو سره مخامخ شو او د هغو د اقامت او مهاجرت، حضر او سفر د ژوندانه ترمینځ د. زمکې آسمان توپیرونو ته یې کتل. یو تر بله سره

په دې لیدنو کتنو، خبرو اترو او د دوستانو د پخوانو حالاتو او خاطرو د یادولو او تداعیو، بیا په ربنو سترګو د نوو ستونزمنو حالاتو د کتلو په وخت، د پرځله دحساس پښتون شاعر او ادیب په انساني زړه پرغز لاغلی چه کله کله یې په پټه او کله کله یې په چیغو چیغو ورته ژړلي هم دي.
د زړه د خوږ نه راپورته شوې د سترګو د اوښکو دا مرغلرې یې کله ناکله د کاغذ پرمخ توی کړې هم دي، چه څو نمونې یې د (افغانی ننګ) په مجموعه کښې لوستی شئ.

نیمه پیړۍ کېږي چه زه داجمل خټک آثار لولم، او زه پخپله مخامخ، له هغه سره، د ۱۳۲۹ هش کال د سنبلی په نهمه شپه، د افغانستان راډیو په تالار کښې، د رواني مشاعرې په وخت کښې آشنا شوی یم. په هغه وخت کښې زه وینې زلمی وم او دی زلمی خدایي خدمتګار. له هغه د مه تر دې د مه له هغه سره زما دوستي او آشنایي، وروري او ملګرتیا د شعر، ادب، وطنپالنې او انساندوستۍ پر بنیاد ونو زما د طبیعت تقاضا ګرځېدلې ده. ما د هغه د پر آثار مکرر لوستي دي. په ځینو مې لیکنې هم کړې دي او د پرځله مې د چاپ نه مخه خپل انتقادي نظر دوی ته اورولی او یا لیکلی هم دی، او په همدې لړ کښې وایم:

د اجمل خټک د (افغاني ننګ) د مجموعې د هرعنوان لاندې بېل مضمون، د لیکوال یوه خاطره او کله لا د خاطرې د تداعي یوه لړۍ ده چې له یو عیني شخص سره د بیاپېژندګلې لید نوکتنو، خبرو اترو او مرکو پورې اړه لري. په لیکنه کې د دغه شخص، قهرمان یا کردار خپل اصلي نوم کله بېخي او کله لا بدلېږي. د لیک طرز او فورم یې د لنډ داستان دی. ژبه یې ډېره ساده، خوږه، رواڼه، اغېزناکه، ماهرانه او ساحرانه ده.

ما د مجموعې پنځلس لیکنې لوستې دي. د لوستو په وخت د هغه د ژانر په ټاکلو او پېژندلو کښې حیران وم، ځکه چه:

- که دې ته وګورو چه دا د عیني کسانو رښتیانې سرګذشتونه دي او له هغو سره د مرکو او پېښو تشریحات دي، نو رادبي راپوړتاژ) بربې وګڼو.

- که په دې نظر یې ولولو چه دا پخپله د لیکوال لید لېد کتلې پېښې دي، چه د ډېرځله د ده ذات هم پکښې لږ ډېره برخه لري، نو به یې د لیکوال (ادبي خاطرې) وبولو.

- او که د لیکلو طرز، د کیسې پیل، بهیر، اوج او پای ته، د هغې فضا او جوړښت ته او د هغې ژبې او افادې ته په دقت پام

و اړوي ، نو به بې له شکه ، د لنډو داستانونو (شارټ سټوري) په ښو نمونو کښې راولي.

نو دا اثر د ادبي راپور، تاثر، خاطرو او لنډ داستان یو ښکلی هنري امتزاج دی چه په حقیقت کښې د تاریخ حقیقت یا د حقیقت تاریخ دی او په فورم کښې، لنډ داستان. او د دې فن کمال په دې کښې دی چه سره د دې چه دکیسو زیاتره اشخاص او کردارونه، نه پخپله شخصاً پېژنم هم، مګر په هغو کښې د لیکوال د فنکارۍ، د مهارت د تقلو مزایاوو د پوره شته والي له مخه بې ضرور باید د لنډو داستانو نو لوړې بېلګې و منم.

دې خبرو سره هم، د ځینو زړه پورې خبرونو راپورته کوم:

د دغو داستانونو د مسودو د لوستلو په وخت، د پرځله زما زړه ډک شو او ومې ژړل. زما پر زړه باندې له دې اغېزې سره، زړه راته وایي چه "ښه شعر" خو هغه کلام دی چه له زړه نه راووځي، زړه ته ننوزي او پر زړه اثر لري. او چه دې کښې دا خصوصیت هم شته، نو ولې یې حتی «ښه شعر» ونه شو کړلی؟ نو ځکه زه دا خبره د دې زمانې له کتابي مکتبي ادبي تیوریسنانو په پرده کښې دېو لېونې په شان، پټه په زړه کښې کوم او یا که چېرې د دې سندرې د غږ ولو سعادت بالاستحقاق را تر حاصل شو چه وایم

لیونۍ مینې کړم آشنا له بیابانه سره
پرېږدئ چه ګرځم لیونی په غرونو

(سیلاب کامه وال)

بیا به نو د مینې په هغه بیابان کښې، دا خبره د کوم لیونی صاحبدل په حضور کښې، په ډاګه و وایم - سمدستي دې دا خبره له تاسو سره وي...

د دې لیکنو بل کمال دا دی چه په هغو کښې ځوندی تاریخ، پوره ځلیږي او کولی شو چه زموږ د دې زمانې د تاریخ او ټولنپوهنې د مواد و یوه مغتنمه سرچینه یې هم و بولو. ځکه چه دلته که له یوې خوا د پښتو د قهرمانانو شخصي کره وړه، ذاتي اخلاق او روحیات پکښې څرګند شوي، نو له بلې خوا د ټولنیزې سایوهنې پرنسیپو ته، د لیکوال د خیال سالو سره، ټولنیزه ملي افغاني روحیه، کرکټر، سجیه او خصلت پکښې په داسې اصلي توګه ځلول شوې ده چه ګویا لیکوال غوښتي دي چه په ارادي ډول په ژوندیو اسنادو او شواهدو، د خپل دې کار په کلیت کښې د علامه اقبال او نورو پخوانیو او اوسنیو اندېښمنو متفکرانو دې تشویش ته:

میرخیل! از مکر پنهانی بترس!
از ضیاع روح افغانی بترس!

(اقبال)

ځواب او اطمینان ورکړي. او داسې ځواب چې ګواکې ـ یوازې د مکرجنې زمانې پېښو مکرونو څه چې د بېرحمې زمانې تر ټولو د نوو مدرنو پرمختللو، بېدریغه بې اندازې وسلو پراخ استعمال، خو ګل وګلزار افغانستان په کنډر او کنډوالو افغانستان بدل کړ، خلک آواره پرېشان دربه دره سرګردان، وږي تږي لوڅ لېړ، بې کوره بې ګوره، بې اوره، بې دوا، بې تعلیمه، بې کاره او بې روزګاره شو، مګر دې سره بې هم «افغاني روح» ضایع نه شو، بلکه لا یې صیقل او پالش شو.

ده افغاني ننګ « د مجموعې د داستانونو کردارونه، د ملیونونو ملیونونو په وطن کښې مېشتو افغانانو په کوډلوا وجونګړو او په نورو ملکونو د مهاجرانو په کیمپونو او کوړونو کښې ژبنت چېر دیا. د هغو موندل، کتل، پېژندل، څېړل او پر هغو څه نظم، نثر، شعر، داستان، خاطره، راپورتاژ، مقاله کتاب یا تاریخ لیکل پکار دي.

که زموږ لیکوال او شاعران د خیالي لیلا د مرمرینې مجسمې بتان مات او ځانونه د موهومې محبوبا د زلفو له جاله آزاد کړي او د مهجورې شاه لیلا یا مهاجرې محبوبا له څنګه نه د سفر د سپېرې او ستوغې لارې د وېږې وخندې او د هغو د ژبو له قال نه د هغو د زړونو حال یا د هغو له بد او بدترین حال نه د

حقیقت احوال وپوهېږي ، نو بیا یو ، شي ، چې دهغو دزیاتو او
دژوند هره سا دمرګ یوه سلګۍ او هره سلګۍ یې یوټراژېډي

کیسه ده چې ددې وخت دشعر بهترینه مناسبه موضوع او د
داستان واقعي محتوا او دتاریخ مستند ه پاڼه او دیولیکوال

او شاعر دملي انساني اجتماعي، ایماني او وجداني او وېسره
دادبي او هنري وظیفې داجراء د اعتبار وړعالي دېپلوم ،

بری لیک او دافتخار سند ګڼلی شي . اوکه داسې نه وي ، نو تېرې
دبرې ، کمتې ، غوڅې او غوڅونه هم کلک دي او هم ښکلي ، خوبې ارادې
ددې او دهغې د مجللو ماڼیو تا داوونه پرېږدې ړنګېدی شي، مګر
یو ملت نه بیدا روای شي او نه یوکولی شي .

اګر سخن نګشاید دریچه ای تازه
بسرزمین امید
اګر که شعر نباشد صدای آزادی
سرود صبح سپید
اګر هنر نه دهد بال و پر به انسانها
بجستجوی افقهای دور رنګا رنګ
زهی خموش شګ ... (ژاله)

دېرو ښاغلو دردمندو شاعرانو لیکوالو شه کړې هم دي ، مګر کفایت
نه کوي . زموږ مهمه باشرفه وظیفه بس همدا ده چې دخپل اولس له
فرد فرد سره ځانونه نور هم نژدې کړو . دزړونوتل ته یې ننوزو ، د
زړونو پر دې یې ولړزوو ، ویې ګړوو ، دزړه خواله ورسره وکړو .

او له هغو نه د اخبار خبر، د تبصرې کالم، د منبر وینا، د تاریخ پاڼه، د شعر موضوع، د داستان محتوا او په دې پوول د معاصرو اصیلو ملي ادبیاتو بهیر جوړ کړو. راځئ! یوازې همدې پسې شو او د زمان دا غږ د زړه په غوږو واورو چه:

څه چه وینې د صیاد له بې رحمۍ نه
څه چه اورې له بلبل هزار داستانه
زړې ولیکه! هم شعر دی، هم تاریخ دی
وظیفه دې سخته نه ده، نه اسانه

(افغانستان)

زه باور لرم چه د اجمل خټک د (اتخاني ننګ) مجموعه د پښتو ادب او لیکوالو په ډگر کښې د تقلید وړ یومثالي اثر دی.

گرانو لیکوالو او شاعرانو!

د دې سره سره زه تاسو ته د تقلید بلنه نه ورکوم. د ادب او هنر اصلي ښایست او اعتبار ابتکار دی. مګر، موضوع څرګنده او مشخصه ده. زموږ او ستاسې ژوند، د ملت ژوند او د وطن حال کلي اساسي موضوع ده. په دې کښې د ننداره ظاهراً جزءی یا فرعي خبره، د لیکو ډېره غوره سوژه ده. د لیکنې دژانر، فورم، شکل پرداخت، ادا او پیرایې ابتکار ستاسو ذوق، زیار، توجه، دقت او مهارت ته پورې اړه لري. دنن ورځې ضروري موضوع دا ده.

نوم او ابتکار آزاد دی. بسم الله الله اکبر. داکڼ اودا میدان، پټو لته، د ښو لیکوالو او شاعرانو څخه ضرور د ابتکار انتظار لري. نوی لیکوال او ما غوندې بې بضاعته زاړه هم، بې تقلیده چاره نه لري. خو همدې تقلید سره د ابتکار خواته حرکت پکار دی. د اجمل خټک، عبدالروف بېنوا، د حمزه شینواري او قیام الدین خادم، د ګل پاچا الفت او خلیل الله خلیلي، د راحت زاخیلي او محمد حجازي... غوندې لوی مبتکران هم په لومړي سر کښې مقلدان وو.

دا دبې مکتبونو او سبکونو ایجاد او موجودیت که دیو مشخص مکتب یا سبک د ټولو هنري عناصرو ابتکاري جنبو پورې اړه ولري هم د «مکتب» په مفهوم کښې پخپله د تقلید معنا مضمره ده. که د اجمل خټک "د غیرت چیغه" او د حمزه شینواري «غزونې» تر اغېز لاندې تقلیدي شعرونو نه سترګې پټې کړو، نو زمونږ د معاصر شعر لویه ذخیره به زمونږ له پامه وغورځوي. په داسې حال کښې چه پښتو شعر له امیر کروړ نه بیولې تر ملنګ جانه پورې د تقلید او ابتکار لویه ذخیره او تاریخ لري او لنډ داستان په پښتو ژبه کښې زمونږ د زمانې پیدا وار دی.

څوک چه د ابتکار په مقام کښې دی، ډېر اعلیٰ! مګر زه په پوره باور ویلی شم چه د اجمل خټک «افغانۍ ننګ» د دې وخت د پښتو منثور ادب د تقلید ورمثالي اثر دی. وېې لولئ!

په پای کښې، د لته نه ځان دخپل زړه په حکم، د زړه دیوې
بلې غوښتنې په ترسره کولو هم مجبورګڼم او وایم :

د اجمل خټک (افغاني ننګ) په محتوا کښې، د زړلو، ځوړېدلو،
کړېدلو افغانانو د کړکېچ مثبت عالي اړخ ته پوره توجه شوې ده،
او زه هم ورسره اتفاق لرم او همدغه، د اکثریت په معیار، افغاني
ملي روحیه او کوکېتر بولم. دې سره، د لته چه ما د نوو ابتکاراتو
او تقلید خبره هم کړې ده، نو د دې موقع نه په استفاده دګرانو
لوستونکو او ښاغلو لیکوالو دقت او توجه د موضوع منفي اړخ ته
هم اړوم . د دې اړخ څرګندول، خو د هغه میني او احترام
له امله چه زمونږ په نسبت د اجمل خټک په ذهن او زړه کښې
موجود دی، او هم د هغه د شخصي او اجتماعي درېځ په تقاضا،
که پاتې وي خیر دی. مګر مونږ او تاسې د خیبر نه رانیولې
تر او سپېد ونګي لیکوال، باید د تصویر دواړو اړخونو ته پام
واړوو، هغه داسې چه زمونږ د غیور ملت لږ شمېر کسان
یا له نېستۍ نه یا له مستۍ نه، یا له ډېرې هوښیارۍ نه یا له
ډېرې بې عقلۍ نه، بې غیرته شوي به هم وي او که خودکشي
یې نه وي کړي، نو خود فروشۍ ته خو به یې تن ایښی وي.
او یا که ځان یې نه وي خرڅ کړی، نو ایمان خو به یې لیلام کړی
وي ! - خدای پاک دې و کړي چه داسې نه وي او یا زما حدس

وګمان په سلو کښې سل غلط وخېژي، او که خدای ناخواسته، داسې وي او چېرته يې مثالونه پيدا شي، بيا نو بايد د پښتو د علماو عوامو په پوره شروره څېړنه، يا د خوشحال خټک د سبک د شعر په تېره توره بايد د هغو له مخه هم پردې لېرې شي.

استاد الفت وايي:

ديو سف څيرو جامو کښې څه ګناه ده؟
سپه لباس کښې چه ګناه کړي زليخا ده

راځۀ څيرې کړو داسې جامې رنګينې
پکښې ونګو، وڅېرې د پرې ننګيني

وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى.

کابل - خيرخانه
د ۱۳۷۶ د سرطان شلمه
د ۱۹۹۷ د جولای لسمه

په دې کتاب کې يې لولئ

- دخوشحال خان ختک پېژندنه او ژوند پېښې
- دخوشحال او اقبال داشعارو مشترکې خواوې
- دخوشحال د ۲۸٦م تلين دسيمينار لنډ راپور
- دخوشحال ختک طب
- د ډاکټر عارف عثمان دخوشحال پېژندنې څېړنو ته يوه کتنه
صد پند سودمند خوشحال حکيم
- دخوشحال خان او دهغه دکورنۍ په ادبي ميراث علمي څېړنه
- دخوشحال خان سبک او پر پښتو ادب ددې سبک اغېزې
- دخوشحال رباعيات
- او د ګڼ شمېر نورو ختکو شاعرانو او ليکوالو په باب معلومات.

په بلجيم کې داستوګنو افغانانو
دتفاهم، مرستې او پيوستون ټولنه
دخپرونو لـړ (۱)